

Katolička crkva u Hrvatskoj i Domovinski rat 1991. - 1995.: stavovi, djelovanje i stradanja

Barunčić Pletikosić, Julija

Doctoral thesis / Disertacija

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:699191>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

Hrvatski studiji

Julija Barunčić Pletikosić

***Katolička crkva u Hrvatskoj i Domovinski
rat 1991. – 1995.: stavovi, djelovanje i
stradanja***

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2014.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

Hrvatski studiji

Julija Barunčić Pletikosić

***Katolička crkva u Hrvatskoj i Domovinski
rat 1991. – 1995.: stavovi, djelovanje i
stradanja***

DOKTORSKI RAD

Mentor: dr. sc. Miroslav Akmadža

Zagreb, 2014.

University of Zagreb

Centre for Croatian studies

Julija Barunčić Pletikosić

***Catholic church in Croatia and Homeland
War 1991 – 1995: attitudes, activities and
sufferings***

DOCTORAL THESIS

Supervisor: Miroslav Akmadža, Ph. D.

Zagreb, 2014.

ŽIVOTOPIS MENTORA

Miroslav Akmadža rođen je 1967. godine u Ljubuškom, gdje je završio osnovnu i srednju školu. Pedagošku akademiju završio je u Mostaru, a povijest diplomirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je 2003. i doktorirao. Duži niz godina radio je na Filozofskom fakultetu u Osijeku kao nositelj kolegija iz hrvatske i svjetske povijesti 20. stoljeća, a predavao je i na Hrvatskom katoličkom sveučilištu u Zagrebu. Danas predaje kao vanjski suradnik na Hrvatskim studijima u Zagrebu, a od 2008. zaposlen je na Hrvatskom institutu za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu. Dosad je objavio nekoliko znanstvenih knjiga, srednjoškolskih udžbenika, te nekoliko desetaka znanstvenih radova, ponajprije na temu odnosa države i Crkve.

SAŽETAK

Prvim višestranačkim izborima u proljeće 1990., odnosno dokidanjem dotadašnjeg jednopartijskog komunističkog sustava vlasti, Republika Hrvatska priključuje se sveopćem procesu demokratizacije koji je u to vrijeme već bio zahvatio većinu dotadašnjih komunističkih zemalja u Europi. Novim hrvatskim Ustavom (iz prosinca 1990.), utemeljenim na načelima demokracije, i kršćanstvo je dobilo svoju punu slobodu proglašenjem ustavnog načela vjerske slobode. Katolička crkva time je stekla slobodu javnog djelovanja u Hrvatskoj, kroz koje je dala značajan doprinos stvaranju samostalne, suverene i međunarodno priznate moderne hrvatske države.

Središnji dio rada stoga obuhvaća i analizira javno djelovanje i aktivnosti Katoličke crkve u Hrvatskoj u razdoblju 1991. – 1995., koje su se očitovala ponajprije kroz rad, stavove i odluke Biskupske konferencije Jugoslavije, odnosno (od 1993. godine) Hrvatske biskupske konferencije, kao službeno predstavničko tijelo biskupa Katoličke crkve u Hrvatskoj, a koje je donosilo i javnosti obznanjivalo službene stavove Crkve o svim važnijim političkim odlukama i događajima u Republici Hrvatskoj. Također, djelovanje Katoličke crkve u promatranom razdoblju obrađeno je i prikazano i kroz brojne druge javne istupe predstavnika Katoličke crkve u Hrvatskoj i njihova nastojanja i upornost u traženju mira i zaustavljanja sukoba na ratom zahvaćenim područjima Republike Hrvatske, kao i u zagovaranju poštivanja temeljnih ljudskih prava i sloboda.

Usporednom analizom izvornih dokumenata, službenih izjava i priopćenja Katoličke crkve, medijskih tekstova i relevantne literature, u radu je kronološki prikazano djelovanje i aktivnosti Katoličke crkve u Hrvatskoj nakon uspostave demokracije i proglašenja njezine neovisnosti 1991. godine, u novonastalim političkim i društvenim okolnostima, te u ratnim uvjetima kao posljedicom velikosrpske agresije na Hrvatsku koja je započela u ljeto 1991. godine. Prikazano je također kakva je u tim prijelomnim političkim i ratnim zbivanjima bila uloga Katoličke crkve u hrvatskim, te međunarodnim okvirima, odnosno njezin utjecaj na domaće i svjetske političke i vojne dužnosnike, međunarodne institucije, domaću i svjetsku javnost, kolika je i kakva bila uloga Katoličke crkve u procesu međunarodnoga priznavanja Republike Hrvatske, te od kakvog je značaja bilo njezino pastoralno i karitativno djelovanje i moralni utjecaj na hrvatski narod u ratnim zbivanjima koja su obilježila hrvatsku povijest u prvoj polovici 1990-ih.

U kontekstu javnoga djelovanja Katoličke crkve u promatranom razdoblju i njezina utjecaja na događanja u Hrvatskoj, također je obrađeno i pitanje njezina odnosa sa Srpskom

pravoslavnom crkvom, kao i odnos sa Svetom Stolicom, odnosno utjecaj pape Ivana Pavla II. i službene vaticanske politike na zbivanja u Hrvatskoj u prvoj polovici 1990-ih.

Završni dio rada donosi pregled materijalnih i ljudskih stradanja Katoličke crkve u Hrvatskoj, odnosno pregled stradanja crkvene arhitekture, koji je prikazan po (nad)biskupijama, te stradanja njezinih službenika.

SUMMARY

Following the first multiparty elections in the spring of 1990 and the abolishment of the then single-party communist government system, the Republic of Croatia joined the general democratization process pervading at the time most of the then communist countries in Europe. With the new Croatian Constitution (December 1990), based on the principles of democracy, Christianity also gained its full freedom upon proclamation of the constitutional principle of religious freedom. The Catholic Church thus acquired freedom to perform public work in Croatia. This way it contributed significantly to the creation of the independent, sovereign and internationally recognized modern Croatian state.

The central part of the thesis therefore encompasses and provides analysis of the public work and activities of the Catholic Church in Croatia in the period 1991 – 1995, which were primarily reflected in the work, opinions and decisions of the Yugoslav Conference of Bishops, i.e. (since 1993) the Croatian Conference of Bishops, as the official representative body of the Catholic Church in Croatia. It adopted and published official Church opinions on all important political decisions and changes in the Republic of Croatia. In addition, the work of the Catholic Church in the observed period was also addressed and presented through other public appearances of the Catholic Church representatives in Croatia, and their efforts and commitment to seeking peace and ending conflicts in the war-torn areas of the Republic of Croatia, as well as to advocating the observance of human rights and fundamental freedoms.

After an introductory comment to the general relationship between the Church and the state and political community in communist Yugoslavia, i.e. the Catholic Church in the democratically elected multiparty system in independent Croatia, and a brief overview of the key political events leading to the establishment of the modern Croatian state, as well as the war conflicts on its territory due to the Greater-Serbian aggression that followed afterwards, based on the original documents, official declarations and communications of the Catholic Church, as well as numerous public appearances, sermons and statements, both joint and individual, of the Church representatives in Croatia, the central part of the thesis demonstrates in detail its actual work in relation to the above-mentioned political changes and the war, as well as the role and importance of the Church during these crucial political and war events, i.e. the role of its leaders within the Croatian, but also broader international framework. In particular, this part addresses its impact on the Croatian and international political and military officials, international institutions, the Croatian and international public, other religious communities, and primarily the importance of its pastoral and charitable work and

moral influence on the Croatian people in the newly established political and social circumstances and war events that shaped the Croatian history in the first half of the 1990s.

In the context of the public work of the Catholic Church in the observed period and its impact on the events in Croatia, this thesis also addresses the issue of its relationship with the Serbian Orthodox Church as well as the relationship with the Holy See, i.e. the impact the Pope John Paul II and the official Vatican policy exercised on the events in Croatia in the first half of the 1990s, and particularly in the context of the international recognition of Croatia.

The final part of the thesis provides a synthesis and systematic overview of the suffering of the Catholic Church in Croatia during the Homeland War, an overview of material losses and human casualties, i.e. an overview of the damaged Church architecture broken down by (arch)dioceses, as well as an overview and analysis of the suffering of its clergy who were also subject to serious consequences of the Greater-Serbian aggression against the Republic of Croatia in the first half of the 1990s.

KLJUČNE RIJEČI

Katolička crkva, Domovinski rat, velikosrpska agresija, Hrvatska biskupska konferencija, Iustitia et pax, Franjo Kuharić, Sveta Stolica, sakralna arhitektura.

SADRŽAJ

ŽIVOTOPIS MENTORA.....	I
KLJUČNE RIJEČI	IX
SADRŽAJ	X
1. UVOD	1
1.1. Predmet i metodologija istraživanja	1
1.2. Osvrt na historiografiju, izvore i literaturu.....	3
2. KATOLIČKA CRKVA I DRŽAVA.....	7
2.1. Religija i država.....	7
2.2. Stavovi Katoličke crkve o državi, odnosno „političkoj zajednici“	8
2.3. Odnos države i religije u komunističkim državama	12
2.4. Kratak pregled odnosa Katoličke crkve i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije od 1960-ih do kraja 1980-ih	14
3. STAVOVI I ULOGA KATOLIČKE CRKVE U PROMJENAMA KOJE SU DOVELE DO RASPADA SFRJ, SLOMA KOMUNIZMA I USPOSTAVE SAMOSTALNE I NEOVISNE REPUBLIKE HRVATSKE.....	25
3.1. Pregled političkih zbivanja 1990./1991. koja su prethodila velikosrpskoj agresiji 1991.-1995. na Republiku Hrvatsku.....	25
3.2. Osnivanje Komisije „Iustitia et pax“ Biskupske konferencije Jugoslavije i njezino djelovanje tijekom 1989./1990. u svjetlu društveno-političkih zbivanja i nagovještaja političkih promjena početkom 1990-ih.....	29
3.3. Stavovi i uloga Katoličke crkve u demokratskim promjenama i političkim procesima koji su doveli do raspada SFRJ i uspostave samostalne i neovisne Republike Hrvatske.....	36
4. DJELOVANJE I ULOGA KATOLIČKE CRKVE U HRVATSKOJ U VRIJEME DOMOVINSKOG RATA 1991. – 1995.....	54
4.1. Djelovanje i uloga Katoličke crkve u Hrvatskoj u razdoblju naj snažnije agresije na Republiku Hrvatsku u drugoj polovici 1991. godine	54
4.2. Uloga i značaj Katoličke crkve u Hrvatskoj u procesu međunarodnog priznavanja Republike Hrvatske u siječnju 1992. godine	66
4.3. Uspostava Hrvatske biskupske konferencije (HBK).....	71
4.4. Djelovanje i uloga Katoličke crkve u drugoj polovici 1992. godine.....	74
4.5. Djelovanje i uloga Katoličke crkve u Hrvatskoj u razdoblju 1993. – 1994.	80
4.6. Stavovi i djelovanje Katoličke crkve u vrijeme i nakon oslobođanja okupiranih hrvatskih područja tijekom 1995. godine.....	89
5. ULOGA KARDINALA FRANJE KUHARIĆA KAO PREDSEDNIKA HBK I PRVOG ČOVJEKA KATOLIČKE CRKVE U HRVATSKOJ U VRIJEME DOMOVINSKOG RATA.....	103
5.1. Uloga i djelovanje kardinala Kuharića u prijelomnim trenucima stvaranja hrvatske države i u vrijeme velikosrpske agresije na Republiku Hrvatsku	103
5.2. Izjave i osvrti kardinala Kuharića na rat u Bosni i Hercegovini	118

6.	ODNOS KATOLIČKE CRKVE U HRVATSKOJ I SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE U RAZDOBLJU DOMOVINSKOG RATA.....	120
7.	ULOGA SVETE STOLICE I UTJECAJ PAPE IVANA PAVLA II. NA DOGAĐANJA U HRVATSKOJ 1990.-1995.	136
7.1.	Osnovna obilježja vatikanske politike i stavovi pape Ivana Pavla II. o događanjima u Hrvatskoj 1990.-1995.....	136
7.2.	Diplomatske aktivnosti i zauzimanje Svete Stolice za mirno rješavanje jugoslavenske političke krize.....	143
7.3.	Uloga i utjecaj pape Ivana Pavla II. na zbivanja u Hrvatskoj 1991.-1995.	153
7.4.	Posjet pape Ivana Pavla II. Republici Hrvatskoj 10. i 11. rujna 1994.....	162
8.	ULOGA I ZNAČAJ KATOLIČKE CRKVE U HRVATSKOJ U VRIJEME DOMOVINSKOG RATA U MEĐUNARODNOM KONTEKSTU	167
9.	STRADANJA KATOLIČKE CRKVE U HRVATSKOJ U VRIJEME DOMOVINSKOG RATA	170
9.1.	Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Hrvatskoj po (nad)biskupijama .	170
9.1.1.	Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Zagrebačkoj nadbiskupiji.....	175
9.1.2.	Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Bjelovarsko-križevačkoj biskupiji	178
9.1.3.	Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Sisačkoj biskupiji	179
9.1.4.	Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Varaždinskoj biskupiji	189
9.1.5.	Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji	190
9.1.6.	Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Dubrovačkoj biskupiji.....	191
9.1.7.	Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Šibenskoj biskupiji.....	200
9.1.8.	Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Gospićko-senjskoj biskupiji.....	208
9.1.9.	Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Đakovačko-osječkoj nadbiskupiji	212
9.1.10.	Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Požeškoj biskupiji	220
9.1.11.	Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Zadarskoj nadbiskupiji.....	225
9.2.	Stradanja sakralne arhitekture drugih vjerskih zajednica u Hrvatskoj	231
9.3.	Stradanja službenika Katoličke crkve u Hrvatskoj.....	234
10.	ZAKLJUČAK	245
11.	IZVORI I LITERATURA	250
11.1.	Izvori	250
11.1.1.	Neobjavljeni izvori.....	250
11.1.2.	Objavljeni izvori.....	250
11.2.	Novine	252
11.3.	Časopisi	252
11.4.	Literatura	253

11.4.1.	Knjige	253
11.4.2.	Rasprave i članci.....	257
11.5.	World Wide Web.....	259
12.	ŽIVOTOPIS	260

1. UVOD

1.1. Predmet i metodologija istraživanja

Suvremena hrvatska država, u njezinim današnjim granicama, nastala nakon sloma komunizma, odnosno promjena na europskoj političkoj sceni kada je rušenjem Berlinskoga zida u studenome 1989. godine simbolično, a rušenjem dotadašnjih komunističkih sustava vlasti u zemljama Istočne Europe i stvarno započelo novo razdoblje europske povijesti, koje karakterizira proces demokratizacije i uspostava višestranačja, do proglašenja svoje državnosti i neovisnosti bila je jedna od šest republika Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ)¹. No, za razliku od većine komunističkih europskih zemalja koje su uglavnom mirnim putem prešle iz jednostranačkog partijskog u demokratski, pluralistički sustav vlasti, Republika Hrvatska svoju je neovisnost morala izboriti pritisnuta velikosrpskom agresijom, u nametnutom i krvavom ratu, koji je prouzročio mnoštvo ljudskih žrtava, na tisuće prognanih i izbjeglih ljudi i teška materijalna stradanja i razaranja.

U procesu sveopće demokratizacije koja je u Hrvatskoj započela prvim višestranačkim izborima u proljeće 1990. i slomom dotadašnjeg komunističkog, jednopartijskog sustava vlasti, i kršćanstvo je u Hrvatskoj dobilo svoju punu slobodu proglašenjem ustavnog načela vjerskih sloboda, a Katolička crkva je time stekla i slobodu javnog djelovanja, kroz koje je upravo dala značajan doprinos stvaranju samostalne, suverene i međunarodno priznate Republike Hrvatske.

Katolička crkva u Hrvatskoj u Domovinskom ratu² predmet je istraživanja ovoga rada, promatrana kroz svoje stavove formulirane u njezinim službenim izjavama i dokumentima, odnosno djelovanje svojih velikodostojnika i predvodnika u prijelomnim trenucima hrvatske moderne povijesti. Stoga je središnje istraživačko pitanje kakva je i kolika bila uloga, te značenje Katoličke crkve u zbivanjima u Hrvatskoj u prvoj polovici 1990-ih. Prije svega, polazi se od pitanja na koji su se način Katolička crkva, odnosno njezini velikodostojnici i

¹ Proglašena 29. studenoga 1943. na drugom zasjedanju AVNOJ-a kao Demokratska Federativna Jugoslavija, od 29. studenoga 1945. Federativna Narodna Republika Jugoslavija, a od Ustava proglašenog 7. travnja 1963. nosi naziv Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ), a čini ju šest socijalističkih republika i dvije autonomne pokrajine.

² Tako se pod nazivom Domovinski rat najčešće smatra čitavo novije razdoblje hrvatske povijesti 1990-ih u kojem je stvorena, a potom u ratu i obranjena suvremena Republika Hrvatska, ratom se, prema međunarodnom pravu, smatra sukob između dviju država, a obzirom da je Sabor Republike Hrvatske 25. lipnja 1991. proglasio neovisnost Republike Hrvatske, od toga datuma svi oružani sukobi na području Republike Hrvatske smatraju se ratom, koji je formalno završen 23. kolovoza 1996. kada je potpisan „Sporazum o punoj normalizaciji i uspostavi diplomatskih odnosa između Republike Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije“, iako su vojne operacije završene do kraja 1995. godine (u: NAZOR, Ante, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih*, Zagreb, 2011.).

predstavnicima angažirali tijekom rata, kako u domaćim, tako i u međunarodnim okvirima, osobito u procesu međunarodnoga priznavanja Republike Hrvatske, te kakav je bio odnos novostvorene hrvatske države prema Crkvi i odnos Katoličke crkve prema političkim i ratnim zbivanjima u prijelomnim trenucima novije hrvatske povijesti, odnosno u razdoblju neposredno pred početak rata i osobito u vrijeme Domovinskog rata. Također, važna pitanja unutar ove problematike na koja ću pokušati dati odgovore su i kakav je bio odnos Katoličke crkve s drugim vjerskim zajednicama u tom vremenu, ponajprije Srpskom pravoslavnom crkvom, te koliki je bio značaj djelovanja hrvatske Katoličke crkve u međunarodnim okvirima, s posebnim naglaskom na odnos sa Svetom Stolicom, odnosno utjecaj Svetoga Oca i službene vatikanske politike na zbivanja u Hrvatskoj u prvoj polovici 1990-ih. Poseban dio istraživanja obuhvaća stradanja Katoličke crkve u Hrvatskoj, kao posljedicu velikosrpske agresije na Republiku Hrvatsku, njezine ljudske i materijalne žrtve, odnosno razaranja sakralne arhitekture u Hrvatskoj.

Djelovanje Katoličke crkve u Hrvatskoj promatrano je i analizirano ponajprije u tadašnjem društvenom i političkom kontekstu, uslijed velikih političkih promjena početkom 1990-ih, te društvenih procesa njima izazvanih u prijelomnim godinama hrvatske moderne povijesti, a izloženo kronološki te problemski, no bez ulaženja u detaljne teološke analize crkvenog nauka, ali, dakako, uz analizu onih crkvenih stavova koji proizlaze iz crkvenog nauka koji određuje i definira odnos religije i države, odnosno Katoličke crkve i države, te prije svega odnos Crkve upravo prema tim društvenim i političkim promjenama i procesima koji su se događali u promatranom razdoblju, i prema ratnim zbivanjima koja su nakon tih promjena uslijedila, a što je i glavna tema ovoga rada.

Cilj je istraživanja, dakle, prikazati kakvu je ulogu Katolička crkva u Hrvatskoj imala tijekom Domovinskog rata, koliki je i kakav bio njen udio i sudjelovanje u procesu demokratizacije i stvaranja samostalne i suverene Republike Hrvatske, kao i procesa međunarodnoga priznavanja, te dati sintezu i sustavan pregled stradanja Katoličke crkve u Domovinskom ratu, njezinih ljudskih i materijalnih žrtava.

Rad je podijeljen u dvije veće cjeline. Prva se odnosi na djelovanje i aktivnosti Katoličke crkve u Hrvatskoj nakon uspostave demokracije i proglašenja neovisnosti Republike Hrvatske 1991. godine, u novonastalim političkim i društvenim okolnostima, te u ratnim uvjetima koji su ubrzo nakon uspostave hrvatske državnosti postali hrvatska svakodnevnica. Nakon uvodnog osvrta o općenitom odnosu Crkve prema državnoj i političkoj zajednici u komunističkoj Jugoslaviji, odnosno Katoličke crkve u demokratski izabranom višestranačkom sustavu vlasti u samostalnoj hrvatskoj državi, te kraćeg prikaza ključnih

političkih događaja koji su doveli do uspostave moderne hrvatske države, a potom i do ratnih sukoba na njezinom teritoriju uslijed velikosrpske agresije, u središnjem dijelu disertacije nastojala sam iscrpno, na temelju izvornih dokumenata, službenih izjava i priopćenja Katoličke crkve, kao i mnogobrojnih javnih istupa, propovijedi i izjava, zajedničkih i pojedinačnih, crkvenih predstavnika u Hrvatskoj prikazati njezino stvarno djelovanje u odnosu na navedene političke promjene i ratna zbivanja, te kakva je u tim prijelomnim političkim i ratnim zbivanjima bila njezina uloga i značenje, odnosno uloga njezinih predvodnika u hrvatskim, ali i širim međunarodnim okvirima, konkretno njezin utjecaj na domaće i svjetske političke i vojne dužnosnike, međunarodne institucije, domaću i svjetsku javnost, druge vjerske zajednice, te prije svega od kakvog je značaja bilo njezino pastoralno i karitativno djelovanje i moralni utjecaj na hrvatski narod u novonastalim političkim i društvenim okolnostima te ratnim zbivanjima koja su obilježila hrvatsku povijest u prvoj polovici 1990-ih.

Druga velika cjelina odnosi se na stradanja Katoličke crkve u Hrvatskoj u vrijeme Domovinskog rata, a obuhvaća cjelovit pregled stradanja crkvene arhitekture, te stradanja njezinih velikodostojnika, odnosno biskupa, svećenika, redovnica i redovnika, koja su prikazana po (nad)biskupijama.

1.2. Osvrt na historiografiju, izvore i literaturu

Tijekom istraživanja i prikupljanja te obrade podataka kojima sam se koristila u ovome radu, u najvećoj sam se mjeri vodila uvriježenom podjelom povijesnih izvora u suvremenoj povijesnoj znanosti na primarne, sekundarne i tercijarne, te sukladno tome, u najvećoj mjeri na primarnim izvorima provodila analizu i donosila zaključke proistekle iz izvorne dokumentacije Katoličke crkve. Rad se tako najvećim dijelom temelji na objavljenim i neobjavljenim arhivskim izvorima, odnosno službenim dokumentima Biskupske konferencije Jugoslavije (BKJ), tj. Hrvatske biskupske konferencije (HBK), iako ovdje moram napomenuti, da mi je, nažalost, bilo gotovo nemoguće doći do arhiva HBK, jer mi korištenje arhiva, unatoč brojnim službenim upitima i dopisima, od strane HBK nije bilo omogućeno, no većina dokumenata istog stvaratelja, osobito onih koji se tiču najvažnijih događaja iz moderne hrvatske povijesti, odnosno službenih stavova Katoličke crkve o tim događajima, a koje je svojim službenim obraćanjima i izjavama HBK, kao skupština svih biskupa Katoličke crkve u Republici Hrvatskoj osnovana od Svete Stolice, redovito pratila i na njih se u svojim izjavama kritički osvrta, ipak mi je na druge načine, uglavnom dobrom voljom pojedinih biskupa, bila

dostupna. Isto tako, značajan broj takvih dokumenata redovito je objavljivan u „Službenim vijestima Biskupske konferencije Jugoslavije“, odnosno „Službenim vijestima Hrvatske biskupske konferencije“, te ih je redovito prenosila i Informativna katolička agencija (IKA), dakako, bez potrebne znanstvene analize. Ovdje moram izdvojiti i dokumente Katoličke crkve koje je prikupio i objavio, te ih ustupio na korištenje fra Velimir Blažević (*Katolička crkva u Hrvata u službi mira i stvaranja samostalne Hrvatske*, Zagreb 2009.; *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991,-1995.)*, Zagreb, 1995.), a koji donose kronološki pregled velikog broja službenih dokumenata HBK, kao i ostalih priopćenja i izjava vezanih uz djelovanje Katoličke crkve i njezinih predstavnika (hrvatskih biskupa i poglavara redovničkih zajednica u Hrvatskoj), no ne sadrže i potrebnu znanstvenu raščlambu i analizu događaja o kojima govore, iako su mi poslužili kao dragocjen izvor potrebnih podataka i smjerokaz za daljnja istraživanja. U tom kontekstu također treba navesti i knjigu koju je objavila Komisija „Iustitia et pax“ Hrvatske biskupske konferencije za razdoblje od 1989. do 2009. - *U službi pravde i mira, Izjave, priopćenja, apeli, izvještaji* (Zagreb, 2009.).

Kao važan izvor, osobito za analizu uloge Katoličke crkve u Hrvatskoj u međunarodnim okvirima, te službene politike Svete Stolice prema zbivanjima na području bivše Jugoslavije, korišteni su izvorni dokumenti i službena priopćenja Svete Stolice i izjave pape Ivana Pavla II. na talijanskom jeziku ili u hrvatskom prijevodu, koja su mi bila dostupna preko osobnih arhiva. U poglavlju koje donosi pregled stradanja Katoličke crkve u Hrvatskoj, uz ostale izvore i relevantnu literaturu, korišteno je arhivsko gradivo Hrvatskoga memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata (HMDCDR) u Zagrebu.

Obzirom da je iznimno značajan dio podataka o djelovanju crkvenih velikodostojnika, ponajprije zagrebačkog nadbiskupa kardinala Franje Kuharića, te ostalih hrvatskih katoličkih biskupa iz toga razdoblja, kao i o službenim stavovima Katoličke crkve u Hrvatskoj odnosno Hrvatske biskupske konferencije, a osobito o crkvenim stradanjima i posljedicama velikosrpske agresije u prvoj polovici 1990-ih kroz redovna i iscrpna izvješća donosio katolički tisak iz toga razdoblja, prije svega *Glas Koncila*, u izradi disertacije stoga sam se u velikoj mjeri koristila i sekundarnim povijesnim izvorima. Iz spomenutih razloga, *Glas Koncila* bio mi je od iznimne koristi, jer na jednom mjestu donosi gotovo sve intervjue i službene izjave vjerskih predstavnika, zapise sa svih zasjedanja Hrvatske biskupske konferencije, kao i cjelokupan sadržaj dokumenata, priopćenja i izjava nastalih na tim zasjedanjima, također zapise i izjave vjerskih predstavnika s domaćih i međunarodnih

ekumenskih susreta, kao i brojnih drugih susreta predstavnika vjerskih zajednica s političkim dužnosnicima i predstavnicima vlasti; također izjave i svjedočanstva prognanih i stradalih službenika Katoličke crkve u Hrvatskoj o posljedicama velikosrpske agresije, te redovita i iscrpna izvješća o razaranju i oštećenjima sakralne arhitekture u Hrvatskoj, kao i o karitativnoj i humanitarnoj djelatnosti Crkve u razdoblju Domovinskog rata.

Također, kao izvor korisnih podataka o ovoj problematici, odnosno ponajprije potvrda ili dopuna događaja o kojima je riječ, nije zanemariv ni ostali hrvatski dnevni i tjedni tisak iz toga razdoblja koji sam u radu koristila (*Večernji list, Vjesnik, Slobodna Dalmacija, Glas Slavonije, Novi list*, itd.).

Kada se osvrnem na tercijarne povijesne izvore, može se zaključiti da je o djelovanju, ulozi i stradanjima Katoličke crkve u Hrvatskoj u vrijeme Domovinskog rata objavljen veći broj knjiga, te radova i studija u pojedinim književnim, društvenim ili teološkim časopisima i zbornicima, kao i s nekolicine održanih stručnih skupova, simpozija i okruglih stolova vezanih uz ovu problematiku, no ti izvori donose više-manje fragmentarne isječke vezane uz ovu problematiku, odnosno naglasak stvaljaju samo na pojedine, uže aspekte djelovanja, značenja i stradanja Katoličke crkve u Hrvatskoj.

Iz svega je, dakle, vidljivo, da se o temi Katoličke crkve u Hrvatskoj u razdoblju 1990.-1995., odnosno njezinog djelovanja u razdoblju Domovinskog rata, te njezina značenja u širem društvenom i političkom kontekstu, kao i (ne)mogućnosti utjecaja na ratna zbivanja dosad govorilo i pisalo. O toj temi općenito ili temama koje se na bilo koji način dotiču djelovanja Katoličke crkve u tom razdoblju postoje i već objavljeni dokumenti, priopćenja, izjave crkvenih predstavnika, radovi, rasprave, kao i osobna svjedočanstva pojedinih velikodostojnika i predstavnika Crkve u Hrvatskoj, osobito o stradanjima Crkve. No, oni ipak ne obuhvaćaju cjelokupno djelovanje i aktivnosti Katoličke crkve u Hrvatskoj, kao ni stradanja Crkve na dijelu hrvatskog teritorija koji je bio izložen ratnim djelovanjima, pa se može reći da sustavan pregled i cjelovit prikaz djelovanja i značaja Katoličke crkve u Hrvatskoj u razdoblju 1991.-1995. u hrvatskoj historiografiji još uvijek ne postoji. Stoga ću upravo takav pregled i sintezu pokušati donijeti u ovom radu.

Treba napomenuti da su kada se govori o stradanjima Katoličke crkve, izvorni dokumenti oskudniji, odnosno u istraživanju mi je bilo dostupno, kao što je već navedeno, arhivsko gradivo Hrvatskoga memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata u Zagrebu, te objavljeni i neobjavljeni zapisi i svjedočanstva pojedinih crkvenih velikodostojnika koji su svjedočili o stradanjima svojih župa, odnosno biskupija nakon početka velikosrpske agresije na RH u ljeto 1991., te nakon okupacije pojedinih župa od strane srpskih paravojskih snaga i

JNA. Kad je riječ o materijalnim stradanjima Katoličke crkve u Domovinskom ratu od značajnih i cjelovitijih pregleda stradanja dosad je objavljena samo monografija *Ranjena crkva u Hrvatskoj, uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991.-1995.)*, objavljena još 1996., dakle neposredno nakon završetka Domovinskog rata, pa stoga podaci u toj knjizi ne daju cjelovitu sliku stanja na dotad ratom zahvaćenim i okupiranim područjima, niti do kraja precizne i provjerene, odnosno dokumentima ili osobnim svjedočanstvima potkrijepljene dokaze o načinu i vremenu stradavanja djelomično ili potpuno uništene crkvene arhitekture u Hrvatskoj 1991.-1995. godine. Dakako, objavljeno je nekoliko knjiga na temu stradanja Katoličke crkve u Hrvatskoj koje obuhvaćaju stradanja pojedinih župa ili biskupija, koje su mi poslužile kao dobar temelj za istraživanje i za njegovu nadogradnju te za stvaranje šireg i opsežnijeg pregleda stradanja Katoličke crkve u Hrvatskoj, a važan izvor podataka, osobito za utvrđivanje kronološkog tijeka događaja, bio je i katolički tjednik *Glas Koncila*, kao i ostali, već navedeni, hrvatski dnevni i tjedni tisak.

2. KATOLIČKA CRKVA I DRŽAVA

2.1. Religija i država

Da bi se pisalo i donosilo zaključke o značenju i ulozi jedne Crkve, odnosno vjerske zajednice unutar jedne države, kao što je ovdje slučaj – Katolička crkva u Hrvatskoj (u promatranom razdoblju) – kao i o odnosu te Crkve prema državnoj vlasti, odnosno ratnim zbivanjima koja su odredila povijest jedne države (Republike Hrvatske), a koja su uslijedila gotovo odmah po proglašenju samostalnosti te države (25. lipnja 1991.), te utjecaju i značenju postojanja takve crkvene, odnosno vjerske zajednice u prijelomnim trenucima stvaranja jedne države, kao i najtežim godinama njezine moderne povijesti, potrebno je prije svega nešto reći o općenitom stavu Katoličke crkve prema državi i državnom uređenju, odnosno političkim sustavima vlasti, kao i prema ratu, a da bi se taj odnos u uvjetima rađanja i pobjede demokracije na tlu jedne dotad komunističke zemlje (SFRJ), bolje shvatio i prikazao, tj. objasnili neki, možda i glavni uzroci držanja i uloge Katoličke crkve u zbivanjima u Hrvatskoj u prvoj polovici 1990-ih, potrebno je ukratko nešto reći i o povijesti tih odnosa unutar SFRJ, a osobito neposredno prije stvaranja suvremene hrvatske države i raspada SFRJ početkom 1990-ih.

Vjera je prije svega osobna stvar svakog pojedinca, čovjekov unutarnji stav i izbor, njegovo osobno uvjerenje, koje mu nije nametnuto izvana, odnosno ne smije mu se i ne može nametnuti, ali ni zabraniti. No, s druge strane, osim te unutarnje, intimne dimenzije, čovjek svoju religioznost u drugim sferama ipak ima potrebu izraziti javno, prije svega unutar organizirane zajednice vjernika, koja je uglavnom javna, ili kroz svoje djelovanje koje je također javno, pa na taj način, u tom kontekstu vjera poprima vanjska obilježja i društveno značenje. Preko svog javnog djelovanja i društvenih obilježja, vjera dolazi u međusobni odnos s javnim životom, bez obzira utječe li ona javno na život pojedinca, odnosno zajednice ili organizacije, ili javna vlast - bez obzira o kakvom se ustroju i vrsti vladavine radilo, odnosno političkom sustavu vlasti – utječe na bilo koji način na vjeru pojedinca, zajednice, društva ili naroda u cjelini. Upravo taj utjecaj javne, odnosno državne vlasti može se, između ostaloga, očitovati u ograničavanju ili sprječavanju, pa čak i zabrani religioznog ponašanja u javnosti, čime se krše temeljna ljudska prava vjerske slobode.³ No, važno je odmah na početku razgraničiti ta dva pojma – religija i državna vlast, odnosno država, i objasniti njihov odnos, odnosno u čemu se razlikuju, a u čemu prožimaju, ili utječu jedan na drugi, kako u teoriji,

³ BLAŽEVIĆ, Velimir, *Aktualnosti trenutka, studije i polemike* (neobjavljena studija), Banja Luka, 2011., 39.

tako i u praksi, tj. u ovom slučaju na primjeru Katoličke crkve i katolicizma kao religije u višenacionalnoj i viševjerskoj umjetno stvorenoj državnoj tvorevini Jugoslaviji, odnosno u većinski katoličkoj Republici Hrvatskoj nastaloj raspadom SFRJ u granicama bivše Socijalističke Republike Hrvatske.⁴

Koliko god je situacija upravo zbog višenacionalne i viševjerske komponente u okviru jedne države bila izrazito složena, upravo se na tim temeljima i zasnivao kraj i raspad te države 1990-ih godina. Isto tako, jedan od odlučujućih faktora raspada bio je i vladajući komunistički politički sustav u Jugoslaviji, a koji je u svojim osnovnim ideološkim postavkama isključivao religiju, pa samim time bio protivan svakom isticanju vjerske, ali i nacionalne pripadnosti. Upravo stoga bitno je objasniti odnos političke zajednice i Crkve, odnosno Crkve i komunizma kao političkog sustava općenito, odnosno i na primjeru bivše SFRJ, odnosno SR Hrvatske unutar SFRJ.

2.2. Stavovi Katoličke crkve o državi, odnosno „političkoj zajednici“

Općenito, kada se govori o odnosu Katoličke crkve prema suvremenom čovjeku i društvu, a time i prema političkoj zajednici, odnosno državi, i općenito o društvenom i javnom djelovanju Crkve, ponajprije se treba referirati na postavke, odnosno konstitucije donesene na Drugom vatikanskom saboru⁵, jer je upravo Drugi vatikanski sabor označio zaokret u povijesti Katoličke crkve, obzirom na njezin odnos prema modernom svijetu i društvu, ali i sebi samoj, u vidu temeljitih promjena njezinog unutarnjeg uređenja i poslanja.

Kada se govori o toj problematici, temeljna je Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes*, donesena 7. prosinca 1965., u kojoj je jasno izrečen stav, da Katolička crkva „po svojem poslanju i po svojoj naravi nije vezana ni uz koji poseban oblik ljudske kulture, niti uz bilo koji politički, ekonomski ili društveni sustav.“⁶ Jedno poglavlje konstitucije *Gaudium et spes* posebno objašnjava odnos političke zajednice i Crkve⁷, pri čemu se ističe važnost ispravnog poimanja odnosa između političke zajednice i

⁴ Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, Republika Hrvatska imala je 4,784,265 stanovnika, od čega se njih 3,666,784 izjasnilo kao rimokatolici (prema podacima Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske, u: „Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima“, knjiga 1., Zagreb, 1998., ur. dr. Jakov GELO, dr. Ivan CRKVENČIĆ, mr. Mladen KLEMENČIĆ).

⁵ Drugi vatikanski sabor održavao se u Vatikanu od 11. listopada 1962. do 8. prosinca 1965., održana su četiri zasjedanja, prvo u vrijeme pape Ivana XXIII. (umro u lipnju 1963.), a preostala tri u vrijeme pape Pavla VI.

⁶ BLAŽEVIĆ, Velimir, *Aktualnosti trenutka...*, 33.

⁷ Poglavlje br. 76 „Politička zajednica i Crkva“, Pastoralna konstitucija „Gaudium et spes“ (O Crkvi u suvremenom svijetu), u: *Sto godina katoličkog socijalnog nauka, Socijalni dokumenti Crkve*, ur. Marijan

Crkve, te razlikovanja onoga što vjernici, pojedinačno ili udruženi, rade u svoje ime kao građani vođeni svojom kršćanskom savješću od onoga što rade u ime Crkve skupa sa svojim duhovnim pastirima. Crkva se, dakle, u prvom redu zbog svoje službe i nadležnosti, ne podudara i ne smije podudarati s političkom zajednicom niti se veže uz bilo koji politički sustav.⁸ Prema tome, „politička zajednica i Crkva su, svaka na svom području, neovisne jedna o drugoj i autonomne. Obadvije su, iako različita naslova, u službi osobnog i društvenog poziva istih ljudi. Tu će službu to uspješnije vršiti na dobro svih što obadvije budu više išle za zdravom međusobnom suradnjom, vodeći dakako računa o prilikama mjesta i vremena. Čovjek nije ograničen samo na ovozemaljski red, nego živeći u ljudskoj povijesti u cijelosti posjeduje svoj vječni poziv. Crkva, pak, utemeljena u Otkupiteljevoj ljubavi, doprinosi da se unutar svake države i među svim narodima proširi pravda i ljubav. Propovijedajući evanđeosku istinu i osvjetljujući svojom naukom i vjerničkim svjedočanstvom sva područja ljudskog djelovanja, Crkva poštuje i promiče također političku slobodu i odgovornost građana.“⁹

Drugi vatikanski sabor na istom se mjestu u poslanici *Gaudium et spes* dotiče i same političke zajednice, ali s jasnom porukom da ona, iako potpuno neovisna od bilo koje vjerske zajednice, odnosno pripadnosti, mora prije svega omogućavati građansku i vjersku slobodu, jer zaštita prava osobe u javnom životu, poput prava slobodnog sastajanja i udruživanja, prava na izražavanje vlastitih mišljenja, te prava na privatno i javno ispovijedanje vjere, nužan su uvjet da građani bilo koje političke zajednice, a time i državne, aktivno sudjeluju u javnom životu.¹⁰ Odnosno, osuđuju se „svi oblici političkog uređenja koji su na snazi u nekim zemljama a koji sprečavaju građansku i vjersku slobodu, umnožavaju žrtve političkih strasti i zločina te se, umjesto da vlast upotrebljavaju na opće dobro, njome služe u korist jedne stranke ili samih vlastodržaca.“¹¹

Dakle, Crkva se želi slobodno razvijati i djelovati bez obzira na javnu vlast, odnosno državu i političku vlast. Želi izvršavati svoje poslanje pod političkom i društvenom vlašću koja će poštovati osnovna ljudska prava i slobode te se na taj način uključiti u izgradnju

VALKOVIĆ, Kršćanska sadašnjost, 1991., 268-269.; i *II. vatikanski koncil, Dokumenti, latinski i hrvatski*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1970., ur. Josip TURČINOVIĆ, 649-662.

⁸Poglavlje br. 76 „Politička zajednica i Crkva“, Pastoralna konstitucija „*Gaudium et spes*“ (O Crkvi u suvremenom svijetu), u: *Sto godina katoličkog socijalnog nauka, Socijalni dokumenti Crkve*, 268-269.

⁹Poglavlje br. 76 „Politička zajednica i Crkva“, Pastoralna konstitucija „*Gaudium et spes*“ (O Crkvi u suvremenom svijetu), u: *Sto godina katoličkog socijalnog nauka, Socijalni dokumenti Crkve*, 268-269.; i *II. vatikanski koncil, Dokumenti, latinski i hrvatski*, 649-662.

¹⁰4. glava – „Život političke zajednice“, poglavlje 73 – „Suvremeni politički život“, u: *Sto godina katoličkog socijalnog nauka, Socijalni dokumenti Crkve*, 265.

¹¹4. glava – „Život političke zajednice“, poglavlje 73 – „Suvremeni politički život“, u: *Sto godina katoličkog socijalnog nauka, Socijalni dokumenti Crkve*, 265.

pravednog zajedničkog društva i promicanje općeg dobra, za sve ljude i obitelji te narod u cjelini, bez obzira na njihovo vjersko izjašnjenje. Crkva također, iako samim svojim postojanjem i djelovanjem negira ateizam, izjavljuje da „svi ljudi, vjernici i nevjernici, moraju zajednički raditi za ispravnu izgradnju svijeta u kojemu zajedno žive.“¹²

Općenito, stav je Katoličke crkve da se njezin odnos prema javnoj vlasti treba zasnivati na načelima slobode i neovisnosti Crkve u vjerskim stvarima, na autonomiji i laicitetu države i javne vlasti na profanom području, dok polazna točka, središte i cilj javne vlasti i društvenog poretka treba biti ljudska osoba koja uživa primat u odnosu na kolektivitet, te također na zdravoj suradnji Crkve i države, sukladno naravi i zadaći svake od njih. Crkva je preko svojih članova - vjernika usko povezana s društvenom zajednicom, odnosno državom u kojoj egzistira, te na taj način mora biti u određenom odnosu prema javnoj, odnosno političkoj vlasti, ali uz zadržavanje odgovarajuće autonomije svake od tih zajednica na svom području. I upravo zbog toga Crkvi je važno da uživa slobodu svoga postojanja i djelovanja.

Dakle, bez obzira na politički sustav uspostavljen u pojedinoj državi, Katolička crkva jasno zagovara i štiti pravo svoga postojanja i djelovanja u odnosu prema javnoj vlasti u državi. Zadatak Katoličke crkve je, bez obzira na političku vlast, promicanje općeg dobra, zaštita ljudskih prava i sloboda, pri čemu je poseban naglasak na vjerskim slobodama.¹³

A kada se govori o slobodi djelovanja Crkve, odnosno vjerskim slobodama, potrebno se kratko osvrnuti i na postavke donesene u Deklaraciji o vjerskoj slobodi *Dignitatis humanae*¹⁴, prihvaćenoj i proglašenoj 7. prosinca 1965., gdje se u 1. glavi „Opće načelo vjerske slobode“, u poglavlju „Predmet i temelj vjerske slobode“¹⁵, ističe da svaka „ljudska osoba ima pravo na vjersku slobodu. Takva se sloboda sastoji u tome što svi ljudi moraju biti slobodni od pritiska bilo pojedinca bilo društvenih skupina ili bilo koje ljudske vlasti, i to tako da u vjerskoj stvari nitko ne bude primoravan da radi protiv svoje savjesti ni sprečavan da radi po svojoj savjesti, privatno i javno, bilo sam bilo udružen s drugima, unutar dužnih granica. (...) Po svom su dostojanstvu svi ljudi, jer su osobe, to jest obdareni razumom i slobodnom voljom, i po tome

¹²BLAŽEVIĆ, *Aktualnosti trenutka...*, 33.

¹³BLAŽEVIĆ, *Aktualnosti trenutka...*, 9-10.

¹⁴Drugi vatikanski sabor tom je deklaracijom označio prekretnicu u odnosu na dotadašnje učenje Crkve. O toj se Deklaraciji, iako nije bila najopsežnija među saborskim dokumentima, najviše raspravljalo i izazvala je naj snažnije reakcije, kako u Crkvi, tako i kod državnih vlasti, ali i drugih kršćanskih crkava i nekršćanskih religija.; i u: BLAŽEVIĆ, *Aktualnosti trenutka...*, 10-11.

¹⁵Poglavlje br. 2 „Predmet i temelj vjerske slobode“, glava I. – „Opće načelo vjerske slobode“, u: *Sto godina katoličkog socijalnog nauka, Socijalni dokumenti Crkve*, 293-294.

osobnom odgovornošću, gonjeni vlastitom naravi i vezani moralnom obavezom da traže istinu, u prvom redu onu koja se tiče religije (...).¹⁶

Nadalje, kada se govori o slobodi vjerskih zajednica¹⁷, u istoj Deklaraciji, stav je Katoličke crkve da vjerskim zajednicama, „dokle god se ne vrijeđaju pravedni zahtjevi javnog poretka, pripada po pravu sloboda da sobom upravljaju po vlastitim pravilima, da vrhovno božanstvo štiju javnim kultom, da svoje članove pomažu u vršenju vjerskog života i podržavaju ih poukom, i da promiču one ustanove u kojima bi članovi surađivali u uređivanju vlastitog života prema svojim vjerskim načelima. (...)

Vjerske zajednice imaju također pravo da ne budu smetane da javno naučavaju i očituju svoju vjeru usmeno i pismeno. Ali u širenju vjere i uvođenju vjerskih običaja treba se uvijek uzdržavati od svakog načina djelovanja za koji bi se moglo činiti da odiše pritiskom ili nečasnim ili manje poštenim nagovaranjem, osobito kad se radi o neukima ili siromašnima. Takav način djelovanja treba smatrati zloupotrebom vlastitog prava i povredom prava drugih. Osim toga, vjerska sloboda zahtijeva da vjerske zajednice ne budu sprečavane da slobodno pokazuju posebnu snagu svoje nauke u uređivanju društva i u oživljavanju svake ljudske djelatnosti. Napokon se na društvenoj naravi čovjekovoj i na samoj naravi religije temelji pravo po kojemu se ljudi, potaknuti vlastitim vjerskim osjećajem, slobodno mogu sastajati ili osnivati odgojna, kulturna, karitativna i socijalna društva.¹⁸

Dakle, takav način djelovanja i stavove zagovara cjelokupna Katolička crkva, bez obzira na društveno i državno uređenje u kojem djeluje i postoji.

O onome što predstavlja jednu od temeljnih zadaća za koje se zalaže Katolička crkva u cjelini, o vjerskoj slobodi, slobodi izražavanja i ostvarivanja vjere, govori 3. poglavlje navedene Deklaracije¹⁹, gdje se, između ostaloga, ističe da „...sama društvena narav čovjeka traži da čovjek unutarne vjerske čine izrazi na izvanjski način, da u vjerskoj stvari saobraća s drugima, da svoju religiju ispovijeda na društveni način (...) a nepravda se dakle čini ljudskoj

¹⁶ Poglavlje br. 2 „Predmet i temelj vjerske slobode“, glava I. – „Opće načelo vjerske slobode“, u: *Sto godina katoličkog socijalnog nauka, Socijalni dokumenti Crkve*, 293-294.; *II. vatikanski koncil, Dokumenti, latinski i hrvatski*, 469-487.

¹⁷ Poglavlje br. 4 „Sloboda vjerskih zajednica“, glava I. - Opće načelo vjerske slobode“, u: *Sto godina katoličkog socijalnog nauka, Socijalni dokumenti Crkve*, 295-296.; *II. vatikanski koncil, Dokumenti, latinski i hrvatski*, 473-475.

¹⁸ Poglavlje br. 4 „Sloboda vjerskih zajednica“, glava I. - Opće načelo vjerske slobode“, u: *Sto godina katoličkog socijalnog nauka, Socijalni dokumenti Crkve*, 295-296.; *II. vatikanski koncil, Dokumenti, latinski i hrvatski*, 473-475.

¹⁹ Poglavlje br. 3 „Vjerska sloboda i odnos čovjeka prema Bogu“, glava I. - Opće načelo vjerske slobode“, u: *Sto godina katoličkog socijalnog nauka, Socijalni dokumenti Crkve*, 294-295.

osobi i samom poretku od Boga određenom ako se čovjeku uskraćuje slobodno vršenje religije u društvu dok se čuva pravedni javni poredak...²⁰

I papa Ivan Pavao II. u dokumentu *L'Église catholique*, o slobodi savjesti i vjere, od 1. rujna 1980.²¹, govori o značenju i sadržaju vjerske slobode u Katoličkoj crkvi, što se odnosi na „pravo na vlastitu unutarnju hijerarhiju; pravo biskupa i drugih crkvenih poglavara da slobodno vrše svoje dužnosti, da podjeljuju svete redove, da podjeljuju i popunjavaju crkvene službe, da komuniciraju i održavaju veze s vjernicima; pravo na vlastite ustanove vjerskog odgoja i teološkog studija, u koje se slobodno mogu primati kandidati za svećenički poziv i za redovničko posvećenje; sloboda naviještanja i priopćavanja vjerske pouke riječju i tiskom, i izvan bogoštovnih mjesta, te promicanja znanja o moralnom crkvenom učenju koje se odnosi na ljudsko djelovanje i na društveno organiziranje; pravo objavljivanja i širenja knjiga vjerskog sadržaja i obrednih knjiga bogoštovlja, te služenja tim knjigama; slobodno širenje informacija i kulture, i izmjena znanja i iskustava na području odgoja i izobrazbe, a sukladno s evangelizatorskim poslanjem Crkve, te pravo na vlastita sredstva društvenog priopćavanja i korištenje tim sredstvima; slobodno vršenje odgojne djelatnosti, te pružanje karitativne i javne pomoći koja omogućuje da se u praksi provodi vjerska zapovijed ljubavi prema svim ljudima, posebice onima kojima je ona više potrebna.“²²

Katolička crkva, dakle, u svoje temeljne stavove preko konstitucija i zaključaka Drugoga vatikanskoga sabora ugradila je osnovna načela svoga poslanja i uloge u društvu, odnosno državnim zajednicama u kojima postoji i djeluje, bez obzira na državno i društveno uređenje tih zajednica. Razumljivo je stoga da je za takvim načelima težila i Katolička crkva u Jugoslaviji, no komunističko državno uređenje, odnosno komunizam kao ideologija koja je u svojim temeljima zagovarala ateizam²³, isključivao je svaku mogućnost javnog djelovanja Crkve, tako i Katoličke, što se u potpunosti promijenilo slomom komunizma i demokratskim promjenama koje su istisnule komunizam s političke scene, odnosno bile jedan od uzroka raspada SFRJ kao državne zajednice, i nastanka novih, samostalnih država na njezinom dotadašnjem teritoriju.

2.3. Odnos države i religije u komunističkim državama

²⁰Poglavlje br. 3 „Vjerska sloboda i odnos čovjeka prema Bogu“, glava I. - Opće načelo vjerske slobode“, u: *Sto godina katoličkog socijalnog nauka, Socijalni dokumenti Crkve*, 294-295.

²¹BLAŽEVIĆ, *Aktualnosti trenutka...*, 35.

²²BLAŽEVIĆ, *Aktualnosti trenutka...*, 35.

²³Ateizam - formalno odbacivanje i nijekanje Božje opstojnosti (u: *Suvremena katolička enciklopedija*, Split, 1998., 58.).

Iako su, dakle, osnovne postavke Katoličke crkve o odnosu Crkve i političke zajednice, odnosno države, jasno regulirane socijalnim naukom i dokumentima Crkve, ipak treba naglasiti da je taj odnos kroz povijest, i prije i poslije Drugog vatikanskog sabora, bio uvjetovan tipom države i državnog uređenja u kojem je Crkva živjela. Različit je bio „život“ Crkve u praksi, primjerice u konfesionalnoj državi, gdje se odnos između Crkve i države međusobno priznavao i podupirao, jer su isti ljudi bili članovi i države i Crkve, od „života“ Crkve u totalitarnim državama, gdje je on najčešće bio osporavan ili strogo nadziran.²⁴ Jer komunizam kao pojam i ideologija, pa onda i kao politički sustav iznikao na njegovim postavkama, u svojoj je osnovi ideologija koja negira privatno vlasništvo, slobodno tržište, građanske slobode, višestranačje i napose religijske i nacionalne vrijednosti, a zagovara ateizam, pa je i religija u svim državama komunističkih režima bila marginalizirana i često onemogućavana javno djelovati i iznositi svoje stavove, osobito o vladajućem sustavu i političkim strukturama, ali i o osnovnim ljudskim pravima, građanskim slobodama i većini društvenih i političkih pitanja. Jedna od osnovnih značajki komunizma znanstveni je pogled na svijet, a religija je smatrana privatnom stvari pojedinca, stoga ni vjerske organizacije nisu imale pravo sudjelovati u javnim djelatnostima. Religioznost je općenito bila proglašavana osobnim uvjerenjem svakog pojedinca, a zadržavana je isključivo unutar obitelji i crkve, pa je i svaka vjerska djelatnost smatrana isključivo oporbenom djelatnošću.

Religija, dakle, u većini komunističkih država nije bila javno i izravno zabranjena, no najčešće je to u praksi tako bilo, odnosno vjernici, vjerske organizacije i institucije na sve su načine bile potiskivane iz javnog života i stavljane pod nadzor, a Komunistička partija nastojala je biti jedini ideološki i politički autoritet, jer su prema tumačenju komunizma, vjerske, kao i nacionalne razlike, proizvodile i naglašavale suprotnosti koje su mogle dovesti do nacionalnih i građanskih sukoba.²⁵

Također, važno je istaknuti da unatoč istim teoretskim postavkama u odnosu komunizma prema religiji, nije svaka komunistička vlast, odnosno država imala potpuno jednak odnos prema religiji, odnosno Crkvi, već je politika prema Crkvi u praksi imala i neka drugačija obilježja, od onih najradikalnijih, primjerice u Albaniji, gdje je čak ustavom bilo dokinuto svako izražavanje vjere, preko zemalja Istočnog bloka, gdje je Crkva, unatoč tome što nije službeno bila zabranjena, također bila potpuno onemogućena javno djelovati, do

²⁴ DEVČIĆ, Ivan, „Društveno djelovanje Crkve i država“, u: *Riječki teološki časopis*, god. 1, br. 2, Rijeka, 1993., 193-208.

²⁵ „Komunizam i religija“ u: RADELIĆ, Zdenko, MARIJAN, Davor, BARIĆ, Nikica, BING, Albert, ŽIVIĆ, Dražen, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, Zagreb, 2006., 17-20.

primjera bivše SFRJ, gdje je osobito od 1960-ih odnos između Katoličke crkve i države bio puno liberalniji u odnosu na druge države komunističkog režima, ali ipak u granicama onoga što je komunizam kao ideologija u svojim postavkama zagovarao.²⁶ No, važno je također istaknuti da unatoč toj činjenici, i ta je politika u stvarnosti i u praksi ipak bila bitno različita od one koja je proklamirana u državnim zakonima. Najbolji primjer za to je Ustav SFRJ iz 1974. godine, u kojemu se jasno ističe da su „građani jednaki u pravima i dužnostima bez obzira na nacionalnost, rasu, spol, jezik, vjeroispovijest, obrazovanje ili društveni položaj“²⁷, a što će biti detaljnije objašnjeno u idućem poglavlju.

Za razliku od komunističkih država, Crkva u suvremenim demokratskim državama, pluralističkim, oslobođenim ideoloških obilježja, a tako će biti i u novonastaloj suvremenoj Republici Hrvatskoj, slobodno djeluje, kao i svi drugi društveni subjekti, a društvenim i moralnim normama obvezuje svoje članove, odnosno vjernike (ali ne i sve državljane jedne države), što joj je u totalitarnim režima, odnosno komunizmu, bilo osporavano, a često i zabranjivano. Uloga Crkve načelno je jednaka ulogama ostalih subjekata demokratske države u smislu zagovaranja i poštivanja društvenih i moralnih vrijednosti, koje može sama uspostavljati i zauzimati se za njih, ali isto tako, ostala svjetovna područja i neke druge društvene vrijednosti, a time i državu i sve njezine državljane u cjelini, ne smije podvrgavati svojim normama i ciljevima.²⁸

2.4. Kratak pregled odnosa Katoličke crkve i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije od 1960-ih do kraja 1980-ih

Iz godina koje su neposredno prethodile demokratskim promjenama u Hrvatskoj i stvaranju samostalne i suverene hrvatske države najbolje se može iščitati koje su promjene i zahtjevi već tada bili prisutni na političkoj i društvenoj sceni kako u Hrvatskoj, tako i općenito u Jugoslaviji. A među tim zbivanjima svakako treba promatrati i ulogu i djelovanje Katoličke crkve, te njezine stavove prema aktualnoj društvenoj i političkoj situaciji, naravno kroz prizmu kršćanske etike i svjetonazora, kao i doprinos sveopćoj demokratizaciji i društvenim i političkim promjenama koje će nakon toga uslijediti.

²⁶ MARASOVIĆ, Špiro, „Crkva i država u komunističkim društvima“, u: *Crkva i država u društvima u tranziciji* – Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 27.-29. 4. 1995.(ur. Ivan GRUBIŠIĆ), Split, travanj 1997., 25-30.

²⁷ Ustav SFRJ, glava III., „Slobode, prava i dužnosti čovjeka i građanina“, u: *Narodne novine*, Zagreb, 1974., 96.

²⁸ DEVČIĆ, Ivan, „Društveno djelovanje Crkve i država“, u: *Riječki teološki časopis*, 207.

O odnosu Katoličke crkve i jugoslavenske države već je dosta napisano u hrvatskoj historiografiji, osobito se tim odnosom bavi(o) Miroslav Akmadža²⁹, a u ovom pregledu navest ću samo glavne značajke toga odnosa od 1963. godine nadalje, kada je proglašena Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ), odnosno nakon održavanja Drugog vatikanskog sabora, koji je kako na Katoličku crkvu u cjelini, tako i na crkveno-državne odnose u Jugoslaviji imao znatan utjecaj, te je u tom smislu nakon Sabora ipak došlo i do normalizacije jugoslavensko-vatikanskih odnosa.³⁰ Ustavom od 7. travnja 1963. godine SFRJ je bila uređena na federativnim načelima³¹, uspostavljena kao federacija republika, a ne kao federacija naroda. Poštovale su se federalne jedinice, odnosno nacionalne skupine unutar takvog federativnog uređenja, ali bez ikakvih tradicionalnih sadržaja, dakle lišene bilo kakvih nacionalnih i vjerskih komponenata. No, iako uređena kao federacija, na vlasti je bila centralizirana Komunistička partija Jugoslavije, koja je ograničavala suverenost federalnih jedinica, odnosno republika i pokrajina.³² I premda su ustavnim i zakonskim odredbama u Jugoslaviji bile izjednačene sve vjerske zajednice, a njihov pravni položaj određen „Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica“ još iz 1953. godine³³, kojim je bilo točno određeno polje djelovanja vjerskih zajednica, Crkva je bila strogo odvojena od države, a prema navedenom Zakonu, sve vjerske zajednice imale su slobodu osnivanja i vršenja vjerskih obreda i nastave, te slobodu vjeroispovijesti; u praksi je to ipak bilo drugačije, kao što ni stvarna uloga i značenje svih vjerskih zajednica nisu bili izjednačeni. Katolička crkva, kao velika i organizirana vjerska zajednica s velikim utjecajem u svijetu i posebnim položajem vatikanske države i pape, imala je i najveći utjecaj od svih vjerskih zajednica u Jugoslaviji, a njezin poseban položaj upravo je uvelike utjecao i na opći odnos države prema crkvi i religiji, što je ponajviše vrijedilo za Hrvatsku gdje je Katolička crkva bila dominantna vjerska zajednica.³⁴

²⁹ Primjerice, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.-1966.*, Rijeka, 2004.; *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, Zagreb – Slavonski Brod, 2013., itd.

³⁰ AKMADŽA, Miroslav, *Crkva i država, dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji*, Svezak III. 1961. – 1964., Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Zagreb 2012., str. 23-25.

³¹ Federacija je oblik državnog uređenja s visokim stupnjem decentralizacije i autonomije federalnih jedinica, pri čemu izvorni suverenitet pripada zajedničkoj državi, odnosno pojedine federalne jedinice nemaju pravo na samoopredjeljenje. Federacija je savezna država, stoga državnost ne pripada pojedinim jedinicama, nego cjelini. Ime SFRJ dobila je Ustavom od 7. travnja 1963. godine, opširnije u: MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije 1918.-1991. – hrvatski pogled*, Zagreb, 1998.

³² *Stvaranje hrvatske države...*, 11-25.

³³ Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica u: *Službeni list FNRJ*, br. 22, 27. svibnja 1953., 209-210.

³⁴ ZRINŠČAK, Siniša, „Odnos Crkve i države u Hrvatskoj od 1945. do 1990. godine“, u: *Religija i sloboda (Prilog „Socioreligijskoj karti Hrvatske“)*, ur. Ivan GRUBIŠIĆ i grupa autora, Split 1993., 107-108.

Isto tako, važno je osvrnuti se i na odnose komunističke Jugoslavije i Svete Stolice, koji su bili obilježeni napetošću još od kraja Drugoga svjetskog rata, te poboljšanjem odnosa nakon održavanja Drugoga vatikanskog sabora 1962. -1965.³⁵, što je rezultiralo potpisivanjem Protokola nakon razgovora vođenih između predstavnika Vlade SFRJ i predstavnika Svete Stolice u Beogradu 1966., s ciljem uređivanja odnosa između jugoslavenske vlade i Katoličke crkve u Jugoslaviji, kada je Jugoslavija priznala kompetencije Svete Stolice nad Katoličkom crkvom u pitanjima vjerskog karaktera, a Sveta Stolica se ogradila od svake zloupotrebe vjere i Crkve u političke svrhe.³⁶ Protokolom – sporazumom između Svete Stolice i Vlade SFRJ, potpisanim 25. lipnja 1966. godine, Vlada SFRJ formalno je Katoličkoj crkvi u Jugoslaviji jamčila „slobodno vršenje vjerskih poslova i vjerskih obreda“, a „nadležni organi društveno-političkih zajednica (općina, kotara, pokrajina, republika, federacije) osiguravaju svim građanima, bez ikakvih razlika, dosljednu primjenu zakona i drugih propisa kojima se osigurava poštivanje slobode savjesti i slobode ispovijesti vjere, zagwarantiranih Ustavom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.“³⁷

Potpisivanje Protokola, kojim je također bila dogovorena i razmjena izaslanika između Svete Stolice i Vlade SFRJ, otvorilo je put sporazumijevanju i rješavanju preostalih problema u međusobnim odnosima, što je nakon četiri godine, u kolovozu 1970., dovelo i do uspostave diplomatskih odnosa između Svete Stolice i SFRJ.³⁸ U Beogradu je tada otvorena Apostolska pronuncijatura, a u Rimu Veleposlanstvo SFRJ. Potpisivanje Protokola, kao i uspostava diplomatskih odnosa značajno su pridonijeli ostvarivanju i zaštiti vjerskih prava i sloboda, čemu u prilog idu i činjenice o službenim posjetima i razgovorima predstavnika Svete Stolice i predstavnika vlasti iz SFRJ, primjerice posjet samog predsjednika SFRJ, Josipa Broza Tita papi Pavlu VI., 29. ožujka 1971. godine.³⁹ Do međusobnih službenih posjeta i razmjene poruka o bilateralnim odnosima dolazilo je i dalje tijekom 1970-ih i 1980-ih godina. No, pritom treba naglasiti da odnosi koji su uspostavljeni i koji su se održavali na diplomatskoj razini, nisu uvijek, odnosno najčešće odražavali stvarno stanje na nekim nižim, lokalnim

³⁵ Jugoslavenska vlast sustavno je optuživala Svetu Stolicu za većinu problema koje je imala s Katoličkom crkvom u Jugoslaviji, kao i za neke probleme međunarodnog značaja, kao što je, primjerice, bilo, za Jugoslaviju nepovoljno, rješenje problema Trsta, dok Sveta Stolica s druge strane nije prihvaćala odnos i ponašanje komunističkih vlasti u Jugoslaviji prema Katoličkoj crkvi, osobito prema nadbiskupu Alojziju Stepinu (opširnije u: AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, Zagreb – Slavonski Brod, 2013.).

³⁶ AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, 282 – 321.; ZRINŠČAK, Siniša, „Odnos Crkve i države u Hrvatskoj od 1945. do 1990. godine“, u: *Religija i sloboda (Prilog „Socioreligijskoj karti Hrvatske“)*, 114-115.

³⁷ BLAŽEVIĆ, *Aktualnosti trenutka...*, 40.; AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, 320 – 321.

³⁸ AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, 373 – 377.

³⁹ AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, 373 – 377.

razinama crkvene hijerarhije i nekih nižih i manjih organizacija i zajednica, kako vjerskih, tako i društveno-političkih, osobito kroz prizmu ustaljenog shvaćanja religije iz kuta komunističke ideologije kao stalne opasnosti za političku stabilnost zemlje, odnosno načela komunizma o neprihvatanju bilo kakvog vjerskog opredjeljenja.⁴⁰

Da bi se bolje razumjeli stavovi Katoličke crkve u takvom sustavu vlasti, njezino djelovanje i potreba za zaštitom temeljnih ljudskih prava, građanskih sloboda i prava svakog čovjeka, odnosno uloga Katoličke crkve u događajima koji će prethoditi rušenju takvog sustava i uspostavi demokracije, a time i neovisnosti Republike Hrvatske, možemo posebno promatrati i desetljeće koje je prethodilo tim promjenama i rušenju totalitarnih sustava u Europi, odnosno u SFRJ. To je razdoblje također znakovito upravo zbog toga što je 1980. godine smrću predsjednika SFRJ Josipa Broza Tita zapravo započelo razdoblje polaganog raspada Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) kao i jugoslavenske državne zajednice, a gospodarska kriza i godinama potiskivane nacionalne razlike, kriza na Kosovu 1981. godine, te osobito težnje velikosrpskih ideologa za prevlašću Srbije unutar jugoslavenske federacije, kao i u odnosu na njezine autonomne pokrajine, utjecali su na konačni raspad SKJ koji će se dogoditi u siječnju 1990. u Beogradu na Četrnaestom kongresu SKJ⁴¹. Navedeni čimbenici velikim su dijelom doveli do raspada SFRJ koji će se konačno dogoditi odvajanjem republika Slovenije i Hrvatske, odnosno proglašavanjem njihove samostalnosti 25. lipnja 1991., u rujnu 1991. Makedonije, a u ožujku 1992. Bosne i Hercegovine, iako je Jugoslavija kao SFRJ formalno prestala postojati 27. travnja 1992. kada su Srbija i Crna Gora proglasile Saveznu Republiku Jugoslaviju.

1980-ih godina u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj (SRH) Crkva je često bila onemogućavana javno iznositi svoje stavove i javno djelovati, no njezin rad nije bio zabranjivan, jer je o javnim istupima hrvatskih katoličkih biskupa i drugih crkvenih velikodostojnika redovito izvješćivao katolički tisak u SRH, ponajprije tjedne novine *Glas Koncila*, ali i neke druge periodične publikacije ili glasila nekih crkvenih ustanova u tadašnjoj SRH. Također, iz različitih dokumenata, govora, izjava, pisama, apela, poslanica, priopćenja hrvatskih biskupa, odnosno Biskupske konferencije Jugoslavije, pojedinih crkvenih velikodostojnika, osobito 1980-ih, može se pratiti djelovanje Katoličke crkve u SRH, koje tih godina postaje sve otvorenije i glasnije, u smislu zalaganja za poštivanje i zaštitu temeljnih ljudskih prava i građanskih sloboda, individualnih i kolektivnih, ali i zalaganja za nacionalne

⁴⁰BLAŽEVIĆ, *Aktualnosti trenutka...*, 40.; ZRINŠČAK, Siniša, „Odnos Crkve i države u Hrvatskoj od 1945. do 1990. godine“ u: *Religija i sloboda (Prilog „Socioreligijskoj karti Hrvatske“)*, 114-115.

⁴¹*Stvaranje hrvatske države...*, 91-96.

ravnopravnosti i demokratizaciju društva u cjelini.⁴² Predstavnici Katoličke crkve u SRH koristili su neke svečanije prigode, primjerice redovna novogodišnja primanja kod predsjednika Hrvatskog sabora, kako bi ukazali na nepovoljan položaj Crkve, ali i hrvatskog naroda u tadašnjoj SFRJ. Ove se teze ponajprije mogu pratiti kroz govore i izjave zagrebačkog nadbiskupa Franje Kuharića⁴³ 1980-ih godina. Primjerice, vidljivo je to već u njegovom govoru na novogodišnjem primanju predstavnika vjerskih zajednica kod predsjednika Sabora SRH 12. siječnja 1981. godine, u kojemu Kuharić u svom obraćanju predsjedniku Sabora, između ostaloga, navodi:

„Vi predstavljate odgovornost za javni život u Hrvatskoj, stoga su Vam naše želje upućene u vidu općeg dobra cijelog hrvatskog naroda i svakog pojedinog čovjeka gdje god se on nalazio, koju god službu vršio i kakvim god tjeskobama bio izložen. (...) Cilj nam je svima jasan: opće dobro se ostvaruje kad je svaki čovjek priznat u svom osobnom, nacionalnom i vjerskom identitetu; kad je zaštićeno njegovo nepovredivo osobno dostojanstvo; kad je osigurana sloboda njegove savjesti da živi smireno svoje uvjerenje u privatnom i javnom životu, kad je odgoj njegove djece nesmetano povjeren njegovoj savjesti; kad su mu osigurani uvjeti čovjeka dostojnog života obzirom na radno mjesto, stanovanje i duhovni napredak. Sve su institucije, uređenja i sistemi u službi čovjeka i zato su samo toliko ljudski koliko se čovjek po njima može razvijati u svojoj duhovno-tjelesnoj cjelovitosti da kao slobodna osoba bude uključen u zajedništvo s drugim ljudima ulažući svoj rad i poštenje u opće dobro svoga naroda i cijele ljudske zajednice.“⁴⁴

U istom se govoru nadbiskup zagrebački poziva na nauk Drugog vatikanskog sabora prema kojem „Crkva po svojem poslanju i po svojoj naravi nije vezana ni uz koji posebni oblik ljudske kulture, ni uz bilo koji politički, ekonomski ili društveni sistem“⁴⁵, što znači upravo to da Crkva i u svojoj univerzalnosti i svome poslanju može učiniti mnogo za dobrobit čovjeka i naroda, bez obzira na njegove različitosti, dakle između više narodnosti i u državnoj zajednici kakva je bila SFRJ.

I dvije godine kasnije, u svom govoru na novogodišnjem primanju predstavnika vjerskih zajednica kod predsjednika Sabora SRH 11. siječnja 1983. godine, kardinal Franjo Kuharić jasno je izrekao i sažeo osnovne stavove Katoličke crkve o osobnom i općem dobru, između ostaloga, da politička i društvena zbivanja teže ostvarenju boljega čovjeka i svijeta u

⁴²BLAŽEVIĆ, Velimir, *Katolička crkva u Hrvata u službi mira i stvaranja samostalne Hrvatske*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009., 5-6.

⁴³Franjo Kuharić (1919.-2002.), u lipnju 1970. imenovan je zagrebačkim nadbiskupom, a u rujnu iste godine predsjednikom Biskupske konferencije Jugoslavije; kardinalom je imenovan 1983. godine.

⁴⁴BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 23-25.

⁴⁵BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 23-25.

kojemu živi, a u kojemu neće biti nepravde, strahova i mržnje, bez obzira kojoj vjerskoj zajednici čovjek pripadao, odnosno političkom sustavu, jer je Crkva uvijek otvorena za iskren dijalog sa svakom osobom i institucijom u traženju najboljih rješenja u međusobnim, dakle i međunacionalnim odnosima. U svojim se razmišljanjima kardinal Kuharić poziva na riječi pape Ivana Pavla II., koji je izjavio da „čovjek nije radi poretka, nego poredak radi čovjeka“, misleći pritom na političke, društvene, ekonomske i kulturne sustave koji moraju biti osjetljivi za potrebe čovjeka i njegovo dobro, i slobodni sami sebe preoblikovati. U svom je govoru sažeo jedno od načela Crkve, da Crkva nije politička stranka niti može biti stavljena u bilo koju političku grupu, pa se ne može poistovjećivati ni s jednim društvenim uređenjem, jer je ona „božanska ustanova Isusa Krista“, u službi čovjeka i naroda, i u službi odgajanja osobne i kolektivne svijesti za dobrotu, pravednost i ljubav.⁴⁶

O suživotu svih naroda i narodnosti koje su bile uklopljene u SFRJ, kardinal Kuharić govorio je u ime hrvatskih biskupa na novogodišnjem primanju predstavnika vjerskih zajednica kod predsjednika Sabora SRH 15. siječnja 1987., kada je istaknuo, između ostaloga, da kao narodi „živimo na tlu zajedničke nam domovine i upućeni smo na suživot unatoč različitim viđenja čovjeka, povijesti i svijeta. Da bi taj život bio spokojniji, sigurniji za sve ljude, pogotovo za one koji su izloženi više nerazumijevanju i povredama vlastitog dostojanstva, nužno je tražiti rješenja onih ozbiljnih problema koji otežavaju dijalog i povjerenje.“⁴⁷ Dakle, stav je Katoličke crkve i njezinih biskupa, da je jedino iskren i ravnopravan, obostrani dijalog jedini put za pronalaženje ispravnih rješenja, pozitivnih za sve strane, koja će omogućiti miran život i ostvarenje prava i sloboda svakog čovjeka, ali i naroda u cjelini.

Slične stavove iznijeli su katolički biskupi Jugoslavije i kada je nekoliko mjeseci potom, u rujnu 1987., u SFRJ započela javna rasprava o promjenama određenih dijelova Ustava SFRJ, poticana najsnažnije od političkog vodstva SR Srbije koje je promjenama Ustava zapravo željelo do kraja dokinuti autonomiju pokrajina Kosova i Vojvodine, a koja im je upravo Ustavom iz 1974. bila zajamčena.⁴⁸ Pozivajući se na svoje temeljne dokumente, prije svega konstituciju *Gaudium et spes* (O Crkvi u suvremenom svijetu)⁴⁹, Katolička crkva smatrala je kako se njezini vjernici, odnosno cjelokupna katolička zajednica u svakoj državi

⁴⁶ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 27-29.

⁴⁷ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 44-46.

⁴⁸ Ustav SFRJ iz 1974., Dio prvi, Socijalistička federativna Republika Jugoslavija, članak 1-4., u: *Narodne novine*, 1974., 1. izdanje.

⁴⁹ Pastoralna konstitucija *Gaudium et spes* (O Crkvi u suvremenom svijetu), u: *Sto godina katoličkog socijalnog nauka, Socijalni dokumenti Crkve*, ur. Marijan VALKOVIĆ, 1991.; i u: *II. vatikanski koncil, Dokumenti (latinski i hrvatski)*, ur. Josip TURČINOVIĆ, 1970.

moraju zauzimati za rast slobode, društvene pravednosti i ekonomskog napretka, a u skladu s tim i za osiguranje vjerskih sloboda, između ostaloga i kao dijela osobnih, obiteljskih, narodnih i društvenih prava. Vodeći se tim načelima, a naglašavajući kako Crkva nije vezana ni uz koji politički, društveni ili gospodarski sustav, katolički biskupi Jugoslavije osjećaju obvezu da daju svoj prilog i mišljenje javnoj raspravi o promjenama Ustava iz 1974., odnosno prilog oblikovanju javnog mišljenja o vjerskoj slobodi, pa u prvi plan stavljaju etičke norme i traže njihovo poštivanje, bez obzira kakve će biti političke odluke odnosno promjene Ustava, dakle, da u prvom planu bude poštivanje osnovnih ljudskih prava i sloboda, a u okviru toga i „usavršavanje odgovarajućih ustavnih tekstova“ koji se odnose na vjerske slobode i prava vjernika i vjerničkih zajednica, svjesni da promjene i poboljšanja u tom smislu nisu predmet javne rasprave, za što je, po mišljenju katoličkih biskupa, najvećim dijelom kriva postojeća ustavna formulacija o položaju i ulozi Saveza komunista Jugoslavije u ukupnom javnom životu jugoslavenske države, koji se Ustavom SFRJ definira kao „vodeća idejna i politička snaga radničke klase i svih radnih ljudi u izgrađivanju socijalizma i u ostvarivanju solidarnosti radnih ljudi te bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije“⁵⁰, a koji time, odnosno svojim ateističkim svjetonazorom, isključuje vjeru, time i vjerske slobode iz javnog i društvenog života.⁵¹

U takvom ozračju, samo nekoliko tjedana kasnije, 13. siječnja 1988. na tradicionalnom novogodišnjem primanju kod predsjednika Sabora SRH, kardinal Kuharić opet je ponovio temeljne postulate katoličke vjere, kao i zadaće Katoličke crkve u Hrvatskoj, bez obzira na povijesne prilike i trenutak u kojem se Crkva nalazi, s posebnim osvrtom na aktualna događanja u SFRJ i položaj hrvatskoga, ali i drugih naroda u takvoj državnoj zajednici, koja je u to vrijeme živjela svoje posljednje godine. Katolička crkva, kako je zabilježeno u njezinim temeljnim dokumentima s Drugoga vatikanskog sabora, po svom je poslanju u svakom narodu i društvenom uređenju u službi čovjeka i njegova duhovnog rasta, i kao takva želi služiti dobru svakoga pojedinca, a preko njega i dobru cijelog naroda, jer svako čovjekovo djelovanje, bilo na političkom, gospodarskom, socijalnom, kulturnom ili znanstvenom planu mora biti u službi općeg dobra čovjeka i naroda kojemu pripada. Upravo o tome, o čovjekovoj svijesti za opće dobro, i o njegovoj ispravnoj savjesti ovisi i savjest

⁵⁰Ustav SFRJ iz 1974., Uvodni dio, Osnovna načela, glava VIII, u: *Narodne novine*, 1974.

⁵¹„Prilog BKJ raspravi o aktualnim promjenama Ustava SFRJ u svjetlu kršćanske etike“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 1/1988. (9), od 24. 6. 1988., 5-7.; AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, 439 - 440.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 48.; „Prilog BKJ raspravi o aktualnim promjenama Ustava SFRJ u svjetlu kršćanske etike“ u: *Glas Koncila*, godište XXVI, br. 43 (698), 25. 10. 1987., 3.

društva u kojemu živi, moralno zdravlje društva i nacije kojoj pripada, jer slobodan i pravedan čovjek gradi pravedan svijet, čovjek iskrene savjesti gradi ljubav, mir i prijateljstvo među drugima, među narodima, a za ispravnu svijest nužne su mu duhovne vrijednosti Crkve, formulirane kao Božje zapovijedi i evanđeoska blaženstva. Kardinal Kuharić takve navode potkrepljuje i izjavom da ni u jednom društvenom sustavu „ne može biti štetna civilizacija ljubavi“, koja uključuje ispravnu savjest, iskreno čovjekoljublje, slobodu od svake mržnje i zlonamjernosti, djelotvornu pravednost i istinski mir među ljudima, a Crkva kao zajednica vjernika, odnosno time svaki njezin vjernik, želi živjeti Evanđelje slobodno, kako privatno tako i javno. Upravo stoga i biskupi u „ime te slobode“ zastupaju Crkvu, odnosno vjernike, i čuvaju „jedinstvo Crkve u svim dijalozima na koje je crkva upućena u smislu svog poslanja“, iako i sami vjernici imaju pravo, u skladu sa svojom kršćanskom savješću, braniti svoja prava i vršiti svoje dužnosti za dobrobit i napredak naroda.⁵²

Iz svega toga može se sažeti stav Katoličke crkve, da u bilo kojem društvenom sustavu i uređenju vlasti čovjekoljublje, iskrenost, pravednost i oslobođenost svake mržnje i zlonamjernosti donose mir među ljudima, a istinski dijalog, uzajamno poštovanje i razumijevanje jedini su temelj za rješavanje svih spornih pitanja i izgradnju zajedničkog života među ljudima, odnosno narodima. Takav stav Katolička crkva zagovarala je i prije 1989. i početka velikih političkih promjena u Europi koje su uskoro zahvatile i SFRJ, kao i poslije 1989., odnosno tijekom sljedećih godina koje donose velike političke promjene u Hrvatskoj, kada Katolička crkva u Hrvatskoj nastavlja zagovarati, tada još snažnije, obzirom na ratna događanja koja su uskoro uslijedila, čovjekoljublje, pravednost, i iznad svega miran i istinski dijalog, kao jedini preduvjet mirnog rješavanja ratnih sukoba kao posljedice velikosrpske agresije na Republiku Hrvatsku.

Kada se u drugoj polovici 1980-ih u Jugoslaviji odnos Katoličke crkve i državne vlasti opet postupno počeo pogoršavati, iako naravno treba imati u vidu da je taj odnos općenito karakteriziralo nepovjerenje i međusobno isključivanje, uz „bolja“ i „lošija“ razdoblja tijekom čitave druge polovice 20. stoljeća, a ponajprije se to „pogoršanje“ očitovalo u sve češćim optužbama državne vlasti i širenju negativne propagande protiv Katoličke crkve i hrvatskog naroda, kao i Svete Stolice⁵³, hrvatski biskupi predvođeni kardinalom Kuharićem reagirali su javno krajem 1988. na takve optužbe, jasno zahtijevajući da se prestanu širiti „nepravde

⁵²BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva....*, 52-54.; „Crkva želi živjeti slobodno“ u: *Glas Koncila*, godište XXVII, 24. 1. 1988., br. 4 (711), str. 3.

⁵³Katoličku crkvu, odnosno cjelokupan hrvatski narod na čelu s Katoličkom crkvom se ponajprije, od strane pojedinih predstavnika srpskog naroda, prozivalo i optuživalo zbog zločina iz Drugoga svjetskog rata, počinjenih u vrijeme postojanja Nezavisne Države Hrvatske (1941.-1945.), poistovjećivanjem čitavog jednog naroda i Crkve sa zločinima počinjenim nad Srbima u vrijeme postojanja ustaškog režima.

optužbe koje siju mržnju i izazivaju osvetnička ogorčenja“. Kardinal Kuharić u svojoj izjavi od 15. prosinca 1988. izravno odgovara na optužbe protiv Svete Stolice i Katoličke crkve, koje se opisuju kao „izvor mržnje i zločina“, te jasno ističe da je „svaki čovjek, pripadnik bilo kojeg naroda, vjerske zajednice ili političkog uvjerenja, nevina žrtva ako je zbog te pripadnosti ili uvjerenja progonjen, kažnjavan ili čak ubijen. To vrijedi uvijek, pa i u ratnim vremenima. Katolička je Crkva i u ratnim sukobima osuđivala takve zločine, i teška je kleveta kada je optužuju da je na zločine poticala. Svaka nevina žrtva zaslužuje poštovanje bez obzira s koje je strane i u ime koje ideje nad njom izvršen zločin. Nevine žrtve ne smiju biti nikada predmet bilo kakvih manipulacija, a teška je uvreda njih samih kad ih netko upotrebljava za huškanje na mržnju i osvetu, bilo protiv koga. Također je teška uvreda nevinih žrtava ako se one umnažaju u propagandne svrhe da bi se postigli ciljevi koji nisu u skladu ni s istinom ni s pravednošću.“ Nadalje, kardinal kaže da „ako se bilo koga optuži više nego je odgovoran, ako se zločin stanovitih grupa ili pojedinaca pripisuje cijelom narodu ili Crkvi u njemu, onda se također počinja zločin protiv istine, pravednosti i čovječnosti.“⁵⁴

Takve optužbe za genocidnost hrvatskog naroda i Katoličke crkve prema srpskom narodu, stav je kardinala Kuharića, odnosno Katoličke crkve, mogle su samo potaknuti na nasilje i nove nepravde, a trebalo bi biti upravo obrnuto, nacionalna i vjerska mržnja trebale bi biti zabranjene u svakom pogledu. Jer svaki narod, kako srpski, tako i hrvatski, ima pravo na svoju slobodu i dostojanstvo, a zločini počinjeni još u Drugom svjetskom ratu, koji se u spomenutim optužbama stavljaju na teret hrvatskom narodu, ostavljaju isti taj narod na optuženičkoj klupi i desetljećima nakon rata, te samo produbljuju zaoštavanje u međunarodnim i međuljudskim odnosima. Svaki narod ima pravo na domoljublje i na slobodu, ali to pravo ne uključuje mržnju, nepravdu i zatiranje slobode drugim narodima, propovijedao je kardinal Kuharić stav Katoličke crkve, ujedno apelirajući na „savjest odgovornih“, kako u domaćoj, tako i svjetskoj javnosti, da se zaustavi takva optužujuća propaganda koja može dovesti samo štetnih posljedica u ljudskim, ali i međunarodnim odnosima.⁵⁵

O toj temi govorili su i hrvatski biskupi 14. siječnja 1989. godine u zajedničkoj audijenciji kod Svetog Oca Ivana Pavla II., prilikom čega je kardinal Franjo Kuharić ponovo istaknuo kako se u SFRJ osobito u posljednje vrijeme hrvatski narod, Katolička crkva u Hrvatskoj, kao i sama Sveta Stolica optužuju za zločine, što smatra glavnom preprekom

⁵⁴ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 55-57.; „Mir će biti djelo pravde“ u: *Glas Koncila*, godište XXVII, br. 52 (759), 25. 12. 1988., str. 3; KUHARIĆ, Franjo, *Mir je djelo pravde*, Poruke, propovijedi i apeli 1988-94., 11-13.

⁵⁵ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 55-57.; „Mir će biti djelo pravde“ u: *Glas Koncila*, godište XXVII, br. 52 (759), 25.12.1988., str. 3; KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 11-13.

ostvarenju ekumenskih te međuljudskih i međunacionalnih odnosa na prostoru tadašnje Jugoslavije. Istaknuo je da su hrvatski biskupi, predstavnici Katoličke crkve u Hrvatskoj, ali i svi njezini vjernici i čitav hrvatski narod suočeni s velikim moralnim krizama, koje uostalom sve više zahvaćaju i čitav suvremeni svijet, a koje osim onih materijalnih kriza, još više produbljuju napetosti i netrpeljivosti među ljudima i narodima, tako i među narodima okupljenima u Jugoslaviji, što može dovesti do većih i ozbiljnih međunacionalnih problema, a koji su se uskoro, pokazat će vrijeme, i dogodili. Na to je uvelike utjecalo i javno zagovaranje tzv. znanstvenog pogleda na svijet, svojstveno komunističkoj ideologiji, u kojemu društvo, ljudski odnosi i budućnost isključuju Boga iz ljudske misli i govora, a takvim ideološkim razmišljanjima priključena i navedena materijalna te moralna kriza sve više ugrožavaju suvremeno društvo i njegovu budućnost.⁵⁶

Na jesenskom zasjedanju Biskupske konferencije Jugoslavije, u Đakovu od 2. do 4. listopada 1989., hrvatski biskupi također su razmatrali aktualnu političku situaciju u Jugoslaviji i svijetu, posebice promjene koje su se počele događati u zemljama Istočne Europe, ističući i tom prilikom sve veće odjeke i posljedice krize na političkom, ali i gospodarskom, društvenom polju, kao i krizu morala do koje je dovela upravo takva aktualna politička i društvena situacija, posebice u Jugoslaviji, a o kojoj su u ranijim prigodama već javno govorili. Isto tako, osvrnuli su se i na sve veće težnje i napore „prema demokratskom preobražaju i privrednom razvitku“ koji su se sve više očitovali kod naroda pritisnutih komunističkim režimom u zemljama Istočne Europe.⁵⁷

Progovarajući o krizi koja se, dakle, sve više osjećala u svim sferama života tadašnje SFRJ, biskupi konstatiraju da je ona na taj način na površinu iznijela i desetljećima zatomljivane nacionalne naboje, osobito od strane velikosrpskih ideologa. Takvo ozračje, smatrali su hrvatski biskupi, samo je pojačavalo psihološki pritisak na hrvatski narod unutar jugoslavenske zajednice, ponajprije u vidu optužbi za genocidnost i nametanja kolektivne krivnje hrvatskom narodu u cjelini, za što je u prvom redu bila optuživana Katolička crkva u Hrvatskoj, ali i politika Svete Stolice. Hrvatski su biskupi tom prilikom također istaknuli kako su uvjereni da u hrvatskom narodu postoji težnja i snaga za inicijativom i udruživanjem na političkom, kulturnom, gospodarskom i društvenom području, obzirom da hrvatski narod od davnina ima tradiciju parlamentarnog načina ostvarivanja svojih prava, čemu svjedoči i

⁵⁶ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 58-60; „Za slobodu svakog čovjeka i svakog naroda“ u: *Glas Koncila*, godište XXVIII., br. 4 (763), 22. 1. 1989., str. 7.

⁵⁷ „Priopćenje za tisak o jesenskom saboru BKJ u Đakovu 2. – 4. 10. 1989.“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1989. (12), 14. 12. 1989., str. 6.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 71-74.; „Nova zaduženja pojedinih biskupa“ u: *Glas Koncila*, godište XXVIII., br. 42 (801), 15. 10. 1989., str. 5.

institucija Hrvatskoga sabora „kao neprekinutoga oblika trajanja hrvatskog državnog prava i pravne države.“ Stoga hrvatski biskupi podupiru „nastojanja da u obnovljeni Hrvatski sabor uđu predstavnici naroda opunomoćeni slobodnim izborima, da to bude mjesto gdje će se donositi pravedni zakoni, postavljati prava pitanja i bez straha, suvereno i neuvjetovano, pronalaziti rješenja bitna za život svih građana.“ Sukladno tome, i hrvatski narod treba sebi otvoriti put u „pozitivne tokove koji danas ujedinjuju Zapadnu Europu, prema kojoj su Hrvati još u prvom tisućljeću kršćanske ere definitivno usmjerili svoju povijest prionuvši uz Rimsku Apostolsku Stolicu, što je postalo sastavnicom hrvatskog nacionalnog bića.“⁵⁸ Obzirom da se i u zemljama Istočne Europe nakon gotovo pola stoljeća komunističke vladavine počinje otkrivati „vrijednost dubokih kršćanskih korijena, civilizacijsko značenje poštovanja prava ljudske osobe i njezina stvaralaštva, te neophodnost obnavljanja demokratskih institucija“, hrvatski biskupi u svim tim događajima i promjenama vide „znakove nade i ohrabrenja“, da se i među narodima u Jugoslaviji u skoroj budućnosti može ostvariti „istinska ravnopravnost i uzajamno poštovanje te potrebna suradnja“, i da se na taj način prevladaju prilike u kojima „prijeti opasnost da se samovolja jačega pokušaja ostvariti nasilnim sredstvima i da se tako pogazi suverenost i samoodređenje naroda“.⁵⁹ Hrvatski biskupi time su, predosjećajući skorašnje tragične događaje koji su uslijedili nakon izjašnjavanja hrvatskog naroda za suverenost i samoodređenje, jasno dali do znanja da pozdravljaju okretanje hrvatskog naroda politici političkog pluralizma, političkog dijaloga temeljenog na višestranačju, u ozračju upravo tih promjena koje su se u to vrijeme već počele događati u većini komunističkih zemalja u Europi, odnosno potaknuti zbivanjima u SFRJ koja su prouzročena krizom na političkom, gospodarskom, ali i drugim područjima javnog života, kao i sve češćim međunacionalnim razmiricama, sve brže vodila skorašnjem raspadu Jugoslavije.

⁵⁸ „Priopćenje za tisak o jesenskom saboru BKJ u Đakovu 2. – 4. 10. 1989.“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1989. (12), 14. 12. 1989., 6- 7.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 71-74; „U obnovljeni hrvatski Sabor – predstavnici naroda opunomoćeni slobodnim izborima“ u: *Glas Koncila*, godište XXVIII, br. 42 (801), 15. 10. 1989., 1 i 5.

⁵⁹ „Priopćenje za tisak o jesenskom saboru BKJ u Đakovu 2. – 4. 10. 1989.“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1989. (12), 14. 12. 1989., 6- 7.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 71-74; „U obnovljeni hrvatski Sabor – predstavnici naroda opunomoćeni slobodnim izborima“ u: *Glas Koncila*, godište XXVIII, br. 42 (801), 15. 10. 1989., 1 i 5.

3. STAVOVI I ULOGA KATOLIČKE CRKVE U PROMJENAMA KOJE SU DOVELE DO RASPADA SFRJ, SLOMA KOMUNIZMA I USPOSTAVE SAMOSTALNE I NEOVISNE REPUBLIKE HRVATSKE

3.1. Pregled političkih zbivanja 1990./1991. koja su prethodila velikosrpskoj agresiji 1991.-1995. na Republiku Hrvatsku

Proces demokratizacije u Hrvatskoj koji je započeo već krajem 1980-ih unutarnjim inicijativama za političkim pluralizmom i višestranačjem, a osobito nakon rušenja komunističke vlasti u zemljama Istočne Europe, što je označilo početak novog razdoblja moderne europske, a u njoj i hrvatske povijesti, kada je u većini komunističkih zemalja dotadašnji jednostranački politički sustav zamijenjen višestranačjem, nezaustavljivo se u Hrvatskoj nastavio najprije raspadom Saveza komunista Jugoslavije⁶⁰, koji je bio važan integrativni čimbenik očuvanja SFRJ, kao i pojavom novih političkih stranaka u tadašnjoj Socijalističkoj Republici Hrvatskoj. Nakon što je predsjednik Sabora SRH 23. veljače 1990. donio *Odluku o raspisivanju izbora za zastupnike za Sabor SRH*, u Hrvatskoj započinje i predizborna višestranačka kampanja, a političke stranke su formalno legalizirane.⁶¹ Nakon toga, 22. - 23. travnja i 6. - 7. svibnja 1990. u Hrvatskoj su održani i prvi višestranački izbori.⁶²

No, s druge strane, započeti proces demokratizacije u Hrvatskoj najviše je ometala velikosrpska politika koju je provodio dio srbijanskog vodstva predvođen Slobodanom Miloševićem i srpski nacionalisti koji su zagovarali ostvarenje velikosrpskih projekata iz 19. i 20. stoljeća (prema kojima je zapadna granica buduće srpske države – tzv. Velike Srbije – bila planirana duboko u hrvatskom teritoriju, do zamišljene linije Virovitica – Karlovac – Karlobag), a koji su svoju potvrdu našli u *Memorandumu* Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU), čiji je dio objavljen još 1986. u beogradskim *Večernjim novostima*. Srpski nacionalisti pozivali su se na navodnu ugroženost Srba u Hrvatskoj (i na Kosovu), ujedno težeći što većoj centralizaciji države (SFRJ) i dominaciji Srbije nad ostalim jugoslavenskim republikama. U skladu s takvom politikom, Srbi iz Hrvatske već tijekom 1989. u Kninu i okolici organiziraju nekoliko protuhrvatskih skupova i mitinga, koji se organiziraju i tijekom

⁶⁰Zasjedanje 14. izvanrednog kongresa Saveza komunista Jugoslavije u Beogradu, od 20. do 22. siječnja 1990. napustila je najprije slovenska, a potom i hrvatska delegacija, što je izravno dovelo do raspada Saveza komunista Jugoslavije.

⁶¹NAZOR, Ante, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih (Republika Hrvatska i Domovinski rat: pregled političkih i vojnih događaja 1990., 1991.-1995./1998.)*, Zagreb, prosinac 2011., 27-29.

⁶²Na izborima je pobijedila Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), predvođena dr. Franjom Tuđmanom.

1990. i početkom 1991. godine, a usporedo s tim, početkom 1991. događaju se i prve terorističke akcije i prvi oružani sukobi potaknuti od ekstremnih Srba u Hrvatskoj, koji se uskoro pretvaraju u oružanu pobunu dijela Srba u Hrvatskoj, a potom i u otvorenu agresiju na Republiku Hrvatsku, predvođenu paravojnim jedinicama pobunjenih Srba te Jugoslavenskom narodnom armijom i srpsko-crnogorskim postrojbama.

No, unatoč sve izraženijim međunacionalnim napetostima i sve lošijim hrvatsko-srpskim odnosima, 30. svibnja 1990. održana je konstituirajuća sjednica novog, demokratski izabranog, višestranačkog Sabora SRH, na kojoj je predsjednikom Predsjedništva SRH imenovan dr. Franjo Tuđman, koji je tako postao prvi demokratski izabran predsjednik suvremene hrvatske države. Sabor SRH je 25. srpnja 1990. usvojio amandmane na Ustav SRH i time promijenio ime Socijalističke Republike Hrvatske u Republika Hrvatska, a umjesto crvene zvijezde petokrake na zastavu je stavljen hrvatski povijesni grb. Promijenjeni su i nazivi državnih dužnosti.⁶³

Dana 22. prosinca 1990. Sabor Republike Hrvatske proglasio je novi Ustav, kojim je Republika Hrvatska određena kao jedinstvena i nedjeljiva, demokratska i socijalna država, te nacionalna država „hrvatskog naroda i država pripadnika inih naroda i manjina, koji su njezini državljani: Srba, Muslimana, Slovenaca, Čeha, Slovaka, Talijana, Mađara, Židova i drugih, kojima se jamči ravnopravnost s građanima hrvatske narodnosti i ostvarivanje nacionalnih prava u skladu s demokratskim normama OUN i zemalja slobodnog svijeta“⁶⁴, a potonja formulacija iz Ustava 1990. upravo će predstavnicima pobunjenih Srba u Hrvatskoj, koji su tvrdili da je takvim tekstom Ustava hrvatska vlast izbacila Srbe iz Ustava, odnosno oduzela im status „konstitutivnog naroda“ (koji im je, prema tvrdnjama jednog dijela predstavnika srpskog naroda u Hrvatskoj, bio osiguran Ustavom SRH iz 1974., no spomenuta formulacija o Srbima kao konstitutivnom narodu, koju su izvodili iz dijela Ustava SRH u kojemu je pisalo da je „SR Hrvatska nacionalna država hrvatskog naroda, država srpskog naroda u Hrvatskoj i država narodnosti koje u njoj žive“⁶⁵, gdje su, dakle, Srbi bili izdvojeni od ostalih naroda i manjina, nije značila niti podrazumijevala tumačenje da su Srbi tada bili uzdignuti na razinu konstitutivnog naroda u Hrvatskoj, već im je bio priznat samo poseban status u odnosu na ostale narode i narodnosti), poslužiti kao jedan od glavnih razloga za daljnje zaoštavanje odnosa s hrvatskom državom i oružanu pobunu dijela Srba u Hrvatskoj.

⁶³ *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 91-96.

⁶⁴ Ustav Republike Hrvatske iz 1990., glava I., Izvorišne osnove, u: *Narodne novine*, br. 56, 22. prosinca 1990., str. 1237.

⁶⁵ Ustav SRH iz 1974., glava I., Opće odredbe, član 1, u: *Narodne novine*, 1974.

Protuustavno djelovanje dijela Srba u Hrvatskoj očitovalo se tijekom 1990. i 1991. godine i prekrajanjem teritorijalno-administrativnog ustroja dotadašnje SR Hrvatske, jer Srbi na njezinom teritoriju 27. lipnja 1990. najprije proglašavaju „Zajednicu općina Sjeverne Dalmacije i Like“⁶⁶, preteču budućih „srpskih autonomnih oblasti (SAO)“ u Hrvatskoj: „SAO Krajina“ (proglašena 21. prosinca 1990.), koja je obuhvaćala općine u Hrvatskoj s većim udjelom građana srpske narodnosti (Dalmacija, Lika, Banovina, Kordun)⁶⁷, „SAO Zapadna Slavonija“ (proglašena 12. kolovoza 1991.) i „Srpska oblast Slavonija, Baranja i Zapadni Srem“ (25. rujna 1991.), koje će se 19. prosinca 1991. ujediniti u „Republiku Srpsku Krajinu“⁶⁸.

U kolovozu 1990. srpski ekstremisti (nakon što je Ministarstvo unutarnjih poslova RH preuzelo oružje namijenjeno pričuvnom sastavu MUP-a RH u policijskim postajama u Dalmaciji i Lici, a nakon ugrožavanja javnog reda i mira od strane naoružanih srpskih ekstremista, osobito prije najavljenog „referenduma o srpskoj autonomiji“, koji se trebao provesti od 19. kolovoza do 2. rujna 1990. godine), zaposjeli su prometnice na kninskom području, a balvanima i barikadama zapriječili glavne prometnice iz unutrašnjosti Hrvatske u Dalmaciju, te potom pucali na hrvatsku policiju koja je barikade pokušala ukloniti, zbog čega se taj događaj naziva tzv. Balvan revolucijom, koja se smatra početkom oružane pobune dijela Srba u Hrvatskoj protiv demokratski izabrane hrvatske vlasti, s ciljem stvaranja srpske države na dijelu teritorija Republike Hrvatske i njezina pripajanja jedinstvenoj srpskoj državi, „Velikoj Srbiji“, koja je trebala nastati na većem dijelu teritorija bivše Jugoslavije, iako je, kao što je već navedeno, pojedinačnih sukoba i terorističkih akcija od strane srpskih ekstremista bilo i ranije. Pobuna se ubrzo proširila i na druge dijelove Hrvatske a potom i u otvorenu agresiju na Republiku Hrvatsku.⁶⁹

I početkom 1991. pobunjeni Srbi u Hrvatskoj nastavili su donositi protuustavne odluke kojima je cilj bio odvajanje dijela teritorija Republike Hrvatske, pa je tako u Kninu 18. ožujka

⁶⁶ BARIĆ, Nikica, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990-1995.*, Zagreb, 2005., 65-66.

⁶⁷ SAO Krajina je prijedlogom Statuta definirana kao teritorijalna autonomija u sklopu Republike Hrvatske i federativne Jugoslavije, s glavnim gradom Kninom. U njoj su, uz statut SAO Krajine, trebali vrijediti i zakoni i propisi Hrvatske i SFRJ. Osnovana je kako bi se ostvarila ravnopravnost Srba i zbog kulturno-povijesne posebnosti srpskog naroda na području dalmatinske krajine i nekadašnje Vojne krajine. SAO Krajinu trebale su činiti općine Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like, općine s većinskim srpskim stanovništvom kad donesu odluku da joj se priključe, kao i naselja s većinskim srpskim stanovništvom, koja se referendumom izjasne za priključenje nekoj od postojećih općina s većinskim srpskim stanovništvom. Otvorena je i mogućnost osnivanja novih općina s većinskim srpskim stanovništvom. Preuzeto iz: BARIĆ, Nikica, *Srpska pobuna...*, 93-99.

⁶⁸ BARIĆ, Nikica, *Srpska pobuna...*, 145-147.

⁶⁹ *Počeci suvremene hrvatske države (kronologija procesa osamostaljenja Republike Hrvatske: od Memoranduma SANU 1986. do proglašenja neovisnosti 8. listopada 1991.)*, ur. Ante Nazor, Zagreb, 2007., 42.

1991. donesena „Odluka o odvajanju SAO Krajine od Republike Hrvatske“⁷⁰. U ožujku su započeli i veći oružani napadi srpskih terorista na hrvatsku policiju⁷¹, u kojima je intervenirala i JNA, a već 1. travnja 1991. vodstvo pobunjenih Srba donijelo je i „Odluku o prisajedinjenju SAO Krajine Republici Srbiji“⁷². Provokacije i oružani napadi pobunjenih Srba nastavljeni su 2. svibnja 1991. kada je iz zasjede ubijeno 13 hrvatskih policajaca (12 u Borovu Selu, jedan kod Polače u zaleđu Zadra), a više od 20 ih je ranjeno, što je samo dodatno pogoršalo sigurnosnu situaciju u Hrvatskoj. Ubrzo nakon toga, a na temelju odluke Predsjedništva SFRJ 8. i 9. svibnja 1991., koja je spomenute oružane sukobe željela iskoristiti kao povod za intervenciju vojske, na kriznim područjima u Republici Hrvatskoj počela se razmještati JNA, formalno kao „tampon-zona“ između hrvatskih oružanih snaga i srpskih pobunjenika, a zapravo radi zaposjedanja povoljnih položaja za napad na Hrvatsku, čime se JNA otvoreno stavila na stranu pobunjenih Srba u Hrvatskoj.⁷³

Hrvatsko vodstvo nastojalo je u pregovorima s vodstvima ostalih jugoslavenskih republika postići mirno rješenje jugoslavenske krize i izbjeći oružane sukobe i uključivanje JNA u njeno rješavanje. U takvoj situaciji predsjednik Republike Hrvatske Franjo Tuđman donio je 25. travnja 1991. odluku o raspisivanju referenduma s pitanjima o samostalnosti Republike Hrvatske i ostanku u Jugoslaviji, koji je održan 19. svibnja 1991., pri čemu se gotovo 94 posto građana koji su glasali izjasnilo za samostalnost i suverenost, a oko 92 posto protiv ostanka u Jugoslaviji.⁷⁴

Na temelju rezultata referenduma Sabor Republike Hrvatske 25. lipnja 1991. donio je *Deklaraciju o uspostavi suverene i samostalne Republike Hrvatske*⁷⁵, čime je postupak za međunarodno priznanje hrvatske samostalnosti i neovisnosti mogao započeti, iako su nekoliko dana nakon proglašenja samostalnosti (Deklaraciju o samostalnosti istoga dana kada i Hrvatska, donijela je i Republika Slovenija), 7. srpnja 1991., Europska zajednica i SAD zatražile, a Hrvatska i Slovenija prihvatile na tri mjeseca odgoditi realizaciju Deklaracije o samostalnosti, kako bi se nastavili pregovori o mirnom rješavanju jugoslavenske političke krize („Brijunski sporazum“). No, samo nekoliko sati nakon proglašenja samostalnosti,

⁷⁰ „Statutarna odluka Skupštine 'SAO Krajine' kojom se 'SAO Krajina' proglašava autonomnom oblasti u sastavu SFRJ, a iz Statuta se brišu sve riječi u vezi s Republikom Hrvatskom“ od 18. ožujka 1991., u: *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti - Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990.-1991.)*, knjiga 2., (ur. Mate RUPIC), 152-153.

⁷¹ U Pakracu je 2. ožujka 1991. izbio prvi oružani sukob između hrvatske policije i srpskih terorista, a 31. ožujka, na „Krvavi Uskrs“, u Nacionalnom parku Plitvička jezera smrtno je stradao hrvatski policajac Josip Jović.

⁷² „Odluka Izvršnog vijeća 'SAO Krajine' o 'prisajedinjenju SAO Krajine' Republici Srbiji“ od 1. travnja 1991., u: *Republika Hrvatska i Domovinski rat....*, knjiga 2., 160-161.

⁷³ NAZOR, *Velikosrpska....*, 56-57.

⁷⁴ NAZOR, *Velikosrpska....*, 68-69.

⁷⁵ NAZOR, *Velikosrpska....*, 68-76.

tijekom noći 25./26. lipnja 1991. pobunjeni Srbi započeli su oružani napad na policijsku postaju u Glini te na druga naselja na Banovini. Oružane akcije srpskih pobunjenika proširile su se tijekom srpnja i kolovoza na druga područja Republike Hrvatske koja su se nalazila na dijelu teritorija označenom kao dio buduće „Velike Srbije“, a izolirani sukobi ubrzo prerastaju u otvorenu agresiju srpskih paravojnih jedinica, JNA i srpsko-crnogorskih snaga na Republiku Hrvatsku. Najteža faza velikosrpske agresije događala se u jesen i zimu 1991. godine, odnosno do potpisivanja Sporazuma o potpunom prekidu vatre 2. siječnja 1992. u Sarajevu. U vrijeme najžešće agresije na Republiku Hrvatsku i samo dan nakon što su zrakoplovi JNA raketirali Banske dvore (tadašnje sjedište predsjednika Republike Hrvatske) u Zagrebu, Sabor Republike Hrvatske 8. listopada 1991. donio je *Odluku o odcjepljenju Republike Hrvatske od SFRJ i njezinu osamostaljenju*, čime je Republika Hrvatska raskinula sve državnopravne veze sa SFRJ.⁷⁶

3.2. Osnivanje Komisije „Iustitia et pax“ Biskupske konferencije Jugoslavije i njezino djelovanje tijekom 1989./1990. u svjetlu društveno-političkih zbivanja i nagovještaja političkih promjena početkom 1990-ih

Na svome zasjedanju u Zagrebu, od 11. do 13. listopada 1988., katolički biskupi su, razmatrajući tadašnje aktualne društveno-političke i gospodarske prilike kako u svijetu, tako i u granicama tadašnje SFRJ, odnosno SRH, svjesni mogućih posljedica sve veće moralne, ali i materijalne krize suvremenog društva u cjelini, posebno onoga u komunističkim i totalitarnim režimima, istaknuli sve veću osjetljivost i potrebu ljudi za pravdom i mirom, pa su u tom smislu, a oslanjajući se na djelatnosti istoimene Papinske komisije, ustanovljene 1967. sa zadatkom da „Kristovu pravdu i ljubav širi po svem svijetu“, odlučili osnovati Komisiju 'Iustitia et pax' (Komisija za pravdu i mir), smatrajući kako njezino osnivanje i buduće djelovanje može biti od pomoći da se prevladaju novonastale društvene i političke napetosti, odnosno kako bi Katolička crkva i njezini biskupi „ubuduće mogli još bolje pratiti razvoj zbivanja u današnjem društvu te predlagati kršćanska gledanja na aktualne probleme.“⁷⁷

⁷⁶NAZOR, *Velikosrpska...*, 94-95.

⁷⁷*U službi pravde i mira (For the sake of justice and peace), Komisija „Iustitia et pax“ Hrvatske biskupske konferencije 1989.-2009., Izjave, priopćenja, apeli, izvještaji*; Komisija „Iustitia et pax“ Hrvatske biskupske konferencije, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve HBK, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009., 5-11.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 54-55; „Priopćenje za tisak“ u: *Glas Koncila*, godište XXVII, br. 43 (750), 23. 10. 1988., 3-4.

S tim u vezi, u Zagrebu je 7. travnja 1989. godine pod predsjedanjem šibenskog biskupa mons. Srećka Badurine održana i prva sjednica Komisije „Iustitia et pax“ Biskupske konferencije Jugoslavije⁷⁸, na kojoj se raspravljalo o programu djelovanja i svrsi Komisije. Istaknuto je da je svrha Komisije „promicati i braniti pravednost i mir, što je sastavni dio evangelizacije i pastoralne djelatnosti Crkve. Polazište djelovanja Komisije jest društveni nauk Crkve, pa je zadaća Komisije proučavanje i populariziranje katoličkog društvenog nauka. Daljnja zadaća Komisije jest skupljati i sintetizirati studije o stanju pravednosti i mira na mjesnoj, nacionalnoj i svjetskoj razini. Komisija stoga nastoji upoznati činjenice o povredama ljudskih prava da bi se pronašao način kako izraziti kršćansku solidarnost s onima koji su žrtve nepravde. Svojim radom Komisija pruža pomoć crkvenim ustanovama, posebno BK, u pastoralnom djelovanju.“⁷⁹

Komisija će, što je vidljivo iz svih njezinih dokumenta i službenih izjava, s tim ciljem i svrhom i ubuduće promicati pravednost i mir, te se, u skladu s time, redovno osvrutati na aktualna društvena i politička zbivanja, odnosno na ratnu svakodnevicu koja će uskoro zahvatiti Republiku Hrvatsku, i o tome pisati i iznositi svoje kritičke stavove i mišljenja, u obliku različitih priopćenja, izvješća ili apela, što će biti od osobitog značaja u vrijeme Domovinskog rata koji će 1991. godine započeti i rasplamsati se u Hrvatskoj.

Izjave, priopćenja i promemorije Komisije uglavnom su se, neposredno nakon njenog ustanovljenja, reflektirale na aktualnu političku situaciju, osobito nakon demokratskih promjena koje su zahvatile Republiku Hrvatsku početkom 1990-ih, a u okviru velikih političkih promjena koje su u to vrijeme nastupile i u Europi, te su u tom smislu izjave Komisije „Iustitia et pax“ ujedno davale upute za odgovorno i savjesno uključivanje građana u „zahtjevni“ demokratski politički sustav.⁸⁰

Razmatrajući tadašnju društveno-političku situaciju, a u skladu sa svojima zadaćama i naukom Crkve, Komisija nakon što je 9. studenoga 1989. srušen Berlinski zid, koji je dijelio istočni od zapadnog Berlina, odnosno Njemačku Demokratsku Republiku od Savezne Republike Njemačke, a time simbolično i Europu na dva dijela, čime je simbolično započelo novo razdoblje europske povijesti. Takve promjene koje su zahvatile Europu, odnosno slom komunizma i početak demokratskih procesa, a time i naznake da će se slične promjene dogoditi i na prostoru SFRJ, u duhu svojih dotadašnjih izjava i stavova pozdravila je i

⁷⁸Članovi prvog saziva Komisije, do 1994. godine, bili su: mons. Josip Bozanić - dopredsjednik, vlč. Živko Kustić, prof. dr. Josip Turčinović i prof. dr. Tomislav Janko Šagi-Bunić.

⁷⁹Osnovana Komisija „Iustitia et pax“ pri BKJ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1988. (10), 2. 12. 1988., 6.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 66-67.; „Čemu izvanredne mjere ako ne štite od nezakonitosti i nasilja?“ u: *Glas Koncila*, godište XXVIII, br. 16 (775), 16. 4. 1989., 1.

⁸⁰*U službi pravde i mira*, 5-11.

podržavala Katolička crkva, jer su takve promjene jamčile ono na što se od početka svoga poslanja Crkva pozivala, a to je slobodan život svakog pojedinog naroda, odnosno uspostava njegovih prava i sloboda. Katolička crkva stoga, potaknuta i ohrabrena prije svega tim simboličnim nagovještajem velikih društvenih i političkih promjena koje će uslijediti, objavljuje svoje priopćenje za javnost u kojem se osvrće na navedene događaje i njihovu važnost u kontekstu poštivanja ljudskih i građanskih prava do kojih će doći rušenjem ideoloških, političkih, vojnih, gospodarskih i drugih zidova koji su dotad dijelili zemlje komunističkog bloka od ostatka Europe, a u tom procesu Crkva vidi i svoju ulogu, odnosno ulogu vjerskih zajednica i svojih vjernika, jer su takve promjene i sveopća demokratizacija, kako smatra Crkva, nužne za razvoj slobode i napretka, te mirnog suživota svih naroda, bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost, u Republici Hrvatskoj koja treba biti utemeljena upravo na načelima demokracije.⁸¹ No u procesu demokratizacije koji započinje u Europi, Crkva tijekom 1989./1990. još uvijek ne vidi stvarne posljedice na primjeru SFRJ, u kojoj je na vlasti još uvijek jedna i jedina politička opcija koja „svojata isključivo pravo na pravorijek o tome hoće li [na vlasti] biti jednopartijski ili višepartijski pluralizam“, i u kojem će smislu i kako konkretno zaživjeti ili neće zaživjeti demokracija na području SFRJ, a što bi, i prema shvaćanju Crkve, zaista bio jedini pravi preduvjet za miran suživot svih naroda u jednoj državi ili uređivanja novih državnih odnosa.⁸²

Sam čin rušenja Berlinskog zida katolički biskupi popratili su u svojim izjavama⁸³ riječima kako je to „pozitivan znak da se ipak događa u Istočnoj Europi proces koji obećava istinsku slobodu za osobe i narode te dosljedno poštovanje svih ljudskih prava“, optimistični jer vjeruju da će takav čin, upravo stoga što se dogodio slobodno i bez nasilja, voljom naroda, pridonijeti izgradnji života svih naroda koji žive u totalitarnim režimima, u slobodi, pravednosti i miru.⁸⁴

Temeljne principe Katoličke crkve o pravima čovjeka i naroda, nedugo nakon rušenja Berlinskoga zida ponovio je kardinal Kuharić i u svojoj propovijedi u svetištu Gospe od Stomorije, na otoku Šolti, 19. studenoga 1989. godine, istaknuvši i tom prilikom da svaki narod, kao i svaki čovjek, ima svoja prava, a najvažnija su ona da živi „svoje dostojanstvo,

⁸¹ „Priopćenje s izvanrednog sastanka od 11. 11. 1989.“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1989. (12), 14. 12. 1989., str. 4-5.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 74-76.; „Što priječi demokratizaciju?“ u: *Glas Koncila*, godište XXVIII, br. 47 (806), 19. 11. 1989., 1.

⁸² „Priopćenje s izvanrednog sastanka od 11. 11. 1989.“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1989. (12), 14. 12. 1989., 4-5.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 74-76.; „Što priječi demokratizaciju?“ u: *Glas Koncila*, godište XXVIII, br. 47 (806), 19. 11. 1989., 1.

⁸³ Primjerice, izjava kardinala Franje Kuharića za Radio Berlin, u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 76-77.

⁸⁴ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 76-77.; „Sloboda prelazi sve granice“ u: *Glas Koncila*, godište XXVIII, br. 48 (807), 26. 11. 1989., 3.

svoj identitet i svoj suverenitet na tlu svoje domovine, da ne bude nikome podčinjen, ni od koga potlačen – i da tako kao slobodan narod može surađivati s drugim narodima za šire dobro, za mir, pravdu i slobodu svijju⁸⁵, u čemu se zapravo najjasnije očituje i u što se može sažeti općeniti stav i najvažniji cilj Katoličke crkve u Hrvatskoj prije i za vrijeme demokratskih promjena koje su dovele do uspostave samostalne i suverene Republike Hrvatske.

U svojoj božićnoj čestitci 1989. godine, kardinal Kuharić također je komentirao zbivanja koja su krajem te godine zahvatila većinu komunističkih zemalja u Europi, rekavši tada da smo svi svjedoci nenadanih i neočekivanih pokreta mnoštva diljem Europe, „od Berlina do Sofije“, koji traže slobodu i pravednost, poštivanje ljudskih prava i suverenitet naroda, te vladavinu bez korupcije i nasilja. Kardinal Kuharić tom je prilikom opisao zbivanja u tim zemljama, rekavši da „izuzev pokojeg nasilnog incidenta, nema nasilja kao nekoć. Naprotiv, ljudi od radosti plaču poput onih na srušenom Berlinskom zidu, ili nose zapaljane svijeće poput onih u Pragu, ili čak negdje čuvarima reda prijateljski mašu rukama i pružaju cvijeće. (...) Nekoć proglašavani 'kontrarevolucionari', 'neprijatelji sistema', 'disidenti', sjede u mirnom dijalogu sa svojim dojučerašnjim progoniteljima; ulaze u vlade, dobivaju važne resore. Nekoć svemoćne, a nažalost nerijetko nečovječnošću uprljane razne 'službe sigurnosti' dolaze pod kontrolu ili se raspuštaju; naoružane vojske, u koje je utrošen najveći dio plodova ljudskog rada, ne izlaze na ulice da bi branile nedodirljive sisteme i neporecive ideologije.“⁸⁶

Komisija „Iustitia et pax“ Biskupske konferencije Jugoslavije osvrnula se i u svom službenom Priopćenju⁸⁷ s izvanrednog zasjedanja 11. studenoga 1989. u Zagrebu, pod predsjedanjem krčkog biskupa koadjutora Josipa Bozanića, tadašnjeg dopredsjednika Komisije „Iustitia et pax“, na ubrzane procese dalekosežnih promjena u većem dijelu komunističkih država u Europi, koji, kako ističe Komisija:

„...u većem dijelu zemalja tzv. realnog socijalizma u Europi (...) naglim koracima vode prema zbiljskoj demokraciji i poštivanju narodnih, ljudskih i građanskih prava te rušenju ideoloških, političkih, privrednih, vojnih i drugih zidova, koji su te zemlje dijelili od ostale Europe i svijeta, a sve to ne događa se bez specifičnog doprinosa vjernika i njihovih zajednica. Komisija vjeruje da će ta događanja povoljno utjecati i na slične procese, koji su davno prije bili započeli u našoj zemlji, ali su

⁸⁵ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 77-78.; „Kakve izlaze iz krize naviještaju naši biskupi?“ u: *Glas Koncila*, godište XXVIII, br. 49 (808), 3. 12. 1989., 3.

⁸⁶ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 79-81.; „Božićna čestitka kardinala Franje Kuharića“ u: *Glas Koncila*, godište XXVIII, br. 52 (811), 25. 12. 1989., 3.

⁸⁷ „Priopćenje s izvanrednog sastanka od 11. 11. 1989.“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1989 (12), 14. 12. 1989., 4-5.; *U službi pravde i mira*, 29-31.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 74-76.; i „Što priječi demokratizaciju?“ u: *Glas Koncila*, godište XXVIII, br. 47 (806), 19. 11. 1989., 1.

se u novije vrijeme pokazali nedovoljno odlučnima i korjenitima te zato s više strana ugroženima. Korjenitu demokratizaciju kod nas, koja je jedina stvarna pretpostavka za slobodu, mir i napredak svakog naroda i narodnosti ove države, kao i za njihov suživot, onemogućuju poznate a još neprevladane političke opcije. No, također treba istaknuti stanovite svjesne ili nesvjesne nedorečenosti glede načelnih preduvjeta za ostvarenje te demokratizacije. Tako je – da spomenemo samo najvažnije nedorečenosti – kod nas načelno prihvaćena neophodnost političkog pluralizma. No, nije li to i nadalje samo fraza, odnosno monopolizirano političko oružje u borbi za održanje vlasti, ako postojeća partija svojata isključivo pravo na pravorijek o tome hoće li to biti jednopartijski ili višepartijski pluralizam? Nedorečeno je tko joj danas daje legitimitet za takav pravorijek. (...)

Nadalje, u takvim okolnostima mogu se kod nas u najskorijoj budućnosti kao najozbiljnija prijetnja zbiljskoj demokraciji pojaviti prividno demokratski međurepublički kompromisi, odnosno nagodbe ili usuglašavanja. Kompromisi i nagodbe doprinose demokraciji samo kad se događaju iz demokratskih pretpostavki.“

Na kraju svoga priopćenja Komisija ipak zaključuje kako se nada da će se u Hrvatskoj, odnosno svim republikama dotadašnje SFRJ ostvariti demokracija i potpuno poštivanje ljudskih i građanskih sloboda u svim sferama političkog i društvenog života.⁸⁸

Komisija „Iustitia et pax“ BKJ redovito je, dakle, iznosila svoje stavove o političkim promjenama koje su se već očitovale i onima koje su se tek spremale u Hrvatskoj. Potvrđuje to i zasjedanje Komisije „Iustitia et pax“ 26. siječnja 1990. u Zagrebu, neposredno pred donošenje *Odluke o raspisivanju izbora za zastupnike za Sabor SRH* 23. veljače 1990., čime je u Hrvatskoj započela prva višestranačka kampanja. Komisija „Iustitia et pax“ tom prilikom iznosi svoj stav o slobodnim i višestranačkim izborima, prema kojemu postojanje više političkih stranaka ostvaruje svoju pravu ulogu jedino uz „slobodne, tajne i valjane izbore gdje sva politička društva mogu slobodno nastupiti na izborima, ravnopravno se natjecati za glasove birača i zatim na temelju tako izražene narodne volje sastaviti skupštine i sabore, koje će svojim vladama povjeravati izvršavanje zakona. Slobodno i ravnopravno nastupanje svih grupacija koje žele sudjelovati na izborima, i to kako u pripremi i provođenju izbora, tako i u kontroli njihovih rezultata, što mora biti zakonski utvrđeno, osobito je potrebno u doba prijelaza iz jednopartijskog u višepartijski sistem.“ Nadalje, u izjavi s toga zasjedanja Komisija zaključuje da će „izbori biti valjani ako sve političke skupine budu jednakopravne, što znači ako budu imale jednake mogućnosti i jednake uvjete uključujući i pravo na

⁸⁸ „Priopćenje s izvanrednog sastanka od 11. 11. 1989.“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1989 (12), 14. 12. 1989., 4-5.; *U službi pravde i mira*, 29-31.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 74-76.; „Što priječi demokratizaciju?“ u: *Glas Koncila*, godište XXVIII, br. 47 (806), 19. 11. 1989., 1.

jednakopravno korištenje materijalnih, medijskih i drugih sredstava.“⁸⁹ Komisija se obraća ponajprije vjernicima Katoličke crkve, pa stoga u duhu svoga poslanja poziva svoje vjernike, katolike, da se svaki ponaosob, prema svojoj savjesti i sposobnostima, na taj način, kroz izbore, uključi i sudjeluje u javnom i političkom životu, jer sudjelovanjem na izborima ne ostvaruje se samo svoje pravo, nego također ispunjava moralnu dužnost, a kao državljani i članovi jednoga društva i vjernici su dužni sudjelovati u njegovu usmjeravanju, što im nekoliko desetljeća unatrag nije bilo omogućeno, jer u jednopartijskom uređenju jugoslavenske državne zajednice politički pluralizam nije postojao.

O svojoj ulozi, odnosno ulozi vodstva Katoličke crkve i njezinih predstavnika - svećenika u predizbornoj kampanji, sama Komisija zaključuje da vjernicima neće i ne smije preporučivati određene političke stranke, jer je uostalom i u Zakoniku kanonskog prava zapisano da svećenicima nije dopušteno aktivno sudjelovati u političkim strankama.⁹⁰

Stoga je jasno vidljivo da Komisija „Iustitia et pax“ poziva i potiče sve vjernike Katoličke crkve, ali i sve ostale građane, da hrabro i odgovorno sudjeluju na političkom, kulturnom, gospodarskom i svim drugim područjima javnoga života, kako bi pridonosili razvoju i utvrđivanju demokracije i poštivanja osnovnih ljudskih prava, naravno, u skladu s kršćanskim poimanjem čovjeka, obitelji, društva, naroda i države.

I na sljedećem sastanku, u Zagrebu 3. ožujka 1990., Komisija „Iustitia et pax“ razmatrala je najnovija događanja u javnom životu Hrvatske, te ponovila svoje stavove o političkim, odnosno demokratskim promjenama i skorašnjim prvim višestranačkim izborima koji su već bili objavljeni u spomenutoj Izjavi nakon zasjedanja Komisije 26. siječnja 1990. godine. Tako članovi Komisije ponovno pozdravljaju sve demokratske napore i promjene u Hrvatskoj koje su rezultirale ustanovljavanjem i javnim predstavljanjem novih, različitih političkih stranaka i pokreta, nakon nekoliko desetljeća jednopartijskog političkog sustava, „ali sve dok se ti naponi odvijaju unutar legitimnih demokratskih napora“, odnosno, „sve dok se ne propagira mržnja, osveta, isključivost, nasilje i slično, i dok se ne poriču jednaka prava drugoga“.⁹¹

⁸⁹U službi pravde i mira, 32-34.; „Priopćenja o radu Komisije BKJ za pravdu i mir („Iustitia et pax“) od 26. 1. 1990.“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1990. (14), 4-5.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 90-92.; „Crkveni nauk o slobodnim izborima (Izjava Komisije 'Iustitia et pax' pri BKJ)“ u: *Glas Koncila*, godište XXIX., 4. 2. 1990., 5 (816), 3.

⁹⁰U službi pravde i mira, 32-34.; „Priopćenja o radu Komisije BKJ za pravdu i mir („Iustitia et pax“) od 26. 1. 1990.“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1990. (14), 4-5.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 90-92.; „Crkveni nauk o slobodnim izborima (Izjava Komisije 'Iustitia et pax' pri BKJ)“ u: *Glas Koncila*, godište XXIX., 4. 2. 1990., 5 (816), 3.

⁹¹U službi pravde i mira, 35-36.; „Priopćenja o radu Komisije BKJ za pravdu i mir („Iustitia et pax“) od 3. 3. 1990.“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1990. (14), 5-6.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 94-95.

Drugi saziv Komisije „Iustitia et pax“ započeo je s radom 14. ožujka 1994. godine pod predsjedanjem biskupa Marka Culeja.⁹² Komisija se u ovom, drugom sazivu pretežno bavila „ratnim i poratnim“ temama, što je razumljivo budući da u Hrvatskoj tada rat još nije bio završen, a velik dio teritorija Republike Hrvatske i dalje je bio pod srpskom okupacijom, pa je bilo mnogo razloga da Komisija imena „Pravda i mir“ svojim glasom pridonosi uspostavi pravde i mira u Hrvatskoj, što je Komisija i u ovom sazivu svojim izjavama i apelima neumorno činila, a što su, općenito, činili i hrvatski (nad)biskupi svojim djelovanjem i javnim nastupima u svim drugim prigodama, kao crkveni velikodostojnici i predvodnici Katoličke crkve u Hrvatskoj, čitavo vrijeme Domovinskog rata, a o čemu će biti riječi upravo na sljedećim stranicama ovoga rada.

⁹² Članovi Komisije bili su Stjepan Baloban, Ivan Devčić, Ivica Domaćinović, Jozo Ivić, Jure Krišto, Živko Kustić, Mirko Mataušić, Ivan Miklenić, Drago Šimundža i Ilija Živković.

3.3. Stavovi i uloga Katoličke crkve u demokratskim promjenama i političkim procesima koji su doveli do raspada SFRJ i uspostave samostalne i neovisne Republike Hrvatske

Katolička crkva je, općenito, u pojedinim razdobljima kroz povijest znala biti jedina institucija koja je trajno i sustavno štitila i promovirala kulturalne, ekonomske i političke interese hrvatskog naroda, ponajprije hrvatski kulturni i nacionalni identitet, a nakon uspostave suvremene hrvatske države taj je teret mogla dijelom preuzeti novostvorena hrvatska država. Katolička crkva je i nakon zaoštavanja međunacionalnih napetosti i krize koja je gotovo na svim poljima zahvatila SFRJ, te u procesu demokratizacije koji je ubrzo potom zahvatio većinu jugoslavenskih republika, među njima i tadašnju SR Hrvatsku, oslanjajući se na svoj socijalni nauk i temeljna načela vjerskih sloboda, stajala prije svega na strani čovjeka, štiteći ljudsko dostojanstvo i živote ljudi ugroženih agresijom i ratom, branila prava svakog naroda na samoodređenje i vlastitu državu, te zagovarala mirno rješavanje međunacionalnih napetosti i sukoba.

O takvim stavovima i nastojanjima Katoličke crkve svjedoče svi službeni dokumenti i priopćenja Biskupske konferencije Jugoslavije, brojne izjave, usmene i pisane, njezinih predstavnika osobno, osobito tadašnjeg nadbiskupa zagrebačkog, kardinala Franje Kuharića, ali i ostalih hrvatskih biskupa, kao i veći broj izjava i dokumenata Komisije „Iustitia et pax“ BKJ iz razdoblja 1990./1991., koji su pisani s jasnom i osnovnom namjerom zaštite i poštovanja ljudskog dostojanstva i ljudskih prava, kako pojedinačnih prava svakog čovjeka bez obzira na njegovu nacionalnu i vjersku pripadnost, tako i prava hrvatskog naroda u cjelini. Na temelju toga možemo reći da je u vrijeme političkih promjena koje su se u prvoj polovici 1990. godine počele zbivati u Hrvatskoj, njezinom političkom i društvenom životu, a ponajprije se to odnosilo na proces demokratizacije koji se nakon odluke o raspisivanju slobodnih višestranačkih izbora, nezaustavljivo širio u Republici Hrvatskoj, značajnu ulogu imala i Katolička crkva u Hrvatskoj, koja se preko Komisije „Iustitia et pax“ BKJ kao i svojih velikodostojnika, pojedinačno i zajednički, redovno osvrkala na ta zbivanja kroz brojne izjave i priopćenja. Svoje javno osvrtnje i analizu društvenih i političkih promjena na području tadašnje Jugoslavije, te iznošenje vlastitih stavova o aktualnoj političkoj situaciji i davanje smjernica za buduće političke događaje, Crkva je smatrala svojom zadaćom i poslanjem, da u skladu sa svojom pastirskom odgovornošću za vjerski i moralni život hrvatskog naroda, u svjetlu vjere ponajprije, progovara o političkim i društvenim promjenama, što su hrvatski biskupi često isticali.

Iako je o stavovima i djelovanju Katoličke crkve tijekom 1989./1990., dakle neposredno pred početak velikih političkih promjena koje su se dogodile na području Istočne Europe, te tadašnje SFRJ, već bilo riječi u prethodnom poglavlju koje se odnosi na osnutak i djelovanje Komisije „Iustitia et pax“ BKJ, može se još ponešto reći o izjavama i stavovima koje su javno u to vrijeme nagovještaja skorašnjih važnih političkih promjena i događaja na političkoj sceni SFRJ, odnosno SRH, a doskora samostalne Republike Hrvatske, iznosili crkveni velikodostojnici. Kardinal Franjo Kuharić, primjerice, u svojoj novogodišnjoj čestitci 31. prosinca 1989., progovara o utjecaju promjena koje su se događale u socijalističkim zemljama Istočne Europe na hrvatski narod, što pokazuje da je Katolička crkva i tada pomno pratila sve ono što se događalo izvan granica SFRJ, te dugi niz godina koje su prethodile tim važnim promjenama osluškivala i prepoznavala potrebe hrvatskog naroda unutar državne tvorevine Jugoslavije. Vidi se to i iz kardinalovih riječi:

„I u našoj se domovini govori o demokratizaciji. Naviješteno je i u hrvatskoj odstupanje od jednopartijskog sistema i prijelaz u višestranački sistem u kojem će cijelom narodu biti ponuđeni programi u jednakopravnom predlaganju tih programa, što nužno u sebi uključuje princip slobodnoga političkog udruživanja. Narod će moći odlučiti, kažu, u slobodnim i tajnim izborima što hoće i što smatra da je u interesu općeg dobra u politici, ekonomiji, u rješavanju socijalnih problema, socijalne pravednosti, na području obrazovanja, zdravstva, kulture itd. (...)

Mi vjernici s punom pažnjom pratimo te procese, poštujemo svaki pozitivni pomak u poštivanju ljudskih prava, i nacionalnih prava, i gajimo sasvim konkretne nade, koje postaju i zahtjev, da se u novoj godini 1990. nastavlja pozitivan proces u smjeru istinske demokracije, ali prožete neprolaznim i općim načelom Božje riječi: Što ne želiš da tebi tko čini, ne čini ni ti drugome; što želiš da tebi tko čini, učini i ti drugome. To je temelj pravednih odnosa u istini i slobodi koji, konačno, svu svoju snagu dobiva Božjom zapovijedi ljubavi. Zato mi vjernici shvaćamo te procese u ovom svjetlu: da iz njih budu isključeni svi osjećaji mržnje, svaka osvetljivost, svako nasilje.“⁹³

O istim težnjama hrvatskog naroda, za slobodom, socijalnom pravdom, ljudskim pravima i demokracijom, koje se uslijed promjena koje su zadesile zemlje komunističkog bloka Istočne Europe, sve snažnije pojavljuju i kod hrvatskog naroda, kardinal Franjo Kuharić govorio je i na novogodišnjem primanju kod tadašnjeg predsjednika Sabora SR Hrvatske, Ive Latina, 17. siječnja 1990. godine. Istaknuo je tada tumačenje pojma demokracije od strane Crkve općenito, kao političke kategorije, ali ujedno i etičke vrijednosti, prema kojoj „demokracija znači slobodu ne samo osoba nego i naroda“, a „narod, kao i osoba, ne može biti ničiji objekt; narod je subjekt, i kao takav nosilac svojih prava koja su neotuđiva i neodreciva“, a to su prava na svoju domovinu, suverenitet i identitet, što uključuje pravo na

⁹³ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 81-83.; KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 37-39.

vlastiti kulturni i ekonomski razvoj. Svaki narod, prema tumačenju Crkve, ima pravo na „svoje ime, povijest, jezik“, odnosno „slobodan život da bi iz slobode i ravnopravnosti mogao biti suradnik za mir i dobro s drugim narodima“, a upravo ta načela Crkva smatra neprolaznim vrijednostima.⁹⁴ Kardinal Kuharić pritom javno obznanjuje kako Katolička crkva u Hrvatskoj „sa simpatijama i nadama“ prati proces demokratizacije koji se polako započinje ostvarivati u Hrvatskoj, jer demokracija u svojoj osnovi uključuje mogućnost različitih razmišljanja i traženja rješenja za opće dobro, što na razini naroda, odnosno državne zajednice zahtijeva postojanje višestranačkog sustava i ravnopravnosti političkih programa i stranaka, što pak vodi slobodnim i višestranačkim izborima, na kojima narod slobodnom voljom bira svoje predstavnike vlasti, a državnost hrvatskog naroda, kako smatra Crkva, predstavlja Sabor, o čemu su hrvatski biskupi govorili već na svom zasjedanju u listopadu 1989. godine. Kardinal Kuharić također je jasno naznačio da bez obzira što svaki vjernik kao građanin ima pravo biti politički subjekt, „Crkva nije politička stranka i ne želi dijeliti vlast s bilo kojom političkom strankom“, jer ona ima svoje „poslanje da naviješta Evanđelje svim ljudima i da odgaja savjest za dobro.“⁹⁵ Crkva također smatra da je Ustav jedne države temeljna norma svega javnog života, a stvaranje novoga hrvatskog Ustava, kao izraza volje hrvatskog naroda i temelja budućih odnosa među narodima, u kojemu će, između ostalih, biti potvrđene i vjerske slobode, stoga treba prepustiti Hrvatskom saboru, u kojemu će legalno i slobodno izabrani predstavnici naroda donositi nove pravedne zakone, kao temelj za budući život svih hrvatskih građana.

Uz Komisiju „Iustitia et pax“ BKJ koja je sa zasjedanja 26. siječnja i 3. ožujka 1990. uputila svoje mišljenje i pozdravila demokratske procese koji su se počeli događati u Hrvatskoj, kao i skorašnje višestranačke izbore, te pozvala vjernike Katoličke crkve, ali i sve ostale građane RH da izađu na te izbore, katolički biskupi⁹⁶ uputili su prije najavljenih prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj u proljeće 1990., još jedno predizborno pismo vjernicima i

⁹⁴ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 87-90; „Nezadovoljni narod nije moguće silom ušutkati“ (novogodišnje primanje za predstavnike vjerskih zajednica u Saboru SR Hrvatske) u: *Glas Koncila*, godište XXIX., 28. 1. 1990., 4(815), 3.

⁹⁵ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 87-90; „Nezadovoljni narod nije moguće silom ušutkati“ (novogodišnje primanje za predstavnike vjerskih zajednica u Saboru SR Hrvatske) u: *Glas Koncila*, godište XXIX., 28. 1. 1990., 4(815), 3.

⁹⁶ Nadbiskup zagrebački Franjo Kuharić, nadbiskup riječko-senjski Anton Tamarut, nadbiskup splitsko-makarski Ante Jurić, nadbiskup zadarski Marijan Oblak, biskup đakovački i srijemski Ćiril Kos, vladika križevački Slavomir Miklović, biskup porečki i pulski Antun Bogetić, biskup šibenski Srećko Badurina, biskup hvarski Slobodan Štambuk, biskup krčki Josip Božanić, biskup dubrovački Želimir Puljić, i pomoćni biskup zagrebački Đuro Kokša.

svim građanima 12. ožujka 1990. godine⁹⁷. Istaknuli su kako Katolička crkva pozdravlja tu „povijesnu prekretnicu“ koja se događa kroz slobodne višestranačke izbore i time omogućuje da građani sami odluče o budućnosti svoga naroda, što objašnjavaju time da „Crkva kao zajednica nije poslana organizirati politički i gospodarski život naroda“, ali svi članovi Crkve također su članovi naroda i zajednice koja je odgovorna za svoj politički, društveni i gospodarski život, pa su i vjernici Katoličke crkve, kao slobodni građani, pozvani sudjelovati u javnom životu narodne zajednice kojoj pripadaju. Jedan od načina sudjelovanja u javnom životu također je kroz učlanjivanje i djelovanje kroz različite političke stranke. A svaki pojedinac bez ikakvog pritiska ili nametanja političke volje mora o tome, kao i o izboru stranke i programa koji će na izborima odabrati, donijeti svoju vlastitu odluku. Biskupi, kao crkveni predstojnici i pastiri Crkve, mogu vjernike poticati da tu odluku donose svjesno i odgovorno, prema vlastitom nahodjenju i izboru, ali ih nikako ne upućivati na određene stranke ili programe. Što se političkih programa pojedinih stranaka tiče, najvažnije je, smatra Crkva, da on istinski jamči svim građanima ljudska prava, ravnopravnost i načela demokracije, odnosno da uz poštovanje prava, sloboda i dostojanstva svoga hrvatskog naroda, jednaka prava jamči pripadnicima svih drugih narodnosti i etničkih zajednica koje žive u zajedničkoj državi.⁹⁸

Osvrnuli su se biskupi u svome pismu i na status, odnosno položaj Katoličke crkve u odnosu na državnu vlast, a koji će, smatraju, umnogome ovisiti o rezultatima izbora. „Razumije se da nam je kao vjericima osobito važno da li određeni politički program jamči istinsku nezavisnost Crkve od državne vlasti. Nije, naime, svejedno, hoće li crkva napokon dobiti javno-pravni status ili će više ili manje vješto sročeni zakoni o pravnom položaju vjerskih zajednica te iste zajednice, što znači građane vjernike, držati pod paskom kontrolirajući njihov razvoj i djelovanje kao da su potencijalna društvena opasnost. Kad Crkva ne bude više pod takvom paskom, ona će moći cjelokupnim sebi vlastitim djelovanjem pridonositi zajedničkom dobru.“⁹⁹ Crkvi je na prvome mjestu sloboda njezina djelovanja, koja se nakon dugogodišnje zavisnosti o državnoj vlasti, mogla ostvariti kroz demokratski izgrađen građanski sustav. Zato je Katolička crkva podržavala slobodne demokratske izbore koji su tada već bili raspisani u Hrvatskoj.

⁹⁷ Hrvatski katolički biskupi uputili su već 4. listopada 1989. katoličkim vjericima u Hrvatskoj pismo sličnoga sadržaja, kojim izražavaju svoju potporu svakoj težnji „za slobodom inicijative i udruživanja na političkom, sindikalnom, kulturnom, gospodarskom i društvenom području, da dođu do izražaja sve zdrave ideje i sposobnosti“ (u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 71-74.).

⁹⁸ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 95-98.; „Odgovorno, oprezno, dostojanstveno“ (predizborno pismo katoličkih biskupa iz SR Hrvatske) u: *Glas Koncila*, godište XXIX., 25. 3. 1990., 12 (823), 3.

⁹⁹ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 95-98.; „Odgovorno, oprezno, dostojanstveno“ (predizborno pismo katoličkih biskupa iz SR Hrvatske) u: *Glas Koncila*, godište XXIX., 25. 3. 1990., 12 (823), 3.

Također, kada govore o vjernicima i njihovim pravima, tj. dužnostima u predizborno vrijeme i na izborima, biskupi ističu da je obveza je svakog vjernika da se upoznavanjem i proučavanjem programa i nositelja tih programa, uključi u predizborna događanja, kako bi na predstojećim izborima odgovorno i savjesno glasovao za određenu stranku, odnosno program, što pridonosi, smatraju biskupi, jačanju istinske demokracije.¹⁰⁰

Činjenicu da su hrvatski biskupi, kao predvodnici Katoličke crkve u Hrvata, redovno davali izjave i upućivali ih svojim vjernicima, ali i svim hrvatskim građanima, odnosno oglašavali se povodom svakog važnijeg javnog događaja i o njemu donosili službeno crkveno mišljenje, potvrđuje i njihova poruka nakon održavanja izbora. Nakon što je u Hrvatskoj 6.-7. svibnja 1990. održan drugi krug izbora, hrvatski katolički biskupi su 22. svibnja 1990. objavili priopćenje javnosti u kojem još jednom ističu povijesno značenje slobodnih višestranačkih izbora za hrvatski narod, kao i općenito demokracije koja se time počela ostvarivati u Hrvatskoj, te naglašavaju i svoju ulogu kao predstavnika Katoličke crkve te djelovanje kroz molitvu, „da se uspostava i djelovanje nove vlasti odvijaju u miru, dostojanstvu, slozi i suradnji svih građana za opće dobro svih ljudi i cijeloga naroda.“¹⁰¹

I kardinal Franjo Kuharić također se u svojim javnim istupima, primjerice u propovijedi u Dubravicama kod Skradina, 13. svibnja 1990., osvrtao na netom održane slobodne višestranačke izbore u Hrvatskoj, ali i na situaciju i političke i društvene prilike u kojima je hrvatski narod egzistirao u Jugoslaviji, istaknuvši kako su upravo pripadnici hrvatskog naroda „svjedoci jednoga povijesnog zbivanja da iskustvo toga nagoviještenog svijeta (socijalističkog, nap. aut.) nije prihvaćeno. Nije to bio svijet savršene socijalne pravde ni slobode ni bratstva. To je bio svijet sasvim određenih metoda u kojima su čovjek i cijeli narodi bili pogođeni nasiljem.“¹⁰² Održane izbore u Hrvatskoj kardinal Kuharić tom je prigodom okarakterizirao kao povijesni događaj:

„Hrvatskom narodu i svim građanima Hrvatske ponudeni su različiti programi i politička obećanja. Predstavnici raznih stranaka govorili su narodu i nudili svoje misli kako organizirati društvo i javni život, što žele učiniti u Hrvatskoj za hrvatski narod i za sve građane. (...)

Hrvatski narod rekao je svoju riječ na tim slobodnim izborima u velikoj većini. Izabrao je program koji smatra da mu jamči slobodu, ravnopravnost, sigurnost, mir, ekonomski, moralni, nacionalni i kulturni napredak. (...)

¹⁰⁰ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 95-98.; „Odgovorno, oprezno, dostojanstveno“ (predizborno pismo katoličkih biskupa iz SR Hrvatske) u: *Glas Koncila*, godište XXIX., 25. 3. 1990., 12 (823), 3.

¹⁰¹ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 98-99.; „Za mir, dostojanstvo, slogu i suradnju“ u: *Glas Koncila*, godište XXIX., 3. 6. 1990., br. 22 (833), 1.

¹⁰² KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 43-49.

Mnogi se uzradovaše slobodi jer je smisao izbora u tome da se slobodno bira, da ništa ne može biti nametnuto čovjeku ni silom nametnuto narodu, nego da narod sam odlučuje. Prema tome, ovi su izbori bili događaj slobode. Narod je izrazio svoje želje i svoje htijenje da zaista bude slobodan i ravnopravan, da se razvija u tradicijama svoje više nego tisućljetne kulture i europske civilizacije.¹⁰³

Kada je nedugo nakon održavanja izbora, 30. svibnja 1990. održana i konstituirajuća sjednica novog, demokratski izabranog Sabora SRH, njoj je prisustvovao i nadbiskup zagrebački, kardinal Franjo Kuharić, uz ostale predstavnike vjerskih zajednica u Hrvatskoj – predsjednika Židovske općine u Zagrebu Slavka Goldsteina, i glavnog imama za Hrvatsku i Sloveniju i predsjednika mešihata Hrvatske i Slovenije, Šefka Omerbašića. Predstavnik pravoslavne vjerske zajednice, metropolit zagrebačko-ljubljanski Jovan Pavlović na sjednicu nije došao.¹⁰⁴ Kardinal Kuharić istoga je dana kasnije u svojoj propovijedi na misi u zagrebačkoj katedrali, između ostaloga, istaknuo ono što je dotad gotovo neprestano ponavljao i isticao, o promjenama koje su zahvatile onaj istočnoeuropski prostor koji je bio obilježen komunističkom vladavinom, da se „od Baltičkog do Jadranskog mora podigao nenadano i neočekivanom snagom, u narodima i državama Istočne Europe val tako dubokih promjena sistema kad su mnoštva progovorila iz svoje nutrine i otvorila svoje potisnute misli i skrivene težnje za slobodom. Tako se dogodila sloboda; dogodio se prijelaz iz jednostranačkog sistema u sistem višestranačke, parlamentarne demokracije. Taj val nije mimoišao ni Hrvatsku.“¹⁰⁵ Također se još jednom osvrnuo i na značenje održanih izbora za budućnost hrvatskog naroda, rekavši da su u novi višestranački Hrvatski sabor hrvatski narod i građani Hrvatske izabrali svoje predstavnike kojima su povjerali odgovornost za svoju budućnost i ostvarenje težnji za društvom koje će se graditi na načelima pravednosti, istine i slobode, da će se odnosi među ljudima graditi na ravnopravnosti i međusobnom poštovanju, te da će to sve doprinijeti moralnom, duhovnom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom napretku hrvatskog naroda u suverenoj i samostalnoj hrvatskoj državi.¹⁰⁶

Dosljednost u propovijedanju kada je riječ o aktualnim političkim zbivanjima i promjenama koje se tada odvijaju u Hrvatskoj očituje se i u propovijedi kardinala Kuharića nedugo nakon održavanja višestranačkih izbora, 9. srpnja 1990. u Mariji Bistrici, tijekom 259. zavjetnog hodočašća grada Zagreba, gdje je kardinal Kuharić ponovio stavove Katoličke crkve o demokratskim promjenama koje su se dogodile u svim bivšim komunističkim europskim zemljama, istaknuvši da se „dogodila sloboda“ kojom je potisnuta ideologija „koja

¹⁰³KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 43-49.

¹⁰⁴ NAZOR, *Velikosrpska agresija...*, 32-34.

¹⁰⁵ KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 61-63.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 99-101.

¹⁰⁶ KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 61-63.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 99-101.

je nijekala Boga, koja je željela isključiti Isusa Krista iz svake savjesti, iz svakog srca“. Narodi su izašli na ulice i trgove, ali ne s oružjem i prijetnjama, nego jednostavno izričući svoje težnje da budu slobodni, da žive u miru i pravednosti. Takve težnje pokrenule su narod i u Hrvatskoj, koji otada također ima slobodu izbora, jer „nakon toliko vremena hrvatski je narod mogao unatoč nekim ograničenjima izraziti slobodno svoju volju, mogao je birati; bilo mu je ponuđeno da može birati između raznih programa i osoba koje su mu nudile svoje programe.“¹⁰⁷

Potom je i u propovijedi 19. kolovoza 1990. u Sisačkim Selima kardinal Kuharić izrekao stav Katoličke crkve u vezi događanja koja su nakon demokratskih promjena u proljeće i ljeto 1990. zahvatila Hrvatsku. Izjavio je kako svaki narod ima svoju povijest, jezik, teritorij i domovinu, te da je svaki narod zajedništvo koje se izražava i ostvaruje državom u kojoj ostvaruje svoj suverenitet, svoja prava i razvoj, a mora biti zasnovano na pravednosti i slobodi. Između ostaloga, daje i odgovor, utemeljen na polazištu Katoličke crkve utemeljenom na Evanđelju, na pitanje koja je uloga Katoličke crkve u vremenu napetosti, prijetnji i sve češćih terorističkih djelovanja srpskih ekstremista na teritoriju Hrvatske na kojem je živjelo većinsko srpsko stanovništvo, koja su se javljala i prije, a osobito nakon uvođenja demokratskih promjena i prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj u proljeće 1990.:

„Katolička crkva svuda u svijetu, u svim narodima i u svim državama, polazi s istog polazišta kad tumači odnose među ljudima i narodima. To je polazište Evanđelje Isusa Krista. (...) U Evanđelju nalazimo principe koji su uvijek vrijedni, trajno novi i uvijek nužni da bi bili temelj suživota u nacionalnoj i međunacionalnoj zajednici. To su četiri principa, četiri vrijednosti¹⁰⁸: istina, pravednost, sloboda i ljubav. To su četiri stupa u gradnji društvenih i nacionalnih odnosa. Te su vrijednosti mjerilo i rješenje svih problema u ljudskim odnosima; isključuju svako nasilje i svaku mržnju: osobnu, obiteljsku, nacionalnu, klasnu, vjersku mržnju. (...)“¹⁰⁹

Također, kada govori o novoizabranoj hrvatskoj vlasti, kardinal ističe da je ona rezultat slobodnih i demokratskih izbora, kao i novi Sabor te Vlada Republike Hrvatske, kojoj je povjereno na području čitave Hrvatske vršiti i provoditi „suverenitet zakonite vlasti“, da bi Republika Hrvatska svim svojim građanima, bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost, ili političko opredjeljenje, bila domovina utemeljena na pravednosti, miru i suživotu. No da bi se takav suživot ostvario, svi njezini građani, „dužni su slušati zakonitu vlast u svim potezima i pothvatima koji usklađuju, smiruju i pomiruju braneći mir svijetu, opće dobro i pravo svakoga.“

¹⁰⁷ KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 65-72.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 102-103.

¹⁰⁸ Kardinal Kuharić preuzima ih od pape Ivana XXIII. koji je o njima propovijedao i sažeo ih u enciklici „Pacem in terris“ („Mir na zemlji“).

¹⁰⁹ KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 73-76.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 105-106.; „Svi su građani dužni slušati zakonitu vlast“ u: *Glas Koncila*, godište XXIX, br. 34 (845), 26. 8. 1990., 1 i 3.

Zato pobunu protiv odluka zakonite vlasti hrvatske države kardinal Kuharić karakterizira kao nemoral koji u ljudske odnose unosi nemir, strepnju, strah, koji izvire iz mržnje i laži, a mržnja je izvor nasilja i uzrok zločina protiv čovjeka, jer tko se samovoljno naoružava i nasiljem ostvaruje svoje ciljeve, prijeti ubojstvima i zločinima, taj sije strah među ljudima, što se protivi sigurnosti i miru, odnosno mirnom suživotu.¹¹⁰

Budući da su demokratizacijom političkog i društvenog života u Hrvatskoj koja je nastupila u prvoj polovici 1990. godine, nakon dužeg razdoblja egzistiranja hrvatskog naroda unutar jugoslavenske federacije, i za Crkvu nastupile temeljite promjene, ponajprije jer je tim demokratskim promjenama dobila slobodu govora i slobodu vjeroispovijesti, što će joj uskoro biti zajamčeno i novim hrvatskim Ustavom (u prosincu 1990.), predvodnici Katoličke crkve u Hrvatskoj sastali su se 10. srpnja 1990. u Zagrebu na zajedničkom savjetovanju o mogućnostima djelovanja i smjernicama Crkve u novonastalim društvenim i političkim prilikama u Hrvatskoj, o čemu je Tajništvo Biskupske konferencije Jugoslavije izdalo i Priopćenje za javnost.¹¹¹ Pitanja o kojima su hrvatski biskupi raspravljali odnosila su se uglavnom na konkretno djelovanje Crkve u društvu, pa su tako, između ostaloga, istaknuli nekoliko pitanja i prijedloga o uspostavi i organizaciji crkvenog života u Hrvatskoj. Prije svega, predložili su da se zakonski omogući održavanje vjeronauka u školama, osnivanje katoličkih škola, povratak Katoličkog bogoslovnog fakulteta u sastav Sveučilišta, te općenito širenje religiozne kulture, etike, humanosti i morala. Biskupi su također istaknuli želju da se Crkvi omogući prikladan vjerski program u medijima, prije svega na radiju i televiziji. Osvrnuli su se posebno i na pitanje žrtava u Drugom svjetskom ratu, sa zahtjevom da se „objektivno prouče sva ratna stradanja“ i da se prikupe podaci o stradanjima svih žrtava rata. Obzirom da su osobito važnim smatrali rješavanje svih navedenih konkretnih problema u vezi djelovanja Crkve u društvu, s tom su namjerom izabrali posebnu komisiju od tri biskupa, za razgovore s odgovornim vlastima.¹¹²

Katolički biskupi uputili su vjernicima i sa svoga zasjedanja 9. - 11. listopada 1990. u Zagrebu, poruku o položaju Crkve i naroda u Hrvatskoj i drugim dijelovima Jugoslavije, istaknuvši pritom da podržavaju demokratska načela i potiču sve vjernike i građane u svim republikama i pokrajinama Jugoslavije, da ustraju u svojim nastojanjima za završetak demokratskih procesa. Isto tako, otvoreno su ustali protiv pobuna i sve učestalijih oružanih

¹¹⁰ KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 73-76.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 105-106.; „Svi su građani dužni slušati zakonitu vlast“ u: *Glas Koncila*, godište XXIX, br. 34 (845), 26. 8. 1990., 1 i 3.

¹¹¹ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 103-104.; „Škole, RTV, oduzeta dobra, žrtve rata, dogovori s državom“ u: *Glas Koncila*, godište XXIX, br. 29 (840), 22. 7. 1990., 7.

¹¹² BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 103-104.; „Škole, RTV, oduzeta dobra, žrtve rata, dogovori s državom“ u: *Glas Koncila*, godište XXIX, br. 29 (840), 22. 7. 1990., 7.

incidenata potaknutih od strane srpskih ekstremista u Hrvatskoj, smatrajući da oni ne smiju biti način ostvarenja političkih planova i ciljeva. Zato javno pozivaju sve vjernike i sve građane, „da se ne utječu nasilju, da se ne daju izazvati i da ne skrenu s demokratskog i pravnog puta“¹¹³. Osvrnuli su se biskupi u svojoj poruci i na episkope Srpske pravoslavne crkve, pozivajući ih također na mirotvorno djelovanje među svojim vjernicima, na zajedništvo i dijalog, u cilju općeg dobra i mirnog suživota svih građana Republike Hrvatske: „Episkopi Srpske pravoslavne crkve mogu biti sigurni u naše dokazano zalaganje za kršćanska i ljudska prava njihovih vjernika, uzetih pojedinačno i zajednički; a mi bismo pak sa svoje strane pozdravili njihovo mirotvorno djelovanje među vjernicima svoje Crkve u Republici Hrvatskoj, u čemu će imati uvijek našu podršku i suradnju, jer i mi svoje vjernike stalno upućujemo na mir i dostojanstvo.“¹¹⁴ Katolički biskupi bili su svjesni svoje zadaće zagovaranja mira i dijaloga među ljudima, u aktualnim političkim događanjima i promjenama koje dio srpskog stanovništva u Hrvatskoj nije prihvaćao, te se opirao priznavanju demokratski izabrane nove hrvatske vlasti, a svoje nezadovoljstvo sve češće izražavao primjenom sile i nasilja, odnosno oružanim incidentima koji uskoro prerastaju u oružanu pobunu dijela srpskog stanovništva u Hrvatskoj. Zato su hrvatski biskupi i ovom prilikom jasno istaknuli te zaključili da „Crkvu u novim prilikama očekuju zadaće duhovne i moralne izgradnje vjernika. Pitanja katoličkog odgoja, vjerskog života u obitelji, odgovornog zalaganja za opće dobro, ekumenskog zalaganja na našim prostorima, pomirenja i odavanja vjerničke počasti žrtvama rata – ta i mnoga druga pitanja stoje pred biskupima, svećenicima, redovnicima i redovnicama, kršćanskim vjernicima laicima za izgradnju Crkve i za njezinu spasonosnu službu u ovom vremenu i prostoru.“¹¹⁵

Istovjetne stavove o aktualnoj političkoj situaciji u Jugoslaviji, odnosno općenito državama totalitarnih režima, ponajprije o temeljitim promjenama koje su s vlasti svrgnule dotadašnju komunističku ideologiju i jednopartijski sustav vlasti, istaknuli su i redovnički poglavari Katoličke crkve na Konferenciji redovničkih poglavara Jugoslavije, u Samoboru 24.

¹¹³Priopćenje za tisak s jesenskog zasjedanja BKJ u Zagrebu 9-11. 10. 1990. u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1990. (14), 27. 12. 1990., 4-5.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 112-113.; i „Ne skretati s demokratskog i pravnog puta“ (Poruka katoličkih biskupa Republike Hrvatske) u: *Glas Koncila*, godište XXIX, br. 42, 21. 10. 1990., 1.

¹¹⁴Priopćenje za tisak s jesenskog zasjedanja BKJ u Zagrebu 9-11. 10. 1990. u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1990. (14), 27. 12. 1990., 4-5.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 112-113.; i „Ne skretati s demokratskog i pravnog puta“ (Poruka katoličkih biskupa Republike Hrvatske) u: *Glas Koncila*, godište XXIX, br. 42, 21. 10. 1990., 1.

¹¹⁵Priopćenje za tisak s jesenskog zasjedanja BKJ u Zagrebu 9-11. 10. 1990. u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1990. (14), 27. 12. 1990., 4-5.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 112-113.; i „Ne skretati s demokratskog i pravnog puta“ (Poruka katoličkih biskupa Republike Hrvatske) u: *Glas Koncila*, godište XXIX, br. 42, 21. 10. 1990., 1.

listopada 1990., a objavili su ih u obliku deklaracije „Redovnici i aktualne promjene u društvu“¹¹⁶. Svoje stavove o povijesnim promjenama objedinili su u nekoliko točaka deklaracije, pozdravljajući još jednom parlamentarnu demokraciju koja u svim tim zemljama, tako i u Hrvatskoj, zamjenjuje dotadašnji jednopartijski vladajući sustav. Između ostaloga, redovnički predstavnici Katoličke crkve izjavili su da oni kao građani podržavaju „demokratski izabrane vlade naših republika i njihova nastojanja da sačuvaju demokratski put, pluralističko društvo te suverenost svake pojedine nacije“, a kao članovi Katoličke crkve smatraju da „ni predratna ni poslijeratna jugoslavenska država sa svojim neriješenim međunacionalnim odnosima nije pružala potrebnu slobodu Katoličkoj crkvi.“ Stoga podržavaju „prijedloge o takvim državnim modelima koji će svakom narodu i svakoj crkvenoj zajednici jamčiti slobodu i mogućnost punog razvitka“ i pozivaju „vlade, stranke i građane na demokratski dijalog i razumni dogovor, a braću vjernike na molitvu za mir i na zauzeto sudioništvo u izgradnji demokratskih vrednota.“¹¹⁷ O ulozi Katoličke crkve, ali i svih vjerskih zajednica u novom društvenom poretku koji se s demokratskim promjenama počeo izgrađivati, istaknuli su da sve vjerske zajednice, odnosno Crkva sa svim svojim institucijama u međusobnom odnosu prema društvu zaslužuje ravnopravan položaj s drugim civilnim ustanovama. O svojoj su redovničkoj ulozi naglasili kako, kao i dotad u prošlosti, i dalje žele aktivno sudjelovati u oblikovanju novoga društva, objašnjavajući svoje redovničko poslanje kao izraz „pluralizma u Crkvi“ i prilikom za „mnogostruko služenje današnjem čovjeku na vjerskom, odgojnom, kulturnom i karitativnom području.“¹¹⁸

Kako su se hrvatski biskupi redovno obraćali javnosti i građanima Republike Hrvatske, posebno, naravno, vjernicima Katoličke crkve, izražavajući i objašnjavajući svoje stavove o aktualnim političkim zbivanjima i promjenama koje su se događale u Hrvatskoj, dajući svoje komentare na aktualna politička i društvena zbivanja, u smislu podrške i poticaja demokratskim promjenama i onome što su one donosile hrvatskom narodu, pa tako i Crkvi, tako su se, kada su to smatrali potrebnim i nužnim, izravno obraćali i institucijama vlasti u Hrvatskoj. Nekoliko je primjera za takva obraćanja, među ostalim, telegram kardinala Franje Kuharića upućen Predsjedništvu Republike Hrvatske u kolovozu 1990. povodom trenutne situacije u Hrvatskoj i sve češćih nemira i incidenata na područjima koja su bila većinom naseljena srpskim stanovništvom. Kardinal je tom prilikom Predsjedništvu i Vladi Republike

¹¹⁶ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 113-115.; „Redovnici i aktualne promjene u društvu“ u: *Glas Koncila*, godište XXIX, br. 44 8855), 4. 11. 1990., 1 i 8.

¹¹⁷ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 113-115.; „Redovnici i aktualne promjene u društvu“ u: *Glas Koncila*, godište XXIX, br. 44 8855), 4. 11. 1990., 1 i 8.

¹¹⁸ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 113-115.; „Redovnici i aktualne promjene u društvu“ u: *Glas Koncila*, godište XXIX, br. 44 8855), 4. 11. 1990., 1 i 8.

Hrvatske izrazio svoju „solidarnost u nastojanju da se sačuvaju mir i sloboda svih građana Hrvatske“, te da se spriječe bilo kakvi oblici nasilja, a svi eventualni problemi rješavaju poštenim i iskrenim dijalogom, kako bi svi građani Republike Hrvatske živjeli slobodno i sigurno.¹¹⁹

U kolovozu i rujnu 1990. oružana pobuna dijela Srba u Hrvatskoj proširila se s područja Dalmacije i Like i na druge dijelove Hrvatske, a očitovala se u krađama, razbojstvima, miniranjem prometnica, te oružanim napadima na hrvatske policajce i civile, općenito, dakle, u ugrožavanju sigurnosti hrvatskih građana. Povodom tih incidenata i terorističkih akata od strane pobunjenih Srba u Hrvatskoj, osobito na Banovini i Kordunu gdje je također pobuna dijela Srba na tom području Republike Hrvatske bivala sve žešća, oglasio se nadbiskup zagrebački, kardinal Kuharić, te u svojoj Izjavi od 7. listopada 1990. jasno istaknuo da su takvim događajima teško ugrožene sloboda i demokracija u Hrvatskoj, a takvi su postupci ekstremnih Srba u Hrvatskoj „očit izraz prijetnje ne samo hrvatskom narodu u Hrvatskoj, nego i svim građanima drugih nacionalnosti, koji žele mirno živjeti s drugima u slobodi i ravnopravnosti. (...) Te teške prijetnje i opasnosti, da se Hrvatska pretvori u prostor međusobnih krvavih obračuna, potiču nas da sve ljude dobre volje pozovemo na složno suprotstavljanje prijetećem teroru u našoj zemlji. Kao vjernici znamo da se pravi mir i pravedan suživot među ljudima ostvaruju kroz savjesti koje vodi Božje svjetlo i jača Božja milost.“¹²⁰

Nakon što je Sabor RH 22. prosinca 1990. proglasio novi Ustav Republike Hrvatske, kojim je ona određena kao jedinstvena i nedjeljiva, demokratska i socijalna država, vodstvo Katoličke crkve jasno je, i puno prije donošenja novoga hrvatskoga Ustava, isticalo da, kada se raspravlja o ustavu, svaki ustav, da bi bio temelj javnog života, temelj odnosa u pravu i istini, mora jamčiti svakome slobodu, dostojanstvo i pravo, jer su to temelji pravne države, gdje je isključena svaka samovolja.¹²¹ Ono što je bilo posebno značajno za Katoličku crkvu u Hrvatskoj u novom hrvatskom Ustavu od 22. prosinca 1990., i što se odnosilo na očitovanje i njezino konkretno djelovanje, tekst je članka 40. i 41. Ustava Republike Hrvatske, u kojemu se jasno navodi da se svim njezinim građanima „jamči (se) sloboda savjesti i vjeroispovijesti i slobodno javno očitovanje vjere ili drugog uvjerenja“, a u članku 41, da su „sve vjerske

¹¹⁹ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 107.; *Glas Koncila*, godište XXIX, br. 34 (845), 26. 8. 1990., 1.

¹²⁰ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 110-111., i „Poziv na molitvu za domovinu“ (povodom zbivanja na Baniji i u Kninu) u: *Glas Koncila*, godište XXIX, br. 40, 7. 10. 1990., 1.

¹²¹ Izjavio je to kardinal Kuharić u svojoj propovijedi 19. studenoga 1989. na otoku Šolti, u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 77-78.; i *Glas Koncila*, 3. 12. 1989., 3.; što svakako nije jedini primjer i potkrepa takvoga stava kardinala Kuharića, ali i cjelokupne Katoličke crkve u Hrvatskoj, jer su istovjetne stavove o ustavnim pravima, slobodi i demokraciji iznosili svi hrvatski biskupi i predstavnici Katoličke crkve, pozivajući se, dakako, na temeljne dokumente i postavke Katoličke crkve, formulirane još na Drugom vatikanskom saboru.

zajednice jednake (su) pred zakonom i odvojene od države. Vjerske zajednice slobodne su, u skladu sa zakonom, javno obavljati vjerske obrede, osnivati škole, učilišta, druge zavode, socijalne i dobrotvorne ustanove te upravljati njima, a u svojoj djelatnosti uživaju zaštitu i pomoć države.¹²² Dakle, novim hrvatskim Ustavom Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj, kao i svim ostalim vjerskim zajednicama, zajamčena je sloboda i javno očitovanje vjere, te jednakost pred zakonom i neovisnost od države.

Na novoproglašeni hrvatski Ustav kardinal Kuharić osvrnuo se i dva dana potom, u propovijedi na ponoćki na Badnjak 1990., ponovivši da Ustav svakom građaninu Republike Hrvatske „jamči, bez obzira na razlike, dostojanstvo i ljudska prava; vraća dostojanstvo hrvatskom narodu i svakom narodu i narodnosti priznaje ista prava i dostojanstva.“ Prema novom Ustavu, „svi dobronamjerni građani bit će graditelji zajedničkog doma ne samo snagom Ustava, nego prihvaćajući najviši Ustav, a to je zapovijed ljubavi prema Bogu i bližnjima!“¹²³

Komisija „Iustitia et pax“ na svojoj je sjednici održanoj 22. siječnja 1991. razmatrala stanje na području Jugoslavije, ugroženost mira i sigurnosti u Republici Hrvatskoj, odnosno odupiranje novom demokratskom i ustavnom poretku u RH nasiljem i primjenom sile i oružja od strane pojedinih pobunjenih pripadnika srpskog naroda u Hrvatskoj, jasno i nedvosmisleno podupirući diplomatske napore pojedinih država i međunarodnih tijela u zaustavljanju takvog protuustavnog djelovanja i moguće eskalacije sukoba, snažno osuđujući nasilje i svaku povredu ljudskih, građanskih i narodnih prava, čija je ugroženost, općenito, osobito bila prisutna u višenacionalnim zemljama pod komunističkom vlašću, jer bez prava naroda na osamostaljenje nisu se mogla ostvariti ni ostala prava, što je moglo zakočiti ili usporiti proces demokratizacije u Europi općenito, tako i u Jugoslaviji, odnosno onim njezinim republikama koje su se odlučile za demokratske promjene. Komisija se stoga snažno zalaže za miran dogovor među narodima, što se, prije svega, odnosilo na narode u Jugoslaviji.¹²⁴

O istim su temama predstavnici Katoličke crkve u Hrvatskoj razgovarali i na XXXI. Teološko-pastoralnom tjednu, u Zagrebu od 22. do 25. siječnja 1991., i potpisali zajedničku Izjavu o „najnovijim dramatičnim događajima“ u svijetu i u Jugoslaviji. I iz ove izjave katoličkih biskupa, svećenika i ostalih sudionika Teološko-pastoralnog tjedna, vidljiva je njihova ustrajnost u zalaganju za neotuđiva prava svakog naroda na demokratski, slobodno

¹²² Ustav Republike Hrvatske, članak 40., u: *Narodne novine*, br. 56, 22. prosinca 1990., str. 1237.

¹²³ KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 89-92.; „Ustav vraća dostojanstvo“ u: *Glas Koncila*, 6. 1. 1991., god. XXX, br. 1 (864), 1.

¹²⁴ *U službi pravde i mira*, 41-42.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 126-127., „Za miran dogovor među narodima“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 5 (468), 3. 2. 1991., 3.

izabranu vlast, pa tako i hrvatskog naroda na ustavno uređenje kreirano prema izraženoj volji svih građana Republike Hrvatske na slobodnim višestranačkim izborima u travnju/svibnju 1990. godine. I ovdje predstavnici Katoličke crkve koriste priliku da se još jednom odlučno suprotstave svim prijetnjama oružjem i silom, a sve narode u Jugoslaviji, osobito njihove političke i društveno odgovorne predstavnike pozivaju na razuman, iskren i ustrajan dijalog u rješavanju svih spornih pitanja.¹²⁵

Osim što su se u svojim javnim obraćanjima gotovo redovito osvrtni na aktualna politička zbivanja, te ujedno ustrajno zalagali za mirno rješavanje političkih napetosti i krize u Jugoslaviji, osobito nakon početka pobune dijela srpskog stanovništva u Hrvatskoj još u ljeto 1990., hrvatski katolički biskupi poticali su i pozivali na brojne molitve za mir i pravednost, a u tom smislu, upravo po njihovoj preporuci, u katoličkim crkvama diljem Republike Hrvatske u nedjelju 27. siječnja 1991. slavljena je i misa za pravdu i mir.¹²⁶

U svojim nastojanjima da zaštite ljudska prava i slobode, te slobodan i neometan razvoj građanskih sloboda, osobito vjerskih, katolički biskupi Hrvatske i Bosne i Hercegovine¹²⁷ te kotorski biskup mons. Ivo Gugić uputili su 1. veljače 1991. godine iz Zagreba zajedničko pismo katoličkim biskupima svijeta, u kojem su iscrpno objasnili prilike u kojima je djelovala Katolička crkva u Jugoslaviji kroz povijest. Također, i ovom su prilikom istaknuli ono što su nove političke promjene i novi, višestranački sustav vlasti uspostavljen nakon proljetnih izbora 1990. u Hrvatskoj, donijeli Ustavom Crkvi kao takvoj, a to su prije svega građanske i vjerske slobode, kao i pravo na samoodređenje naroda. Crkva stoga na te „nove političke okvire, za kojima se teži na osnovi osamostaljenja naroda, gleda kao na mogućnost slobodnijeg djelovanja i mirnijeg suživota u pluralističkom društvu uključujući i ekumenske odnose“.¹²⁸ Biskupi se također izrekli i oštre osude otporu demokratskim promjenama od strane vodećih srpskih političara, većine oficirskog kadra JNA, te čak i nekih predstavnika Srpske pravoslavne crkve¹²⁹, koji se očituje ponajprije u nastojanju da se očuva socijalizam komunističkog tipa te da Jugoslavija ostane centralistički organizirana s nedvojbenom dominacijom srpskih interesa. Predvodnici Katoličke crkve ovdje su vrlo oštro i

¹²⁵ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 128-129.; „Hrvatski narod ima neotuđivo pravo na svoje uređenje“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 5 (468), 3. 2. 1991., 3.

¹²⁶ KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 97-100; „Hrvati za mir i suživot“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 6 (469), 10. 2. 1991., 1 i 3.

¹²⁷ Pismo su osim hrvatskih biskupa i nadbiskupa iz tadašnjih 11 katoličkih biskupija i nadbiskupija, potpisala i tri biskupa i nadbiskupa iz 3 katoličke biskupije u Bosni i Hercegovini (nadbiskup sarajevski mons. Vinko Puljić, banjalučki biskup mons. Franjo Komarica i mostarski biskup mons. Pavao Žanić).

¹²⁸ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 130-134.; „Opasnost nasilnog nametanja komunističke diktature“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 12 (856), 24. 3. 1991., 3.

¹²⁹ Odnos Katoličke crkve i Srpske pravoslavne crkve u vrijeme stvaranja samostalne Hrvatske i tijekom ratnih zbivanja obrađen je u posebnom poglavlju ove disertacije.

otvoreno progovorili i o „mržnji prema katoličanstvu“, istaknuvši da se pojava mržnje već ponegdje rasplamsala među ljudima, što povezuju s težnjom republika Slovenije i Hrvatske za samostalnošću i neovisnošću, a što može dovesti do tragičnog završetka i oružanih sukoba na području tih republika. Tako se u „naše vjernike, nakon prošlogodišnje radosti zbog pobjede nekomunističkih stranaka na slobodnim izborima, uvukao strah i javlja se volja za obranu, čak i oružjem. Nerazmjer snaga između vojnog vrha koji zastupa dosadašnji poredak samo uvećava opasnost da se prekine politički dijalog i da dođe do nasilnog nametanja komunističke diktature, to više što su u Republici Srbiji i u Republici Crnoj Gori i nakon izbora komunisti (negdje preimenovani u socijaliste) ostali na vlasti te što izbori za savezne vlasti nisu održani, a i staro je savezno zakonodavstvo još uglavnom na snazi. Prijetnja kosovizacije, tj. nasilnog gušenja nacionalnih prava kakvo se već godinama provodi nad Albancima na Kosovu, visi nad nama kao praktična mogućnost...“¹³⁰

Nasilje kao način rješavanja različitih sukoba među državama i narodima osudili su hrvatski biskupi i na zajedanju Hrvatske biskupske konferencije, 11. veljače 1991. u Zagrebu, a u priopćenju za tisak istaknuli da „izražavaju ozbiljnu zabrinutost zbog stanja u našoj zemlji, gdje su i dalje prisutne prijetnje oružjem umjesto spremnosti na dijalog, te zbog činjenice da se iz nekih sredina nastavlja žestoka propagandna kampanja klevetama i lažima protiv Katoličke crkve i hrvatskog naroda...“, te pozvali sve katoličke vjernike „da svojim kršćanskim životom i zalaganjem budu svjedoci istine i pomirenja... te svojim molitvama doprinesu smirivanju napetosti i razumnom rješavanju postojećih problema.“¹³¹

Slijedeći dosljedno svoja nastojanja i javna pozivanja na prestanak i sprječavanje svakog nasilja i održanje mirnog suživota za sve narode i zajednice na području Jugoslavije, katolički su biskupi i sa zasjedanja Poslovnog odbora BKJ, 13. ožujka 1991. godine, uputili svoju poruku javnosti, u kojoj su još jednom pozvali sve odgovorne i sve predstavnike vlasti da teže isključivo mirnom i poštenom dogovoru i dijalogu, u izgradnji slobodnih republičkih i nacionalnih odnosa, kako bi građani svih republika i pokrajina Jugoslavije živjeli slobodno i mirno, bez straha od upotrebe sile, istaknuvši tom prilikom:

„Svaki koji želi mir, mora željeti mir i drugome, tko želi svoju slobodu, mora htjeti i slobodu drugome, tko želi pravednost, mora biti pravedan prema drugome. To vrijedi za pojedince i narode. Tko je osjetljiv za svoje dostojanstvo, mora poštivati i dostojanstvo drugoga. Svi su ljudi i narodi jednakoga dostojanstva i jednakih prava, a pravedni odnosi isključuju logiku prava jačega. Iz toga

¹³⁰BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 130-134.; „Opasnost nasilnog nametanja komunističke diktature“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 12 (856), 24. 3. 1991., 3.

¹³¹BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 135., „Prosvjed protiv huškačke propagande“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 8 (871), 24. 2. 1991., 1.

slijedi da sva sredstva javnog priopćavanja moraju biti u službi istine kako bi bilo isključeno svako poticanje na mržnju i nasilje; moraju biti u službi pravедnosti i čovječnih odnosa među ljudima, promičući ono što je pravo i pošteno. (...)

Nepravda, nasilje i presizanja u tuđa prava i slobodu, prijetnja da se silom nametne volja jačega, sve to može izazvati sukob širokih razmjera, u kojem bi svi bili gubitnici – i oni koji napadaju i oni koji brane svoju slobodu – jer bi svi u sukobu jednako umirali, svi ranjeni jednako trpjeli, svi pogođeni jednako stradali. Bila bi to najveća ludost i neoprostiva krivnja onih koji bi to htjeli izazvati. Stoga, kao ljudi i kao kršćani, također i kao pripadnici svojih naroda, pozivamo sve odgovorne na miroljubivost i pravdoljubivost; pravедni ljudi mogu naći pravедna rješenja za sve, dosta je bilo nesreća na ovom tlu na kojem pojedini narodi već više od tisućljeća žive svoju povijest.¹³²

O sve većim napetostima među narodima i republikama u SFRJ, te sve intenzivnijim sukobima i zlostavljanjima hrvatskog stanovništva od strane srpskih ekstremista, pa tako i sve većem stradanju crkvene imovine, kao i njenih predstavnika, svećenika i redovnika koji se također sve češće nalaze na meti oružanih napada ili bivaju žrtve drugih oblika nasilja, zastrašivanja i sl., od strane srpskih pobunjenika u Hrvatskoj, progovorili su katolički biskupi Hrvatske i Bosne i Hercegovine na svom susretu u Zadru od 9. do 11. travnja 1991. godine. Biskupi su tom prilikom, između ostaloga, istaknuli da upravo „posebnu vrstu nasilja trpe crkveni službenici i crkvene zgrade“, te se tako izravno osvrnuli na stradanja Katoličke crkve u sukobima koji su sve više poprimali obilježja rata, jer „uzročnici nasilja nad crkvama i crkvenim službenicima ne mogu biti iskreni kršćanski vjernici, stoga se ovdje ne radi o vjerskom sukobu, već o pojavi kriminala, tko god ga vršio.“ Uzroke stradanjima nalaze u poticanju ljudi na mržnju i borbenost od strane pojedinih političkih uvjerenja i programa, odnosno pojedinaca koji te programe zagovaraju i provode silom. Posljedice takvog stanja su „duhovno zatvaranje prema drugom narodu s kojim se živi na istom prostoru, nesposobnost da se u drugome vidi čovjeka sebi slična...“, a može se govoriti i o „stvarnoj mržnji koja uzima maha i zarobljava ljudska srca“, zaključuju biskupi na svome zasjedanju.¹³³

Neposredno pred održavanje referenduma u Republici Hrvatskoj (19. svibnja 1991.), na kojemu se preko 90 posto hrvatskih građana izjasnilo za samostalnost i suverenost Republike Hrvatske, odnosno protiv ostanka u SFRJ, nadbiskup zagrebački, kardinal Franjo Kuharić u svojoj je propovijedi, 3. svibnja 1991. u Zagrebu, pozvao vjernike da sudjeluju na

¹³² „Poruka javnosti sa sjednice Poslovnog odbora BKJ u Zagrebu 13. 3. 1991.“, u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 1/1991. (15), 10. 7. 1991., 2-3.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 137-139.; „Za mirni i pošten dogovor“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 12 (856), 24. 3. 1991., 1 i 6.

¹³³ „Priopćenje za tisak nakon sabora BKJ u Zadru 9. – 11. 4. 1991.“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 1/1991. (15), 10. 7. 1991., 4-5.; „Građanski mir, a ne rat“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, god. LXXVIII, 1991., br. 1, 81.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 140-142.; „Građanski mir, a ne građanski rat“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 16 (880), 21. 4. 1991., 1 i 3.

referendumu, kako bi izvršili svoju građansku dužnost, za dobrobit hrvatskog naroda, ali i svih ljudi i naroda na području SFRJ.¹³⁴

Istim povodom, svojim se priopćenjem 10. svibnja 1991. oglasila i Komisija „Iustitia et pax“ BKJ istaknuvši da „referendum daje mogućnost svakom građaninu s biračkim pravom da ostvari to svoje pravo i ispuni građansku dužnost u odnosu na budućnost naroda“, a pozivajući se na „svoje povijesno iskustvo“, koje joj omogućuje da procijeni u kakvim političkim okvirima i sustavima se ostvaruje lakše, a u kojima teže njezino evanđeosko poslanje. No naglašavaju isto tako, da Crkva nije pozvana stvarati političke programe i stranke niti ih smije predlagati ili sugerirati biračima na usvajanje. Ona podržava pravo građana da o tome odlučuju prema svojem osobnom uvjerenju. Katolička crkva također podržava demokratski i mirni put za ostvarenje političkih ciljeva, a odbacuje i osuđuje kao nemoralne nasilničke postupke kojima se pokušavaju nametnuti vlastite političke težnje i ostvariti zacrtani ciljevi, kao što je bio cilj stvaranja tzv. Velike Srbije koji je trebao obuhvatiti i dio teritorija Republike Hrvatske. Stoga hrvatski biskupi ističu, da treba ustrajati „na putu zakona i demokratskih pravila u političkom sučeljavanju. Izraziti svoju volju na biračkim mjestima i truditi se da se ona ostvari mirnim putem zahtjev je civilizacije kojoj zacijelo pripadaju i koju žele izgrađivati svi građani Hrvatske.“ Zato svima javno upućuju poziv da se ne daju „navesti na razbijačke i anarhične postupke, nego da podrže zakon i građanski mir u svim gradovima i selima“, a „Crkva će poštivati odluku građana i truditi se da u svim okolnostima djeluje u skladu sa svojom naravi i s poslanjem primljenim od Isusa Krista, za vremenito i vječno uzdizanje pojedinca i naroda.“¹³⁵

Vidljivo je, dakle, da su predvodnici Katoličke crkve u Hrvatskoj budno pratili politička zbivanja koja su dovela do prijelomnih događaja i najznačajnijih datuma hrvatske moderne povijesti, te redovno svojim javnim istupima, izjavama i priopćenjima, smatrajući to svojom moralnom obvezom i poslanjem, pozivali svoje vjernike, ali i sve građane Republike Hrvatske, da slijede svoju savjest i osobna uvjerenja u izboru političkih opcija, te mirnim putem podrže demokratske promjene i izgradnju modernoga hrvatskog društva u njegovoj vlastitoj državnoj zajednici. Pozdravljali su i odobravali sve oblike demokratskih promjena, te naglašavali važnost prvih višestranačkih izbora u Republici Hrvatskoj, referendumu o

¹³⁴BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 144-145.; „Molimo da se odustane od svakog nasilja“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 19 (883), 12. 5. 1991., 1.

¹³⁵*U službi pravde i mira*, 43-44.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 150.; „Priopćenje Komisije 'Iustitia et pax' prigodom održavanja referendumu u Republici Hrvatskoj“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 20 (884), 19. 5. 1991., 3.

samostalnosti, kao i proglašenja hrvatske samostalnosti koje će uslijediti 25. lipnja 1991., odnosno potpunog raskida svih državnopravnih veza sa SFRJ 8. listopada 1991. godine.

Takvo držanje i djelovanje Katoličke crkve u Hrvatskoj pokazuje i izjava kardinala Franje Kuharića na dan proglašenja suvereniteta i samostalnosti Republike Hrvatske, 25. lipnja 1991., u kojoj prije svega naglašava povijesno značenje *Deklaracije o uspostavi suverene i samostalne Republike Hrvatske*¹³⁶ za hrvatski narod i sve građane Republike Hrvatske, jer je Deklaracijom potvrđena referendumom iskazana volja građana Republike Hrvatske, a sama Deklaracija, kako ističe kardinal Kuharić, treba biti „velika povelja mira, međusobnog poštovanja u pravednosti i slobodi.“¹³⁷

Osim što je ustrajno pozdravljala sve demokratske napore koji su rezultirali velikim političkim promjenama koje su hrvatskom narodu omogućile da nakon nekoliko desetljeća života u jugoslavenskoj federaciji proglasi svoju suverenost i neovisnost, te svoje vjernike, kao i sve građane Republike Hrvatske pozivala da podrže takve promjene, smatrajući da će se tek sada u samostalnoj i neovisnoj Hrvatskoj u potpunosti moći ostvariti sve temeljne ljudske slobode i prava svakog čovjeka, kao i naroda u cjelini i svih drugih naroda koji žive u Republici Hrvatskoj (koja su uostalom bila definirana i jamčena i novim hrvatskim Ustavom iz 1990.), Katolička crkva u Hrvatskoj također je ustrajno zagovarala da se sve te promjene odvijaju mirnim i dostojanstvenim putem, te se na svim poljima društvenog i političkog poštuje slobodna volja građana Republike Hrvatske. Jedino u takvom postupanju, slobodnom i demokratskom, Crkva vidi budućnost hrvatskog naroda i opstojnost hrvatske državnosti, te Republiku Hrvatsku kao zajednicu hrvatskog i svih drugih naroda koji u njoj žive, bez obzira na njihovu vjersku ili nacionalnu pripadnost. U isticanju i zagovaranju svojih stavova Crkva se ponajprije pozivala na temeljne postulate vjere, odnosno Evanđelje, kao i temeljne dokumente Katoličke crkve, prije svega dokumente Drugoga vatikanskog sabora, o pravima čovjeka i naroda. Isto tako, jedan od najvažnijih razloga zbog kojega je Katolička crkva snažno podržavala i pozdravljala navedene demokratske promjene i novi politički sustav vlasti, jest i njezin položaj i sloboda javnog djelovanja u novoj hrvatskoj državi zajamčena joj i kao ustavno pravo, koje u dotadašnjoj jugoslavenskoj državnoj zajednici nije imala, štoviše,

¹³⁶Sabor Republike Hrvatske na temelju rezultata referenduma hrvatskih građana, 25. lipnja 1991. donio je, osim „Deklaracije o uspostavi suverene i samostalne Republike Hrvatske“, „Ustavnu odluku o suverenosti i samostalnosti RH“, „Ustavni zakon o izmjeni i dopuni ustavnoga zakona za provedbu Ustava RH“ te „Povelju o pravima Srba i drugih nacionalnosti u RH“. Istoga dana, 25. lipnja, samostalnost je proglasila i Slovenija. No, na inzistiranje Europske zajednice i SAD-a, Hrvatska i Slovenija „Brijunskim sporazumom“, 7. srpnja 1991. na Brijunima, prihvatile su tromjesečnu odgodu aktivnosti vezanih uz realizaciju i uspostavu neovisnosti, u cilju nastavka pregovora o mirnom rješavanju jugoslavenske krize.

¹³⁷BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 152-153., „Potvrđena volja naroda“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 27 (891), 7. 7. 1991., str. 1.

često je njezin rad i djelovanje bilo ograničavano ili potpuno zabranjivano, jer je u skladu sa svojom ideologijom, komunistička vlast u Jugoslaviji javno organiziranje i djelovanje svih vjerskih zajednica, odnosno njihovih institucija držala pod strogim nadzorom, o čemu je već bilo riječi u prethodnim poglavljima ovoga rada. Crkva, dakle, čitavih nekoliko desetljeća nije imala mogućnost javnog djelovanja kakvo je dobila nakon 1990., a koje se očitovalo i u ovdje navedenim i obrađenim, kao i nenavedenim, brojnim javnim obraćanjima, istupima, izjavama predvodnika Katoličke crkve u Hrvatskoj, odnosno službenim dokumentima, priopćenjima i izjavama Biskupske konferencije (unutar nje i Komisije „Iustitia et pax“), kao službene institucije Katoličke crkve. Brojni primjeri takvog javnog djelovanja navedeni su u ovom poglavlju, a velik broj njih koji se odnosi na iduće godine hrvatske povijesti bit će naveden i obrađen u idućim poglavljima, naravno uz izmijenjen i proširen sadržaj budući da je u Hrvatskoj netom nakon proglašenja njezine samostalnosti, u drugoj polovici 1991. godine započeo rat, odnosno našla se na udaru velikosrpske agresije koja je upravo u tom razdoblju bila najsnažnija i prouzročila katastrofalne posljedice za hrvatski narod, a Katolička crkva odigrala je, kao što će biti vidljivo iz sljedećih poglavlja, snažnu i iznimno značajnu ulogu, društvenu, diplomatsku, karitativnu, humanitarnu, ali prije svega moralnu, u tom najtežem razdoblju hrvatske moderne povijesti.

4. DJELOVANJE I ULOGA KATOLIČKE CRKVE U HRVATSKOJ U VRIJEME DOMOVINSKOG RATA 1991. – 1995.

4.1. Djelovanje i uloga Katoličke crkve u Hrvatskoj u razdoblju naj snažnije agresije na Republiku Hrvatsku u drugoj polovici 1991. godine

Ubrzo nakon proglašenja samostalnosti Republike Hrvatske 25. lipnja 1991., pojedinačni incidenti i oružani napadi pobunjenih Srba u Hrvatskoj pretvorili su se u otvorenu agresiju JNA i paravojsnih srpskih formacija te srpsko-crnogorskih snaga na Hrvatsku. Ratni sukobi koji su od ljeta 1991. i u drugoj polovici 1991. postali dijelom hrvatske svakodnevice ubrzo su se izravno odrazili i na Katoličku crkvu u Hrvatskoj, ponajprije u vidu stradanja njezinih predstavnika i pripadnika, ali i svih civila i hrvatskih branitelja koji su smrtno stradali ili bili ranjeni od posljedica oružanih djelovanja, odnosno cjelokupnog hrvatskog naroda koji je u ratu pretrpio teška stradanja, mnogobrojne ljudske žrtve, ranjavanja i veliki broj prognanog i izbjeglog stanovništva. Teška razaranja i velike materijalne štete pretrpjela je sakralna arhitektura na ratom zahvaćenim a potom okupiranim područjima u Hrvatskoj, o čemu su redovno izvješćivale i sve dnevne i tjedne novine u Hrvatskoj, osobito one vjerskog sadržaja, poput *Glasa Koncila*, a svjedočili prognani župnici, redovnice i redovnici zajedno sa svojim vjernicima. Na sva ljudska stradanja i žrtve kao i na materijalna razaranja, tako i uništavanje sakralne arhitekture, tijekom ratnih zbivanja u Hrvatskoj redovno su se osvrtni i predvodnici Katoličke crkve u Hrvatskoj, odnosno hrvatski biskupi, pojedinačno ili zajednički, te Komisija „Iustitia et pax“ BKJ, odnosno HBK, kao njezina službena tijela. To pokazuje koliko je snažna bila angažiranost i nastojanja Katoličke crkve da se rat zaustavi, da se jugoslavenska kriza i iz nje proizašli međunacionalni sukobi rješavaju mirnim putem, dijalogom i pregovorima, da se što hitnije zaustave svi oblici nasilja i izbjegne svaki pokušaj primjene sile u rješavanju najprije pobune dijela srpskog stanovništva u Hrvatskoj, a potom i snažne velikosrpske agresije na Republiku Hrvatsku. Katolička crkva svakodnevno je, snažno i ustrajno zagovarala i zahtijevala mir, apelirala na savjest odgovornih za takav politički razvoj događaja, odnosno ratna zbivanja koja su uslijedila, pozivala na ekumenizam, te propovijedala Evanđelje, odnosno ljubav, mir i pravednost. To su uglavnom bile osnovne smjernice i značajke djelovanja Katoličke crkve u ratnoj svakodnevici Hrvatske, koje su odredile njen cjelokupni značaj i ulogu u Domovinskom ratu.

Brojni primjeri takvog djelovanja predvodnika i službenih tijela Katoličke crkve u Hrvatskoj potvrđuju navedene konstatacije, a neki od njih obrađeni su, kronološki, prateći

politička i ratna zbivanja u Republici Hrvatskoj u drugoj polovici 1991., na sljedećim stranicama ovog poglavlja.

Ubrzo nakon proglašenja samostalnosti Republike Hrvatske, biskupi Katoličke crkve u Jugoslaviji na svojoj su plenarnoj sjednici, u Zagrebu 27. lipnja 1991., potpisali izjavu o dramatičnom razvoju događaja nakon proglašenja samostalnosti Hrvatske i Slovenije¹³⁸. O teškom i napetom stanju svjedočila je i činjenica da su pojedini biskupi zbog aktivnosti JNA i oružanih akcija srpskih paravojnih formacija bili spriječeni doći iz svojih mjesta i sudjelovati na sjednici. Biskupi okupljeni na zasjedanju stoga su u svojoj Izjavi istaknuli kako se neposredno nakon ustavnih odluka sabora Republike Hrvatske i Slovenije o suverenosti i samostalnosti na teritoriju Republike Hrvatske događaju oružani sukobi izazvani od strane pobunjenih Srba u Hrvatskoj.¹³⁹ Biskupi posebno ističu ono što su i dotad sami zagovarali i pozdravljali, te smatrali od iznimne važnosti za daljnje političke odluke i budućnost Hrvatske, da ustavne odluke koje je Sabor RH donio 25. lipnja „nisu donesene samovoljom ljudi na vlasti, nego voljom naroda izraženom na slobodnim izborima, a zatim na plebiscitu i referendumu“, pa ih zbog toga treba prihvatiti i poštovati kao zakonitu i slobodnu volju naroda. A osporavanje ustavnih odluka Hrvatskog sabora i Skupštine Republike Slovenije, bilo vojnom silom JNA ili naoružanim skupinama pobunjenih Srba „protivno je moralu, poštivanju ljudskih prava i prava naroda na samoodređenje.“ Biskupi stoga takve postupke i nasilje oštro osuđuju, a osudu traže i od međunarodne javnosti, jer smatraju da se nastali sporovi oko usklađivanja novog ustavnog poretka moraju rješavati pregovorima, pravedno i ravnopravno i na osnovi stvarnih argumenata, bez primjene sile.¹⁴⁰

Poglavar Katoličke crkve u Hrvatskoj, nadbiskup zagrebački kardinal Franjo Kuharić, kao najistaknutija crkvena osoba u to vrijeme i kao predsjednik Biskupske konferencije, u vrijeme najснаžnije agresije na Hrvatsku tijekom druge polovice 1991. često se, gotovo svakodnevno, u svim svojim propovijedima, javnim obraćanjima, mnogobrojnim apelima, pozivima na mir i raznim izjavama putem medija osvrtao na aktualnu situaciju u Hrvatskoj,

¹³⁸ „Izjava sa Sabora BKJ od 27. 6. 1991.“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 1/1991. (15), 10. 7. 1991., str. 7.; Katolička crkva u Hrvata..., 153-154., „Nemoral vojnoga nasilja“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 27 (891), 7. 7. 1991., 1

¹³⁹ Gotovo par sati nakon saborske odluke o uspostavi samostalne i suverene Republike Hrvatske, tijekom noći 25./26. 6. 1991. pobunjeni Srbi započeli su napad na policijsku postaju u Glini, te na hrvatske snage u ostalim naseljima na Banovini. U sukobe se uskoro, na strani pobunjenih Srba, otvoreno umiješala i JNA, uz čiju su pomoć pobunjeni Srbi okupirali dio Banovine te nastavili protuustavno djelovanje i oružane napade u cijeloj Hrvatskoj. 27. lipnja 1991. započeo je i kratkotrajan oružani sukob u Republici Sloveniji između JNA i savezne policije na jednoj, i slovenske Teritorijalne obrane na drugoj strani.

¹⁴⁰ „Izjava sa Sabora BKJ od 27. 6. 1991.“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 1/1991. (15), 10. 7. 1991., 7.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 153.-154., „Nemoral vojnoga nasilja“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 27 (891), 7. 7. 1991., 1.

pokušavajući, kako domaćoj javnosti i katoličkim vjernicima, tako i međunarodnim čimbenicima i cjelokupnoj međunarodnoj javnosti, objasniti i podastrijeti ponajprije uzroke rata, jasno imenovati agresora na Republiku Hrvatsku i upozoriti na nasilje i teška stradanja stanovništva nesrpske nacionalnosti u Hrvatskoj, kao i razaranja mnogobrojnih hrvatskih sela, gradova, materijalnih, osobito kulturnih dobara i sakralne baštine, te ustrajno moliti za prekid sukoba i zagovarati mir i dijalog u cilju mirnog suživota među svim narodima i rješavanje sukoba mirnim, demokratskim putem. Trebalo bi puno prostora za izdvojiti i navesti sve propovijedi kardinala Kuharića iz toga vremena, no za to nema potrebe, jer se već i na nekoliko primjera i zapisa njegovih propovijedi ili raznih drugih izjava danih povodom događanja u Hrvatskoj može jasno iščitati njegov stav, odnosno preko njega i stav Katoličke crkve u Hrvatskoj o ratu i velikosrpskoj agresiji na Hrvatsku, njezinim uzorcima, njezinim začetnicima, vođama i provoditeljima, kao i njezinim tragičnim posljedicama za Hrvatsku i hrvatski narod u cjelini, ali i sve druge narodnosti koje su živjele na području RH a u ratu su također bile na meti agresora. Dovoljno je ovdje navesti samo nekoliko primjera i dijelova iz kardinalovih propovijedi koje govore o tim događajima, primjerice kada kardinal objašnjava političku situaciju u Republici Hrvatskoj, odnosno bivšoj SFRJ koja je i dovela do rata. Tako kardinal gotovo redovno u svojim javnim nastupima, osobito pred međunarodnom javnošću, i u svim svojim izlaganjima ili izjavama koje je dao sudjelujući na raznim konferencijama ili susretima diljem Europe, izjavljuje da su se nakon odvajanja republika Slovenije i Hrvatske, odnosno održanih referenduma na kojima su se građani tih dviju republika u velikoj većini odlučili za samostalnost i neovisnost, u Beogradu, kao dotadašnjem glavnom gradu SFRJ, ali i sjedištu u kojemu su preko Slobodana Miloševića i njegovih pristaša formulirani velikosrpski ciljevi, javno zagovarale nacionalističke težnje da se svi Srbi okupe u jednoj državi kojoj bi pripadali svi teritoriji na kojima Srbi žive i da se to ostvari svim sredstvima, odnosno silom. U tome im je, isticao je kardinal Kuharić, svesrdno pomagala i Jugoslavenska narodna armija, koju otvoreno proziva da je stala na stranu nacionalističke srpske politike, što je i bilo točno. Terorizam i početni incidenti srpskih pobunjenika i ekstremista na pojedinim područjima Republike Hrvatske, osobito u mjestima gdje su Srbi bili u većini, a koje je otvoreno pomagala JNA, pretvorili su se u otvoreni rat i srpsku agresiju na RH, koja se u proljeće 1992. proširila i na područje BiH, s istim ciljem – da se na ruševinama Jugoslavije stvori tzv. Velika Srbija. Povijesne je činjenice, dakle, otvoreno i nedvosmisleno prezentirao i kardinal Kuharić, objašnjavajući njima uzroke rata u Hrvatskoj. Često je kardinal isticao da je taj rat bio „rat razaranja, uništavanja čitavih sela i gradova... rat etničkog čišćenja“, u kojemu s okupiranih područja moraju bježati stanovnici nesrpske nacionalnosti (Hrvati, Muslimani, Mađari...),

makar su na tim prostorima prebivali stoljećima, jer se „želi stvoriti čist prostor samo za jedan narod“, pa se „sistematski ruše crkve, bolnice, škole, obiteljske kuće, stambeni blokovi... a prognanici i izbjeglice množe se na stotine tisuća...“¹⁴¹

I katoličke redovničke zajednice u tom su vremenu sve učestalijih sukoba i početka agresije na RH u ljeto 1991. ustrajno apelirale da se nastali politički konflikti riješe pravedno i mirno, u korist demokracije i slobode svih naroda na području SFRJ. Jedan od takvih apela uputili su hrvatski franjevci kapucini 4. srpnja 1991., sa svoga VIII. provincijalnog kapitula, članovima svih zajednica franjevac kapucina i svim članovima franjevačke zajednice u svijetu. Osim što su naveli da JNA u Sloveniji i Hrvatskoj oružanom silom sprječava demokratske procese u tim republikama, što dovodi do sve većih stradanja i nevinih ljudskih žrtava, pozvali su sve članove franjevačkih redovničkih zajednica, da doprinesu upoznavanju svjetske javnosti s težnjama za demokracijom i slobodom hrvatskog i slovenskog naroda.¹⁴²

Sličan apel i izjavu potpisali su nekoliko dana kasnije, 18. srpnja 1991., i redovnici Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda. Oni su također oštro osudili nasilje koje se nezaustavljivo povećavalo u Hrvatskoj, osobito nakon proglašenja hrvatske samostalnosti u lipnju 1991., a posebno su se osvrnuli na stradanja svojih samostana i župa u Hrvatskoj i izvan nje (Ilok, Vukovar, Osijek, Hrvatska Kostajnica...¹⁴³), te svoje braće redovnika koji su dijelili sudbinu mnogih drugih redovnika, svećenika i vjernika protjeranih sa svojih ognjišta s ugroženih i uskoro okupiranih dijelova Republike Hrvatske. Pridružili su se apelima katoličkih biskupa i drugih redovničkih zajednica, te pozvali sve strane i narode na tlu Jugoslavije, na mir i razum u rješavanju međusobnih konflikata. Pozivaju i „sve političare i medije da ponajprije suzbijaju užasnu lažnu propagandu koja stoji u službi ovoga scenarija. A nadalje [zaklinju] medije i političare da daleko više pozornosti nego dosad posvete velikoj patnji ljudi koji su – kako mrtvi tako i živi – žrtve zločina nezamislivih na kraju dvadesetog vijeka u Europi.“¹⁴⁴

Jedan od svojih mnogobrojnih apela za mir potpisali su i hrvatski biskupi na svom izvanrednom sastanku u Zagrebu, 30. srpnja 1991. godine. Hrvatska je tada već bila suočena s teškim ratnim stradanjima i razaranjima. Biskupi su posebno naglasili da su u snažnim razaranjima hrvatskih sela, zaselaka i gradova civili („katoličko stanovništvo i građani drugih konfesija i raznih nacionalnosti“) bili prisiljeni na bijeg iz vlastitih domova, a s njima i

¹⁴¹BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 328-330.

¹⁴²BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 155., „Apel braći i sestrama svih zajednica franjevac kapucina i svim članovima franjevačkih obitelji po svijetu“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 28 (892), 14. 7. 1991., 7.

¹⁴³Stradanja Katoličke crkve u Hrvatskoj detaljnije su obrađena u završnim poglavljima ovog rada.

¹⁴⁴BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 156-157., „Suzbiti lažnu propagandu u službi scenarija“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 30 (894), 28. 7. 1991., 3.

predstavnicima Katoličke crkve, župnicima, svećenicima, redovnicima i redovnicama koji napuštaju svoje crkve, samostane i domove. Po mišljenju biskupa, uzrok stradanja je u tome „što određene snage odbacuju demokratski parlamentarni put za rješavanje otvorenih političkih pitanja u Republici Hrvatskoj kao i u čitavoj Jugoslaviji.“ Nekoliko su puta biskupi izrijekom naglasili da osuđuju svako nasilje i upotrebu oružja:

„Posizanje za oružjem i za nasilnim nametanjem vlastitih političkih ciljeva pothranjuje nažalost mržnja, a očituje se u okrutnim postupcima prema zarobljenicima i ranjenicima uključenim u obranu Domovine. Gaženje etičkih normi i međunarodnih konvencija, kojih je potpisnik i Jugoslavija, najbolje pokazuje bezobzirnost i samovolju napada koji siju pustoš i zator. To su pravi zločini protiv čovječanstva. Mi ih pred cijelim svijetom prokazujemo i osuđujemo. (...)

Narodi imaju pravo na mir u istini i slobodi, pravdi i ljubavi. Svima je već jasno da katastrofa kojoj smo izloženi ne vodi tome cilju. U ime Božje i u ime čovječnosti zaklinjemo stoga napadače da odmah odlože oružje. Pozivamo ponovno sve utjecajne i odgovorne ljude da potraže putove pregovaranja i sporazumijevanja za dobro svih građana. (...)

U ovoj dramatičnoj situaciji apeliramo na državnike i međunarodne ustanove Europe i svijeta da se hitno i aktivno založe za mir i demokratsko rješenje političke krize kod nas.¹⁴⁵

Od osobite je važnosti u tim trenucima, nakon proglašenja hrvatske samostalnosti u lipnju 1991., odnosno neovisnosti u listopadu 1991. i prekida svih državnopravnih veza sa SFRJ, bila inicijativa i apeli koje su predstavnici Katoličke crkve u Hrvatskoj slali međunarodnoj javnosti i tadašnjoj Europskoj zajednici, a što će svakako imati, barem djelomičnog, utjecaja pri međunarodnom priznanju Republike Hrvatske koje je uslijedilo 15. siječnja 1992. godine.

Tako se u jeku ratnih zbivanja u Hrvatskoj, 4. rujna 1991. Komisija „Iustitia et pax“ BJK obratila pismom Papinskoj komisiji „Iustitia et pax“ i nacionalnim komisijama kako bi ih obavijestila o ratnim stradanjima u Republici Hrvatskoj, brojnim ljudskim žrtvama, stotinama tisuća prognanika, razaranjima hrvatskih sela i gradova, brojnih civilnih, stambenih objekata, zdravstvenih ustanova, crkava i vjerskih objekata. Komisija posebno ističe i ugroženost Katoličke crkve u svom djelovanju na napadnutim područjima jer su se brojne župne zajednice našle na udaru agresora, njihovi svećenici i župnici morali su napustiti svoja mjesta službovanja, kao i svi župljani. Također, Komisija upozorava na to da u ratu protiv Hrvatske JNA koristi oružje zabranjeno međunarodnim konvencijama, kao i da zlouporabljuje znak Crvenog križa u svrhu prevoženja naoružanja i vojnika. Izlaz iz takve situacije, prema

¹⁴⁵ „Apel hrvatskih biskupa javnosti“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXVIII, 1991., br. 4, str. 108; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 159-160.; „Zaklinjemo napadače da odmah odlože oružje“ (Apel hrvatskih biskupa javnosti) u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 32 (896), 11. 8. 1991., 1.

mišljenju hrvatskih biskupa, bio bi u „međunarodnoj potpori demokratskim procesima legitimitetu demokratski izabranih vlasti u republikama, što uključuje i priznanje njihova međunarodnog subjektiviteta. Tim više što je u republikama Hrvatskoj i Sloveniji referendumom i plebiscitom nedvojbeno izražena volja građana za neovisnošću i suverennošću.“¹⁴⁶

No, kao što je već navedeno, nisu samo hrvatski biskupi na čelu s kardinalom Kuharićem upozoravali na ratna stradanja i pozivali sukobljene strane, kao i međunarodnu javnost, da se založe za hitnu uspostavu mira, već su to redovito činile i redovničke zajednice, čiji su provincijali također u svojim izjavama i priopćenjima oštro osuđivali rat i pozivali i molili za mir. Mnogobrojne njihove izjave iz razdoblja druge polovice 1991. godine svjedoče o tome. Jedan od takvih apela je Apel za mir Hrvatske dominikanske provincije nastao 3. rujna 1991. na Izornoj provincijalnoj skupštini Braće Hrvatske dominikanske provincije „Naviještenja Blažene Djevice Marije“, u kojemu su, između ostaloga, istaknuli da je „Hrvatskoj nametnut rat od velikosrpskih terorista i jugoslavenske komunističke armije“, a „napadnuti smo zato što smo izglasali demokratski slobodu i samostalnost. Ruše se gradovi, sela, dječji vrtići, crkve i kulturni spomenici. Čak ni groblja nisu pošteđena. Komunističkom teroru ništa nije sveto. Masakrira se nevino i civilno pučanstvo: starci, žene i djeca. Deseci tisuća Hrvata prognani su sa svojih ognjišta. (...) Molimo za potporu u stremljenju hrvatskog naroda, da ostvari ono što je zacrtano u Povelji Ujedinjenih naroda.“¹⁴⁷

I franjevački provincijali sa svoje Južnoslavenske konferencije provincijala OFM¹⁴⁸, održane 12. i 13. rujna 1991. u Sarajevu, poslali su poruku braći franjevcima u svijetu, ali i cjelokupnoj međunarodnoj javnosti, o dramatičnim i tragičnim događajima u RH, osobito o ratnim stradanjima svojih provincija, od kojih su najveća razaranja pretrpjele crkve i samostani u zagrebačkoj provinciji Sv. Ćirila i Metoda te splitskoj provinciji Presvetoga Otkupitelja.¹⁴⁹ Rat smatraju posljedicom sukoba totalitarnog komunističkog sustava s probuđenim demokratskim težnjama pojedinih naroda Jugoslavije, a posebno ističu razmjere ratnih strahota koje se događaju u Hrvatskoj, njihove pogubne učinke na civile koji bivaju ubijeni, ranjeni ili protjerani sa svojih ognjišta, teška materijalna stradanja, te upozoravaju na neljudsko postupanje prema ratnim zarobljenicima od strane agresora, koje je protivno svim međunarodnim konvencijama.

¹⁴⁶U službi pravde i mira, 45-47.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 173-174.; „Gospodin neće dopustiti da pravednik propadne“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 37 (901), 15. 9. 1991., 1.

¹⁴⁷ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 171.; „Apel za mir u Hrvatskoj“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 37 (901), 15. 9. 1991., 6.

¹⁴⁸ Ordo fratrum minorum (franjevački Red manje ili male braće).

¹⁴⁹ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 185-187. (preuzeto iz *Bosne Srebrene*, br. 4/1991, str. 227-228.).

Franjevci Provincije sv. Jeronima u Zadru čak su se svojim pismom obratili izravno tadašnjem srbijanskom predsjedniku Slobodanu Miloševiću, 2. listopada 1991., i otvoreno ga pozvali na zaustavljanje sukoba, izjavivši između ostaloga: „Učinite sve što možete – a puno možete! – da prestanu ginuti i vaši i naši ljudi. Učinite da i u hrvatskim i u srpskim i drugim obiteljima prestane strah i strepnja za živote njihovih sinova i muževa. Učinite da prestanu stradanja nedužnih civila kao i razaranja civilnih, kulturnih i vjerskih objekata...“¹⁵⁰

S Konferencije viših redovničkih poglavara Jugoslavije, 6. studenoga 1991., upućena je Promemorija stranim diplomatima koji su se nalazili u to vrijeme u Zagrebu, kako bi im se približili događaji u Hrvatskoj, trenutna ratna stradanja, ali i politički događaji iz zadnjih godina postojanja jugoslavenske državne zajednice koji su doveli do ratnog sukoba i tragičnih posljedica velikosrpske agresije na hrvatski narod. Rat objašnjavaju riječima:

„Ovo je rat koji jedna moćna vojska [JNA], zajedno sa srpskim terorističkim organizacijama i s pomoću propagande koja širi laži diljem svijeta, vodi protiv kršćanski civilizirane i demokratske Europe. (...) Ovo je napadaj na život ljudi svake dobi i staleža, na kulturna dobra i spomenike prvoga reda i na vitalne uređaje o kojima ovisi opskrba ljudi vodom i strujom, na rafinerije nafte, na stanove, škole, bolnice, dječje vrtiće, staračke domove i crkve; to je napadaj i na sav ljudski okoliš.“¹⁵¹

Posebno su se u svom obraćanju stranim diplomatima redovnički poglavari osvrnuli i upozorili na teška stradanja Katoličke crkve u Hrvatskoj, istaknuvši, da je u nametnutom ratu na meti i Katolička crkva, što potkrepljuju podacima da je u razdoblju od samo tri mjeseca (kolovoz - listopad 1991.) protjerano, tj. s radom prestalo zbog ratne ugroze ili teških oštećenja oko 170 katoličkih župa, zajedno sa preko 100 katoličkih župnika koji su morali napustiti svoje župe skupa sa svojim vjernicima, a lakše je ili teže oštećeno, ili potpuno uništeno preko 200 katoličkih crkava.¹⁵² Rješenje takvoga stanja redovnički poglavari vide u međunarodnom priznanju republika Hrvatske i Slovenije, te drugih jugoslavenskih republika ako i kad one to zatraže, „u njihovim postojećim granicama, da bi se omogućio mir i obrana ljudskih prava“, te ujedno apeliraju na međunarodne institucije i njihove predstavnike, da na

¹⁵⁰ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 191-192; „Kako bi Vam bilo, kad bi Vam bilo kao nama?“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 45 (909), 10. 11. 1991., 11.

¹⁵¹ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 203-206.; „Spriječite genocid nad Hrvatima“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 46 (910), 17. 11. 1991., 1. i 4.

¹⁵² BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 203-206.; „Spriječite genocid nad Hrvatima“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 46 (910), 17. 11. 1991., 1. i 4.

taj način spriječe „genocid nad Hrvatima i svim drugim ugroženim narodima i manjinama bivše Jugoslavije“, priznajući im samostalnost i međunarodnu neovisnost.¹⁵³

Brojni su primjeri pisama i apela međunarodnim organizacijama, predstavnicima vlasti europskih i svjetskih zemalja i diplomacija, kao i samoj Europskoj zajednici koje su hrvatski biskupi uputili tijekom druge polovice 1991., ali naravno i kasnije tijekom rata, sve do njegova završetka, a jedan od primjera je pismo kardinala Franje Kuharića od 4. rujna 1991. upućeno Hansu van den Broeku, tadašnjem predsjedniku Vijeća ministara Europske zajednice, nakon potpisivanja jednog od brojnih, neuspješnih, sporazuma o prekidu vatre, 2. rujna 1991., unatoč kojem u Hrvatskoj nisu zaustavljena ratna razaranja, već naprotiv, svakim su danom postajala sve žešća. Stoga kardinal u ime svih hrvatskih biskupa još jednom poziva čelnika Vijeća ministara vanjskih poslova EZ-a, da se pronade učinkovitiji način za zaustavljanje rata i uspostavu ljudskih i nacionalnih prava.¹⁵⁴

Hrvatski su biskupi, odnosno mons. Srećko Badurina kao predsjednik Komisije BKJ „Iustitia et pax“, istoga dana, 4. rujna, uputili pismo i papinskoj Komisiji „Iustitia et pax“ i nacionalnim komisijama Europe, u kojem su papinsku Komisiju obavijestili o ratnim stradanjima i razaranjima u Republici Hrvatskoj, te teškim i nesagledivim posljedicama koje je taj rat u samo nekoliko mjeseci ostavio na njenom području. Biskupi pišu da se razaraju sela i gradovi, stradavaju civilni objekti, posebno zdravstvene ustanove, škole, vrtići, zaštićeni kulturni spomenici te crkve i sakralna arhitektura. Naglašavaju kako ih, kao pripadnike i predstavnike Katoličke crkve, posebno pogađa činjenica da su brojne župne zajednice „potpuno raspršene, a svećenici su morali napustiti mjesta svoga službovanja. To se osobito odnosi na Đakovačko-srijemsku biskupiju, Zagrebačku, Riječko-senjsku i Zadarsku nadbiskupiju, te Šibensku biskupiju. Do sada je (...) tako raseljeno i uništeno više od četrdeset župa, što govori o teškoj ugroženosti Katoličke crkve u svojoj opstojnosti i djelovanju na ovim prostorima.“¹⁵⁵ Navode također svoje viđenje situacije u kojoj se vodi „rat protiv Republike Hrvatske, protiv njezina teritorija, njezinih građana i njezinih zakonito izabраниh vlasti. Protiv Hrvatske ratuju naoružane grupe sastavljene od njezinih građana srpske nacionalnosti (Srbi u Hrvatskoj čine 12,2 % stanovništva), udružene s naoružanim građanima iste nacionalnosti iz Srbije i nekih drugih republika. Jugoslavenska savezna vojska naoružava i štiti te grupe, a sve više se i aktivno stavlja na njihovu stranu, upotrebljavajući

¹⁵³BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 203-206.; „Spriječite genocid nad Hrvatima“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 46 (910), 17. 11. 1991., 1. i 4.

¹⁵⁴BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 173.; „Kardinalov brzojav papi i van den Broeku“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 37 (901), 15. 9. 1991., 3.

¹⁵⁵„Pismo Papinskoj komisiji i nacionalnim komisijama Europe“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1991. (16)., 16. 12. 1991., 6-8.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 174-176.

teško naoružanje i avijaciju protiv civilnog građanstva i obrambenih snaga Republike Hrvatske.¹⁵⁶

Ovdje treba izdvojiti i Promemoriju predsjedniku Ministarskog vijeća Europske zajednice o pitanju biskupijskih granica u Hrvatskoj, koju su u Zagrebu istoga dana (4. rujna) potpisali predsjednik Komisije „Iustitia et pax“ mons. Srećko Badurina i dopredsjednik Komisije mons. Josip Bozanić, tadašnji krčki biskup. Hrvatski katolički biskupi željeli su tom prilikom upozoriti da je Katolička crkva granice svojih biskupija oblikovala upravo prema međunarodnim granicama utvrđenim puno prije stvaranja jugoslavenske državne zajednice, odnosno, kako ističu, „sadašnje granice Republike Hrvatske prema spomenutim (drugim republikama tadašnje SFRJ, nap. aut.) doista nisu proizvoljne, odnosno samo 'avnojske' (načinjene odlukom onodobnoga ratnog foruma AVNOJ-a), nego su to mnogo starije međudržavne granice, utvrđene na mirovnim konferencijama krajem 17. i početkom 18. stoljeća“. Stoga Komisija „Iustitia et pax“, odnosno hrvatski biskupi smatraju da je ispravan razlog da se takve granice i ubuduće održe, kako one među republikama, odnosno novonastalim državama, tako i one crkvene, (nad)biskupijske. Biskupi smatraju da dotadašnje crkvene granice imaju povijesnu važnost, „ne samo za crkvenu upravu nego osobito zato što se u njima – unatoč raznim razmjerno brzim a često i nasilnim političkim promjenama – dugo čuvaju u geopolitičkoj stvarnosti ukorijenjena rješenja.“¹⁵⁷ Isto tako, biskupi time ne isključuju pravo da se suverene države dogovaraju o granicama, ali isključivo mirnim putem, ako ipak dođe do mijenjanja republičkih granica.

Na svom redovnom jesenskom zasjedanju, u Zagrebu 15. i 16. listopada 1991. godine, katolički biskupi s čitavog područja Jugoslavije¹⁵⁸ ponovno su oštro osudili sve ratne zločine i još jednom naglasili i podržali važnost demokratskog puta u rješavanju političkih i nacionalnih pitanja koja su dovela do ratnog sukoba. Tako su u Izjavi potpisanoj na zasjedanju još jednom jasno istaknuli svoj zahtjev da se poštuju „pravo na samoopredjeljenje naroda, prava nacionalnih manjina i nepovredivost granica, na temelju međunarodnih deklaracija Ujedinjenih naroda, helsinških dokumenata i Pariške povelje“,¹⁵⁹ a odobravaju i

¹⁵⁶ „Pismo Papinskoj komisiji i nacionalnim komisijama Europe“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1991. (16.), 16. 12. 1991., 6-8.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 174-176.

¹⁵⁷ „Promemorija o pitanju biskupijskih granica u Hrvatskoj“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1991. (16.), 16. 12. 1991., 8.; *U službi pravde i mira...*, 5-11.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 177-178.; „Drevne su hrvatske crkvene i državne granice“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 41 (905), 13. 10. 1991., 3.

¹⁵⁸ Metropolitije Ljubljanska, Zagrebačka, Splitsko-makarska, Riječko-senjska, Sarajevska, Beogradska, te nadbiskupije Zadarska i Barska; no biskupi Katoličke crkve iz svih navedenih metropolija i biskupija zbog ratnih prilika i opasnosti nisu se sastali u punom sastavu na tom zasjedanju.

¹⁵⁹ *Završni akt*, poznat i kao *Helsinška deklaracija* (odnosno *Deklaracija o načelima na kojima se uređuju odnosi između država sudionica*, koja sadržava 10 načela: o suverenoj jednakosti, poštivanju prava svojstvenih

prihvaćaju „odluku naših naroda koji referendumom, plebiscitom ili na neki drugi zakonit način ostvaruju državnost i samostalnost svojih republika“, jer „poštivanje slobodno izražene volje naroda najsigurnije je jamstvo mira na ovim područjima.“¹⁶⁰

Komisija „Justitia et pax“ je 12. studenoga 1991. uputila Poziv javnosti sa svojim viđenjem rata u Hrvatskoj i situacije uzrokovane ratnim zbivanjima, i u svom priopćenju naglasila kako su glavne značajke rata rastjerivanje ljudskih zajednica, uništavanje naselja i zavičaja stotina tisuća građana Republike Hrvatske, te posebno stradavanje Crkve. A upravo Crkvi, ističe Komisija, treba omogućiti da slobodno obavlja svoju ulogu na svim prostorima i u svim zajednicama okupljenim i povezanim vjerskim osvjedočenjem i vjerskom praksom. Premda se tu ponajprije misli na katoličke zajednice i župe, Komisija također ističe želju da se i pravoslavni službenici vrate u svoje hramove, kao i pripadnici drugih vjerskih zajednica prognani iz svojih domova i svetišta, jer „poštovanje prema onome što je sveto u ljudskom društvu – a previše je svetogrđa počinjeno u ovom ratu – treba biti ona iskra koja će zasjati u moralnoj tami koja nas guši i koja će navijestiti novi dan mira i pravednosti.“¹⁶¹

Istoga dana, 12. studenoga, Komisija je uputila i pismo lordu Peteru Carringtonu, predsjedniku međunarodne Mirovne konferencije o Jugoslaviji, u kojemu također upozoravaju na razmjere ratnih stradanja u Hrvatskoj ističući kako raspadom Jugoslavije više ne djeluju niti federalne institucije, stoga:

„nema ni ravnoteže oružanih moći, pa su pojedine republike i narodi izloženi agresiji i osvajačkom pohodu one strane koja teži dominaciji na tlu dosadašnje Jugoslavije. Europa je danas u tom svojem dijelu izložena ratnim razaranja i pokušajima nasilne promjene granica. Hrvatska u ovo vrijeme doživljava strahote u nekim vidovima takvih razmjera kakvih nije bilo ni u Drugom svjetskom ratu (Vukovar, Dubrovnik, Slunj...). Stradanja se prenose i na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Strah nas je još većih pogibelji, rušenja, genocida nad civilnim stanovništvom u pojedinim mjestima i krajevima“, te pozivaju međunarodnu zajednicu na njihovu hitnu i učinkovitiju intervenciju, jer su „uvjereni da ima načina da se spriječi pogrom nad civilnim stanovništvom“.

suverenosti; suzdržavanju od prijetnje ili primjene sile; nepovredivosti granica; teritorijalnoj cjelovitosti država; mirnom rješavanju sporova; nemiješanju u unutarnja pitanja; poštivanju ljudskih prava i temeljnih sloboda, uključujući slobodu mišljenja, savjesti, vjere ili uvjerenja; jednakim pravima i samoodređenju naroda; suradnji među državama; ispunjenju obveza prema međunarodnom pravu u dobroj vjeri) Konferencije o europskoj sigurnosti i suradnji (KESS) usvojen je na Konferenciji KESS-a u Helsinkiju 1. kolovoza 1975.; *Pariška povelja*, dokument usvojen 1990. na Konferenciji o europskoj sigurnosti i suradnji u Parizu; predviđa rješavanje međunarodnih odnosa suradnjom i uzajamnim poštivanjem, te u svom Završnom aktu donosi 10 načela, među njima ono o poštivanju ljudskih prava, demokracije i vladavine prava.

¹⁶⁰Izjava biskupa s jesenskog Sabora Biskupske konferencije u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1991. (16), str. 11-13.; Jesenski sabor Biskupske konferencije u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 148.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 194.; „Poštovanje volje naroda najsigurnije je jamstvo mira“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 43 (907), 27. 10. 1991., 1 i 3.

¹⁶¹*U službi pravde i mira*, 51-52.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 206-207.; „Obnoviti život vjerskih zajednica u Hrvatskoj“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 47 (911), 24. 11. 1991., 3.

predsjedniku Mirovne konferencije o Jugoslaviji: „kako to da oni koji drže moć ovoga svijeta nisu smogli snage djelotvorno zapriječiti ili obustaviti strašna ratna stradanja koja su se na nas obrušila?“ (...)¹⁶²

Mnogobrojnim zahtjevima i apelima hrvatskih biskupa i redovničkih poglavara domaćoj i svjetskoj javnosti i međunarodnim institucijama za mir i međunarodno priznavanje Republike Hrvatske, pridružili su se i profesori Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, koji su 23. studenoga 1991. sastavili *Apel vladama Europe i svijeta*, u kojemu su, prije svega, istaknuli da u ime zaštite ljudskih prava, odnosno osobnih, obiteljskih i narodnih, mole Europu i svijet da zaustave započeto krvoproliće u Hrvatskoj, te da što prije pošalju u Hrvatsku mirovne snage, da priznaju suverenitet i međunarodni subjektivitet Republike Hrvatske, za što se hrvatski narod demokratski odlučio, te da intenziviraju napore u prevladavanju krize općenito u Jugoslaviji.¹⁶³

U Rimu je od 28. studenoga do 14. prosinca 1991. održana Prva posebna skupština Biskupske sinode za Europu, na kojoj je sudjelovalo 137 sinodalnih otaca, a koju je papa Ivan Pavao II. sazvaio potaknut velikim političkim promjenama u Europi rušenjem komunizma i uvođenjem demokracije u zemlje istočne Europe. Na Sinodi su, između ostalih, sudjelovali i hrvatski biskupi: zagrebački nadbiskup kardinal Franjo Kuharić, dubrovački biskup Želimir Puljić, šibenski biskup Srećko Badurina i krčki biskup Josip Bozanić. Kardinal Kuharić u svom je obraćanju Sinodi ponajprije izrazio zahvalnost Svetome Ocu što je u brojnim prigodama pozivao na molitvu za mir u Hrvatskoj, kao i za njegovu diplomatsku aktivnost i ustrajno zalaganje kod europskih i svjetskih vlada, da međunarodno priznaju Republiku Hrvatsku, te zahvalnost svim biskupskim konferencijama Europe i Amerike za solidarnost, zajedništvo u molitvi i humanitarnu pomoć. Osvrnuo se kardinal Kuharić na stradanja i ratne strahote koje su se upravo i u vrijeme održavanja Sinode, ali i mjesecima prije intenzivno događale na ratom zahvaćanim područjima u Republici Hrvatskoj, te je progovorio o posljedicama velikosrpske agresije izjavivši:

„Preko sredstava javnog priopćavanja redaju se pred našim očima prizori neizrecivih ljudskih patnji. Nesmiljeno se razaraju brojni hrvatski gradovi, uništena su tolika sela odakle je protjerano stanovništvo. (...) Tisuće obitelji oplakuju svoje mrtve, među kojima su toliki starci, žene, djeca. Deseci tisuća ranjenika zahtijevaju medicinsku i ljudsku njegu. U napadnutim gradovima razaraju se bolnice, kulturni spomenici, škole, tvornice. Tisuće radnika ostaju bez posla. Uništava se privreda i kultura. Uništava se i normalni život Crkve. Na području Republike Hrvatske već je preko 180 župa

¹⁶² *U službi pravde i mira*, 53-54.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 208.

¹⁶³ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 213-214.; „Hrvatski narod izložen genocidu“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 48 (912), 1. 12. 1991., 4.

stvarno nepostojeće, pučanstvo je protjerano, svećenici zajedno s njima. Crkve su uglavnom teško oštećene, a velik dio njih je potpuno razoren, i to namjerno pošto su mjesta okupirana od napadača. Tako već brojimo preko 280, što teško oštećenih, što razorenih crkava, kapela, župnih stanova i samostana, što svjedoči o bezbožnoj mržnji protiv vjere i Crkve.

Pošto je 1989. započeo proces demokratizacije u zemljama pod komunističkim totalitarizmom u Istočnoj Europi na miran način 'revolucijom svijeca', taj je proces zahvatio i republike u Jugoslaviji u kojima su provedeni i demokratski slobodni izbori, što nas je obradovalo darom slobode za čovjeka, za narod i za Crkvu. Nismo se nadali da će ta sloboda naići na tako strašno protivljenje i da će nam biti nametnut takav osvajački rat, potaknut bezbožnom ideologijom.

Mi ipak ne gubimo nade. Teškoj mržnji, koja ubija i razara i umnožava tolike nevine žrtve, mi suprotstavljamo ljubav, opraštanje i zauzetost za pravednost da svi ljudi i narodi zaista žive u punoj slobodi i pravom miru kako bi se među njima ostvarivali odnosi prijateljstva i suradnje za opće dobro svijetu...¹⁶⁴

Sličan apel za hitno zaustavljanje sukoba, zaštitu ljudskih života, kulturne i sakralne baštine, te ponajprije poštivanje ljudskih, vjerskih i nacionalnih prava, izrazio je u svom obraćanju na Sinodi i dubrovački biskup Želimir Puljić. Obzirom da je biskup Puljić svoju biskupsku službu obavljao na području grada Dubrovnika, koji je tada bio u žarištu agresije od strane JNA i paravojnih srpskih i crnogorskih jedinica, posebno se u svom obraćanju osvrnuo na ratne prilike u gradu i čitavoj Dubrovačkoj biskupiji, istaknuvši kako je do studenoga 1991. u toj biskupiji sa svojih ognjišta „protjerano preko 45 % vjernika... njihove su kuće opljačkane, većim dijelom razrušene i spaljene. 47 % svećenstva ne može se vratiti u vlastite župe koje su zauzeli agresori. (...) U posljednja dva mjeseca ubijeno je oko 90 osoba, uglavnom civila, srušeni mnogi spomenici pa i prve kategorije, spaljene i srušene mnoge crkve i kapele, svetišta i zadužbine. (...) ljudi su već do krajnosti izloženi nesmiljenosti i okrutnosti neprijatelja, odlaze u smrt bez ikakvog procesa ili osude...“¹⁶⁵

I šibenski biskup Srećko Badurina u svom se obraćanju uglavnom usredotočio na svjedočenja o ratnim strahotama koje su zahvatile njegovu Šibensku biskupiju, istaknuvši pritom da je gotovo čitavo stanovništvo uglavnom iz župa u unutrašnjosti Šibenske biskupije moralo napustiti vlastite domove u ljeto i jesen 1991., dok su svećenici, redovnici i redovnice iz župa koje su bile na najugroženijim područjima biskupije prešli u župe u mjestima manje

¹⁶⁴ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 214-216.; „Budimo svjedoci Krista koji nas je oslobodio“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 49 (913), 8. 12. 1991., 1 i 4.

¹⁶⁵ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 216-218.; „Hrvatski je narod utonuo u tajnu križa“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 50 (914), 15. 12. 1991., 3.

izloženima opasnosti, ostavivši iza sebe prazne crkve, župne kuće, župne knjige i župski inventar.¹⁶⁶

Krčki biskup Josip Bozanić u svom je izlaganju na Sinodi progovorio o problemu nacionalnosti općenito u postkomunističkim zemljama te na primjeru Republike Hrvatske, odnosno Jugoslavije, kao i o ulozi Crkve u promjenama koje su dovele do buđenja nacionalnosti u komunističkim zemljama, rušenja komunizma, i ustupanja mjesta demokraciji i višestranačju. Istaknuo je pritom stav Crkve o pravima naroda, odnosno nacionalnosti, i ulogu Crkve općenito u spomenutim procesima, izjavivši da „Crkva štiti i proglašava pravo naroda, nacionalnih manjina i iseljenika“, a upravo je Crkva iz bivših komunističkih zemalja (dakle, i ona u Republici Hrvatskoj, odnosno u republikama koje su bile u sastavu SFRJ) pozvana na osobit način da bude mjesto pomirenja: bilo onog nacionalnog jer ideologija nije više dominantna, ali su njezini nosioci i djelatnici i ostali ranjeni, razočarani, prevareni; bilo onog međunarodnog.“¹⁶⁷

4.2. Uloga i značaj Katoličke crkve u Hrvatskoj u procesu međunarodnog priznavanja Republike Hrvatske u siječnju 1992. godine

Nakon teške i ratnim stradanjima obilježene druge polovice 1991. godine u Hrvatskoj, na samom početku iduće godine, 2. siječnja 1992. u Sarajevu predstavnici Republike Hrvatske i JNA, uz posredovanje Cyrusa Vancea, osobnog izaslanika glavnog tajnika UN-a, potpisali su sporazum o potpunom prekidu vatre u Republici Hrvatskoj, koji je predviđao i dolazak mirovnih snaga UN-a u Hrvatsku.¹⁶⁸ Stupanjem tog sporazuma na snagu dan kasnije, 3. siječnja 1992., u Hrvatskoj su u većoj mjeri prestala ratna djelovanja, a ubrzo nakon toga na okupirano područje RH došle su Zaštitne snage UN-a (United Nations Protection Forces) – tzv. UNPROFOR, raspoređene u četiri zone pod zaštitom UN-a, tzv. UNPA zone¹⁶⁹, no rat je tada ipak bio daleko od svoga završetka, jer vojnih djelovanja bilo je i nakon sporazuma, iako smanjenog intenziteta, a trećina hrvatskog teritorija bila je pod srpskom okupacijom. U takvim okolnostima, i dalje se jednako snažno nastavljaju sve javne inicijative koje Katolička crkva poduzimala da se rat u Hrvatskoj i ljudska stradanja što prije zaustave, a njezino

¹⁶⁶ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 218-221.; „Unatoč razbuktaloj vatri, vatrogasci ne stižu“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 51 (915), 25. 12. 1991., 6.

¹⁶⁷ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 221-222.; „Europa mora prihvatiti promjene“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 51 (915), 25. 12. 1991., 6.

¹⁶⁸ NAZOR, *Velikosrpska agresija...*, 123.

¹⁶⁹ NAZOR, *Velikosrpska agresija...*, 123-130.

djelovanje nastavlja se u istom smjeru kao i tijekom prethodnoga razdoblja (druge polovice 1991.) - zagovaranja i traženja mirnog rješenja, zaustavljanja agresorskih vojnih djelovanja u RH i hitne uspostave mira na svim ratom zahvaćenim područjima. Uz navedeno, predvodnici Katoličke crkve također su snažno angažirani i na putu traženja međunarodnog priznavanja hrvatske državnosti i neovisnosti, koje je uskoro uslijedilo, a pri čemu je sigurno, zahvaljujući prije svega svojim mirotvornim inicijativama i brojnim apelima upućenima međunarodnoj javnosti i europskim i svjetskim državicima, i Katolička crkva u Hrvatskoj imala značajnu ulogu.

Republika Hrvatska je u vrijeme najsnažnije agresije i usporedo s manjim vojnim operacijama koje je poduzimala za oslobađanje svoga teritorija krajem 1991., i na međunarodnom planu vodila diplomatsku bitku za međunarodnim priznanjem. Na temelju zaključaka i mišljenja Arbitražne komisije, poznate kao Badinterove komisije¹⁷⁰, utemeljene radi pravne pomoći Konferenciji o miru u Jugoslaviji, u rujnu 1991., države Europske zajednice priznale su 15. siječnja 1992. Hrvatsku kao neovisnu i suverenu državu.¹⁷¹ Neke države to su učinile još krajem 1991., a 13. siječnja 1992. Hrvatsku je priznala i Sveta Stolica.¹⁷² Hrvatski biskupi tu su odluku dočekali s izrazitom radošću i odobravanjem, istaknuvši u svojoj Poruci¹⁷³ sa zasjedanja 15./16. siječnja 1992., da je „radost hrvatskog naroda radi uspostavljene i međunarodno priznate hrvatske države, radost i biskupa-pastira Crkve u Hrvatskoj“, te da je Crkva svjesna da nakon promjena koje su se dogodile tijekom 1990./1991. u Hrvatskoj, a koje su sada međunarodnim priznanjem dobile i svoju potvrdu, i hrvatsko društvo i Crkva u Hrvatskoj stoje pred novim izazovima i zadaćama. Upravo u novoj izgradnji društva i Katolička crkva vidjela je svoju suradničku ulogu, koja se, kako smatra Crkva, mora i može ostvarivati na osnovi uzajamnog poštovanja i sporazumijevanja sa svjetovnim institucijama. Isto tako, Crkva, govoreći u tom kontekstu o svom mjestu u društvu, svojim pravima i dužnostima, polazi od poštovanja svake ljudske osobe koja tom društvu pripada, odnosno svakog vjernika i vjerske zajednice kojoj pripada, jer „poštovanje svake ljudske osobe i svake iskrene savjesti temelj je pravednog društva“, pri čemu posebno valja „poštivati vjernike i vjerske zajednice, da bi svi mogli, prema vlastitom vjerskom učenju i vjerničkoj savjesti, sudjelovati u duhovnoj izgradnji ljudi, ravnopravnih građana i državljana Republike

¹⁷⁰Nazvana Badinterova komisija prema njezinom predsjedniku Robertu Badinteru.

¹⁷¹NAZOR, Ante, *Velikosrpska agresija...*, 130-132.

¹⁷²NAZOR, Ante, *Velikosrpska agresija...*, 130-132.; „Sveta Stolica priznala Hrvatsku“ u: *Glas Koncila*, 19. 1. 1992., br. 3 (919), 1 i 3.

¹⁷³„Poruka katoličkih biskupa Republike Hrvatske“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1992., Zagreb, 30. 12. 1992., 3-6; i u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXIX, 1992., br. 1, 3-5.; u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 238-242.; „Slogom u sveopću obnovu“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 4 (920), 26. 1. 1992., 3.

Hrvatske.“ Također, mišljenje je hrvatskih biskupa da je za hrvatsku državu, kao i Crkvu, od iznimnog značaja što će se ubuduće, odnosno od trenutka međunarodnoga priznanja hrvatske neovisnosti hrvatski narod predstavljati vlastitim imenom i identitetom, i kao takav surađivati na svim razinama s drugim narodima, a njegova Crkva bit će ubuduće „nazočna u svakidašnjem životu opće Crkve“.¹⁷⁴

Posebnu izjavu povodom međunarodnoga priznanja Republike Hrvatske dao je kardinal Franjo Kuharić:

„Sveta Stolica i države koje su priznale Hrvatsku slijedile su univerzalno pravo slobode, samoodređenja naroda i izvršile su obvezu koju su preuzele međunarodnim deklaracijama o pravu osoba i naroda, zaključnim dokumentima iz Helsinkija i konačno Pariškom poveljom. Dakle, priznanje je čin dosljednosti u poštivanju načela slobode za sve, pravde za sve. To su opet temelji mira! Samo slobodni narodi mogu biti suradnici za opće dobro svijetu. Želimo da budu priznate slobodnim i one republike koje to žele. Svijest i savjest suvremenog svijeta, nakon teških iskustava imperijalizma, totalitarizma i kolonijalizma, sazrela je do tolike mjere da isključuje svako tlačenje nad ljudima i narodima. Ovo je priznanje plod te svijesti. Stoga priznanje slobodne hrvatske države nije upereno protiv nikoga, kao što je istaknuto u dokumentu Svete Stolice, nego je izraz zauzetosti za pravo svakoga, i čovjeka i naroda. To je pobjeda pravde i istine, to je pobjeda slobode i mira! Dakako, to priznanje Hrvatsku kao slobodnu državu slobodnih građana, obvezuje da to uistinu bude; da bude u punom smislu pravna država u kojoj je isključena svaka povreda ljudskih prava i dostojanstva ljudske osobe. (...)“¹⁷⁵

Samo dan nakon međunarodnoga priznanja Republike Hrvatske, 16. siječnja 1992. u Zagrebu je održano novogodišnje primanje predstavnika vjerskih zajednica kod predsjednika RH Franje Tuđmana. Kardinal Kuharić u svom se govoru tada, uz posebnu zahvalu svim vladama država koje su priznale republike Hrvatsku i Sloveniju, te osobito papi Ivanu Pavlu II., osvrnuo upravo na događaj priznanja suverenosti i neovisnosti i njegovu važnost za budućnost Republike Hrvatske, te naglasio pritom posebno ulogu hrvatskoga iseljništva kao „kolektivnih ambasadora Hrvatske kod svojih vlada“, koji su se ujedinili u svojoj solidarnosti, kao i materijalnoj i moralnoj pomoći domovini, što je uvelike utjecalo, prema mišljenju kardinala Kuharića, na senzibiliziranje svjetske javnosti s događajima u Hrvatskoj, stradanjima njezinih stanovnika, te razaranjima njezine imovine i kulturne baštine. Kardinal

¹⁷⁴ „Poruka katoličkih biskupa Republike Hrvatske“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1992., Zagreb, 30. prosinca 1992., 3-6; i u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXIX, 1992., br. 1, str. 3-5.; u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 238-242.; „Slogom u sveopću obnovu“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 4 (920), 26. 1. 1992., 3.

¹⁷⁵ 15. siječnja 1992. izjava kardinala Kuharića na Hrvatskoj televiziji koju je prenio *Glas Koncila* („Priznanje Hrvatske – pobjeda slobode i mira“), godište XXXI, br. 4 (920), 26. 1. 1992., 4.; i u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 242-243.

Kuharić smatrao je da je međunarodno priznanje Hrvatske „plod krvi njezinih branitelja, patnje ranjenika i neopisivog trpljenja stotina tisuća prognanika“, što je također izazvalo suosjećajnost i solidarnost svjetske javnosti. Kardinal je u svom govoru zahvalio i svim djelatnicima hrvatske politike, na čelu s njezinim predsjednikom Tuđmanom, te diplomacije, znanosti i kulture, kao i domaćim i stranim novinarima i snimateljima, europskim promatračima koji su se, svatko na svoj način, borili za istinu i protiv nasilja, te na taj način doprinijeli da ta istina bude prepoznata i priznata u svijetu, a hrvatska država započne svoj put međunarodno priznate i suverene države. Tom je prilikom Hrvatskoj poželio, kao i mnogo puta dotada, „mir na cijelom njezinom području i mir na njezinim granicama da može slobodna sa slobodnim susjedima izgrađivati pravedne odnose u poštovanju i sigurnosti (...) jer će u miru, uz solidarnost svijeta, graditi porušeno, nadoknaditi oduzeto, povratiti prognanike na njihova ognjišta“, te istaknuo da on osobno kao i cjelokupna Katolička crkva u Hrvatskoj mole i žele da Hrvatska bude „država sloge i suradnje svih ljudi dobre volje na velikom poslu duhovne, moralne, kulturne i materijalne obnove.“¹⁷⁶

Iako je 15. siječnja 1992. Hrvatska dobila međunarodnu potvrdu svoje neovisnosti, a nekoliko dana ranije sklopljeno *Sarajevsko primirje* predviđalo je obustavu svih ratnih djelovanja, do potpune uspostave mira i prestanka sukoba ipak nije došlo, kao što ni Zaštitne snage UN-a - UNPROFOR na okupiranim područjima RH nisu uspjele osigurati povratak prognanim građanima u njihove domove niti zaštititi preostale Hrvate i sve nesrpsko stanovništvo u UNPA područjima, štoviše broj izbjeglih i prognanih, kao i ranjenih i poginulih civila i dalje se povećavao. U takvoj situaciji, kada je hrvatska država brinula o stotinama izbjeglih i prognanih građana, te i dalje osjećala izravne posljedice velikosrpske agresije, vodeći ljudi Katoličke crkve u Hrvatskoj bez prestanka se neumorno angažiraju u zahtjevima da se zaustave sva ratna djelovanja i uspostavi potpuni mir na cjelokupnom teritoriju Republike Hrvatske, a okupirana područja vrate u njezin ustavnopravni poredak. S obzirom da je među prognanim hrvatskim stanovništvom bilo i mnogo katoličkih svećenika, redovnica i redovnika koji su bili prisiljeni napustiti svoje župe i domove pred napadima JNA i srpske paravojske, mnogi od njih svojim su pastoralnim djelovanjem iz progonstva, kao i snažnim antiratnim angažmanom pokušali utjecati na međunarodnu javnost i europske i svjetske državnike, prije svega upućivanjem brojnih apela za uspostavom mira i normalizacijom života na okupiranim područjima RH. Primjera takvih apela je mnogo, neki su već navedeni na prethodnim stranicama ovog rada, a ovdje ću navesti samo neke koji su se odnosili na razdoblje prve

¹⁷⁶BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 244-246; KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 213-215.; „Želimo Hrvatsku čiste savjesti“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 4 (920), 26. 1. 1992., 8.

polovice 1992. godine. Primjerice, apel prognanih svećenika s područja Zadarske nadbiskupije upućen 5. ožujka 1992. političkim i vjerskim prvacima, predsjedniku SAD-a Georgeu Bushu, predsjedniku Mirovne konferencije o Jugoslaviji lordu Peteru Carringtonu, generalnom tajniku UN-a Boutrosu Boutrosu Ghaliju, te papi Ivanu Pavlu II. i srpskom patrijarhu Pavlu. U njemu prognani svećenici traže „mir i normalan život“ na čitavom području svoje nadbiskupije, a osvrću se i na posljedice ratnih razaranja u svojim župama, pri čemu naglašavaju da su samo u Zadarskoj nadbiskupiji katolički vjernici potpuno ili djelomično protjerani iz više od 40 župa, dvanaestorica svećenika potpuno su prognani, a petorica ih ne mogu posjećivati dijelove svojih župa, oštećeno je oko šezdeset crkvenih objekata, a dvanaest crkava potpuno je uništeno¹⁷⁷. Potpisani svećenici također snažno odbacuju „svaku moguću tvrdnju da su naše [katoličke] crkve služile ičemu drugome osim propovijedanju evanđelja“, aludirajući na pojedine optužbe srpske strane, koje su se sustavno i općenito, odnosno i za neke druge crkve i župne kuće u Hrvatskoj, provlačile kroz razna pisana i usmena izvješća, kao i srpski tisak, a koje su se mogle čuti čak i od predstavnika Pravoslavne crkve, da su katoličke crkve bile mjesta čuvanja oružja Hrvatske vojske i sl.

Sličan apel (pod naslovom „Upozorenje na ratna razaranja i traženje pomoći u njihovom otklanjanju“) uputili su 18. ožujka 1992. na više adresa crkvenih i međunarodnih institucija, među njima i Vijeću Europske zajednice u Bruxellesu, predstavnici Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja sa sjedištem u Splitu. Kao što su samim naslovom svoga apela naznačili, željeli su međunarodnu, crkvenu i političku javnost upozoriti na izravne posljedice rata, prije svega u njihovoj Provinciji (koja je uključivala područja Splitske, Šibenske, Riječke i Zadarske (nad)biskupije). Uz podatke o broju oštećenih i razorenih crkvenih objekata, prognanih vjernika, svećenika i redovnika, posebno su upozorili na mogućnost ekološke katastrofe koja je u to vrijeme prijetila području na kojem se nalazila njihova Provincija, ukoliko bi neprijatelj ostvario svoje prijetnje o rušenju Hidroelektrane Peruća.¹⁷⁸ Zbog svih navedenih podataka i moguće opasnosti, redovnici potpisani u apelu (ujedno i članovi Komisije za pravdu, mir i zaštitu okoliša Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja – Split), u svoje i u ime svoje redovničke braće, a „u ime pravde, mira i zaštite prirode, tih temeljnih bogatstava čovječanstva i njegove budućnosti“, podižu svoj glas da se zaustavi „rušilački pohod i spriječe njegovi autori u daljnjem razaranju, pljački i ubojstvima...“¹⁷⁹

¹⁷⁷ Potpuniji podaci o stradanjima crkvene arhitekture i prognanim svećenicima opisani su u posljednjem poglavlju ovog rada.

¹⁷⁸ Hidroelektranu Peruća pobunjeni Srbi okupirali su još u rujnu 1991. godine.

¹⁷⁹ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 247 - 249.

4.3. Uspostava Hrvatske biskupske konferencije (HBK)

Katolički biskupi s područja čitave bivše Jugoslavije sastali su se od 27. do 29. travnja 1992. u Zagrebu na plenarnom zasjedanju, iako među njima nije bilo biskupa iz Bosne i Hercegovine, koji zbog ratnih prilika u svojim biskupijama na području BiH, odnosno prometne blokade nisu mogli prisustvovati zasjedanju, kao ni biskupi iz Bara, Skopja i Uroševca. Glavni dio zajedničkog zasjedanja¹⁸⁰ odnosio se na čitanje pismenih izjava biskupa iz Bosne i Hercegovine i njihovih svjedočanstava o tragičnim zbivanjima, materijalnim i duhovnim razaranjima, nasilju, pljačkama, protjerivanjima i gaženju temeljnih ljudskih prava koje je uslijed ratnih zbivanja zadesilo biskupije u BiH. U smjeru zaustavljanja takvog stanja i pomoći stanovništvu BiH, ali i Hrvatske, gdje također rat još nije bio ni izdaleka okončan, a protjerivanja stanovništva s okupiranoga područja nastavljena, okupljeni biskupi daju svoju izjavu povodom tih događanja, šalju poruke za mir i zaustavljanje sukoba, te za pomoć mole biskupske konferencije drugih zemalja.¹⁸¹ Također, svi prisutni biskupi utvrdili su kako u novonastalim političkim prilikama, nakon međunarodnoga priznavanja Hrvatske i Slovenije, Jugoslavija kao državna zajednica više ne postoji, pa prema tome ni Biskupska konferencija Jugoslavije više ne može postojati. No, kako vlast dokidanja, odnosno osnivanja biskupskih konferencija ima samo Sveta Stolica, biskupi donose zaključak da se zamolba za ukidanje Biskupske konferencije Jugoslavije najprije pošalje u Vatikan, a pritom ujedno predloži osnivanje zasebnih Hrvatske i Slovenske biskupske konferencije.¹⁸² Iako je formalna potvrda o osnivanju Hrvatske biskupske konferencije od strane Svete Stolice stigla tek u svibnju 1993., nakon ovog zasjedanja biskupa u travnju 1992. smatralo se da Biskupska konferencija Jugoslavije više ne postoji, a u svim sljedećim službenim zasjedanjima, odnosno dokumentima hrvatskih katoličkih biskupa upotrebljavaju se nazivi hrvatski katolički biskupi, odnosno Hrvatska biskupska konferencija (HBK), budući da u njezinom radu otada sudjeluju hrvatski katolički biskupi, pa sam se toga naziva od ovog datuma nadalje i ja držala. Potvrdilo je to već sljedeće zasjedanje u lipnju (9. i 10. lipnja) 1992., na kojemu su se hrvatski biskupi prvi put kao zajednica službeno susreli s apostolskim nuncijem u Hrvatskoj mons. Giulio Einaudijem, kojega je Sveta Stolica imenovala 29. veljače 1992., nakon uspostave diplomatskih odnosa s Republikom Hrvatskom 8. veljače 1992. godine. Jedno od središnjih

¹⁸⁰ Okupljeni biskupi zasjedali su zajedno 28. travnja, a poslijepodne 27. travnja i 29. travnja zasjedali su biskupi hrvatskoga govornog područja.

¹⁸¹ „Priopćenje za tisak nakon biskupskog zasjedanja u Zagrebu 27.-29. 4. 1992.“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1992 (17), 30. 12. 1992., 10-11.

¹⁸² „Priopćenje za tisak nakon biskupskog zasjedanja u Zagrebu 27.-29. 4. 1992.“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1992 (17), 30. 12. 1992., 11.

pitanja, uz i dalje aktualne ratne prilike, bilo je i oblikovanje, odnosno prijedlog Statuta Hrvatske biskupske konferencije koji će biskupi nakon toga poslati Svetoj Stolici u Rim radi odobrenja, nakon čega će Sveta Stolica moći i formalno potvrditi Hrvatsku biskupsku konferenciju.¹⁸³ Također, jedna od značajnih odluka ovog zasjedanja je dorada i odobrenje Statuta Hrvatskog Caritasa, jer je i karitativno djelovanje Crkve u Hrvatskoj bilo od iznimnog značaja u ratnim prilikama, kada je upravo Caritas pružao svesrdnu pomoć prije svega prognanicima i izbjeglicama kojih je u to vrijeme u Hrvatskoj bilo mnogo, ali i svima ostalima kojima je pomoć uslijed ratnih zbivanja bila potrebna. Prema spomenutom Statutu, Hrvatski Caritas utemeljen je kao pastoralna ustanova Hrvatske biskupske konferencije „radi promicanja djelotvorne kršćanske ljubavi vjernika i cjelokupne crkvene zajednice“, javna je pravna osoba na kanonskom i civilnom području, nosi znak Internacionalnog Caritasa s natpisom Hrvatski Caritas, njegovim se imenom i znakom mogu služiti samo one karitativne ustanove na području Hrvatske biskupske konferencije koje su uključene u Hrvatski Caritas, a sjedište mu je u Zagrebu.¹⁸⁴

Pozitivan odgovor na prijedlog hrvatskih biskupa za uspostavljanjem Hrvatske biskupske konferencije, sa zasjedanja u travnju 1992., stigao je službeno 15. svibnja 1993. kada je Sveta Stolica donijela „Dekret o uspostavi Konferencije biskupa Hrvatske i odobrenju njenoga Statuta“ (Decretum de Conferentiae Episcoporum Croatiae erectione eiusque Statutorum recognitione)¹⁸⁵. U Dekretu, koji su u ime Svete Stolice potpisali prefekt kardinal Bernardin Gantin i tajnik Justin Rigali, jasno piše da su „nakon pažljivog razmatranja prilika koje se odnose na nekadašnju Republiku Jugoslaviju, iz koje su nastale nove samostalne republike, preuzvišeni natpastiri [tih] država jednodušno zatražili da se ukine nekadašnja Biskupska konferencija Jugoslavije i da se uspostavi Konferencija biskupa Hrvatske; oni oblikovaše Statut, prilagođujući ga prikladno odredbama Kodeksa kanonskog prava, i predložiše ga Apostolskoj Stolici na odobrenje. Stoga Vrhovni Svećenik Ivan Pavao II., Božjom providnošću Papa, po savjetu Kongregacije za biskupe, i saslušavši Odsjek Državnog tajništva za odnose s državama, potvrdio je u skladu s odredbama prava uspostavu

¹⁸³ „Priopćenje za tisak nakon zasjedanja hrvatskih biskupa u Zagrebu 9.-10. 6. 1992.“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1992 (17), 30. 12. 1992., 11-12.; „Prvo zasjedanje Hrvatske biskupske konferencije“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 25 (941), 21. 6. 1992., 1. i 3.

¹⁸⁴ „Statut Hrvatskog Caritasa“, Hrvatska biskupska konferencija, Tajništvo, broj: 209/BK-1992-ad, Zagreb, 30. lipnja 1992.; „Statut Hrvatskog Caritasa“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1992 (17), 30. 12. 1992., 22-24.; „Prvo zasjedanje Hrvatske biskupske konferencije“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 25 (941), 21. 6. 1992., 3.

¹⁸⁵ „Decretum de Conferentiae Episcoporum Croatiae erectione eiusque Statutorum recognitione“ („Dekret o uspostavi Konferencije biskupa Hrvatske i odobrenju njenoga Statuta“), br. 683/92, Rim, 15. svibnja 1993., u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1993. (18), 15. 12. 1993., 3-4.

Konferencije biskupa Republike Hrvatske i prihvatio je njen Statut, kako se nalazi u priloženom primjerku. Spomenuti je Statut odobren 'ad experimentum'.¹⁸⁶ Tim Dekretom Sveta Stolica tako je za katoličke biskupije na području Republike Hrvatske utemeljila Hrvatsku biskupsku konferenciju kao trajnu ustanovu i skupštinu biskupa Katoličke crkve sa sjedištem u Republici Hrvatskoj, odobrila je njezin Statut¹⁸⁷, a dotadašnja Biskupska konferencija Jugoslavije prestala je postojati.¹⁸⁸ Prema odredbama Statuta Hrvatske biskupske konferencije, „Hrvatska biskupska konferencija, kao trajna ustanova osnovana od Apostolske Stolice, skupština je biskupa Katoličke crkve kojima je sjedište u republici Hrvatskoj. Biskupi ove Konferencije za vjernike svoga područja zajednički vrše neke pastoralne zadaće, da se što uspješnije promiče dobro koje Crkva, prema pravnoj odredbi, pruža ljudima, osobito raznim oblicima i načinima apostolata prikladno prilagođenima okolnostima vremena, mjesta i zajedničkoga hrvatskog jezika.¹⁸⁹

Nakon službene uspostave Hrvatske biskupske konferencije i potvrde njezina Statuta 15. svibnja 1993., biskupi članovi Hrvatske biskupske konferencije sastali su se u Zagrebu 8. lipnja 1993. na jednodnevnom izvanrednom zasjedanju kako bi ustrojili Hrvatsku biskupsku konferenciju i proveli raspodjelu najznačajnijih vijeća i tijela HBK.¹⁹⁰ Na početku zasjedanja biskupi su jednoglasno utvrdili da s tim datumom, 8. lipnja 1993., prestaju sve službe i zaduženja koja su dotad postojala na razini HBK, kako pojedinim biskupima, tako i drugim članovima u različitim tijelima HBK. Konstituiranjem HBK utvrđeno je da ona ima pravnu osobnost, a pripadaju joj svi dijecezanski biskupi na području Republike Hrvatske, uključujući i grkokatoličke, te biskupi koadjutori, pomoćni biskupi i drugi naslovni biskupi koji na području RH obavljaju posebnu zadaću koju im je povjerila Sveta Stolica. Tijela koja čine HBK su Sabor, Stalno vijeće, vijeća, komisije, odbori, uredi osnovani od strane Konferencije, te generalno tajništvo HBK. Za prvog predsjednika novoosnovane HBK izabran je zagrebački nadbiskup kardinal Franjo Kuharić, a za potpredsjednika šibenski biskup Srećko Badurina, kao i članovi Stalnog vijeća HBK kao središnjeg tijela HBK, gdje su izabrani krčki

¹⁸⁶ „Decretum de Conferentiae Episcoporum Croatiae erectione eiusque Statutorum recognitione“ („Dekret o uspostavi Konferencije biskupa Hrvatske i odobrenju njenoga Statuta“), br. 683/92, Rim, 15. svibnja 1993., u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1993. (18), 15. 12. 1993., 3-4.

¹⁸⁷ „Statut Hrvatske biskupske konferencije“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1993. (18), 15. 12. 1993., 5-9.

¹⁸⁸ „Decretum de Conferentiae Episcoporum Croatiae erectione eiusque Statutorum recognitione“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, 3-4.

¹⁸⁹ „Statut Hrvatske biskupske konferencije“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, 5-9.

¹⁹⁰ „Priopćenje za tisak o zasjedanju hrvatskih biskupa u Zagrebu 8. 6. 1993.“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1993., 15. 12. 1993. (18), 10.; i u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXX, 1993., br. 3, 78.; „Najviša trajna ustanova Katoličke crkve u Hrvatskoj“ u: *Glas Koncila*, godište XXXII, br. 37 (1005), 12. 9. 1993., 6.

biskup Josip Bozanić i dubrovački biskup Želimir Puljić, a peti je član Stalnoga vijeća bio generalni tajnik HBK Vjekoslav Milovan.¹⁹¹ Predsjednik HBK birao se, kako tada, tako i ubuduće, na Saboru HBK između dijecezanskih biskupa na tri godine, s tim da uzastopce može biti izabran dvaput. Zamjenjuje ga potpredsjednik, koji se također bira između dijecezanskih svećenika na tri godine, a uputno je da predsjednik i potpredsjednik ne budu iz iste metropolije. Sjedište HBK je u Zagrebu, iako se, ako postoje opravdani razlozi, Sabor i sjednice Stalnoga vijeća mogu održavati i u drugim mjestima.¹⁹²

4.4. Djelovanje i uloga Katoličke crkve u drugoj polovici 1992. godine

Drugi višestranački parlamentarni izbori u Hrvatskoj, za zastupnički dom Sabora RH, održani su 2. kolovoza 1992. godine (zajedno s predsjedničkim izborima), kao prvi višestranački izbori u neovisnoj i međunarodno priznatoj Republici Hrvatskoj. Kao i pred održavanje višestranačkih izbora u travnju i svibnju 1990., i ovog puta su predvodnici Katoličke crkve, osjećali potrebu i obavezu uputiti svoju poruku u vezi tog događaja. Svoje vjernike i sve građane Republike Hrvatske pozvali su na odgovorno i savjesno pristupanje izborima i njihovom održavanju, uz poštivanje građanskih prava i sloboda, na putu za zajedničko dobro domovine i svih njezinih građana kroz buduće društveno i političko uređenje zemlje, te ponajprije obnovu gospodarskih, kulturnih, društvenih i sakralnih djelatnosti i imovine, osobito na opustošenim područjima Republike Hrvatske, da bi se, prije svega, omogućili uvjeti povratka brojnih prognanika i izbjeglica u njihove domove iz kojih su u vrijeme najžešće agresije na Republiku Hrvatsku 1991. protjerani. U svojoj zajedničkoj Poruci¹⁹³, objavljenoj 9. srpnja 1992. nakon biskupskog zasjedanja¹⁹⁴ u Zagrebu, hrvatski su se biskupi pozvali i na svoje poruke koje su uputili vjernicima u proljeće 1990., uoči prvih slobodnih višestranačkih izbora, s namjerom da im obrazlože vrijednosti osobnih i građanskih

¹⁹¹ „Priopćenje za tisak o zasjedanju hrvatskih biskupa u Zagrebu 8. 6. 1993.“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1993., Zagreb, 15. 12. 1993. (18), 10; i u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXX, 1993., br. 3, 78.

¹⁹² Ove i ostale odredbe iz Statuta Hrvatske biskupske konferencije u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1993. (18), Zagreb, 15. 12. 1993., 5-9.

¹⁹³ „Poruka katoličkih biskupa iz R. Hrvatske u povodu izbora 1992. (Zagreb, 9. 7. 1992.)“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1992. (17), 30. 12. 1992., 13.-14.; u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 267-269.; „Dostojno i odgovorno izvršiti časnu dužnost“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 29 (945), 19. 7. 1992., 3.

¹⁹⁴ S tog je biskupskog zasjedanja u srpnju 1992. Hrvatska biskupska konferencija izdala nekoliko izjava i priopćenja za tisak: „Priopćenje za tisak o zasjedanju biskupa Republike Hrvatske u Zagrebu 9. 7. 1992.“; „Poruka katoličkih biskupa iz R. Hrvatske u povodu izbora 1992. (Zagreb, 9. 7. 1992.)“; „Izjava hrvatskih biskupa povodom zbivanja u državi Bosni i Hercegovini (Zagreb, 9. 7. 1992.)“; objavljenih u *Službenim vijestima Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1992. (17), 30. 12. 1992., 13-16.

prava i sloboda, te potaknu sve vjernike i građane Republike Hrvatske da se ne boje iskoristiti svoja prava u izboru političkih predstavnika i funkcija u RH, te na miran i dostojanstven način izraze svoju volju, odnosno volju naroda za slobodom i promjenama koje će Hrvatskoj omogućiti „gospodarski i moralni preobražaj i napredak“, jer će kao takvi u punoj mjeri sudjelovati „u javnom životu i svoje građanske odgovornosti preuzimati cjelovito i savjesno“.¹⁹⁵ No, oružana agresija koja je uskoro započela na Republiku Hrvatsku zaustavila je u određenom smislu izgradnju i napredak „novoga“ demokratskoga uređenja i društva, jer je u tom trenutku obrana domovine postala prioritet nad promjenama koje su se dogodile u Hrvatskoj i trebale doživjeti svoj procvat kroz izgradnju države, modernoga demokratskog društva i slobodne države za sve njezine građane, bez obzira na nacionalnu ili vjersku pripadnost, te dograđivati postavljene temelje pravnog poretka. S tim u vezi, i uoči predstojećih izbora u kolovozu 1992., biskupi u ime Katoličke crkve i ovoga puta iznose jasan stav i želju Crkve, da katolički vjernici „u ravnopravnoj suradnji sa svim građanima pristupe pripravi i održavanju najavljenih izbora sa svom ozbiljnošću, odgovorno i savjesno“, a „iskreno poštivanje ljudskih i građanskih prava, velikodušna ljubav prema općem dobru neka budu one poticajne snage koje ih vode da se zalažu i za dobro domovine. Osobni ili stranački interesi ne smiju zasjeniti niti potisnuti ono što je opće ili zajedničko.“¹⁹⁶ Biskupi su, dakako, bili svjesni da u Hrvatskoj rat još ni izbliza nije bio završen, a velik dio teritorija Republike Hrvatske bio je pod srpskom okupacijom. No, unatoč tome, osnovna je poruka biskupa, da „zasluge i krivnje pojedinaca i skupina [za ratno stanje i posljedice], ne bi trebale postati prenaplašeni predmet sporenja. Radije neka se iskaže sposobnost i zauzetost za ono što je pred nama; neka se očituje pripravnost za nesebično i odgovorno služenje dobru naroda i građana, da bi povjerenje koje birači polažu u one kojima dodjeljuju važne službe u državi bilo utemeljeno.“¹⁹⁷ Biskupi se također i ovom prilikom ograđuju od poistovjećivanja ili uključivanja u bilo koji politički program, odnosno stranku, pozivajući se na postavke Drugog vatikanskog koncila¹⁹⁸, koji odvaja Crkvu od političke zajednice, odnosno bilo kakvog političkog sustava, a upravo zbog kojih su biskupi, kao i svi službenici Katoličke crkve

¹⁹⁵ „Poruka katoličkih biskupa iz R. Hrvatske u povodu izbora 1992. (Zagreb, 9. 7. 1992.)“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1992. (17), 13-14.; u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 267-269.;

„Dostojno i odgovorno izvršiti časnu dužnost“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 29 (945), 19. 7. 1992., 3.

¹⁹⁶ „Poruka katoličkih biskupa iz R. Hrvatske u povodu izbora 1992. (Zagreb, 9. 7. 1992.)“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1992. (17), 30. 12. 1992., 13-14.; u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 267-269.; „Dostojno i odgovorno izvršiti časnu dužnost“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 29 (945), 19. 7. 1992., 3.

¹⁹⁷ „Poruka katoličkih biskupa iz R. Hrvatske u povodu izbora 1992. (Zagreb, 9. 7. 1992.)“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1992. (17), 30. 12. 1992., 13-14.; u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 267-269.; „Dostojno i odgovorno izvršiti časnu dužnost“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 29 (945), 19. 7. 1992., 3.

¹⁹⁸ O odnosu Crkve i države detaljnije je bilo riječi u poglavlju „Katolička crkva i država“ („Stavovi Katoličke crkve o državi, odnosno 'političkoj zajednici'“).

isključivo u crkvenoj službi zajedništva za sve ljude, bez obzira na političke stranke, pokrete ili programe u koje su uključeni ili koje podržavaju, a koji se ne moraju nužno niti slagati s kršćanskim načelima, djelomično ili u potpunosti.¹⁹⁹

Od 5. do 7. listopada 1992. u Zagrebu je održano zasjedanje HBK koje je bilo posvećeno traženju odgovora na pitanje – Crkva nakon rata? – budući da se dotadašnji povratak prognanih i raseljenih osoba, a s njima i prognanoga svećenstva i drugih predstavnika Katoličke crkve u njihove župe i domove nije odvijao onako kako se to nakon dolaska zaštitnih snaga UN-a u proljeće 1992., neposredno nakon potpisivanja *Sarajevskoga sporazuma* u siječnju očekivalo. Ponajprije se tu misli na obnovu cjelokupnog crkvenog života, a time i postupnu normalizaciju odnosa i stanja u svim raseljenim i ratom opustošenim župama, koja se djelomično ili u potpunosti na tim područjima nije odvijala, iako su ona bila pod zaštitom snaga UN-a. Upravo stoga biskupi zahtijevaju da se barem njima, odnosno svim voditeljima crkvenoga života u pojedinim župama i mjestima omogući barem posjet, ukoliko ne i potpuni povratak opustošenim župama, a s njima postupno i njihovih vjernika – prognanika.²⁰⁰

Od 5. do 13. studenoga 1992. hrvatski su biskupi prvi put kao biskupi neovisne i međunarodno priznate Hrvatske pohodili „ad limina apostolorum“²⁰¹ papu Ivana Pavla II. u Vatikanu. Tom prigodom u ime hrvatskih biskupa, odnosno kardinala Kuharića, koji je zbog bolesti ovaj susret propustio, papi se obratio mons. Ante Jurić, nadbiskup splitsko-makarski, stavljajući naglasak svoga govora na političke, odnosno demokratske promjene koje su se dogodile u Hrvatskoj 1990.-1991., a koje su dovele do njezina međunarodna priznanja, čime je i Katolička crkva u Hrvatskoj dobila svoju afirmaciju. Također, osvrnuo se i na izrazitu zahvalnost hrvatskoga naroda i Crkve u Hrvatskoj Svetome Ocu za svu zauzetost, ljubav, suradnju i supatnju s hrvatskim narodom, kao i za sva nastojanja, apele i molitve da se u Hrvatskoj zaustavi rat i krvoproliće, a uspostavi trajni mir, uz poštovanje prava i dostojanstva svakoga čovjeka bez obzira na vjeru ili nacionalnost, i omogući normalizacija života u ratom opustošenim i uništenim dijelovima Hrvatske. Istaknuo je biskup Jurić da je nakon

¹⁹⁹ „Poruka katoličkih biskupa iz R. Hrvatske u povodu izbora 1992. (Zagreb, 9. 7. 1992.)“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1992. (17), 30. 12. 1992., 13-14.; u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 267-269.; „Dostojno i odgovorno izvršiti časnu dužnost“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 29 (945), 19. 7. 1992., 3.

²⁰⁰ „Izjava hrvatskih biskupa o povratku prognanika (sa Sabora HBK 7. 10. 1992.)“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1 /1992. (17), 30. 12. 1992., 17.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 281-282.;

„Povratak prognanika je i crkveno pitanje“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 42 (958), 18. 10. 1992., 1.

²⁰¹ Prema kanonskim propisima (Kan. 399) dijecezanski biskup dužan je svakih pet godina podnijeti izvješće Svetom Ocu o stanju povjerene mu biskupije. Treba, dakle, posjetiti Svetoga Oca te pritom pohoditi grobove svetih apostola Petra i Pavla i ostale rimske bazilike, a upravo zato taj se posjet i zove „Ad limina apostolorum“ – Pohod apostolskim grobovima.

„povijesnog preokreta u središnjoj i istočnoj Europi“, gdje je slobodna volja građana pobijedila komunističko jednoulje, a što se nakon toga dogodilo i u zemljama bivše SFRJ, i Crkva u Hrvatskoj doživjela u punom smislu slobodu i „oslobođenje naroda“, što je otvorilo put „novoj evangelizaciji“ nakon razdoblja „nasilne ateizacije i marksističke totalitarne indoktrinacije“.²⁰² Nažalost, mirnom demokratskom preokretu i promjenama u Hrvatskoj suprotstavila se vojna sila, čime je i Crkva u Hrvatskoj bila izravno i teško pogođena, jer su brojne njezine biskupije stradale, brojne župe izgubile mnoštvo svojih vjernika, koji su ili ubijeni ili prognani iz svojih domova, kao i njihovi vjerski predvodnici, brojni svećenici, redovnici i redovnice, a crkve i ostala crkvena arhitektura uništena ili teško oštećena. Biskup Jurić i ovom je prilikom istaknuo kako unatoč dolasku mirovnih snaga UN-a u Hrvatsku biskupima i svećenicima ipak nisu dopušteni odlasci u njihove razorene i opustošene župe, kako bi utvrdili zatečeno stanje u svojim župama, posjetili malobrojne svoje vjernike koji su u tim župama ostali, ili započeli s procesom povratka, svoga osobnoga, ali i svojih vjernika. A upravo je nova evangelizacija i početak nove sustavne katehizacije, smatrala je Crkva, od katoličke mladeži, katoličkih laika, dušobrižnika, ali i svih vjernika koji se u samostalnoj Hrvatskoj mogu slobodno uključivati u javni život iz kojega su dotad, unutar bivše države, bili sustavno isključivani, uz obnovu duhovnoga i pastoralnoga života, bio jedan od najvažnijih zadataka Crkve u Hrvatskoj. Također, načela društvenog nauka Crkve treba unositi u „javni, privredni i društveni život da se privatna, osobna i grupna korist uskladi s općim dobrom i tako doprinese uzdizanju društvenog morala“.²⁰³

Hrvatski su biskupi boraveći u Rimu, 11. studenoga 1992. zajednički potpisali izjavu, odnosno poruku međunarodnoj javnosti, podijeljenu u nekoliko točaka. Osvrćući se i ovoga puta na ratna stradanja i brojne ljudske žrtve rata u Hrvatskoj, a poglavito u to vrijeme i u Bosni i Hercegovini, biskupi progovaraju o položaju i djelovanju Crkve na okupiranim i ratom razrušenim i opustošenim područjima, ističući pritom:

„...na otprilike četvrtini okupiranoga hrvatskog teritorija Crkva je jednostavno iščezla, i što se tiče ljudi, vjernika i svećenika koji su morali napustiti gradove i naselja u kojima su oduvijek bili, i što se tiče ustanova i zgrada sada raspršenih. Tako je njezin prostor još više smanjen u odnosu na prošlost,

²⁰² „Pohod biskupa iz Republike Hrvatske 'ad limina apostolorum' (Rim, 5. - 13. 11. 1992.)“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1 /1992. (17), 30. 12. 1992., 19.; „Pohod hrvatskih biskupa 'ad limina'“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXIX, 1992., br. 5, 120-121.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 282-285.; „Na našem putu prema slobodi trajno smo osjećali Vašu ljubav“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 47 (962), 3-4.

²⁰³ „Pohod biskupa iz Republike Hrvatske 'ad limina apostolorum' (Rim, 5. - 13. 11. 1992.)“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1 /1992. (17), 30. 12. 1992., 19.; „Pohod hrvatskih biskupa 'ad limina'“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXIX, 1992., br. 5, 120-121.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 282-285.; „Na našem putu prema slobodi trajno smo osjećali Vašu ljubav“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 47 (962), 3-4.

a prijeti da se smanji još i više ako se odgovorni za međunarodni život, napose oni koji u rukama imaju stvarnu vlast i odlučujući utjecaj velikih međunarodnih ustanova, ne odluče na upotrebu prikladnih sredstava protiv krivaca za ovu agresiju i okupaciju. Nije li tolerancija ustvari ohrabrenje da se put nasilja nastavi i na drugim područjima koja su još pošteđena, budući da se nasilje može provoditi nekažnjeno...²⁰⁴

Važno je pitanje koje biskupi i ovom prilikom postavljaju međunarodnoj zajednici i cjelokupnoj javnosti: zašto se prognanicima i izbjeglicama ne omogući povratak u njihove domove, zavičaj, župe, budući da je sada taj prostor pod zaštitom UN-a, a Hrvatska je međunarodno priznata zemlja, primljena u članstvo Ujedinjenih naroda²⁰⁵, čije snage imaju zadaću zaštititi područja koja su bila poprišta sukoba i okupacije te omogućiti povratak izbjeglih i prognanih osoba, kako bi se život na tom području obnovio, a odnosi među stanovništvom normalizirali? Svjesni su biskupi, dakako, da će u takvim situacijama povratka biti puno onih koji će teško praštati i oprostiti, jer su u ratu izgubili svoje najdraže, obitelj, dom, imovinu, no unatoč takvim okolnostima i prošlosti koja je promijenila sudbine mnogih, biskupi i ovdje ističu da su u svim svojim obraćanjima dotad, a što čine i sada, o čemu svjedoče sve njihove izjave i priopćenja, vjernike pozivali na praštanje i uzdržavanje od bilo kakvoga oblika osvete, jer su oni, kao predvodnici katoličkoga naroda u Hrvatskoj, „spremni sve učiniti da se jednoga dana može ponovno nastaviti zajednički život i suradnja. (...) jer ako se, ljudski govoreći, možda i mogu razumjeti reakcije pojedinaca koji su počinili krivična djela nad onima što ih sustavno napadaju, te se reakcije ne mogu odobriti pa ih osuđujemo i ponavljamo svoj poziv na praštanje i prepuštanje pravde Bogu i onima koji su na ovome svijetu dužni da njome ravnaju.“²⁰⁶

Osvrnuli su se biskupi u svojoj poruci i na odnos sa Srpskom pravoslavnom crkvom u Hrvatskoj, ističući kako je njihovo poslanje, odnosno Katoličke crkve u cjelini, uspostava i održavanje iskrenog i pravog ekumenskog dijaloga s Pravoslavnom crkvom, no isto tako naglašavaju da se taj dijalog „ne može uvjetovati ili iskorištavati za postignuće nacionalističkih i političkih ciljeva“, već on mora „poštivati ne samo pravedne težnje srpske manjine, nego i hrvatske većine; i mora biti nadahnut samo kršćanskim načelima“, jer biskupi

²⁰⁴ „Poruka katoličkih biskupa iz R. Hrvatske s pohoda 'ad limina' (Rim, 11. 11. 1992.)“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1992 (17), 30. 12. 1992., 19-22.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 285-288.; „Nadmašuju se rasistički užasi II. svjetskog rata“ u *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 47 (962), 22. 11. 1992., 4.

²⁰⁵ Republika Hrvatska primljena je 22. svibnja 1992. u Organizaciju Ujedinjenih naroda.

²⁰⁶ „Poruka katoličkih biskupa iz R. Hrvatske s pohoda 'ad limina' (Rim, 11. 11. 1992.)“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1992 (17), 30. 12. 1992., 19-22.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 285-288.; „Nadmašuju se rasistički užasi II. svjetskog rata“ u *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 47 (962), 22. 11. 1992., 4.

žele da njihove „dvije sestrinske Crkve mogu zajedno i skladno raditi na nacionalnoj pomirbi naroda te im pomoći u liječenju dubokih rana koje je ostavila komunistička vladavina i bezumni rat koji još traje.“²⁰⁷ No, o odnosu Katoličke i Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj u razdoblju Domovinskog rata puno će više riječi biti u idućim poglavljima.

Iako su, dakle, i u razdoblju prve polovice 1992. godine, nakon potpisivanja *Sarajevskoga primirja*, međunarodnog priznanja hrvatske državnosti te dolaska Zaštitnih snaga UN-a u Hrvatsku, ratni sukobi u Hrvatskoj trebali biti zaustavljeni, a mir uspostavljen na čitavom njezinom području, čime bi bio osiguran povratak okupiranog područja RH u njezin ustavnopravni poredak, time i povratak svih prognanih i izbjeglih stanovnika, to se nije dogodilo, pa je s time u skladu i djelovanje Katoličke crkve i njezin snažan angažman u zagovaranju uspostave mira, povratka, normalizacije i mirnog suživota svih njezinih građana nastavljen i tijekom toga razdoblja, što pokazuju brojne izjave, priopćenja i apeli za mir hrvatskih biskupa, a slično će djelovanje i težnja istovjetnim ciljevima obilježiti i djelovanje Crkve u Hrvatskoj i tijekom idućih ratnih godina. Hrvatski su biskupi, kao što je vidljivo iz prethodno navedenih primjera, svoje izjave povodom spomenutih događanja najčešće potpisivali i iznosili zajednički kao članovi Hrvatske biskupske konferencije, ali bilo je i primjera pojedinačnog javnog očitovanja biskupa, osobito kad je riječ o reakcijama na kršenje sporazuma o prekidu vatre od strane neprijatelja te neučinkovitost snaga UNPROFOR-a u zaštiti ljudi i imovine na okupiranim područjima RH uslijed takvih djelovanja srpske strane. Primjerice, pismo zadarskog nadbiskupa Marijana Oblaka i nadbiskupa koadjutora Ivana Prende generalu Satishu Nambiaru, glavnom zapovjedniku snaga UNPROFOR-a u Hrvatskoj (od ožujka 1992. do ožujka 1993.), od 4. rujna 1992., u kojemu ga upozoravaju na razaranje katoličke župne crkve i kuće u Benkovcu unatoč činjenici da je to područje pod nadzorom UNPROFOR-a.²⁰⁸ Pismo sličnoga sadržaja uputio je nadbiskup Oblak i nekoliko dana kasnije, 22. rujna, ovoga puta o potpuno spaljenoj katoličkoj župnoj crkvi u Crnome pokraj Zadra, također na području odgovornosti UNPROFOR-a, zahtijevajući da „snage UN-a djelotvornije djeluju, čuvaju i očuvaju naše crkvene objekte i svu imovinu svih građana“.²⁰⁹

²⁰⁷ „Poruka katoličkih biskupa iz R. Hrvatske s pohoda 'ad limina' (Rim, 11. 11. 1992.)“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1992 (17), 30. 12. 1992., 19-22.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 285-288.; „Nadmašuju se rasistički užasi II. svjetskog rata“ u *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 47 (962), 22. 11. 1992., 4.

²⁰⁸ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 274.; „Zaprepašteni smo držanjem snaga UNPROFOR-a“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 37 (953), 13. 9. 1992., 3.

²⁰⁹ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 275.; „Nemoć ili nehaj snaga UN“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 40 (956), 4. 10. 1992., 1.

4.5. Djelovanje i uloga Katoličke crkve u Hrvatskoj u razdoblju 1993. – 1994.

Kako se Katolička crkva u Hrvatskoj još od prvih dana samostalnosti Republike Hrvatske gotovo redovito preko svojih službenika (najčešće je to bio sam kardinal Kuharić) izjašnjavala o političkim i društvenim promjenama koje su se događale, njihovim uzrocima i posljedicama, ponajprije u cilju zaštite svojih vjernika i svih građana RH, zaštite njihovih temeljnih ljudskih prava, tako se redovito osvrkala i na vojne događaje koji su mijenjali povijest novostvorene Republike Hrvatske, odnosno tijekom velikosrpske agresije, kao i na hrvatske vojne oslobodilačke operacije kojima je okupirani teritorij RH bio vraćan u ustavnopravni poredak RH.

Tako je u siječnju 1993., nakon operacije „Gusar“ (poznate i pod nazivom „Maslenica“, koja je izvedena 22. siječnja, a kojom je oslobođen dio Velebita i zadarskoga zaleđa s Novskim ždrilom, te izgradnjom pontonskog mosta kod Maslenice ponovno uspostavljena veza sjeverne i južne Hrvatske, koja je od rujna 1991. bila u prekidu), kardinal Kuharić u jednoj od svojih brojnih propovijedi otvoreno istaknuo:

„... sada kada je Hrvatska vlada odlučila da se jedno područje, gdje je živjelo 100 tisuća Hrvata, a samo 5 posto druge nacionalnosti, i kuda prolazi vitalna prometna veza između sjevera i juga Hrvatske, oslobodi, da se konačno dokine to bezakonje i to nasilje i da se uspostavi normalan rad, da se omogući uspostava prometa i da se desecima tisuća prognanih omogući povratak na njihova ognjišta, sada je Hrvatska proglašena napadačem. Optužena je (od nekih medija i u nekim institucijama) da je izvršila agresiju, premda je oslobodila svoje područje braneći svoj životni prostor, želeći omogućiti desecima tisuća prognanih da se na svoja, makar razorena i spaljena ognjišta. Sada je optužena da je izvršila nasilje i da ugrožava mir. Tako to procjenjuju neki moćni ovoga svijeta. Kako da im vjerujemo da žele pravdu, da žele pravo“.²¹⁰

Crkva je u Hrvatskoj, dakle, javno i jasno zagovarala oslobađanje okupiranih dijelova Republike Hrvatske i povratak svih prognanika s tih područja u njihove domove i njihova razorena i raseljena mjesta, budući da do mirne provedbe istoga nije moglo doći zbog odbijanja srpske strane i kršenja svih dotad potpisanih sporazuma o prekidu vatre, pozivajući se pritom isključivo na zaštitu temeljnih ljudskih prava, a jedno od njih je i pravo svakog čovjeka „da živi tamo gdje se rodio, da živi slobodno i nesmetano u svom domu, u svojoj domovini, u svom kraju. To je temeljno i neotuđivo pravo svakog čovjeka, kao što je neotuđivo pravo svakog čovjeka da se rodi. (...) Nema te sile na svijetu da čovjeka tjera iz njegova doma. To je zločin protiv temeljnog ljudskog prava. Stotine tisuća ljudi, stotine tisuća

²¹⁰Propovijed svećenicima na Teološkom pastoralnom tjednu u Zagrebu 26. siječnja 1993. u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 315-317; „Najtemeljitiye je pravo čovjeka da živi u rodnom mjestu“ u: *Glas Koncila*, godište XXXII, br. 6 (974), 7. 2. 1993., 5.

obitelji lišene su toga prava. Domovi su im razoreni, oti, opljačkani, i oni protjerani ako su htjeli spasiti glavu. To pravo nije zaštićeno.“²¹¹

Kako je jedna od posljedica demokratskih promjena i prelaska u višestranački parlamentarni sustav vlasti te demokratizacije društva, ali i teških ratnih stradanja i razaranja na svim područjima tek stvorene države, bilo i teško socijalno stanje, uzrokovano ponajprije problemima u gospodarstvu, kao posljedice rata, ali i pretvorbe koja je početkom 1990-ih zahvatila hrvatsko gospodarstvo u nastajanju, hrvatski biskupi reagirali su u svojim obraćanjima i na takve pojave i probleme gotovo u svim prigodama, osobito na zajedničkim zasjedanjima HBK. Primjerice, zasjedanje održano u Zagrebu od 20. do 22. travnja 1993. godine. Hrvatski biskupi bili su svjesni da nove prilike i promjene nastale demokratizacijom društva zahtijevaju i neke nove zadaće Crkve, odnosno njezino zauzetije i svestranije djelovanje na posljedice političkih promjena koje se odražavaju i na društvene, kulturne, gospodarske i druge sfere novostvorene države. U izjavi s travanjskoga zasjedanja hrvatski biskupi izrazili su svoju zabrinutost zbog teškog socijalnog stanja u državi, što će redovno činiti i dalje tijekom idućih godina, kao što su i dotad pokazivali iznimnu osjetljivost za socijalna i društvena pitanja u državi, što je, uostalom, i bila jedna od glavnih zadaća Crkve, osobito u ratnim okolnostima u Hrvatskoj, te njihovim trenutačnim, ali i dugoročnim posljedicama. No, kako su istaknuli biskupi na svom zasjedanju, socijalno stanje države, ionako teško zbog ratne situacije i posljedica koje je takva situacija donijela prije svega brojnim prognanicima i izbjeglicama, ali također i dodatno opteretila hrvatsko gospodarstvo, koje se, s druge strane, borilo s pretvorbom i posljedicama „bivšeg“ sustava, postat će još teže ako se umjesto uzajamne solidarnosti kojoj bi trebalo težiti hrvatsko društvo i svi njegovi slojevi, bude iskazivala sebičnost i nepoštivanje etičkih načela i vrednota, osobito u gospodarstvu. Upravo stoga biskupi, kao svojevrsni „kritičari“ s distance daju svoju ocjenu stanja u društvu i u tom smislu smjernice, s gledišta, dakako, Katoličke crkve, kako bi to društvo u cjelini, ali i u svim svojim segmentima trebalo izgrađivati i na kojim zasadama temeljiti. Izuzetno je važno, smatraju biskupi, u situaciji u kojoj se tada nalazi Hrvatska, „graditi ispravan stav prema temeljnim vrednotama i svoje etičko ponašanje usklađivati s tim vrednotama“, jer, kako naglašavaju, „etika ponašanja obvezuje svakog čovjeka, svakog građanina hrvatske države bez obzira na njegov svjetonazor“, a upravo u posljednje vrijeme ta je etičnost, smatraju biskupi, na velikom ispitu u gospodarstvu, i to osobito u procesu pretvorbe tzv. društvenog vlasništva. Stoga „kompetentni i sposobni ljudi trebaju u

²¹¹BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 315-317; „Najtemeljitije je pravo čovjeka da živi u rodnom mjestu“ u: *Glas Koncila*, godište XXXII, br. 6 (974), 7. 2. 1993., 5.

demokratskom ozračju riješiti koji je to najbolji konkretni model i način pretvorbe. Međutim, za svaki oblik pretvorbe vrijede etička načela koja treba poštivati i na koja je s pravom osjetljiva naša javnost, ranjena ratom i drugim nedaćama.“ A posljedice bivšeg društvenog uređenja i mentaliteta, prije svega „ovisnost i bespomoćnost“ te „duhovnu prazninu“, smatraju biskupi i na to upućuju, mogu se liječiti „ispravnim oblikovanjem osobne savjesti i razvijanjem zdravog javnog mišljenja, da bi [se gradio] zajednički život svih građana: u istini, pravедnosti, ljubavi i slobodi.“²¹²

Ovo je proljetno zasjedanje hrvatskih katoličkih biskupa 1993. godine bilo posebno značajno i zbog odluke biskupa o uspostavi Informativne katoličke agencije (IKA), uslijed sve veće potrebe za širom prisutnošću Crkve na području komunikacija, a koja će stoga biti osnovana s ciljem prikupljanja i posredovanja informacija o crkvenom i vjerskom životu na području Katoličke crkve hrvatskoga jezika, značajnih za crkveni život u domovini i inozemstvu. Također, imat će određenu samostalnost, pa će njena uloga biti ipak malo šira od pukog iznošenja službenih stavova Crkve. U ime HBK novoosnovanu crkvenu ustanovu službenoga naziva IKA Zagreb vodit će šibenski biskup Srećko Badurina, a njenim glavnim i odgovornim urednikom imenovan je novinar i svećenik Živko Kustić.²¹³

Hrvatski katolički biskupi često su upućujući apele za mir i prestanak sukoba europskoj i svjetskoj javnosti, upućivali i apele za traženje nestalih osoba s područja Republike Hrvatske. Jedan takav apel upućen predstavnicima političkih, vjerskih i humanitarnih organizacija, potpisali su đakovački biskupi mons. Ćiril Kos i mons. Marijan Srakić 15. ožujka 1993. godine na pastoralnom sastanku biskupa i svećenika Đakovačke i srijemske biskupije u Đakovu.²¹⁴ Također, sličan apel, za mir i povratak svih prognanika i izbjeglica na njihova ognjišta, upućen „svim crkvenim zajednicama u Europi i svim vlastima i ljudima dobre volje“ potpisali su svećenici sudionici Teološko-pastoralnog tjedna Riječko-senjske nadbiskupije, koji je od 21. do 23. lipnja održan u Rijeci. Iako su se biskupi i svećenici na svećeničkom tjednu okupili radi rasprava o teološkim temama, nisu mogli ne reagirati na stradanja svoje subraće svećenika, redovnika i ostalih vjernika koji su na razne načine bili pogođeni ratom, pa su odlučili sa svoga zasjedanja uputiti apel za zaustavljanje rata, u kojemu su zajednički saželi

²¹² Pismo hrvatskih biskupa katoličkim vjernicima u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1993. (18), 15. prosinca 1993., str. 13.; „Priopćenje za tisak“ u: *Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije*, godište LXXX, 1993., br. 3, str. 75.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 322-324; „Etičnost u gospodarstvu“ u: *Glas Koncila*, godište XXXII, br. 18 (986), 2. 5. 1993., 3.

²¹³ „Priopćenje nakon proljetnog zasjedanja hrvatskih biskupa u Zagrebu 20. – 22. 4. 1993.“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1993 (18), 15. 12. 1993., 12-13.; „Osnovana Informativna katolička agencija“ u: *Glas Koncila*, godište XXXII, br. 18 (986), 2. 5. 1993., 3.

²¹⁴ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 320; „Apel za nestale osobe“ u: *Glas Koncila*, godište XXXII, br. 13 (981), 28. 3. 1993., 1.

svoje zahtjeve, ponajprije da se učini sve „da svećenici mogu pohađati svoje vjernike koji su ostali na okupiranom području i da se prognanici što prije mogu vratiti na svoja ognjišta“, jer ta prava, slažu se biskupi i svećenici, „trebaju moći koristiti svi ljudi bez razlike na vjeru i narodnost“, a najvažnije od svega je, da se zaštititi istina i pravda. „Katolička crkva već dugo vremena bila je potiskivana, a sada joj prijete potpuno uništenje. Upućujemo ovaj krik molbe za pomoć i nemojte da nam se on vrati tek kao prazna jeka“, apelirali su i upozorili svećenici i biskupi Riječko-senjske nadbiskupije.²¹⁵

U Splitu je od 13. do 15. listopada 1993. održano zasjedanje HBK kojemu su prisustvovali i biskupi iz Bosne i Hercegovine. Nakon zasjedanja biskupi su potpisali zajedničku izjavu o aktualnom položaju Katoličke crkve u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini.²¹⁶ Osvrnuli su se na aktualno stanje u RH, odnosno na njezinim okupiranim područjima, na koja još uvijek nije bio omogućen siguran povratak prognanicima, a poseban su naglasak stavili na događanja u BiH, odnosno (nad)biskupije koje su u ratu koji je u to vrijeme bjesnio u BiH najviše stradale. Bile su to Vrhbosanska nadbiskupija, Banjalučka biskupija, Trebinjska i Mostarsko-duvanjska biskupija, iz kojih je bio protjeran velik dio katoličkoga pučanstva, a većina crkvenih objekata bila je uništena i teže ili lakše oštećena, što je bilo u potpunoj suprotnosti s prirodnim pravima svakog čovjeka, time i katolika iz BiH, da ostanu na svojim stoljetnim ognjištima, budući da su na području BiH bili prisutni stoljećima. Stoga i ovom prilikom biskupi jednoglasno ustaju protiv „svih vrsta zločina i nasilja nad katoličkim pučanstvom u BiH, kao i nad pripadnicima bilo koje druge vjerske zajednice ili naroda“, te složno izjavljuju da su „katolički vjernici voljni i sposobni živjeti i ubuduće na svojim stoljetnim prostorima u miru i poštovanju s pripadnicima drugih vjera i naroda“. Što traže za članove Katoličke crkve na području Hrvatske te Bosne i Hercegovine, „to ujedno na istom prostoru [žele] da se omogući svim drugim ljudima kojima je tu (u BiH, nap. aut.) jedina njihova domovina“.²¹⁷

Biskupi RH i BiH i sa svoga susreta u Zagrebu 26. siječnja 1994., kao i mnogo puta dotad, uputili su zajednički apel²¹⁸ domaćoj i svjetskoj javnosti za mir, prestanak sukoba i obranu

²¹⁵BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 331-333.; „Apel za povratak prognanika i izbjeglica“ u: *Glas Koncila*, godište XXXII, br. 27 (995), 4. 7. 1993., 6.

²¹⁶Izjavu je za biskupe Bosne i Hercegovine potpisao mons. Vinko Puljić, nadbiskup vrhbosanski, dok je za biskupe Republike Hrvatske to učinio predsjednik HBK i nadbiskup zagrebački, kardinal Franjo Kuharić.

²¹⁷„Izjava katoličkih biskupa Republike Hrvatske i Republike Bosne i Hercegovine“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1993 (18), 15. 12. 1993., 16 – 17.; „Priopćenje za tisak s jesenskog zasjedanja HBK“ u: *Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije*, godište LXXX, 1993., br. 6, 179-181.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 335-337.; „Katolici su voljni i sposobni za suživot“ u: *Glas Koncila*, godište XXXII, br. 43 (1011), 24. 10. 1993., 1.

²¹⁸Apel su potpisali predsjednik HBK i nadbiskup zagrebački Franjo Kuharić, nadbiskup riječko-senjski Anton Tamarut, nadbiskup splitsko-makarski Anto Jurić, nadbiskup zaderski Ivan Prenda, biskup đakovačko-srijemski

ljudskih prava, odnosno „da se probudi savjest svih ljudi dobre volje, a osobito savjest odgovornih za političke odluke, da upotrijebe sva moralna sredstva u obrani ljudskih prava stotina tisuća obitelji“, odnosno svih ljudi koji su u ovome ratu bili žrtve nasilja. Progovorili su biskupi tada o nemogućnosti, odnosno nedovoljnim naporima međunarodnih institucija, Ujedinjenih naroda prije svega, da se sukobi, ubijanja, protjerivanja, pljačke i ostala zlodjela spriječe, za što se oni, odnosno cjelokupna Katolička crkva svesrdno bore i u čemu od prvoga dana rata ustraju. S tim u vezi izjavili su biskupi da „na Balkanu Europa umire“, a „Ujedinjeni narodi ostaju bez pravog učinka“, da je na prostoru bivše Jugoslavije, odnosno u tom dijelu Europe koji je obuhvaćala ova bivša država „okaljana europska civilizacija“, gdje svi govori o ljudskim pravima, međunarodnom pravu i konvencijama gube na vjerodostojnosti. Upravo stoga najvažniji je i primaran zadatak da se „spirala zla“ zaustavi svim sredstvima koja zakon poznaje, kako bi se svakom čovjeku u njegovom domu, odnosno zajednici, kako vjerskoj, tako i nacionalnoj, odnosno državnoj, osiguralo dostojanstvo i pravo na slobodan i siguran život.²¹⁹ Hrvatski biskupi stoga očekuju „da međunarodne institucije, odgovorne za poredak slobode i prava u Europi i svijetu, mogu i trebaju zaštititi i osigurati ljudska prava svake ljudske osobe“, kao i „neovisnost i slobodu svake međunarodno priznate države u njezinim granicama“, i s tim u vezi osigurati povratak svim prognanicima i izbjeglicama, jer je neotuđivo pravo svakog čovjeka da živi u svom domu, a međunarodne institucije „dužne su bdjeti da se poštuju prava i slobode manjina u svakoj državi“, jer „što se zahtijeva za manjine u jednoj državi, mora biti zajamčeno i zaštićeno manjinama u svakoj državi.“²²⁰ Tek kada se ti preduvjeti ostvare, smatrali su biskupi, ostvarit će se i pravedan mir za sve ljude, narode i države.

Kada govore općenito o motivu svoga javnoga istupanja, odnosno obraćanja međunarodnoj javnosti prije svega, i pozivanja na mir, hrvatski katolički biskupi ističu da i na ovakav način progovaraju kao „biskupi Crkve u hrvatskom narodu u ime univerzalnih moralnih načela“, te

Ćiril Kos, biskup hvarski Slobodan Štambuk, biskup krčki Josip Bozanić, biskup dubrovački Želimir Puljić, grkokatolički biskup križevački Slavomir Miklović, nadbiskup vrhbosanski Vinko Puljić, biskup banjalučki Franjo Komarica, pomoćni biskup đakovački Marin Srakić, te pomoćni biskupi zagrebački Đuro Kokša, Juraj Jezerinac i Marko Culej.

²¹⁹ „Apel hrvatskih i bosansko-hercegovačkih biskupa domaćoj i svjetskoj javnosti“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1-1994. (2), 21. 12. 1994., 12-14; i u: *Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije*, godište LXXXI, 1994., br. 1, str. 14-15.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 357-360.; „Međunarodne institucije moraju zaštititi neovisnost i slobodu svake međunarodno priznate države“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 6 (1026), 6. 2. 1994., 1 i 6.

²²⁰ „Apel hrvatskih i bosansko-hercegovačkih biskupa domaćoj i svjetskoj javnosti“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1-1994. (2), 21. 12. 1994., 12-14; i u: *Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije*, godište LXXXI, 1994., br. 1, 14-15.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 357-360.; „Međunarodne institucije moraju zaštititi neovisnost i slobodu svake međunarodno priznate države“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 6 (1026), 6. 2. 1994., 1 i 6.

iz svoje savjesti i obaveze da se ustrajno zauzimaju za dobro svakoga čovjeka, bez obzira na vjersku ili nacionalnu pripadnost, dakle ne samo hrvatskog katoličkog naroda.

Kako je početak i kraj 1993. godine u Hrvatskoj na vojnom planu obilježilo postupno oslobađanje dijela njezinog okupiranog teritorija²²¹, a na političkom mirovne inicijative i aktivnosti za zaustavljanje sukoba i ratnih strahota u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini²²², i javno djelovanje Katoličke crkve u Hrvatskoj, kao i dotada, u velikoj se mjeri osvrtao upravo na aktualna događanja i posljedice koje je rat ostavio na hrvatski narod. Službenici Katoličke crkve tako u svim javnim istupima u tom razdoblju naglašavaju da je hrvatski narod teškim i krvavim ratom opustošen i ranjen, materijalno i duhovno, stoga mu je prijeko potreban mir koji će ponovo sagraditi porušeno, obnoviti razoreno, a dobra volja, ljubav i opraštanje vratiti duhovnu i moralnu snagu kako narodu u cjelini, tako i svakom pojedincu, što je, smatrali su poglavari Crkve, bio osnovni preduvjet izgradnje novoga suživota među zaraćenim narodima kako na području Republike Hrvatske, tako i na čitavom području bivše Jugoslavije.

Takvim porukama prožeta propovijed bila je, primjerice, propovijed šibenskog biskupa Srećka Badurine u šibenskoj katedrali u ožujku 1994., u kojoj je biskup Badurina naglasak stavio upravo na obnovu ljudskih i materijalnih ruševina na temelju „ponovnog navještaja Evanđelja“, odnosno zaključio da hrvatskom narodu, kao i svim razorenim, opustošenim ili na bilo koji način ratom zahvaćenim prostorima, „treba otvoriti horizonte Božje, da bi se raskinula tamnica u koju je čovjek sam sebe zatvorio i da bi se ostvarila perspektiva prave humanosti u okviru Božjeg poretka... da na ovim teškim i opustošenim prostorima, da u opustošenim ljudskim srcima zasja njegovo [Božje] evanđelje, zasja njegova pravda, njegova ljubav i njegov mir...“²²³ Brojni su također primjeri propovijedi i javnih istupa kardinala Kuharića s takvim i sličnim porukama, o kojima će više riječi biti u poglavlju o ulozi kardinala Kuharića.

Hrvatski biskupi, dakle, i u razdoblju 1993.-1994. neumorno nastavljaju zagovarati mir i zaustavljanje svih oblika nasilja, te inzistiraju na sigurnom povratku brojnih izbjeglica i

²²¹U siječnju 1993. operacijom „Gusar“ odnosno „Maslenica“ (22. 1.) i akcijom „Peruća“ (28. 1.) oslobođen je dio Velebita i zadarskog zaleđa s Novskim ždrilom, te Hidroelektrana Peruća kod Sinja, a u rujnu 1993. (9. 9.) oslobođen je prostor tzv. Medačkog džepa (sela Počitelj, Čitluk i Divoselo) na ličkom području.

²²²Prije svega ovdje treba spomenuti govor predsjednika RH dr. Franje Tuđmana na 48. zasjedanju Opće skupštine UN-a u New Yorku 28. rujna 1993., kao i mirovnu inicijativu predsjednika Tuđmana, odnosno Vlade RH od 1. studenoga 1993., kada je predsjednik Tuđman također pozvao sve svjetske čimbenike, koje je i smatrao dijelom odgovornim zbog neučinkovitog odnosno nedovoljno snažnog zaustavljanja velikosrpske agresije na RH, odnosno BiH, na zaustavljanje rata i oružanih sukoba u tim dvjema neovisnim republikama. Mirovni plan sadržavao je nekoliko prijedloga provedbe, sačinjenih od strane Vlade RH, a jedan od njih bio je i „Prijedlog mjera za trajno učvršćenje mira“ na području bivše Jugoslavije.

²²³BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 362-364.; BADURINA, Srećko, *Glas za čovjeka, Propovijedi*, Zagreb, 1999., 243-244.

prognanika u njihove domove na okupiranim područjima RH, s čim u vezi upozoravaju na neučinkovitost UNPROFOR-a koji je trebao stvoriti preduvjete za takav povratak, a osobito se u tom razdoblju ističu i njihovi brojni apeli za mir u BiH, te izjave u kojima upozoravaju na teška stradanja kojima su bili izloženi nesrpski narodi u BiH. U takvom ozračju, kada su nedužni civili u Hrvatskoj te BiH i dalje svakodnevno stradavali ili bivali protjerani iz svojih domova, a mir i pravedan poredak među zaraćenim narodima u praksi bili daleko od ostvarenja, hrvatski biskupi izražavaju svoju duboku zabrinutost i za budućnost tih dviju država, odnosno naroda koji u njoj žive i koji bi trebali graditi pravednu i mirnu zajedničku budućnost.

Stalno vijeće HBK, pod predsjedanjem kardinala Franje Kuharića, stoga na svom zasjedanju u Zagrebu 18. travnja 1994. javno progovara i pritom izražava svoju sumnju u vjerodostojnost međunarodne politike, koja govori o pravednosti i uspostavi pravednog poretka, a osnovni preduvjet miru ne može osigurati, odnosno „zaštititi nepovredivost granica međunarodno priznatih država“, i u tom smislu javno pitaju - što znače „deklaracije o ljudskim pravima ako slabi nisu zaštićeni, ako uništavani nasiljem nisu branjeni“?²²⁴ Hrvatski se biskupi osvrću i na pitanje budućnosti koje čeka ratom zahvaćene prostore, odnosno postavljaju pitanje temeljnih vrijednosti i moralnih načela na kojima će se graditi zajednička domovina nakon rata, te kojim sredstvima i metodama će se taj put u zajednički suživot i budućnost ostvarivati, odnosno hoće li se, ukoliko se ne uspostavi pravedan mir utemeljen na jednakosti i zaštiti ljudskih prava svakog čovjeka, nastaviti „rat nakon rata“. Zbog svega toga, biskupi javno pozivaju da se „izgrađuje pravni sustav i da se poštuje zakonitost“, jer „interes države i svih njezinih građana ostvaruje se poštivanjem ljudskih prava i zaštitom dostojanstva ljudske osobe i obitelji“, stoga biskupi „s pravom“ očekuju da se u „sredstvima priopćavanja zastupaju etička načela jer su ona uvjet cjelovitog napretka naroda i države“, a svi oni koji budu sudjelovali u izgradnji domovine, „neka djeluju odgovorno i savjesno za opće dobro kako bi se u slobodi stvarao suživot utemeljen na pravednosti, istini, poštenju i poštovanju prava svih sugrađana.“²²⁵

Poruke gotovo istovjetnog sadržaja iznijeli su katolički biskupi Hrvatske te BiH na Saboru HBK u Zagrebu od 7. do 9. lipnja 1994., apelirajući i tom prigodom na obranu temeljnih ljudskih i građanskih prava i sloboda svih ljudi koji žive na zaraćenim područjima, a prije

²²⁴ „Priopćenje za javnost sa zasjedanja Stalnog vijeća HBK (18. travnja)“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1-1994 (2), 21. 12. 1994., 24-25.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 364-365; „Međunarodna politika gubi vjerodostojnost“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 18 (1038), 1. 5. 1994., 1 i 3.

²²⁵ „Priopćenje za javnost sa zasjedanja Stalnog vijeća HBK (18. travnja)“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1-1994 (2), 21. 12. 1994., str. 24.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 364-365; „Međunarodna politika gubi vjerodostojnost“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 18 (1038), 1. 5. 1994., 1 i 3.

svoga ponovno upozoravajući domaću i svjetsku javnost, sve biskupske konferencije Europe i svijeta, sve crkvene institucije, humanitarne organizacije, ali i državne i političke strukture, na sve dramatičnije stanje vjernika katolika na okupiranim područjima Hrvatske te BiH. I ovog puta ističu tri katoličke (nad)biskupije na području BiH koje u to vrijeme trpe najveća stradanja – Vrhbosanska nadbiskupija, Trebinjsko-mrkanjska i Banjalučka biskupija. Biskupi također upozoravaju kako je, osobito na području navedenih (nad)biskupija, mnoštvo crkava i crkvenih objekata srušeno, razoreno, teže ili lakše oštećeno, a ako se takav oblik nasilja trenutačno ne zaustavi, smatraju biskupi, ne samo da će biti „uništene spomenute biskupije, koje imaju svoju tisućljetnu povijest u Bosni i Hercegovini“, već će se slično dogoditi i u dijelovima biskupija na području Republike Hrvatske gdje je tamošnjim biskupima i svećenicima zapriječen pohod župama, i u kojima je razoreno i uništeno preko stotinu njihovih župa, a prognano preko 200.000 katolika, zajedno sa svećenicima, redovnicama i redovnicima.²²⁶ Biskupi se stoga i ovoga puta jasno zalažu i zahtijevaju, osobito od međunarodnih čimbenika, da Europa ukloni „užasnu moralnu ljagu iz svoje sredine“, te „poštovanje i obranu ljudskih i građanskih prava naroda, manjina i svih ljudi; za ostvarenje pravedna mira, što uključuje pravo na povratak svih prognanih na njihova ognjišta i pravo na život dostojan civilizirana čovjeka“.²²⁷

Kako ratna zbivanja ni tijekom druge polovice 1994. godine nisu zaustavljena, što se osobito odnosilo na Bosnu i Hercegovinu, hrvatski biskupi ne prestaju pisati apele i javno pozivati odgovorno političko i vojno vodstvo, ali i cjelokupnu svjetsku javnost i međunarodne predstavnike, da se uspostavi mir na čitavom području RH i BiH, odnosno zaustave ratna stradanja i progoni. Takav apel potpisali su zajedno 6. prosinca 1994. u Zagrebu nadbiskup zagrebački kardinal Franjo Kuharić i nadbiskup sarajevski kardinal Vinko Puljić, u kojemu prozivaju međunarodnu javnost da zaustavi „gaženje prava i dostojanstva ljudskih osoba i cijelih narodnih i vjerskih zajednica“ koje se i dalje nezaustavljivo odvija na okupiranim područjima“. Biskupi smatraju da se na tim područjima koja su pod srpskom vlašću, u RH, a osobito u BiH provodi etničko čišćenje svih građana koji nisu srpske narodnosti, pri čemu oni često bivaju podvrgnuti raznim oblicima nasilja, a mnogi su i smrtno stradali. Pozivaju i prozivaju biskupi stoga i ovaj put međunarodne čimbenike koji su posredovali mnogim

²²⁶ „Apel biskupa Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine s četvrtog sabora HBK“ i „Priopćenje za tisak s četvrtog Sabora HBK u Zagrebu (7. – 9. 6. 1994.)“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1-1994. (2), 21. 12. 1994., 14-15, 20-22; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 373-375; „Pred očima kršćanske i demokratske Europe prepušteni sili bezakonika“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 25 (1045), 19. 6. 1994., 1.

²²⁷ „Apel biskupa Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine s četvrtog sabora HBK“ i „Priopćenje za tisak s četvrtog Sabora HBK u Zagrebu (7. – 9. 6. 1994.)“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1-1994. (2), 21. 12. 1994., 14-15, 20-22; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 373-375; „Pred očima kršćanske i demokratske Europe prepušteni sili bezakonika“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 25 (1045), 19. 6. 1994., 1.

dotada potpisanim primirjima i sporazumima, a nisu poduzeli ništa učinkovito da bi se zaustavila agresija i uspostavili temelji međunarodnog pravnog poretka. Osobito strahuju za „zaštićene zone“ Sarajevo i Bihać, gradove u BiH koji su, iako su bili stavljeni pod međunarodnu zaštitu, i dalje svakodnevno trpjeli strahovita razaranja, a njihovi stanovnici živjeli na rubu života i humanitarne katastrofe. Ističu pritom biskupi da međunarodne snage:

„nisu izvršile ono što se od njih očekivalo, ali ako ugrožena područja, osobito Sarajevo i Bihać, ostanu bez međunarodne zaštite, ljudi će ondje biti prepušteni strašnom istrebljenju, kakva smo, uostalom, doživjeli u Vukovaru i u nekim drugim našim gradovima. Preostaje nam, makar i u posljednji trenutak, apelirati na odgovorne za zbivanja u svijetu, da efikasno zaštite načela i praksu humanosti, prava i dostojanstvo svakog naroda bez obzira na vjersku pripadnost. Iskustvo nas uči da je nadasve potrebno sačuvati međunarodno priznate državne granice. Svako drugačije dogovaranje, makar i na visokim razinama, znači priznavanje prava jačega, dopuštanje agresoru da se zločinima okoristi. Pravi mir može biti samo pravedan mir. Nepravde moraju biti ispravljene; međunarodno priznate granice poštivane; svi prognanici vraćeni na svoja ognjišta. Doista nam osim molitve i patnje preostaje samo to da se obratimo vama koji možete utjecati na političke odluke, da se zauzmete za pravednost, slobodu i pravedan mir.“²²⁸

²²⁸ „Apel dvojice hrvatskih kardinala svjetskoj javnosti i odgovornim svjetskim poglavarima“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1–1994. (2), 21. 12. 1994., 15-17.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 377-379; „Pred očima cijeloga svijeta umire čovječnost“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 51 (1071), 18. 12. 1994., 1 i 4.

4.6. Stavovi i djelovanje Katoličke crkve u vrijeme i nakon oslobađanja okupiranih hrvatskih područja tijekom 1995. godine

Nakon što su propale sve mogućnosti dogovora s pobunjenim Srbima u Hrvatskoj za mirno rješavanje problema okupacije hrvatskoga teritorija (vodstvo pobunjenih Srba u Hrvatskoj odbilo je početkom 1995. još jedan prijedlog međunarodne zajednice o političkom rješenju krize u Hrvatskoj – tzv. Plan Z-4, koji je predviđao iznimno široku autonomiju Srbima u Hrvatskoj, što je jasno pokazalo da srpski političari nisu željeli prihvatiti mirnu reintegraciju okupiranih područja u ustavnopravni predak RH), hrvatsko državno vodstvo donijelo je odluku da vojnim putem oslobodi okupirano područje RH, odnosno područje tzv. RSK, kao međunarodno priznati dio hrvatske države. Najprije je Hrvatska 1. i 2. svibnja 1995. poduzela oslobodilačku vojno-redarstvenu operaciju „Bljesak“ kojom je oslobođen preostali okupirani teritorij zapadne Slavonije, a zatim je u kolovozu (od 4. do 7., odnosno 10. kolovoza) 1995. izvela i vojno-redarstvenu operaciju „Oluja“ kojom je oslobođen najveći dio preostalog okupiranog teritorija RH (pod srpskom okupacijom nakon „Oluje“ ostalo je Hrvatsko Podunavlje, koje je na temelju „Erdutskog sporazuma“ od 12. studenoga 1995., u tzv. procesu mirne reintegracije vraćeno u sastav RH 15. siječnja 1998.), te svim građanima RH osigurana sloboda, kao i povratak prognanih i izbjeglih osoba u njihove domove.

Kada se razmatra stav Katoličke crkve o navedenim političkim i prije svega vojnim događajima i oslobodilačkim operacijama Hrvatske vojske, potrebno se ponajprije osvrnuti na općeniti stav Katoličke crkve o poduzimanju vojnih akcija i operacija, odnosno (ne)opravdanosti poduzimanja takvih vojnih djela. U pastoralnoj konstituciji *Gaudium et spes* (*Radost i nada*) donesenoj na Drugom vatikanskom saboru, govori se o načelu moralne opravdanosti vojne akcije, kao i načelu samoobrane. Stav je Katoličke crkve, dakle, da je vojna akcija opravdana ako je poduzeta u obrani prava, slobode i mira, jer „dokle god bude postojala pogibelj rata i dokle god ne bude međunarodne nadležnosti koja će raspolagati prikladnim snagama, dotle se neće državama zaniijekati pravo na zakonitu obranu nakon iscrpljenja svih mogućnosti mirnih pregovora“. Naravno, to ne podrazumijeva i opravdanost upotrebe oružja u bilo kojem drugom slučaju, jer „jedno je upotrijebiti oružje u pravdanoj obrani naroda, a drugo je htjeti podjarmiti druge narode. Oružana moć ne opravdava svaku upotrebu te moći u vojne ili političke svrhe, niti je samim tim što je rat nesrećom već buknuo protivnim strankama sve dopušteno.“²²⁹

²²⁹ 1. odjeljak 5. glave „Promicanje mira i izgradnja zajednice naroda“ u 2. dijelu konstitucije *Gaudium et spes*, u: *II. vatikanski koncil, Dokumenti (latinski i hrvatski)*, priredio Josip Turčinović, Zagreb, 1980., 739-741.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 398-401.

Nakon operacije „Bljesak“ Katolička crkva nije se posebno u svojim službenim dokumentima i priopćenjima osvrnula na samu oslobodilačku operaciju, a sva javna očitovanja stavova o navedenom događaju vezana su uz individualne izjave hrvatskih (nad)biskupa, koji su s odobravanjem gledali ponajprije na posljedice takvog vojnog čina, pozdravljajući prije svega povratak brojnih prognanih i izbjeglih osoba s područja zapadne Slavonije, kao i obnovu materijalnog i duhovnog života na tom području koja će nakon oslobađanja okupiranih područja uslijediti, a što je sama Katolička crkva snažno zagovarala kroz čitavo vrijeme srpske okupacije.

Uz početak oslobađanja preostalih okupiranih hrvatskih područja u operaciji „Oluja“, kao i nakon same operacije, Katolička crkva službeno se oglasila i o tom događaju i njegovoj važnosti za budućnost hrvatske države dala svoje priopćenje. No, prije toga kardinal Franjo Kuharić 5. kolovoza 1995. dao je izjavu za Dnevnik *Hrvatske radiotelevizije*²³⁰, u kojoj je progovorio o moralnoj opravdanosti takvog vojnog čina i stavu Katoličke crkve o tom pitanju, pozivajući se upravo na načela Drugog vatikanskog koncila o moralnoj opravdanosti vojne akcije, te na netom navedenu konstituciju *Radost i nada*. Svaka država, prema tome, ima pravo na zakonitu obranu, naravno nakon što je najprije iscrpila sve mogućnosti mirnih pregovora, odnosno načelo samoobrane pravo je koje se ne može zaniijekati nijednoj žrtvi nepravdnog nasilja, u ovom slučaju Hrvatskoj koja je bila žrtva velikosrpske agresije. Hrvatski narod nije želio rat, istaknuo je kardinal Kuharić, već je želio ostvariti svoje pravo slobode i neovisnosti u svojoj vlastitoj državi, a kada mu to nije bilo omogućeno, odnosno kada je napadnut, a njegov teritorij okupiran, postao je žrtvom nepravdnog i nametnutog nasilja. Ako taj narod, kao žrtva, odlučuje braniti se, Katolička crkva jasno priznaje i vodi se načelima pod kojima je to moguće i moralno opravdano, a to su spomenuta načela Katoličke crkve usvojena na Drugom vatikanskom saboru. Kardinal Kuharić u svojoj je izjavi ponovio uzroke koji su doveli do odluke o poduzimanju vojne operacije od strane hrvatskog političkog vodstva, opisujući stanje u RH tijekom godina okupacije, objašnjavajući ujedno stavove koje je Katolička crkva unatrag svih godina agresije i okupacije jasno zagovarala, a u konkretnom slučaju vojnog okončanja takvog teškog stanja u RH jasno istaknula pozivajući se na općenite stavove Katoličke crkve o moralnoj opravdanosti upotrebe vojne sile. Kardinal Kuharić, između ostaloga, tom je prilikom izjavio:

²³⁰Izjavu je u cijelosti prenijela IKA, u: IKA – Dokumenti, *Bilten IKA – Vijesti i dokumenti*, br. 32/95, 10. 8. 1995., str. 18-19.; *Glas Koncila*, „Država je dužna osigurati normalan život u slobodi i miru“, godište XXXIV, br. 33 (1105), 13./20. 8. 1995., 3.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 398-401.

„Godine su prolazile. Mnogi su pregovori vođeni, ali nisu donijeli nikakva rješenja. Stotine tisuća prognanika iz okupiranih područja, nepravедno i brutalno protjeranih iz svojih domova, postavljaju pitanje Hrvatskoj vladi, međunarodnim institucijama: hoće li im biti vraćena njihova temeljna ljudska prava da se sigurni i slobodni vrate na svoje, odakle su bili brutalnim nasiljem protjerani? (...) U takvoj nenormalnoj situaciji Hrvatska je u cjelini trpjela posljedice na svim područjima života.

Osim toga, iz tih područja napadani su od vremena do vremena hrvatski gradovi i morali su bespomoćno trpjeti takva nasilja. U takvim okolnostima postavlja se moralno pitanje svakoj objektivnoj savjesti za donošenje poštenog suda da li je vojno-redarstvena intervencija moralno opravdana. (...)“²³¹

Kardinal se pritom i ovdje pozvao na moralne norme koje je po pitanju vojnih intervencija i samoobrane donio Drugi vatikanski sabor, odnosno načelo iz saborske konstitucije *Radost i nada*, po kojemu je vojna akcija u obrani prava, slobode i mira moralno opravdana. Svaka pravna država dužna je, smatra kardinal Kuharić, osigurati „normalan život u slobodi i miru svim svojim građanima dozvoljenim sredstvima. U Hrvatskoj je taj normalan život bio zakočen okupacijom i prekidom vitalnih prometnica; bio je opterećen brigom i troškovima za stotine tisuća prognanika; bio je opterećen stalnom prijetnjom povremenih napadaja“, a hrvatski narod „nije želio rat, želio je ostvariti svoje puno pravo da bude slobodan i neovisan u svojoj domovini. Iz Hrvatske nije došla inicijativa za rat niti želja da se tuđe osvoji. Objektivno i pošteno sudeći, Hrvatska je žrtva nepravедnog napada. Taj je napad prouzročio neopisive patnje pojedincima, obiteljima i cijelom narodu“, stoga pita „može li se takvo stanje trpjeti unedogled“, može li se „izjednačiti žrtvu nepravедnog nasilja s nasilnikom“, jer smatra da bi to onda značilo „izbrisati razliku između dobra i zla“.²³² Ako se „žrtva“ odlučuje braniti vojnom silom, postoje strogi uvjeti pod kojima to jedino može učiniti, a njih je definirao *Katekizam Katoličke crkve* na koji se poziva Katolička crkva u Hrvatskoj:

„Trebа pomno razmatrati stroge uvjete koji opravdavaju zakonitu obranu vojnom silom. Takva odluka je zbog svoje težine podložna strogo određenim uvjetima moralne zakonitosti: da je šteta koju napadač čini narodu ili zajednici naroda trajna, teška i izvjesna; da su se sva ostala sredstva kojima bi

²³¹ IKA – Dokumenti, *Bilten IKA – Vijesti i dokumenti*, br. 32/95, 10. 8. 1995., str. 18-19.; „Izjava prigodom oslobođenja okupiranih područja Hrvatske“ u: *Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije*, god. LXXXII, 1995., br. 4, 109-110.

BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 398-401.; „Država je dužna osigurati normalan život u slobodi i miru“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIV, br. 33 (1105), 13./20. 8. 1995., 3.

²³² IKA – Dokumenti, *Bilten IKA – Vijesti i dokumenti*, br. 32/95, 10. 8. 1995., str. 18-19.; „Izjava prigodom oslobođenja okupiranih područja Hrvatske“ u: *Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije*, god. LXXXII, 1995., br. 4, 109-110.

se tome stalo na kraj pokazala neprimjenjiva ili bezuspješna; da postoje ozbiljni uvjeti uspjeha; da pribjegavanje oružju ne prouzroči zala i nereda većih od zla kojem se želi doskočiti.“²³³

To su „tradicionalni uvjeti nabrojani u učenju o tzv. 'pravednom ratu'“, a „procjena tih uvjeta moralne opravdanosti“, navodi se u *Katekizmu*, „spada na razboriti sud onih koji su odgovorni za opće dobro“. U takvom slučaju, „javne vlasti imaju pravo i dužnost građanima nametnuti 'obveze potrebne za nacionalnu branu'“, iza čega slijedi, da „oni koji se posvećuju službi domovine u vojničkom životu služitelji su sigurnosti i slobode naroda. Ako svoje dužnosti vrše ispravno, istinski pridonose zajedničkom dobru nacije i održanju mira.“ Isto tako, ako postoji moralno pravo samoobrane, postoji i moralna dužnost da ta samoobrana bude u granicama etičkih normi, odnosno da ne prijeđe u mržnju i osvetu, o čemu *Katekizam Katoličke crkve* jasno kaže: „Crkva i ljudski razum proglašuju trajnu valjanost ćudorednog zakona za vrijeme oružanih sukoba“, te da „treba poštivati i ćovječno postupati s neborcima, s ranjenim vojnicima i zarobljenicima“,²³⁴ a ta načela, mišljenje je Katoličke crkve, stavljena su jasno na znanje i savjest hrvatskim braniteljima.

U tom je duhu govorio kardinal Kuharić i na propovijedi u Mariji Bistrici 6. kolovoza 1995., istaknuvši i tom prilikom koja je poruka bila upućena hrvatskim braniteljima, kako od strane Katoličke crkve, tako i od hrvatske vlasti, da prije svega „budu ćovječni“, što se odnosilo na protivnike koji će tako osjetiti kako hrvatski branitelji ne pripadaju „civilizaciji mržnje i osvete, nego civilizaciji koja jednostavno želi dobro svima i svakome“. Uputio je, odnosno ponovio poziv predsjednika RH Franje Tuđmana građanima srpske narodnosti da ostanu u Hrvatskoj, na oslobođenim područjima, izjavljujući kako ti građani imaju svako pravo ostati u Hrvatskoj jer „imaju pravo na svoj dom; imaju pravo živjeti na svome sigurni, slobodni jer su i oni bili pod vlašću jednoga brutalnog totalitarizma“, a upravo to su odlike i logika „civilizacije ljubavi i pravednosti“, koja svima želi dobro, a kojoj Hrvatska pripada, utvrdio je kardinal Kuharić.²³⁵

Stalno vijeće Hrvatske biskupske konferencije dalo je sa svog izvanrednog zasjedanja 8. kolovoza 1995. i službenu izjavu povodom oslobađanja okupiranog hrvatskog područja operacijom „Oluja“, ponajprije o situaciji koja je zatečena u katoličkim župama koje su se do

²³³Poglavlje III Obarana mira u Članku 5. Peta zapovijed u: *Katekizam Katoličke crkve*, hrvatsko izdanje, 1994. (Hrvatska biskupska konferencija), Zagreb, 1994., 570-571.; u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 398-402.; „Država je dužna osigurati normalan život u slobodi i miru“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIV, br. 33 (1105), 13./20. 8. 1995., 3.

²³⁴²³⁴Poglavlje III Obarana mira u Članku 5. Peta zapovijed u: *Katekizam Katoličke crkve*, hrvatsko izdanje, 1994. (Hrvatska biskupska konferencija), Zagreb, 1994., 570-571.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 398-402.; „Država je dužna osigurati normalan život u slobodi i miru“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIV, br. 33 (1105), 13./20. 8. 1995., 3.

²³⁵BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 401-402; „Hrvatska s punim pravom oslobađa svoje područje“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIV, br. 33 (1105), 13./20. 8. 1995., 3.

tada nalazile na okupiranom području. Istaknuli su da se radi o 68 takvih župa, gdje je uglavnom pronađena pustoš, spaljeni i porušeni domovi vjernika i žitelja toga prostora, „razorene i obeščašćene katoličke crkve, kapele, groblja – pogaženo svjedočanstvo [našega] tisućljetnoga katoličkog života“.²³⁶ Isto tako, crkveno vodstvo i ovom prilikom govori o uzrocima, odnosno uvjetima koji su doveli do vojno-redarstvene operacije „Oluja“, te o opravdanosti takve akcije s ciljem oslobađanja okupiranih područja, obzirom da su svi dotadašnji naponi i nastojanja za mirnim rješavanjem „nepravde nanesene našem narodu i našoj Crkvi u Hrvatskoj“ ostali, „nažalost“, bezuspješni. Stoga je, kako ističu biskupi u svojoj izjavi, „hrvatsko državno vodstvo smatralo legitimnom i moralnom odluku da se oružanom intervencijom povрати ono što je bilo silom zaposjednuto i zadržavano.“²³⁷ Osvrnuli su se također i na vrlo važno pitanje povratka protjeranih i prognanih vjernika u njihove domove i župne zajednice, odnosno pitanje obnove crkvenog i društvenog života na tim područjima, jer je obnova nakon oslobađanja okupiranih područja bila prioritet kako svim povratnicima, tako i hrvatskom državnom, ali i crkvenom vodstvu, ponajprije svećenicima i redovnicima koji, prema napucima Crkve, trebaju povesti i provoditi obnovu svih aspekata života, pa tako i vjerskog, na oslobođenim područjima. Biskupi su se osvrnuli i na odlazak srpskoga stanovništva s tih područja na kojima su do početka „Oluje“ živjeli, što smatraju posljedicom politike tzv. krajinskoga vodstva, jer, kako ističu, vjeruju da mnogi od njih nisu vlastitom odlukom napustili svoje domove, te u tom smislu podupiru „izjave i nastojanja hrvatskih vlasti koje pozivaju građane srpske nacionalnosti da ostanu u svojim domovima te im jamče osobnu i građansku sigurnost kao i nepovredivost imovine.“²³⁸

Katolička crkva, odnosno kardinal Kuharić ni u vremenu nakon hrvatske oslobodilačke vojno-redarstvene operacije „Oluja“, osobito kad je riječ o posljedicama oslobađanja okupiranog hrvatskog područja za stanovništvo srpske narodnosti koje je živjelo na tim prostorima, a koje je prema uputama lokalne krajinske političke vlasti, kao i Srpske pravoslavne crkve, napustilo svoje domove neposredno prije i tijekom same operacije, u

²³⁶ „Izjava Stalnog vijeća HBK s izvanrednog zasjedanja u Zagrebu 8. kolovoza 1995. o crkvenoj situaciji nakon oslobađanja zaposjednutih područja Republike Hrvatske“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1 – 1995. (3), 18. 12. 1995., 28-29; „Izjava s izvanrednog zasjedanja Stalnog vijeća HBK“ u: *Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije*, godište LXXXII, 1995., br. 4, 119; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 403-404; „Poziv na sudjelovanje u velikoj obnovi“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIV, br. 33 (1105), 13./20. 8. 1995., 1.

²³⁷ „Izjava Stalnog vijeća HBK s izvanrednog zasjedanja u Zagrebu 8. kolovoza 1995. o crkvenoj situaciji nakon oslobađanja zaposjednutih područja Republike Hrvatske“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1 – 1995. (3), 18. 12. 1995., 28-29; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 403-404; „Poziv na sudjelovanje u velikoj obnovi“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIV, br. 33 (1105), 13./20. 8. 1995., 1.

²³⁸ „Izjava Stalnog vijeća HBK s izvanrednog zasjedanja u Zagrebu 8. kolovoza 1995. o crkvenoj situaciji nakon oslobađanja zaposjednutih područja Republike Hrvatske“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1 – 1995. (3), 18. 12. 1995., 28-29; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 403-404; „Poziv na sudjelovanje u velikoj obnovi“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIV, br. 33 (1105), 13./20. 8. 1995., 1.

svojim izjavama nisu mijenjali svoju retoriku niti svoje stavove, govoreći u kontekstu izbjeglog srpskog naroda o pravednosti i jednakosti za pripadnike svih naroda i manjina na području Republike Hrvatske, što su smatrali osnovnim preduvjetom mira, odnosno mirnog suživota svih građana Republike Hrvatske na cijelom njezinom međunarodno priznatom teritoriju, a što je Crkva neumorno od prvog dana rata, kao i prije početka rata zagovarala. Također, duboko svjesna pojedinih individualnih zločina koji su tijekom i neposredno nakon „Oluje“ počinjeni nad srpskim civilima i njihovom imovinom, Katolička crkva i kardinal Kuharić pozivali su neprestano hrvatske branitelje i civile da ne padnu u napast osvete, da uslijed toga što je Hrvatska bila nepravедno napadnuta, a njezin narod nepravедno proganjen i izložen teškim stradanjima, da ni u trenutku oslobađanja okupiranog hrvatskog područja, svojih vlastitih domova i ognjišta, ne padnu u napast mržnje i osvete. Primjerice, u svojoj propovijedi²³⁹ u Hrastovici kraj Petrinje 24. kolovoza 1995., kardinal Kuharić govorio je u tom duhu i pozivao na pravednost, dobrotu, mir i ljubav, umjesto osvete i mržnje, odnosno apelirao na hrvatsku vlast i branitelje da nakon vojne operacije oslobađanja hrvatskoga teritorija, štite iznad svega prava i slobode svakog čovjeka, svakog građanina Republike Hrvatske bez obzira na njegovu vjersku i nacionalnu pripadnost, ističući da „rodoljublje ne smije biti otrovano ni kapljicom mržnje ili želje za osvetom; obrana slobode i mira je pravo i dužnost, ali uvijek u zakonitosti pravne države; zato se ne smije ništa učiniti ni protiv ljudske osobe, ni protiv njene imovine što bi bilo izvan zakonite obrane i što bi bilo samo izraz mržnje i osvete.“²⁴⁰ Dakle, iako je, kako je često ponavljao kardinal Kuharić, slijedeći općenite stavove Katoličke crkve o ratu i (samo)obrani, odnosno pozivajući se na načela Drugog vatikanskog koncila i konstituciju *Gaudium et spes* koja jasno određuje u kojim je uvjetima dopuštena (samo)obrana, oslobođenje okupiranog područja u RH pravedan čin, on se ni na koji način „ne smije okaljati nepravdom“, jer u svakom sukobu „susrećemo se s čovjekom, a taj čovjek, kakav god on bio, čovjek je na kojega Bog misli, kojega Bog želi spasiti.“ Isto tako, zbog počinjenih zločina, bez obzira tko ih je počinio i u kojim uvjetima, odnosno ako su i počinjeni tijekom oslobađanja određenog silom okupiranog teritorija, koje se smatra pravednim činom, treba ih kazniti, tj. „izvršiti pravdu“, jer u pravnoj državi postoje „pravедni sudovi, koji moraju svakom pojedincu – ne zajednici, ne jednom narodu – dokazati

²³⁹Veliki dio izjava i propovijedi kardinala Kuharića iz kolovoza 1995. povodom operacije „Oluja“, naveden je u poglavlju 4.6. *Stavovi i djelovanje Katoličke crkve u vrijeme i nakon oslobađanja okupiranih hrvatskih područja tijekom 1995. godine.*

²⁴⁰BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 414-416; „Oslobođenje je djelo pravednosti“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIV, br. 35 (1107), 3. 9. 1995., 3.

da je kriv, da je zlo učinio“, a nitko nema pravo „sam uzimati pravdu u ruke i suditi jer bi to bilo vršenje nepravde, vršenje nasilja“. ²⁴¹

Komisija „Iustitia et pax“ također se nakon hrvatske oslobodilačke operacije „Oluja“ službeno oglasila svojim priopćenjem, 12. rujna 1995., naglasivši da se samim svojim poslanjem i ulogom koja joj je kao komisiji za promicanje pravde i mira, što je, uostalom, i bio razlog njezina osnivanja, Komisija u svakoj eventualnoj konfliktnoj situaciji, odnosno sukobu i ratu zalaže za uspostavu mira i pravde i rješavanje konfliktnih situacija mirnim putem. Pritom se u svom djelovanju poziva na *Evandjelje* i crkveni nauk, što se, između ostaloga, odnosi i na poštivanje i održavanje pravednih zakona od strane svakog pojedinog građanina, ali i prava i dužnosti da se svaki građanin zaštiti uporabom sredstava sile, ukoliko je to potrebno, da bi država uspostavila i zaštitila prava svakog svog građanina. U skladu s time, Komisija „Iustitia et pax“ povodom oslobađanja okupiranih hrvatskih područja vojno-redarstvenom operacijom „Oluja“ izjavljuje da „hrvatska država, kao i svaka druga, ima pravo uspostaviti javni red i mir na svojim područjima gdje je nastalo teško i dugotrajno kršenje ljudskih prava, moralnih načela, legitimnog ustavnog poretka, te zakonskih normi moralnog prava.“²⁴² Također, Komisija izražava žaljenje što je operacija Hrvatske vojske i policije „imala za posljedicu, makar i neizravnu, odlazak velikog broja građana srpske narodnosti s područja pobune u Republici Hrvatskoj“, te „što su lokalno srpsko političko i vojno vodstvo, a također i Srpska pravoslavna crkva“²⁴³, prisilili narod na odlazak.“²⁴⁴ Istaknula je Komisija u svojoj izjavi da svatko tko je protjeran iz svoga doma ima pravo povratka te da u tom smislu podupiru državne vlasti u nastojanjima da se sve protjerano stanovništvo, bez obzira na narodnost, vrati u svoje domove, i otvoreno izražavaju bojazan zbog pojedinačnih zločina koji su se tijekom i nakon oslobađanja okupiranih područja u Hrvatskoj dogodili, a u tom smislu ističu ulogu i dužnost pravne države i njezine državne vlasti da zaštiti sve osobe i imovinu na

²⁴¹BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 414-416; „Oslobođenje je djelo pravednosti“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIV, br. 35 (1107), 3. 9. 1995., 3.

²⁴²„Izjava Komisije 'Justitia et pax' nakon 'Oluje“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1 – 1995. (3), 18. 12. 1995., 29; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 416-417; „Država ima pravo i dužnost štiti sve građane“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIV, br. 38 (1110), 24. 9. 1995., 1.

²⁴³Misli se na izjavu srpskog pravoslavnog episkopa dalmatinskog Longina od 15. lipnja 1995. s promatračima Europske zajednice u Kninu, koji su trebali posredovati u dogovoru budućeg zajedničkog sastanka episkopa Longina i šibenskog biskupa Srećka Badurine, pri čemu je Longin izjavio „kako bi takav sastanak bilo bolje odgoditi dok se ne sazna tko će biti imenovan novim 'ministrom za vjeru i kulturu u Republici Srpskoj Krajini““, da je „nepovjerenje i dalje glavna zapreka svakom napretku u pregovaračkom procesu“, a ono svoje korijene ima „u agresivnom katolištvu koga je propagirao a i danas još propagira Vatikan“... U tom smislu, episkop Longin je izjavio da će Srpska pravoslavna crkva „ako Hrvatska vojska napadne Krajinu savjetovati ljudima neka napuste Republiku Srpsku Krajinu, budući da Hrvati zapravo žele teritorij bez Srba...“, u: *Glas Koncila* („Teške optužbe kninskog episkopa“), godište XXXIV, br. 27 (1099), 2. 7. 1995., 3.

²⁴⁴„Izjava Komisije 'Justitia et pax' nakon 'Oluje“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1 – 1995. (3), 18. 12. 1995., 29; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 416-417.; „Država ima pravo i dužnost štiti sve građane“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIV, br. 38 (1110), 24. 9. 1995., 1.

donedavno okupiranim područjima, kako se pojedinačni zločini nad civilima srpske narodnosti i njihovom imovinom, iako su ponajviše potaknuti osobnom osvetom, a ne službenom državnim politikom, ne bi događali i na taj način otežavali budući miran (su)život na oslobođenim područjima. Izjavu je kao tadašnji predsjednik Komisije potpisao biskup Marko Culej.²⁴⁵

Da su katolički biskupi i svećenici, barem većina njih, bili svjesni, odnosno otvoreno govorili i upozoravali na individualne zločine koji su počinjeni tijekom i nakon operacije „Oluja“ od strane pojedinih hrvatskih branitelja i civila, svjedoče njihove propovijedi nakon oslobađanja okupiranog hrvatskog teritorija u kojima su se gotovo redovno osvrtni i na taj problem. Tako se na pojavu počinjenih zločina osvrtno u svojoj propovijedi i šibenski biskup Srećko Badurina na blagdan Velike Gospe (15. kolovoza) 1995. u Vrpolju kod Šibenika, istaknuvši tom prilikom da Crkva o grijehu govori otvoreno, da ako grijeh zaista postoji, „grijeh protiv Boga i grijeh protiv čovjeka“, i „ako je zaista počinitelj tog grijeha naš čovjek, Hrvat, katolik, onda je grijeh nešto što Bog osuđuje“. O grijehu, ističe biskup Badurina, treba govoriti otvoreno, „ali unoseći Božje svjetlo i Božju snagu da čovjek zaista ne bi zalutao, da ne bi bio zahvaćen nekim momentom, nekim časom, nego da bi bio otvoren Božjem svjetlu, Božjoj pouci, Božjem odgoju i da bismo tako taj moralni i taj duhovni, unutarnji aspekt našega života zaista razvijali da bude temelj, osnovica, unutarnja duša svega materijalnog truda i napora, da se obnove naše kuće, da se obnove naše crkve, da se obnovi naša Domovina.“²⁴⁶

O odlasku stanovništva srpske narodnosti s područja koje je oslobođeno operacijom „Oluja“, odnosno uzrocima odlaska pisao je kardinal Kuharić u svome pismu, odgovarajući 19. kolovoza 1995. godine moskovskom patrijarhu Alekseju²⁴⁷, koji je prethodno u svom pismu kardinalu Kuhariću izjavio ono što je samo potvrđivalo činjenicu da su pravoslavni vjerski vođe, kako lokalni, tako i svjetski, često prenaglašavali i bez ikakvih dokaza i argumenata tvrdili da „postoji ozbiljna opasnost da uslijed ratnih djelovanja dođe i do 'etničkog čišćenja'²⁴⁸ tih stotina tisuća Srba koji žive među Hrvatima.“²⁴⁹ Kardinal Kuharić

²⁴⁵ „Izjava Komisije 'Justitia et pax' nakon 'Oluje'“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1 – 1995. (3), 18. 12. 1995., 29; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 416-417; „Država ima pravo i dužnost štiti sve građane“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIV, br. 38 (1110), 24. 9. 1995., 1.

²⁴⁶ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 407-411; BADURINA, *Glas za čovjeka*, 362-367.

²⁴⁷ Pismo kardinala Kuharića, nadbiskupa zagrebačkog, Aleksiju, patrijarhu moskovskom i cijele Rusije, u: IKA – Dokumenti, *Bilten IKA – Vijesti i dokumenti*, br. 34/95, 24. 8. 1995., str. 18-19.; i u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 411-413.

²⁴⁸ Termin etničkog čišćenja u pismu je stavljen u navodne znakove, iako to ne umanjuje, što je uostalom vidljivo iz sličnih izjava drugih pravoslavnih vjerskih vođa, česte pokušaje da se pojedinačni zločini nad srpskim civilima tijekom „Oluje“ te njihov masovni egzodus, potaknut ponajprije od lokalnog srpskog političkog i crkvenog vodstva, prikažu kao sustavni i planski progon cjelokupnog srpskog stanovništva iz RH.

stoga je u svom odgovoru ponovio već izrečeni stav Katoličke crkve o obrani i zaštiti ljudskih prava i sloboda svima bez obzira na vjersku pripadnost, čak i u slučaju vojne intervencije koja se dogodila s jedinim ciljem oslobađanja okupiranoga hrvatskog teritorija, uz pozive i jamstva hrvatske državne vlasti, da će se svim građanima srpske narodnosti s područja koja su dotad bila pod okupacijom, osigurati sva prava, sloboda i sigurnost. Ponovio je kardinal Kuharić svoje žaljenje zbog toga što je situacija na terenu ipak bila drugačija, a srpsko stanovništvo odlazilo uslijed poziva lokalnih srpskih vlasti, ali i Srpske pravoslavne crkve, ponovivši pritom nekoliko puta službeni stav Hrvatske vlade, odnosno hrvatskoga političkoga vodstva, uz koji se priklonila i Katolička crkva, da „iako je s hrvatskoga okupiranog područja silom otjerano 296.000 Hrvata i drugih nersrpskih manjina, Hrvatska vlada nipošto nije usvojila takvu metodu etničkoga čišćenja“, a da su kojim slučajem uočene „takve tendencije, Crkva u Hrvatskoj bi bila prva koja bi ustala u obranu ljudskih prava i građanskih sloboda bez obzira na vjersku pripadnost“.²⁵⁰ Istaknuo je također kardinal Kuharić kako i Crkva, odnosno njezino vodstvo u Hrvatskoj, prati rad i ponašanje civilnih i vojnih, odnosno policijskih organa na oslobođenom području „Republike Srpske Krajine“, te da su upoznati s pojedinačnim „nekontroliranim ispadima“, ali da je sam kardinal Kuharić osobno tražio i dobio jamstva hrvatskih vlasti da se ulažu maksimalni naponi kako bi se sačuvala imovina srpskog stanovništva u Hrvatskoj i omogućili uvjeti za povratak svima onima koji žele živjeti u svojim stoljetnim domovima. Također je napomenuo važnu činjenicu, da su svi sakralni objekti na dotad okupiranom području u vlasništvu Srpske pravoslavne crkve pronađeni neoštećeni²⁵¹, što nije bio slučaj sa sakralnom arhitekturom Katoličke crkve, štoviše, većinom su svi njezini objekti bili djelomično ili potpuno oštećeni i razoreni. Ponovio je kardinal Kuharić i stav Katoličke crkve, izrečen neposredno prije početka hrvatske oružane intervencije o opravdanosti takvog čina, da „ukoliko postoji moralno pravo samoobrane, onda isto tako postoji i moralna dužnost da ta samoobrana bude u granicama etičkih normi, da ne prijeđe u mržnju i osvetu, te da se poštuju moralna načela u odnosu prema protivniku i njegovoj

²⁴⁹Pismo Aleksija, patrijarha moskovskog i cijele Rusije, kardinalu Kuhariću, nadbiskupu zagrebačkom, 9. kolovoza 1995., u: IKA – Dokumenti, *Bilten IKA – Vijesti i dokumenti*, br. 34/95, 24. 8. 1995., str. 18.

²⁵⁰ Pismo kardinala Kuharića, nadbiskupa zagrebačkog, Aleksiju, patrijarhu moskovskom i cijele Rusije, u: IKA – Dokumenti, *Bilten IKA – Vijesti i dokumenti*, br. 34/95, 24. 8. 1995., str. 18-19.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 411-413.

²⁵¹ Nekoliko objekata Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj bilo je oštećeno, no njihova je brojka u usporedbi sa stradanim i razorenim objektima Katoličke crkve nemjerljiva, osobito na području oslobođenom u operaciji „Oluja“. No, opširnije će o stradalim crkvenim objektima SPC-a biti riječi u poglavlju *Stradanja Katoličke crkve u Hrvatskoj u vrijeme Domovinskog rata*, a pregled tih objekata, kao i popis neoštećenih objekata SPC-a u RH na području oslobođenom u operacijama „Bljesak“ i „Oluja“ nalazi se u knjizi *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, Zagreb, 1996., str. 416-439.

imovini.²⁵² Također je naglasio da je u tom duhu, propovijedajući neumorno načela iz *Evandjelja* glede pravednog mira i kršćanskog postupanja protiv svih oblika nasilja i nepravde, apelirao neprestano od početka rata na sve vjernike „da sačuvaju civilizaciju *Evandjelja*, civilizaciju vjere i civilizaciju ljubavi“, a osobito nakon oslobađanja hrvatskog teritorija operacijama „Bljesak“ početkom svibnja i „Oluja“ početkom kolovoza 1995., isticao potrebu opraštanja, tolerancije i izbjegavanja osвете. Osvrnuo se pritom kardinal Kuharić na rat u Bosni i Hercegovini koji još nije bio okončan, odnosno težak položaj tamošnjeg muslimanskog i katoličkog stanovništva, naglasivši da uz duboko suosjećanje s patnjama ratom pogođenog stanovništva u Hrvatskoj, snažno žali, osobno i kao poglavar Katoličke crkve u Hrvatskoj, zbog „teških progona i ubijanja Muslimana iz Srebrenice i Žepe, nehumanog izgladnjivanja stanovnika Bihaća, sistematskog etničkog čišćenja hrvatskog i muslimanskog stanovništva u području Banja Luke koje se već godinama odvija pred očima cijelog svijeta...“²⁵³

Dakle, i ovoga puta kardinal Kuharić isticao je suosjećanje i brigu Katoličke crkve u Hrvatskoj za događanja u BiH, odnosno stradanja tamošnjeg katoličkog i muslimanskog naroda, te snažno zagovarao da se ta stradanja što prije zaustave i da se na području BiH uspostavi mir. Potvrđuje to svojim riječima kada kaže, obraćajući se ruskom patrijarhu Alekseju, da u potpunosti dijeli njegovo mišljenje kako „kršćanima ostaje naravna dužnost pozivati na uzajamno opraštanje i slogu, odbacivanje nasilja i na mirno rješavanje postojećih međunarodnih pitanja“, te kako „Crkva u Hrvatskoj to čini danomice u svakom nastupu svojih dušobrižnika, a banjalučki biskup mons. Franjo Komarica i sarajevski nadbiskup kardinal Vinko Puljić su živi primjeri vjere, trpljenja i zalaganja za kršćanski apostolat i pravedan mir.“²⁵⁴ U tom nastojanju poziva se i na *Sarajevsku deklaraciju*²⁵⁵ potpisanu u svibnju 1994., te naglašava da se upravo u duhu te deklaracije, ali i svog kršćanskog poslanja, Katolička

²⁵²Pismo kardinala Kuharića, nadbiskupa zagrebačkog, Aleksiju, patrijarhu moskovskom i cijele Rusije, u: IKA – Dokumenti, *Bilten IKA – Vijesti i dokumenti*, br. 34/95, 24. 8. 1995., str. 18-19.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 411-413.

²⁵³ Pismo kardinala Kuharića, nadbiskupa zagrebačkog, Aleksiju, patrijarhu moskovskom i cijele Rusije, u: IKA – Dokumenti, *Bilten IKA – Vijesti i dokumenti*, br. 34/95, 24. 8. 1995., str. 18-19.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 411-413.

²⁵⁴Pismo kardinala Kuharića, nadbiskupa zagrebačkog, Aleksiju, patrijarhu moskovskom i cijele Rusije, u: IKA – Dokumenti, *Bilten IKA – Vijesti i dokumenti*, br. 34/95, 24. 8. 1995., str. 18-19.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 411-413.

²⁵⁵ Na ekumenskom susretu najviših vjerskih predstavnika održanom 17. svibnja 1994. u Sarajevu potpisana je zajednička izjava poznata kao *Sarajevska deklaracija* u kojoj se vjerski poglavari zalažu za mirno i pravedno rješavanje svih sporova i nesuglasica među narodima u Jugoslaviji. Također, važno je napomenuti da se i ruski patrijarh Aleksij u svom pismu kardinalu Kuhariću, 9. kolovoza 1995., također poziva na *Sarajevsku deklaraciju* te pritom ističe da „kakvi god bili naumi i postupci političkih vođa, kršćanima ostaje naravna dužnost pozivati na uzajamno opraštanje i slogu, na odbacivanje nasilja, na mirno rješavanje postojećih međunarodnih pitanja, na što uostalom poziva Deklaracija“ (IKA – Dokumenti, *Bilten IKA – Vijesti i dokumenti*, br. 34/95, 24. 8. 1995., 18.)

crkva u Hrvatskoj zalaže isključivo za pravedna rješenja „imajući u vidu da je svaka osoba, pa bila ona muslimanske, pravoslavne ili katoličke vjere, slika Božja koja zaslužuje dostojanstven život“.²⁵⁶

U vezi povratka protjeranog i iseljenog stanovništva s okupiranih hrvatskih područja, te obnove života na tom području, što će biti jedna od osnovnih zadaća Crkve u Hrvatskoj u poratnom razdoblju, nakon što je oslobođanjem okupiranih hrvatskih područja omogućen povratak, hrvatski (nad)biskupi daju u razdoblju neposredno nakon „Oluje“ mnoge izjave i poruke, kako vjernicima, tako i svećenicima, odnosno župnicima pojedinih župa, onih koje u ratu nisu stradale, te onih koje su se nalazile na okupiranim područjima i koje su pretrpjele brojna oštećenja svoje imovine, a zajedno sa svojim vjernicima bile iseljene. Njihova je osnovna poruka svojim službenicima, prije svega, da se uključe u stvaranje mogućnosti povratka i obnove duhovnog i društvenog života na dotad okupiranim i teško stradalim i opustošenim područjima. Primjerice, nadbiskup Franjo Kuharić već 11. kolovoza, netom nakon završetka vojne operacije „Oluja“, u svojoj Poruci svećenicima Zagrebačke nadbiskupije sažeo je neke smjernice kojih će se svećenici držati u procesu povratka i obnove, prije svega da se, uz služenje misa za poginule i skrb za ranjene, svim prognanim povratnicima pomaže „velikodušnom solidarnošću“ jer i Crkva je, uz državu i solidarnost svih građana, pozvana uključiti se u stvaranje mogućnosti povratka. Što se tiče samih vjernika, da bi se oni vraćali u svoje domove, potrebno im je omogućiti i vjerski život, ponajprije kroz iznalaženje i stvaranje nužnih prostorija za bogoslužje, kao i stanovanje svećenika. U svemu tome veliku će ulogu imati župe, odnosno (nad)biskupije koje nisu bile na područjima zahvaćenima ratnim stradanjima, odnosno pod srpskom okupacijom, kroz pomaganje povratničkim župama, odnosno sustezanje od pomoći i obnove vlastitih župa, ukoliko to trenutno nije potrebno.²⁵⁷

I na redovitom zasjedanju HBK, u Zagrebu od 10. do 12. listopada 1995., biskupi su razmatrali stanje Crkve u Hrvatskoj nakon „Oluje“, ponajprije u kontekstu povratka prognanika i materijalne te osobito duhovne obnove. U tom smislu, istaknuli su sve poteškoće na koje će vjerojatno nailaziti prognanici, odnosno sada povratnici u svoje porušene domove, raseljena i uništena mjesta, kao i uništene ili porušene crkve koje trebaju postati mjestom ponovnog okupljanja i duhovne obnove koja će slijediti onu materijalnu obnovu. Osnovna

²⁵⁶Pismo kardinala Kuharića, nadbiskupa zagrebačkog, Aleksiju, patrijarhu moskovskom i cijele Rusije, u: IKA – Dokumenti, *Bilten IKA – Vijesti i dokumenti*, br. 34/95, 24. 8. 1995., str. 18-19.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 411-413.

²⁵⁷BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 404-405; „Solidarnošću omogućiti povratak“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIV, br. 33 (1105), 13./20. 8. 1995., 8.

zadaca koja je pred njima nakon povratka, jest da se bore protiv ogorčenosti zbog ruševina na koje dolaze te zbog ubijenih i nestalih koje još uvijek traže, da ne dopuste da ih vode mržnja i osveta, jer iz „činjenice da je nama [hrvatskom narodu i Crkvi] učinjeno zlo ne slijedi da mi smijemo uzvratiti istom mjerom“, a „uzimati pravdu u svoje ruke, privatnim je građanima – po moralu i po zakonu – nedopustivo. (...)“, štoviše, „jamčiti sigurnost svim ljudima čast je i dužnost državnih vlasti, ali i svih građana.“²⁵⁸

Da su hrvatski biskupi dosljedno i neprestano upozoravali na pojedine zločine koji su tijekom i nakon akcije „Oluja“ počinjeni na oslobođenom području RH, svjedoči i njihova izjava s ovog zasjedanja HBK, pri čemu su i tom prilikom jasno istaknuli da, osim što ih uznemiruju vijesti o zločinima protiv civila srpske narodnosti i njihove imovine, strogo osuđuju takav oblik bezakonja i takve postupke kao „nemoralne i protivne Božjem zakonu“.²⁵⁹

U Vatikanu je 17. listopada 1995. održan susret Svetoga Oca pape Ivana Pavla II. i biskupa s područja bivše Jugoslavije, odnosno biskupa iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, te Crne Gore, Srbije i Vojvodine. Kardinal Kuharić na tom je susretu uz zahvale Svetome Ocu, kako na njegovom pozivu za susret s biskupima iz bivše Jugoslavije u još jednom pokušaju promišljanja na koji način što prije ostvariti mir u BiH, tako i za njegovo neumorno nastojanje tijekom čitavog rata da se u Hrvatskoj i u BiH zaustavi nasilje i uspostavi mir i sloboda za sve narode, također i ovdje upozorio na političke prilike kakve su bile u Hrvatskoj još prije početka rata. Upozorio je da je dio stanovništva srpske narodnosti u Hrvatskoj pod izlikom vlastite ugroženosti 1990. i 1991. započeo pobunu protiv legalno izabrane hrvatske vlasti, koja je od prvih terorističkih i oružanih sukoba prerasla u agresiju Srbije i JNA na Hrvatsku, te kasnije na BiH, a s ciljem stvaranja tzv. Velike Srbije, koja bi obuhvaćala dijelove jugoslavenskih republika u kojima je živjelo srpsko stanovništvo, što je prouzročilo teška ljudska i materijalna stradanja, kao posljedicu pokušaja da se silom ostvari ideja tzv. Velike Srbije. Sve to dovelo je do reakcije hrvatske države, kako je i ovom prilikom istaknuo kardinal Kuharić, da vojnom operacijom, nakon mnoštva neuspjelih pregovora i nepoštivanja svih potpisanih primirja sa srpskom stranom, oslobodi okupirana područja iz kojih su bili protjerani Hrvati i pripadnici drugih nesrpskih etničkih zajednica, a stanje koje je na tom području potom zatečeno potvrdilo je razmjere i posljedice agresije na RH. Posebno je

²⁵⁸ „Poruka hrvatskih biskupa s osmog Sabora HBK glede stanja u Crkvi i Domovini nakon akcije 'Oluja'“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1 – 1995. (3), 18. 12. 1995., 10-13.

²⁵⁹ „Poruka hrvatskih biskupa s osmog Sabora HBK glede stanja u Crkvi i Domovini nakon akcije 'Oluja'“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, , br. 1 – 1995. (3), 18. 12. 1995., 10-13.

kardinal Kuharić iznio podatke o stradanju katoličkih župa, njezinih vjernika i crkvenih objekata, istaknuvši da je operacijom „Oluja“ oslobođeno 68 katoličkih župa, od kojih niti jedna nije imala crkvene objekte pošteđene od djelomičnih ili potpunih oštećenja, a mnoge su crkve, kapele i samostani do temelja razoreni i potpuno uništeni.²⁶⁰

S obzirom da se ovaj susret održavao samo nekoliko tjedana nakon oslobodilačke operacije „Oluja“, kardinal Kuharić ponovo je imao potrebu izraziti definirani stav Katoličke crkve o obrani i oslobađanju okupiranog teritorija silom, naglasivši i tom prilikom da je „oslobađanje hrvatskih okupiranih područja, koja su uvijek povijesno pripadala Hrvatskoj²⁶¹ i koja su kao takova priznata najnovijim međunarodnim dokumentima (Rezolucije UN-a), bilo [je] moralno pravo hrvatske države... Pregovorima, unatoč strpljivosti kroz četiri godine, nije se uspjelo postići pravedno rješenje mirnim putem...“²⁶² A kakvo je bilo djelovanje Crkve u Hrvatskoj za cijelo vrijeme rata i neposredno pred početak oslobađanja okupiranih hrvatskih područja, podsjetio je kardinal riječima da je Crkva u svim tim momentima neprestano inzistirala da se obrana, iako se „žrtva ima pravo braniti od nepravednog napadača“, drži moralnih načela, odnosno da ne prijeđe u nasilje kao izraz osvete i mržnje, ali i da hrvatski prognanici nakon povratka u svoje domove ne padnu u „napasti mržnje i osvete“, kao što je i ovdje upozorio na činjenicu da je „nažalost, bilo slučajeva pljačkanja srpskih kuća i paljenja“, protiv čega je Crkva javno protestirala i na što je uvijek javno upozoravala.²⁶³

Nakon tog susreta sa Svetim Ocem u Rimu, svi biskupi su potpisali zajedničko priopćenje u kojemu se istaknuli cilj susreta – da biskupi zajedno, s pastoralnog gledišta istraže prilike mjesnih zajednica nakon četiri godine rata i u procesu teškog ostvarivanja mira na području bivše Jugoslavije, te u nekoliko točaka saželi utvrđene i preuzete zadaće za buduće služenje u svojim vjerničkim zajednicama, među kojima su posebno istaknuli zadaću jačanja pomirenja među osobama i etničkim skupinama, pozivajući ih da „odbace mit ogorčenoga nacionalizma te da njeguju zdravo domoljublje, potičući tako iskreni suživot“, poučavajući ih za življenje „kršćanskoga opraštanja u cilju liječenja rana proizvedenih mržnjom“; upućujući ih da rade na jačanju dijaloga i uzajamnog poštovanja s pravoslavnim vjernicima na mjesnoj, nacionalnoj i regionalnoj razini, kao i s muslimanskim vjernicima, te na obnovi svih sakralnih objekata koji su ratom razoreni, „jer su to znakovi nade i sredstva

²⁶⁰ IKA – Dokumenti u: *Bilten IKA – Vijesti i dokumenti*, br. 42/95, 19. 10. 1995., str. 17–18.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 417-423.

²⁶¹ Ovim tvrdnjama u govoru kardinala Kuharića prethodio je kratak pregled hrvatske povijesti od 9. stoljeća na dalje, sve do političkih prilika krajem 1980-ih koje su dovele do sloma Jugoslavije i rata u Hrvatskoj.

²⁶² IKA – Dokumenti u: *Bilten IKA – Vijesti i dokumenti*, br. 42/95, 19. 10. 1995., str. 17–18.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 417-423.

²⁶³ IKA – Dokumenti u: *Bilten IKA – Vijesti i dokumenti*, br. 42/95, 19. 10. 1995., str. 17–18.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 417-423.

zajedništva (...).²⁶⁴ Bile su to najznačajnije smjernice upućene svim vjernicima Katoličke crkve, ali i svim građanima novostvorenih država na području bivše Jugoslavije za budući miran suživot koji se prije svega, kako smatra Crkva, mora temeljiti na zaštiti temeljnih ljudskih prava i dostojanstva svakog čovjeka da bi se izgradilo novo, pravednije društvo i miran zajednički život svih naroda na prostoru bivše Jugoslavije bez obzira na njihovu vjersku i nacionalnu pripadnost. Takve i poruke sličnog sadržaja upućivali su gotovo redovito službenici Katoličke crkve u svim javnim prilikama nakon „Oluje“, a osobito su u razdoblju koje je slijedilo nakon završetka rata, a koje će karakterizirati obnova materijalnog i duhovnog života osobito na oslobođenim hrvatskim područjima, predstavnici Crkve naglašavali upravo ulogu Katoličke crkve u predstojećim vremenima, što su smatrali svojom najvažnijom zadaćom, ističući kako Crkva sada mora „prijeći od pastoralne strategije koja je bitno bila usmjerena na obranu i očuvanje, na strategiju novih dostignuća i pastoralnog stvaralaštva“. Jedna od glavnih zadaća u tom procesu koja stoji pred svim službenicima Katoličke crkve jest „nova evangelizacija svih društvenih prilika poslije komunizma i rata, ponajprije društveno pomirenje bivših komunista i protivnika komunizma, pomirenje u pravednosti i poštivanju uzajamnih prava i dužnosti sa srpskom manjinom, prožimanje moralnim načelima javnog života i političke vlasti na svim razinama, preuzimanje zadatka da Crkva bude također kritička savjest društva, što traži osobitu pozornost i zauzimanje za evangelizaciju političkoga života u njegovim ljudima, ideologijama i ustrojstvima“ (ove je riječi izgovorio zadarski nadbiskup koadjutor Ivan Prenda 25. listopada 1995. na međunarodnom simpoziju u Rimu).²⁶⁵ U ovim i sličnim riječima službenika Katoličke crkve tijekom druge polovice 1995. sažete su bile poruke koje je Crkva upućivala svojim vjernicima u Hrvatskoj, ali i svim građanima RH, kao i smjernice budućeg djelovanja Crkve u novim okolnostima poslijeratne Hrvatske pred kojom je tada bila zadaća ponovne izgradnje materijalnih i duhovnih vrijednosti porušenih u Domovinskom ratu, te novoga i boljega društva koje će se temeljiti na poštivanju prava i dostojanstva svakoga čovjeka u izgradnji novih i boljih društvenih odnosa i mirnog suživota s pripadnicima svih vjeroispovijesti i nacionalnosti koje žive u RH.

²⁶⁴Priopćenje nakon susreta Svetog Oca s biskupima iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Jugoslavije, Makedonije i Slovenije (17. 10. 1995.)“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1 – 1995 (3), 18. 12. 1995., 30-31.; IKA – Dokumenti u: *Bilten IKA – Vijesti i dokumenti*, br. 42/95, 19. 10. 1995., 19–20; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 424-425.

²⁶⁵ IKA – Dokumenti u: *Bilten IKA – Vijesti i dokumenti*, br. 46/95, 16. 11. 1995., 19–20.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 426-429.

5. ULOGA KARDINALA FRANJE KUHARIĆA KAO PREDSEDNIKA HBK I PRVOG ČOVJEKA KATOLIČKE CRKVE U HRVATSKOJ U VRIJEME DOMOVINSKOG RATA

5.1. Uloga i djelovanje kardinala Kuharića u prijelomnim trenucima stvaranja hrvatske države i u vrijeme velikosrpske agresije na Republiku Hrvatsku

Kardinal Franjo Kuharić²⁶⁶ uspostavom slobodne i neovisne hrvatske države 1991. godine postao je poglavar i vodeća osoba Crkve u Hrvata, i kao takav, zahvaljujući upravo svom snažnom pastoralnom djelovanju i neumornom zagovaranju slobode, jednakosti i prava svakog čovjeka i hrvatskog naroda u cjelini, kao i izuzetno velikom doprinosu u očuvanju vjerskog i nacionalnog identiteta, bio jedan od utjecajnijih biskupa Crkve u Hrvata 20. stoljeća. Takva ocjena može se smatrati opravdanom ako se u obzir uzme njegova uloga i djelovanje u izrazito nepovoljnim prilikama za Katoličku crkvu u komunističkoj Jugoslaviji, te njegova uloga, djelovanje i svesrdno zalaganje za mir, pravdu i zaštitu ljudskih prava u prijelomnim trenucima stvaranja moderne i neovisne hrvatske države i teškim ratnim godinama.

Odnos zagrebačkog nadbiskupa, kardinala Franje Kuharića prema prijelomnim političkim događajima krajem 1980-ih i početkom 1990-ih, te ratnim zbivanjima i velikosrpskoj agresiji na Republiku Hrvatsku koja je potom uslijedila, najbolje se vidi iz njegovih jasnih i često oštih poruka upućenih međunarodnoj javnosti i svjetskim velesilama, da se pokrenu i zaustave ratna zbivanja na području bivše Jugoslavije, kao i iz njegovih mnogobrojnih apela za mir, izjava i poruka kojima brani mladu hrvatsku demokraciju te poziva na dijalog, solidarnost, pravdu, ljubav i mirno rješavanje nastalih međunacionalnih sukoba na području Jugoslavije, odbacujući i jasno osuđujući svaku mržnju i nasilje. Upravo njegovi apeli, poruke i brojne propovijedi u kojima je pozivao na mir i na zaustavljanje sukoba, svjedoče kolika je i kakva bila njegova uloga kao vodeće osobe Katoličke crkve u Hrvatskoj u vrijeme Domovinskog rata.

Kada je govorio o odnosu Katoličke crkve i države, osobito u svjetlu političkih i društvenih promjena koje su se dogodile na području dotadašnje SFRJ početkom 1990-ih godina a koje je obilježio prijelaz iz jednog političkog sustava - totalitarizma u potpuno

²⁶⁶Rođen je 15. travnja 1919. u Pribiću kraj Krašića, a umro 11. ožujka 2002. u Zagrebu. Za svećenika je zaređen 15. srpnja 1945., za pomoćnog zagrebačkog biskupa 3. svibnja 1964., a 19. srpnja 1970. za zagrebačkog nadbiskupa. Dužnost nadbiskupa obavlja do 4. listopada 1997., kada ju predaje Josipu Bozaniću. Kardinalom ga je imenovao papa Ivan Pavao II. 2. veljače 1983. godine. Od 1970. bio je predsjednik Biskupske konferencije Jugoslavije, odnosno od 1992. predsjednik Hrvatske biskupske konferencije.

drugačiji politički sustav - demokraciju, kardinal je uvijek isticao da je uloga Crkve bez obzira o kakvom se političkom sustavu radilo, uvijek jednaka, odnosno da Crkva djeluje autonomno u svakom političkom sustavu. U bilo kojoj vlasti, kako je tumačio kardinal Kuharić, „crkva svakako hoće biti Crkva, neće biti ni politička stranka niti neka politička organizacija, već hoće biti Crkva sa svim svojim poslanjem, sa svojom strukturom, sa svojom organizacijom, sa svim onim što ona kao takva jest. Dakle, ona je zajednica vjere i njezino središte je Isus Krist, objava, spasenje čovjek au vremenu za vječnost i – život, život po vjeri. Ona kao takva onda svjedoči i odgaja čovjeka da živi dostojno svoga vječnoga poziva i smisla u vremenu, da tako onda u vremenu kroz čovjeka, kroz njegovu savjest i život mijenja svijet na bolje, da to bude bolji svijet, da to bude svijet pravednih odnosa, svijet ljubavi i svijet mira. To je svrha poslanja Crkve u svakom sistemu, u svakoj kulturi i u svakom vremenu. Jer, kao takva ona želi biti slobodna. (...)“²⁶⁷

A kada govori o položaju i ulozi Katoličke crkve u demokratskim društvima, odnosno u novostvorenoj hrvatskoj državi u kojoj je demokracija istisnula dotadašnji jednopartijski sustav vlasti, kardinal naglašava da demokratska vlast, bez obzira na postojanost poslanja Crkve i njezine opće odredbe o odnosu sa svakom državom, odnosno političkom zajednicom, „ipak ima drugačiji odnos prema Crkvi“, jer ju „ne smatra negativnom prisutnošću i priznaje joj pozitivne vrijednosti, da utječe na moralnu svijest ljudi i naroda, da odgaja za dobro, i zato joj je dana mogućnost da se javno pojavi u društvu. (...)“²⁶⁸

Ovakvi stavovi i definiranje odnosa Katoličke crkve i hrvatske države bili su i općeniti stavovi Katoličke crkve u Hrvatskoj, odnosno općeniti stavovi Katoličke crkve prema političkoj, odnosno državnoj zajednici općenito, definirani na Drugom vatikanskom saboru, a o čemu je bilo više riječi na uvodnim stranicama ovoga rada.

Također, često je u svojim javnim istupima kardinal Kuharić isticao kako rat koji se vodio u Hrvatskoj, a zatim i u Bosni i Hercegovini, nije bio vjerski rat, već rat koji su započeli „generali JNA i ekstremisti srpske nacionalističke politike“ s ciljem ostvarivanja svojih političkih ciljeva i teritorijalnih pretenzija za stvaranje tzv. Velike Srbije. Naglašavao je često kardinal Kuharić, da je rat koji se vodio na području bivše Jugoslavije, odnosno njezinih republika, Hrvatske te BiH, rat jednog totalitarnog režima protiv demokracije, protiv slobode i protiv temeljnih prava čovjeka, odnosno naroda. Stoga, smatrao je, napadnuti narodi imaju moralno pravo i obavezu braniti svoju slobodu i svoj opstanak, jer „ne može netko zato što je

²⁶⁷ „Svećenik nije komesar“, intervju iz lista „Danas“, od 8. listopada 1991., objavljen u: PAVIČIĆ, Darko, *Razgovori s kardinalom*, Zagreb, 1995., 15-21.

²⁶⁸ „Svećenik nije komesar“, intervju iz lista „Danas“, od 8. listopada 1991., objavljen u: PAVIČIĆ, Darko, *Razgovori s kardinalom*, Zagreb, 1995., 15-21.

jači imati pravo da potlači drugoga i osvoji njegovu zemlju“, a upravo mir „uključuje zaštitu od nepravednog napadača, poštivanje prava svakog čovjeka i svakog naroda, siguran život za svakoga ondje gdje se rodio, zajamčenu slobodu i ravnopravnost za sve ljude i narode“, i „samo slobodni ljudi i narodi mogu biti suradnici i prijatelji“.²⁶⁹

Također, u tom kontekstu karakteriziranja rata u Hrvatskoj i BiH kao vjerskog rata, kardinal Kuharić izjavljivao je da su uzroci ratu potpuno drugačije prirode, utemeljeni prije svega na nacionalnim i ideološkim razlikama, a oni koji čine zločine protiv čovjeka i sustavno uništavaju stambene i sakralne objekte, što je bio slučaj u otvorenoj agresiji na RH od strane srpskih snaga i JNA, nisu vjernici ni katoličke ni pravoslavne vjeroispovijesti, već „bezbošći vođeni mržnjom i nasiljem“.²⁷⁰

U brojnim euharistijama koje je služio, odnosno propovijedima koje je u tim prigodama održao kardinal se osvrtao na aktualna ratna zbivanja u Hrvatskoj i tom prilikom gotovo svakodnevno u razdoblju od ljeta 1991. do ljeta 1995. molio za mir, za obustavu nasilja, za poginule i ranjene, za prognane i iseljene. Brojni su primjeri takvih propovijedi, ovdje ću navesti neke od njih. Primjerice, propovijed od 5. srpnja 1991. na misi u zagrebačkoj katedrali, kada je kardinal Kuharić govorio:

„... nasilja koja su započela prije gotovo godinu dana protiv slobode, mira i dostojnog suživota različitih nacionalnosti u nekim krajevima Hrvatske, sve više se rasplamsavaju. Dnevno slušamo vijesti o ranjenima, ubijenima, otetima, zarobljenima; napadi na domove, razaranje i prekid prometnica sada su u Hrvatskoj svakodnevna stvarnost. Potresao nas je pravi ratni sukob u Sloveniji koji se, nadamo se, smiruje, ali sve se otvorenije prijeti Hrvatskoj.

Pitamo se: Gdje mi to živimo? U kojem mi to vremenu živimo? Kakva je to civilizacija koja dopušta takva nasilja? Što je to u čovjeku da mrzi drugoga, otima tuđe, razara i ubija? To je odsutnost Boga iz duše i svijesti. To je život zamračene misli i srca... (...)

Onaj tko čini nasilje protiv tuđeg prava, slobode, mira i samoga života, morao bi se pitati: Bi li sâm htio da mu se ruši kuća, da mu se pljačka imovina, da mu se djeca šalju u smrt i da napokon i sam bude ubijen? Sigurno ne! Ali što ne želi da drugi njemu čini, nema ni on nikakva opravdanja da to čini drugome. Nitko od naredbodavaca ni od izvršilaca nasilja ne bi htio biti napadnut, opljačkan, ranjen i ubijen. O tome bi trebali razmisliti i oni koji iz svoje sigurnosti potiču na mržnju i nasilje.“²⁷¹

Kardinal Kuharić kroz svoje je stavove i misli izrečene u brojnim propovijedima izricao stav Katoličke crkve o zbivanjima u Hrvatskoj. U propovijedi na 260. zavjetnom

²⁶⁹Iz pisma kardinala Kuharića Sidneyu Hinkesu, tajniku Anglikanskog mirovnog pokreta u Engleskoj, 24. ožujka 1993. (u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 321-322.).

²⁷⁰BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 201.; „Samostalna Hrvatska – ostvarenje povijesne i pravne logike“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 42 (906), 20. 10. 1991., 3.

²⁷¹KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 139-143.

hodočašću grada Zagreba, 14. srpnja 1991., istaknuo je da „Crkva katolička u hrvatskom narodu i u ovom trenutku poziva na mir, nudi mir, želi mir, da svakom čovjeku i svakom narodu bude zajamčeno njegovo dostojanstvo, njegova prava, sloboda i mir. To je civilizacija koja je izrasla u Europi iz Evandjelja, iz onoga temeljnog Ustava koji je navijestio Isus Krist.“²⁷²

Slično je ponovio samo nekoliko dana kasnije u svom proglasu „braći svećenicima, redovničkim zajednicama i vjernicima Zagrebačke nadbiskupije“ uoči i povodom blagdana Velike Gospe, 2. kolovoza 1991., kada je progovorio o stradanjima Katoličke crkve u ratnom vihoru koji je sve više zahvaćao dijelove Hrvatske. Napisao je:

„...nametnuti rat hrvatskome narodu i svim građanima Hrvatske sve pogađa, za sve je nesreća i svima prijeti teškim nevoljama. Brojna hrvatska sela u krajevima s miješanim stanovništvom, živeći u miru i ne ugrožavajući nikoga, napadana su ubitačnom i razornom paljbom, što stanovništvo sili na bijeg. Smrtonosnom su nasilju izložena djeca i starci, nemoćni i bolesni. Brojne su župe ostale bez svećenika i vjernika, a crkve više-manje teško oštećene, neke gotovo porušene. (...) To je zločin pred Bogom i svijetom!

Svi ljudi dobre volje žele mir, bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost. Mir sadrži u sebi sve vrijednosti života i suživota: slobodu, pravednost, istinu i ljubav. Protiv mira je svaka mržnja, nepravda, otimačina tuđeg, tlačenje drugoga.“²⁷³

Pozivao je kardinal Kuharić u svim prilikama na čovjekoljublje i obranu slobode i mira, ali u zakonitostima pravne države, bez osвете i mržnje jer, smatrao je:

„...naše rodoljublje ne smije biti ni rasističko, ni imperijalističko, ni šovinističko. Naše je rodoljublje kršćansko. (...) [Jer] ako je moj protivnik spalio moju kuću, ja neću zapaliti njegovu! Ako je razorio moju crkvu, ja neću ni dirnuti njegovu, dapače, čuvat ću je. Ako je napustio svoj dom, ja neću ni igle uzeti iz njegova! Ako je ubio moga oca, brata, sestru, ja neću vratiti istom mjerom nego ću poštivati život njegova oca, brata, sina, sestre!“²⁷⁴

U svom intervjuu koji je objavljen u *Glasi Koncila* 20. listopada 1991., nedugo nakon što je Sabor RH 8. listopada donio konačnu odluku o odcjepljenju RH od SFRJ i njezinu osamostaljenju, kardinal Kuharić ponovio je svoj stav, ujedno i stav Katoličke crkve u Hrvatskoj u to vrijeme, da je takva saborska odluka o samostalnosti i suverenosti RH rezultat volje hrvatskog naroda i građana Hrvatske, potvrđena na slobodnim višestranačkim izborima u proljeće 1990., odnosno na referendumu u travnju/svibnju 1991. godine. A demokratske promjene općenito, koje su zahvatile Hrvatsku, odnosno sve jugoslavenske republike, osim

²⁷²KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 147.

²⁷³KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 157-163.

²⁷⁴KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 162.

Srbije i Crne Gore, kao i narode u Istočnoj Europi, smatrao je kardinal Kuharić, rezultat su dugogodišnje borbe potlačenih naroda za slobodom. Toj slobodi, ponajprije u vidu poštivanja ljudskog i nacionalnog dostojanstva „veselila se i Crkva kao zajednica vjernika u narodu (...) koja proglašenje potpune samostalnosti i neovisnosti Republike Hrvatske kao suverene države doživljava kao radostan događaj i ostvarenje povijesne i pravne logike.“²⁷⁵ Stoga bi i život u takvoj slobodnoj Hrvatskoj, isticao je kardinal Kuharić, trebao biti temeljen na punom poštivanju ljudskih i nacionalnih prava, a država Hrvatska utemeljena na moralnim načelima istine i pravednosti, te u službi svakog čovjeka, obitelji, ali i cijele zajednice.

Gotovo svakodnevno kardinal Kuharić u svojim je propovijedima, molitvama, apelima, kao i mnogobrojnim intervjuima koje je davao domaćim, ponajprije katoličkim i hrvatskim dnevnim političkim tiskovinama, te na radiju i televiziji, ali i stranim novinarima i medijima, isticao osnovne postulate koji su ga vodili u njegovom osobnom angažiranju kao i djelovanju kroz ulogu prvog čovjeka Katoličke crkve u Hrvatskoj. To su, prije svega, temeljna prava svakog čovjeka i svakog naroda, jer, smatrao je i neumorno ponavljao kardinal Kuharić, „čovjek je po naravi član zajednice, takva zajednica je obitelj i zato obitelj ima posebna prava da bude zaštićena; zatim postoje šire zajednice na razini posla, službe, mjesta, do nacionalne zajednice ili naroda... Kao što individualna osobnost ima svoja neotuđiva prava i nepovredivo dostojanstvo, tako i narod kao kolektivna osobnost ima pravo na slobodu, svoj dom, domovinu. Narodu slobodu jamči njegova država. Narod bez države nikad se ne može smatrati slobodnim. Kad narod nema slobode, onda je ponižen, obespravljen, lišen mogućnosti svoga života u punini. To je logika prava i dostojanstva ljudske osobe“, a te se logike kardinal Kuharić u svim svojim javnim nastupima poglavara Katoličke crkve u Hrvatskoj strogo držao, što dokazuju upravo ovakve njegove izjave i propovijedi.²⁷⁶

Na svojim čestim putovanjima po Hrvatskoj i izvan zemlje, primjerice i u svom posjetu SAD-u u studenom 1991., kardinal Kuharić neumorno je, osobito tijekom druge polovice 1991., ali i kasnije, upozoravao da se u Hrvatskoj vodi osvajački rat koji teško ugrožava opstojnost hrvatskoga naroda i koji ostavlja teške posljedice, odnosno brojne ljudske žrtve i velike materijalne štete. Boraveći u SAD-u, kardinal Kuharić je od 11. do 15. studenoga 1991. prisustvovao zasjedanju američkih biskupa u Washingtonu, pred kojima je također otvoreno progovorio o stradanjima i ratnim strahotama u Hrvatskoj, ističući osobito stradanja Crkve, navodeći da je u Hrvatskoj dotad već „teško oštećeno, a dijelom potpuno

²⁷⁵BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 197-202.; „Samostalna Hrvatska – ostvarenje povijesne i pravne logike“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 42 (906), 20. 10. 1991., 3.

²⁷⁶BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 394-398

porušeno preko 220 crkava, samostana, župnih kuća; preko 180 župa na području Republike Hrvatske više ne postoji jer su vjernici rastjerani zajedno sa svećenicima...²⁷⁷ Dok se Crkva s druge strane, istaknuo je kardinal Kuharić, neumorno zauzima za mir, poštivanje međudržavnih granica te poštivanje ljudskih i nacionalnih prava i sloboda, i u tom cilju neprestano poziva na dijalog, mirno rješavanje sukoba i zaustavljanje svih oblika nasilja. No, kardinal Kuharić smatra kako bi upravo međunarodno priznanje republika Hrvatske i Slovenije, koje bi jamčilo nepovredivost njihovih granica, bio „veliki prilog obustavi rata“, na što otvoreno poziva i moli potporu Katoličke crkve u SAD-u.²⁷⁸

Američki biskupi svojom su zajedničkom izjavom potvrdno odgovorili kardinalu Kuhariću na njegove tvrdnje i zahtjeve, te se složili s činjenicom da se protiv Hrvatske vodi nepravedan rat, izjavljujući da su i sami svjesni velikih ljudskih žrtava i teških materijalnih razaranja, pa u tom cilju oni također apeliraju na međunarodnu zajednicu, svoju vlastitu Vladu i državni vrh, „da udvostruče napore i pronadu putove koji su im pristupačni, uključujući dobre usluge Europske zajednice, Konferencije o sigurnosti i suradnji u Europi i Ujedinjene narode – da se zaustavi nasilje i da se potraži političko rješenje te krize“, te u tom cilju urgiraju kod svoje Vlade da „suraduje sa Svetom Stolicom i drugim državama u naporima oko postizanja međunarodnog konsenzusa u prilog priznavanja neovisnosti Hrvatske, Slovenije i drugih republika koje to traže u skladu s načelima završnog akta iz Helsinkija“, a napore kardinala Kuharića i katoličkih biskupa Slovenije i drugih bivših jugoslavenskih republika podupiru „da rade, u suradnji s vodstvom Srpske pravoslavne crkve i drugih vjerskih čelnika, oko poticanja mirnog i pravednog rješenja ovog sukoba...“²⁷⁹

Boraveći u SAD-u od 8. do 18. studenoga 1991., kardinal Kuharić uputio je i otvoreno pismu tadašnjem američkom predsjedniku Georgeu Bushu, u kojemu je opet otvoreno govorio o stradanjima u Hrvatskoj kao posljedici velikosrpske agresije, jer „federalna armija u savezu sa srpskim teroristima“ napada neprestano naselja i gradove u Hrvatskoj, pri čemu kardinal posebno ističe gradove Vukovar i Dubrovnik, „kao simbole patnji koje trpi pučanstvo u Hrvatskoj“, a agresiju na Hrvatsku naziva zločinom protiv čovječanstva, kojemu je cilj

²⁷⁷ „Kardinal Kuharić u hrvatskom iseljeništvu, Sjeverna Amerika“, priredio mons. Vladimir Stanković, 249-251.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 208-210.; „Ovaj je rat sramota demokratskog i slobodnog svijeta“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 48 (912), 1. 12. 1991., str. 1 i 3.

²⁷⁸ „Kardinal Kuharić u hrvatskom iseljeništvu, Sjeverna Amerika“, priredio mons. Vladimir Stanković, str. 249-251.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 208-210.; „Ovaj je rat sramota demokratskog i slobodnog svijeta“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 48 (912), 1. 12. 1991., str. 1 i 3.

²⁷⁹ „Kardinal Kuharić u hrvatskom iseljeništvu, Sjeverna Amerika“, priredio mons. Vladimir Stanković, str. 249-251.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 208-210.; „Čini besprimjerne okrutnosti“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 48 (912), 1. 12. 1991., 3.

„genocid nad hrvatskim narodom“.²⁸⁰ Obzirom da je proces demokratizacije u zemljama Istočne Europe zahvatio i jugoslavenske republike (Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Makedonija) koje su potom provele višestranačke demokratske izbore i na temelju njih uspostavile svoje parlamente i vlade kao zakonodavna i izvršna tijela vlasti, te referendum na kojima se njihovo stanovništvo s gotovo 95-postotnom većinom opredijelilo za slobodu i neovisnost, odnosno izlazak iz jugoslavenske federacije, a da je Hrvatskoj upravo zbog njezinih odluka o osamostaljenju nametnut osvajački rat, kardinal Kuharić ističe i ovom prilikom da su time ugrožena temeljna načela demokratskog svijeta, da svaki narod ima pravo na svoje dostojanstvo, slobodu i mir u skladu s univerzalnim načelima Helsinške deklaracije²⁸¹, odnosno Pariške povelje²⁸². Ta načela jednako vrijede za sve ljude i narode i temelj su mira i sigurnosti, a budući da su ona ratom u Republici Hrvatskoj ugrožena, da bi se uspostavio mir, potrebno je prije svega Republici Hrvatskoj, odnosno i svakoj republici koja to želi, priznati međunarodni subjektivitet i neovisnost i slobodu u njezinim međunarodno priznatim granicama, istaknuo je kardinal Kuharić, te u tom kontekstu otvoreno pozvao SAD, na čelu s predsjednikom Bushom, da se „odlučno zauzmu za obustavu krvavog rata u Hrvatskoj i za priznavanje volje hrvatskog naroda da bude slobodan među slobodnim narodima Europe i svijeta...“²⁸³

Stavove Katoličke crkve u Hrvatskoj o ratu i svakodnevnom stradanju civilnog stanovništva, kao i razaranjima hrvatskih sela i gradova, kulturne baštine i sakralne arhitekture, te nužnost međunarodnog priznavanja Hrvatske, kardinal Kuharić sažeo je i predočio i u svom pismu ministrima vanjskih poslova Europske zajednice, pri čemu je naglasio kako je „ovaj nametnuti osvajački rat protiv slobode i demokracije duboka rana cijeloj Europi... a priznanje Hrvatske i Slovenije, kao i drugih republika koje to žele, priznanje je demokraciji i pravednosti. Hrvatski narod želi živjeti slobodan na svome, u miru s drugima,

²⁸⁰ „Kardinal Kuharić u hrvatskom iseljeništvu, Sjeverna Amerika“, priredio mons. Vladimir Stanković, str. 252-254.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 211-213.; „Založite se da svanu dani mira“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 48 (912), 1. 12. 1991., 3.

²⁸¹ *Završni akt*, poznat i kao *Helsinška deklaracija* (odnosno *Deklaracija o načelima na kojima se uređuju odnosi između država sudionica*, koja sadržava 10 načela: o suverenoj jednakosti, poštivanju prava svojstvenih suverenosti; suzdržavanju od prijete ili primjene sile; nepovredivosti granica; teritorijalnoj cjelovitosti država; mirnom rješavanju sporova; nemiješanju u unutarnja pitanja; poštivanju ljudskih prava i temeljnih sloboda, uključujući slobodu mišljenja, savjesti, vjere ili uvjerenja; jednakim pravima i samoodređenju naroda; suradnji među državama; ispunjenju obveza prema međunarodnom pravu u dobroj vjeri) Konferencije o europskoj sigurnosti i suradnji usvojen je na Konferenciji KESS-a u Helsinkiju 1. kolovoza 1975.

²⁸² *Pariška povelja*, dokument usvojen 1990. na Konferenciji o europskoj sigurnosti i suradnji u Parizu; predviđa rješavanje međunarodnih odnosa suradnjom i uzajamnim poštivanjem, te u svom Završnom aktu donosi 10 načela, među njima ono o poštivanju ljudskih prava, demokracije i vladavine prava.

²⁸³ „Kardinal Kuharić u hrvatskom iseljeništvu, Sjeverna Amerika“, priredio mons. Vladimir Stanković, str. 252-254.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 211-213.; „Založite se da svanu dani mira“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 48 (912), 1. 12. 1991., 3.

poštujući prava sviju. Crkva se zalaže za mir i pomirenje u slobodi“, a u tom smislu podržava i traži „sigurne granice među suverenim republikama, da budu granice susreta i prijateljstva, a ne rata...“²⁸⁴, upravo stoga što vjeruje da demokratska Europa može uspostaviti mir u Hrvatskoj.

Rat je kardinal Kuharić također mnogo puta pokušao definirati objašnjavajući ratne prilike na hrvatskom tlu, primjerice u propovijedi na misi zadušnici za sve poginule u ratu, koju je služio u zagrebačkoj katedrali 3. travnja 1992., nakon što je nekoliko dana ranije posjetio hrvatske branitelje na jednom od brojnih bojišta u Hrvatskoj. Nazvao je rat „požarom koji se rasplamsao i kojemu nema tako skorog utrnuća“, nego štoviše, prijeti da se proširi:

„...jedan požar smrti na hrvatskom tlu, razarajući domove, crkve, bolnice, tvornice, protjerujući ljude s njihovih ognjišta gdje su mirno živjeli ne ugrožavajući nikoga. Taj požar, požar rata, spalio je mnoge živote naše braće i sestara, ne samo branitelja, nego i mirnih građana i staraca i starica i žena i djece. Požar! (...) Rat je misterij, kako god mu se davali politički motivi i razlozi, kako god ga pripisivali osvajačkim namjerama i dubokim mržnjama, on je ipak misterij u svojoj strahoti, strašno lice grijeha. Rat je zaista grijeh, najveći grijeh sa svim svojim očitovanjima, sa svim svojim posljedicama kao jedna crna poplava koja preplavljuje i živote i stvari i zemlju.“²⁸⁵

Općenito, u svojim je propovijedima, izjavama ili apelima za mir kardinal Kuharić često pokušavao objasniti što je rat, ponajprije kroz prizmu crkvenog shvaćanja rata, odnosa prema ratu i nasilju kao činu mržnje i grijehu, ali i preko stvarnih ljudskih i materijalnih stradanja koja su se događala u Hrvatskoj. Tako u jednoj propovijedi, između ostaloga, jasno rat definira kao „najveći grijeh“ koji sa sobom nosi sve „ostale grijeha: ubijanje, razaranje, pljačke, silovanja, gaženje dostojanstva ljudskih osoba i prezir svih ljudskih prava“, jer „rat je najveće zlo i nosi u sebi sva zla koja satiru čovjeka; rat je pakao na zemlji...“²⁸⁶

Nakon međunarodnog priznanja u siječnju 1992., Republika Hrvatska primljena je 22. svibnja 1992. i u Organizaciju Ujedinjenih naroda, što je u potpunosti afirmiralo njezin međunarodni položaj, a kardinal Kuharić je nakon toga „prijelomnog događaja naše povijesti“, u svojoj nedjeljnoj propovijedi, u Samoboru 24. svibnja, istaknuo da je „ulazak Hrvatske, a isto tako susjedne Slovenije i okrutnim ratom satirane Bosne i Hercegovine, u zajedništvo slobodnih naroda, potvrda pobjede načela slobode, prava i pravедnosti“, čime „stječemo i pravo na zaštitu i obranu slobode i prava protiv svakog nasilja. Svi građani Hrvatske, ljudi dobre volje, sigurno taj događaj uočavaju u njegovoj povijesnoj važnosti i

²⁸⁴BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 202-203.

²⁸⁵KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 217.

²⁸⁶Iz propovijedi od 26. rujna 1992., u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 279-280.; KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 251-252; „Listopad – vapaj za mirom“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 40 (956), 4. 10. 1992., 3.

pozdravljaju ga s iskrenom radošću i nadom da će svanuti dani mira i da će Hrvatska biti uistinu za sve svoje građane domovina slobode, prava, sigurnosti i socijalne skrbi za dostojan život osobe, obitelji i svih građana dobre volje.²⁸⁷

Zagrebački nadbiskup održao je 30. svibnja 1992. misu u zagrebačkoj katedrali povodom Dana državnosti²⁸⁸, a netom nakon primanja Hrvatske u članstvo OUN-a, pa je upravo stoga naglasio da je Hrvatska sada međunarodno priznata kao suverena i slobodna država i od najviših međunarodnih institucija, tj. Ujedinjenih naroda i Europske konferencije o sigurnosti i suradnji, što ponajprije za njezine građane znači da više nisu „anonimni objekt tuđih interesa, [već] subjekt u međunarodnim odnosima s pravom da sami sebe tumačimo: i svoju povijest, i svoja prava i svoje dostojanstvo.“²⁸⁹ No, sada kad je Hrvatska postala međunarodnim subjektom u društvu slobodnih i neovisnih država, pred njezinim je građanima pitanje uređenja države, kako bi ona zaista bila zemlja sigurnosti, slobode, prava i socijalne pravde za svoje građane, kroz ostvarenje moralno-duhovnog napretka društva, pa i materijalnog, za što su nužna „načela moralnog ponašanja i vrijednosti istine, ljubavi i pravednosti“ te Božje načelo „trajne univerzalne vrijednosti“ iz *Evandjelja* - „Sve, dakle, što želite da ljudi vama čine, činite i vi njima“ (Mt 7,12), koje svi ljudi dobre volje trebaju slijediti u ostvarivanju pravednog društva i slobodne domovine, unatoč razlikama u pripadnostima i opredjeljenjima. Katolička crkva ostvarenju toga načela daje svoj prilog pozivom na molitvu, post, skrušenost i obraćanje, jer će upravo i ostala Božja načela - ljubavi, slobode i mira, umnogome utjecati na izgradnju međusobnih odnosa među svim građanima Republike Hrvatske.²⁹⁰

U lipnju 1992. kardinal Kuharić sudjelovao je na 91. njemačkom katoličkom kongresu (Katholikentag), koji se od 17. do 21. lipnja održavao u Karlsruheu u Njemačkoj. U govoru koji je tom prilikom održao ponovo je istaknuo ono što je i dotad neumorno ponavljao, tumačeći uzroke sukoba na području bivše Jugoslavije i posljedice tih sukoba koje je trpjela Republika Hrvatska i njezini građani, kao i Bosna i Hercegovina. Naglasio je da je nakon procesa demokratizacije koji je u Europi počeo padom „željezne zavjese“, odnosno rušenjem Berlinskog zida 1989., kada je i Crkva doživjela svoju punu slobodu i afirmaciju u zemljama koje su dotad pripadale komunističkom bloku, i koje su mirnim putem prihvatile novo političko i društveno uređenje svojih država, poštujući prava naroda na samoodređenje, na

²⁸⁷ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 256-258.; KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 226-228.

²⁸⁸ Dana 30. svibnja 1990. održana je konstituirajuća sjednica novog, demokratski izabranog, višestranačkog Sabora SRH, a do 2001. godine taj se datum obilježavao kao Dan državnosti.

²⁸⁹ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 259-262; KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 233-237.

²⁹⁰ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 259-262; KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 233-237.

području Jugoslavije do takvoga razvoja događaja došlo krvavim putem, jer su u Jugoslaviji, kako ističe kardinal Kuharić, „bile tolike razlike, različiti narodi, različite povijesti, različite kulture, jezici i vjere“ koje je mogla pomiriti samo „istina, pravednost, sloboda i ljubav“, a kojih nije bilo, štoviše, „srpski političari nacionalističke i komunističke orijentacije nisu prihvatili miran rasplet“, već su se odlučili za rat, „rat protiv demokracije, protiv slobode i prava naroda, protiv čovjeka“.²⁹¹

Stoga je i u svojim brojnim propovijedima kardinal Kuharić koristio svaku priliku kako bi pozvao vjernike, ali i sve ostale da mole za mir i prestanak sukoba, da mole za žrtve rata, poginule, ranjene, prognane i izbjegle, da vjeruju u čovjekoljublje, jer se jedino istinskom ljubavlju prema svakom čovjeku, a ne silom i mržnjom, mogu prevladati svi sukobi, a samo praštanjem i ljubavlju mogu graditi (novi) međuljudski odnosi. Zato kardinal Kuharić i u ratu uvijek poziva na mir, na ljubav, na opraštanje i pomirenje, jer čovjek će samo tako biti dostojan i Božjega milosrđa, Božjega oprostjenja i mira. To je kardinal Kuharić često ponavljao u svakoj prigodi obraćanja vjernicima i cjelokupnoj hrvatskoj javnosti, a na takve se svoje poruke pozivao i na misi koju je služio za poginule civile i branitelje, 3. srpnja 1992. u zagrebačkoj katedrali. Progovorio je tada i o pravu na obranu, pravu na samoobranu u obrani domovine, istaknuvši da su životi svih civila i hrvatskih branitelja žrtvovani, odnosno darovani u obrani domovine, „ne u osvajanje, ne u otimačinu, nego u obrani sebe i svoga: u obrani slobode, u obrani prava i mira“.²⁹² Isto tako, naglasio je kardinal Kuharić, ta samoobrana ne smije ni na koji način biti zasjenjena mržnjom, a branitelji kojima je borba kao takva, u obrani, nametnuta, jer je napadnuta njihova sloboda, njihov dom i domovina, „ne smiju zasjeniti svoju samoobranu mržnjom i bilo kakvim nasiljem koje bi bilo izraz osvete“, jer „istinsko rodoljublje isključuje mržnju, istinsko rodoljublje mora biti spojivo s ljubavlju prema bogu i čovjeku. Ako branitelji brane slobodu svoga naroda i Hrvatske, oni brane dostojanstvo čovjeka i naroda, oni brane zakonitost i pravednost u svim odnosima, a mi [Katolička crkva i njezini vjernici] čvrsto vjerujemo da pobjeda pripada pravednosti, ljubavi i opraštanju. Mrak se ne može raspršiti mrakom, nego svjetlom!“²⁹³

Svoje stavove koje je kao poglavar Katoličke crkve u Hrvata u ratnom vremenu iznosio u ime čitave Katoličke crkve, prema zbivanjima u RH, odnosno prema ratu, nasilju, zločinima, agresiji, nepravdi, odnosno s druge strane, miru, pravednosti, ljubavi, pomirenju i opraštanju, smatrao je svojim osobnim stavovima i stavovima vjerskog poglavara na čelu

²⁹¹BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva ...*, 262-263.; „Rat u Hrvatskoj i BiH je rat protiv demokracije, slobode, prava naroda i čovjeka“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 26 (942), 28. 6. 1992., 3.

²⁹²KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 239-242.

²⁹³KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 239-242.

jedne Crkve, odnosno njezinog službenog tijela – Hrvatske biskupske konferencije. U brojnim intervjuima i izjavama za medije, primjerice i u *Glasu Koncila* od 13. prosinca 1992., kardinal Kuharić nedvosmisleno je, „i kao čovjek i kao kršćanin“ iznosio svoje stavove i osude svakog zločina i nasilja nad čovjekom, bez obzira kojoj vjeri ili nacionalnosti pripadao. Posebno se tom prilikom osvrnuo i na zločin silovanja, naglasivši da je „zločin uvijek zločin, gdje god se činio, protiv koga god se činio i kada god se činio, u prošlosti, sadašnjosti, budućnosti. Stoga najodlučnije osuđuje sve zločine počinjene nad hrvatskim i drugim nesrpskim stanovništvom na području Republike Hrvatske tijekom 1991. i 1992. godine, a osobito zločine silovanja, jer među svim zločinima koji su izvršeni protiv čovjeka, „bio to starca ili žena ili dijete, najveći je činjenica ženskih logora za silovanje. To je najveći zločin jer tu je ljudska osoba, žena, najdublje ponižena, zaniževano joj je svako dostojanstvo, uopće nije tretirana kao ljudsko biće, nego je pogažena do kraja u svom dostojanstvu...“²⁹⁴

Također, kada se govori o stavu Katoličke crkve prema zločinu, treba istaknuti da se kardinal Kuharić u nekoliko svojih propovijedi i izjava osvrnuo i na zločine počinjene s hrvatske strane, koje je oštro i glasno osuđivao. Primjerice, u propovijedi od 31. listopada 1993. u zagrebačkoj katedrali, gdje je jasno upozorio:

„Nažalost, koliko god smo puta u ovom ratu stalno pozivali da sačuvamo dostojanstvo svoje obrane i da ne padnemo u napast mržnje i osvete, što bi nas odvelo u zločin, nažalost, moramo biti žalosni da se ipak zločini događaju, tobože u ime hrvatskog naroda, tobože u obrani hrvatskog naroda. (...)

Mi osuđujemo svaki zločin tko ga je god učinio. Zločin je zločin. Nikome ne dopuštamo da prava, slobodu, interese hrvatskog naroda brani zločinom, jer to je napad na naše biće, na našu povijest i čast, na našu budućnost. (...)²⁹⁵

Na tradicionalnom novogodišnjem primanju predstavnika vjerskih zajednica u Hrvatskoj kod predsjednika RH Franje Tuđmana, 19. siječnja 1993., kardinal Kuharić je progovorio o oružanim napadima i incidentima koji su se na nekim područjima Hrvatske i dalje događali, unatoč tome što je Hrvatska tada već bila međunarodno priznata država, primljena i u članstvo Ujedinjenih naroda, pa godina koja je prethodila, unatoč iznimno važnim promjenama koje su se dogodile početkom te 1992. godine, ipak Hrvatskoj i svim njezinim građanima nije donijela toliko željeni mir i potpunu sigurnost, kao i uključivanje čitavoga teritorija RH u njezin pravni i demokratski poredak, što je bio osnovni preduvjet da

²⁹⁴BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 296-301; „Važnije je pouzdanje u Boga negoli u ljude“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 50 (966), 13. 12. 1992., 3.

²⁹⁵BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 337-338.; „Nitko nema pravo interese hrvatskog naroda braniti zločinom“ u: *Glas Koncila*, godište XXXII, br. 46 (1014), 14. 11. 1993., 3.

se obnovi razorena domovina, ali i rane nanese mnogim njezinim građanima, fizičke i psihičke, počnu polako zacjeljivati. „Brige su ostale, problemi čekaju rješenje, a mir koji je posve oduzet susjednoj novoj državi Bosni i Hercegovini, nije tako skoro na vidiku unatoč razgovorima na međunarodnoj razini...“²⁹⁶ No, „nitko ne smije isključiti nadu i prestati se moliti i nadati se miru“, riječi su koje je često ponavljao kardinal Kuharić, bez obzira je li se obraćao vjernicima na misnim slavljinama, govorio pred međunarodnom javnosti ili se obraćao predstavnicima drugih vjerskih zajednica, državnim poglavarima, političkim i vojnim vođama. Hrvatska država ostvarena je, priznata kao slobodna i neovisna država, postala je kao takva punopravnim subjektom u međunarodnim odnosima, no s druge strane, ta ista novostvorena država još uvijek je, i nakon gotovo dvije godine otkad je postala poprištem ratnih događanja, bila opterećena brojnim problemima prouzročenim upravo ratom. Stoga u budućnosti na prvom mjestu ponajprije treba biti „duhovna, moralna, kulturna, politička i gospodarska obnova“, mišljenje je i poruka kardinala Kuharića. A da bi se ona ostvarila, potrebna je „složna suradnja svih ljudi dobre volje koji mogu i hoće na tom području ugrađivati svoju stručnost i poštenje, svoju savjest i svoj rad bez obzira na razlike u pristupima određenim problemima i traženju rješenja. Bitna je dobronamjernost i raspoloženje da se služi nesebično općem dobru isključivši osobne interese“, jer, pozivajući se na načela Drugog vatikanskog sabora i konstituciju *Radost i nada*, da bi se doista i uspostavio „humani politički život, nema ništa bolje nego njegovati unutarnji osjećaj pravednosti i dobrohotnosti i služenja općem dobru i učvršćivati temeljna uvjerenja o pravoj naravi političke zajednice, o njezinu cilju, o ispravnom izvršavanju i granicama javne vlasti“.²⁹⁷

Tijekom čitave 1993. i 1994. godine kardinal Kuharić koristio je svaku prigodu u svojim javnim obraćanjima da zaraćene strane, osobito političare i vojne zapovjednike, pozove na mirno rješavanje svih sukoba, na dijalog i poštivanje temeljnih ljudskih prava. Jedan od takvih poziva uputio je i s međuvjerskog susreta i molitve za mir u Asizu 9. i 10. siječnja 1993., koji je održan na poziv pape Ivana Pavla II., a kojemu je prisustvovala i delegacija hrvatskih biskupa. Izjavio je tada kardinal Kuharić da hrvatski biskupi, a i svi oni koji dolaze iz ratnih krajeva, odnosno Hrvatske te Bosne i Hercegovine, koji svjedoče neizrecivim patnjama i mnogobrojnim stradanjima nevinih žrtava, da oni najbolje „znaju pravu cijenu mira i pravu vrijednost dara mira“, a mir koji Bog daje, „mir je u slobodi i u

²⁹⁶BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 312-315; KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 269-273.

²⁹⁷BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 312-315; KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 269-273.

pravdi čovjeka i naroda, mir u istini i u međusobnom poštivanju ljudi i država; to je mir koji se gradi praštanjem, pomirenjem i ljubavlju.²⁹⁸

Kardinal Kuharić koristio je mnoge javne nastupe i prigode da posebno upozori na stradanja Crkve i njezinih vjernika na ratom zahvaćenim područjima Hrvatske te Bosne i Hercegovine tijekom cijeloga razdoblja rata. Brojni su primjeri takvih osvrta, mnogi su već ranije navedeni na stranicama ovoga rada, a kao još jedan primjer koji potkrjepljuje navedene tvrdnje može poslužiti kardinalova propovijed iz listopada 1993. godine:

„Rat ne prestaje. Dnevno se množe mrtvi, ranjeni i prognani sa svojih ognjišta. Pred očima Europe i svijeta u našim se prostorima odvija strašna drama nesmiljenog nasilja koje gomila ruševine i umnožava žrtve u bezbroj. Živeći u narodima, Crkva je pogođena patnjama svih ljudi i nosi teški križ svih patnika gdje god oni bili i trpjeli. U Hrvatskoj su gotovo sve biskupije pogođene utrnućem oko 120 župa u kojima više nema vjernika ni svećenika ni crkava. U Bosni dvije katoličke biskupije nestaju s područja na kojima je Crkva preživjela puna četiri stoljeća Otomanskog Carstva; sada izgara između dvije vatre...“²⁹⁹

Na novogodišnjem primanju za predstavnike vjerskih zajednica u Predsjedničkim dvorima u Zagrebu, 11. siječnja 1994. godine, kardinal Kuharić osvrćući se i ovoga puta na teške posljedice rata, osobito u Bosni i Hercegovini, obzirom da se netom bio vratio iz opkoljenoga Sarajeva (koje je gotovo četiri godine, od proljeća 1992., bilo u potpunoj blokadi srpskih snaga), pozvao „sve odgovorne koji imaju moć i mogućnost političkih odluka“ da ispituju najprije svoje savjesti i suoče se s patnjama stotina tisuća obitelji i ljudi koji su prognani, ranjeni, zatočeni, mučeni, silovani, ubijeni. Jer Crkva je „svojim poslanjem i iz svoje slobode uvijek založena za pravedan mir, uvijek stoji uz slabe, nezaštićene i potlačene“, a svakoga čovjeka odgaja da poštuje istinu, da štiti drugog čovjeka i njegova prava, da promiče pravedne odnose među ljudima i narodima u zajedničkoj izgradnji mira.³⁰⁰

O pojmovima mira i pravde kardinal Kuharić govorio je 23. siječnja 1994. na Svjetski dan mira, naglasivši tada da mir koji je pravda, u sebi onda nužno uključuje i pravedne odnose među državama, pa prema tome, međunarodno priznate države, dakle i one nove, imaju međunarodno priznate granice koje su nepovredive. A „strogo poštujući granice, države mogu graditi međusobne odnose na temelju pravednosti i tako granice postaju granice susreta, izmjene dobara i jamstvo mira. Stoga međunarodna zajednica, da bi spriječila sukobe, mora štititi među priznatim državama da se spriječi svako prisvajanje i osvajanje tuđega i da narodi

²⁹⁸BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 311.

²⁹⁹KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 305-306.

³⁰⁰BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 349-350.; KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 321-323.; „Da Hrvatska bude domovina mira, slobode i prava svih građana“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 4 (1024), 23. 1. 1994., 3.

moгу živjeti u sigurnosti i miru.“ Sama pravda, odnosno mir kao cilj svakoga čovjeka i naroda, prema definiciji Crkve, „pravednost je koja jamči poštivanje i ostvarivanje prava svake ljudske osobe da živi sigurno i slobodno u svom domu, u svojoj domovini! Pravedni odnosi među ljudima i narodima temelji su mira jer pravednost isključuje svako nasilje, svaku otimačinu, svako tlačenje slabijega po jačemu. Dostojanstvo ljudske osobe zahtijeva pravednost.“³⁰¹ Nadbiskup Kuharić objašnjava definicije pojma mir, koje je općenito često iznosio pred vjernicima i u svojim javnim nastupima, a namjera mu je pojasniti što sve u sebi kao pojam sadržava, što donosi svojim ostvarivanjem i koje mu je šire značenje, te zbog čega je osobito važno da se što prije uspostavi među zaraćenim stranama. Osim pravde, mir također podrazumijeva slobodu, jer „slobodni ljudi, slobodni narodi i slobodne države u punoj ravnopravnosti i pravednosti mogu živjeti u miru, suradnji i međusobnom poštovanju“. Uz pravdu i slobodu, mir u sebi nosi i pomirenje, odnosno „odbacivanje svake mržnje i svake želje za osvetom“, a pomirenje znači „izlazak iz mračne prošlosti mržnje, nasilja i nepravde u budućnost novih odnosa u slobodi i pravednosti“, zbog čega ono u sebi uključuje i podrazumijeva i opraštanje, kao „unutarnje oslobođenje srca koje je otvoreno za dobrotu i mir“. Mir je i ljubav, a „ljubav prema Bogu, ljubav prema čovjeku, ljubav prema istini i pravdi najsigurniji su temelj mira.“³⁰²

U svojim je javnim nastupima i propovijedima kardinal Kuharić također često izricao i ponavljao stavove Katoličke crkve o Hrvatskoj kao pravnoj državi, smatrajući da u takvoj državi svaki njezin građanin mora biti poštivan i zaštićen u svojim pravima, a odnosi među ljudima temeljeni na socijalnoj pravednosti i dostojanstvu svakoga čovjeka. Upravo iz tih razloga, kako je govorio kardinal Kuharić, u izgradnji života i međusobnih odnosa među svim građanima RH, bez obzira na njihove vjerske različitosti, osobito nakon završetka rata predstoji ogroman, ali zajednički posao: „sagraditi porušeno, izliječiti ranjeno, ispraviti nepravde i pravednim zakonima urediti sve odnose, prava i dužnosti da budu dostojni ljudskog i nacionalnog života.“ U tom smislu, kada govori o budućnosti hrvatske države, također naglašava da ona mora biti „država sloge i suradnje svih ljudi dobre volje na velikom poslu duhovne, moralne, kulturne i materijalne obnove“, a taj posao „mora okupiti sve moralne, poštene i stručne ljude, bez obzira na razne druge pripadnosti“.³⁰³

³⁰¹BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 351-353.; KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 325-328.

³⁰²BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 351-353.; KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 325-328.

³⁰³Iz govora kardinala Kuharića 16. siječnja 1992. na novogodišnjem primanju za predstavnike vjerskih zajednica u Predsjedničkim dvorima u Zagrebu, u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 244-246. i KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 213-215.

Iz brojnih ovdje navedenih, ali i navedenih primjera izjava i javnih obraćanja kardinala Kuharića, kao i primjera navedenih ranije na stranicama ovoga rada u kojima se kardinal osvrtao na sva aktualna politička i društvena događanja, prije svega tijekom 1990. i 1991. godine, te kasnije ratna zbivanja i teške posljedice velikosrpske agresije na RH koja je potrajala sve do kolovoza 1995. godine, vidljivo je koliko je snažno zagovarao demokratska načela i slobodu izbora hrvatskog naroda i svih građana RH u borbi za samostalnost i međunarodni suverenitet, a potom neumorno tražio mir, apelirao na sve međunarodne i domaće politički odgovorne subjekte za zbivanja na području bivše Jugoslavije, da se založe za prestanak sukoba, zagovarao i štitio temeljna ljudska prava i slobode, ne samo vjernika Katoličke crkve, već svih građana RH, ali i svih naroda na prostoru dotadašnje Jugoslavije, dosljedno i trajno pozivao na ekumenizam, prije svega na dijalog s vjerskim predstavnicima SPC-a, te pozivao na zajedničku duhovnu i materijalnu skrb o svim stradalnicima Domovinskog rata, naglašavajući upravo važnost i snažnu ulogu Crkve u takvim procesima. Svi njegovi mirotvorni napori, neiscrpno i dosljedno zauzimanje za mir i zaštitu ljudskih prava, briga (prije svega duhovna) za sve kojima je pomoć u ratnim stradanjima bila najpotrebnija, kao i brojne druge javne inicijative koje je kardinal poduzimao da se ratna stradanja u Hrvatskoj i kasnije BiH zaustave, a što prije uspostavi miran suživot među svim ljudima te novonastale države na području dotadašnje SFRJ u potpunosti zažive svoju slobodu i neovisnost, najznačajnije su odlike koje karakteriziraju javno djelovanje kardinala Kuharića u razdoblju Domovinskog rata, njegovo osobno djelovanje, ali iznad svega njegovo djelovanje i zauzimanje kao poglavara Crkve u Hrvata i predsjednika Hrvatske biskupske konferencije.

Također, kada se govori o ulozi kardinala Kuharića u prijelomnim godinama stvaranja moderne hrvatske države, važno je napomenuti da se, osim njegovog snažnog mirotvornog angažmana, brojnih propovijedi, molitava i apela u tom kontekstu, njegova snažna angažiranost i zauzimanje za prava i dostojanstvo svakog čovjeka kao i zaštitu svih koji su trpjeli ratne strahote očitovale i u brojnim susretima s prognanim vjernicima i propovijedima koje je tim prigodama održavao zagovarajući neprestano pravdu, ali i opraštanje, kao i s hrvatskim braniteljima koje je neumorno obilazio posjećujući bojišta diljem Hrvatske, a o čemu je, prije svega o svojim razlozima tako snažnog pastoralnog djelovanja u ratnim prilikama, i sam jednom prigodom izjavio:

„Osobno sam ušao u psihološko raspoloženje da smo suočeni s nasiljem, da smo sad jedno u tom nasilju i da se moramo podržati i dati si nadu. Ali uvijek sam nastupao: Nemojte se dati zavesti

mržnjom ni osvetom. To sam svuda govorio. Obrana je zakonita, obrana je moralna, ali ne smije biti ni mržnje ni osvete.“

Ili iskustvo iz ratom razorenoga Otočca koje tom prilikom navodi kardinal Kuharić:

„Posebno sam potresno doživio boravak u Otočcu. Služio sam misu u crkvi bez krova, a onaj lim kojim je crkva bila pokrivena spustio se kao zastor niz zidove. Gore otvoreno nebo, crkva devastirana, spuštene limeni zastori koji cvile, pjevaju kako ih vjetar miče. (...) A narod Božji je tu, narod pjeva i moli i vjeruje. To je bila euharistija u jednoj mučeničkoj crkvi i živoj i materijalnoj. (...)“³⁰⁴

Ovo su samo neki od primjera snažne kardinalove angažiranosti i pastoralne djelatnosti sa stradalnicima Domovinskog rata u Hrvatskoj, koja je, što je moguće iščitati iz ovdje navedenih, ali i brojnih drugih primjera, bila vrlo snažna i iskrena, što se uklapalo u sliku općenite uloge i utjecaja kardinala Kuharića kao predvodnika Crkve u Hrvata u vrijeme Domovinskog rata.

5.2. Izjave i osvrti kardinala Kuharića na rat u Bosni i Hercegovini

Iako je tema ove disertacije odnos Katoličke crkve prema ratu u Hrvatskoj, neizostavan je dio kada se govori o velikosrpskoj agresiji u to vrijeme, i rat u Bosni i Hercegovini, kao dio plana cjelokupne ekspanzionističke velikosrpske politike s ciljem stvaranja tzv. Velike Srbije. Stoga je i ovdje važno napomenuti, da se rat u Bosni i Hercegovini uvelike odražavao na političku i ratnu situaciju u Hrvatskoj, te upozoriti na povijesnu povezanost Hrvata iz Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, zbog čega nimalo ne začuđuju brojne reakcije i snažna angažiranost Katoličke crkve u Hrvatskoj prema zbivanjima i ratnim stradanjima u susjednoj BiH, ne samo prema tamošnjim Hrvatima, već prema svim narodima koji su ondje trpjeli posljedice ratnih zbivanja. Predstavnici Crkve u Hrvatskoj najoštrije su osuđivali sve zločine i nasilje koje se događalo u BiH, te inicirali brojne molitve i apele za mir, pojedinačno ili zajednički s biskupima iz BiH. Iz brojnih primjera takvih inicijativa, osvrta i apela, od kojih su neki navedeni i na prethodnim stranicama ove disertacije, može se zaključiti da su biskupi iz Hrvatske i BiH često u svom zajedničkom istupanju i javnom djelovanju bili ujedinjeni u snažnoj angažiranosti za mir, pravdu i zaštitu ljudskih prava.

Hrvatske biskupe u takvim je inicijativama predvodio kardinal Franjo Kuharić. Koliko je gorljivo i neumorno „radio“ i molio za mir u Hrvatskoj, tako je svojim apelima neprestano

³⁰⁴ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 394-398.; „Propovijedao sam što znači vjera u stvarnim odnosima“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIV, br. 29 (1101), 16. 7. 1995., 4-5.

pozivao i na prestanak sukoba i mržnje u BiH, od samih početka sukoba u toj bivšoj jugoslavenskoj republici u proljeće 1992., iako se ratno stanje iz Hrvatske na BiH proširilo još krajem 1991. godine.³⁰⁵ U mnogima je od svojih propovijedi, kao i službenih izjava i priopćenja, kardinal Kuharić neizostavno uz zalaganje za mir u Hrvatskoj, apelirao na mir i zaustavljanje svih oblika nasilja i stradanja ljudskih života u BiH.

Primjerice, kada je 23. prosinca 1992. u Zagrebu, u Islamskom centru, održan molitveni skup solidarnosti sa svim ljudima i narodima u BiH, a u skladu s pozivom u apelu za mir s interkonfesionalnog susreta vjerskih poglavara iz bivše Jugoslavije u studenome 1992. u Ermatingenu u Švicarskoj, na kojemu su uz kardinala Kuharića i hrvatske katoličke biskupe - članove HBK, sudjelovali i predstavnici židovske, evangeličke, baptističke i muslimanske zajednice, kardinal Kuharić i tom je prilikom ponovio, uostalom kao i mnogo puta dotada, da je bez obzira na vjersku različitost, svima zajednička molitva za mir jer „mir je potreba svih ljudi dobre volje, svih potlačenih, progonjenih, ranjenih“, kao što su i mirotvorci, bez obzira kojoj vjeri pripadali, svi oni „koji odlučno stoje na strani pravednosti, slobode, poštivanja ljudskih prava i zaštite dostojanstva ljudske osobe... svi oni koji razlikuju nevinu žrtvu i nepravednog napadača i koji ne mogu nikada odobriti nasilje nad čovjekom i bilo kojim narodom, koji ne mogu ne osuditi nepravdu i zločin“³⁰⁶.

A sličan će poziv kardinal Kuharić 15. svibnja 1993. uputiti svim zaraćenim stranama u BiH, izjavljujući da hitno treba zaustaviti sve sukobe i svaki oblik nasilja u višenacionalnoj i višekulturalnoj zemlji kakva je BiH, sada međunarodno priznatoj državi i članici Ujedinjenih naroda³⁰⁷, koja je postala poprištem krvavih sukoba, te graditi budući međusobni suživot na načelima: „sloboda za sve, pravednost među svima, poštivanje nacionalnih i ljudskih prava bez ikakve pristranosti“, jer su svi narodi „jednaki u svome dostojanstvu i pravima“, a „svaki čovjek ima pravo živjeti slobodno i sigurno u kraju gdje se rodio, ima pravo na nepovredivost svoga doma i svoje osobe“. A rat je, kako ga je nebrojeno puta definirao kardinal Kuharić, upravo nasilje protiv svih tih prava, potaknut od strane osvajačke politike vođa srpskog

³⁰⁵Srbi su, nakon što su dotad već proglasili nekoliko svojih „autonomnih oblasti“, 9. siječnja 1992. na Palama proglasili „Suverenu Srpsku Republiku BiH“ (u skladu sa svojim planom o zauzimanju velikog dijela teritorija BiH), koja je od kolovoza 1992. nosila naziv „Republika Srpska“, a s namjerom njezina pridruživanja Srbiji, u konačnom cilju ujedinjavanja „svih srpskih zemalja“ u jednu državu. U veljači 1992., na održanom referendumu većina se građana BiH (uglavnom Hrvati i Muslimani) izjasnila za neovisnu BiH, nakon čega su započeli nemiri u toj republici, a od travnja 1992. i otvorena srpska agresija na BiH. (O tome opširnije u: NAZOR, *Velikosrpska agresija...*, 137-148)

³⁰⁶BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 301-303.; „Molimo Boga da promijeni srca onih koji su htjeli rat“ u: *Glas Koncila*, godište XXXII, br. 1 (969), 3. 1. 1993., 1 i 5.

³⁰⁷Bosna i Hercegovina međunarodno je priznata od strane zemalja članica Europske zajednice 6. travnja 1992., a 22. svibnja 1992. primljena je u članstvo Ujedinjenih naroda.

naroda koji osvajanjem teritorija na račun drugih naroda, na tim osvojenim područjima žele izbrisati „nacionalnu, kulturnu i vjersku baštinu drugih pripadnosti i opredjeljenja“.³⁰⁸

Osvrnuo se u navedenom apelu kardinal Kuharić i na sukobe između Hrvata i Bošnjaka koji su od listopada 1992. započeli u BiH, odnosno u Hercegovini i srednjoj Bosni, a zaustavljeni potpisivanjem Washingtonskog sporazuma 18. ožujka 1994. godine. I taj je sukob, kako je tumačio i kardinal Kuharić, bio obilježen zločinima, ubojstvima i protjerivanjem velikog broja ljudi iz njihovih domova i s njihovih ognjišta, odnosno i taj je rat bio „rat protiv svakog prava, protiv svake političke mudrosti, protiv slobode jednih i drugih, protiv života jednih i drugih. I taj je sukob zločin za koji moraju odgovarati oni koji su ga započeli. Tko god to bio, snosi odgovornost pred Bogom i pred svijetom! Tko god čini zločin, odgovoran je za zločin. Nema tih ciljeva ni tih interesa, makar se prikazivali opravdanima, koji bi ispričavali zločine“, bilo je mišljenje kardinala Kuharića, ali i poziv da se probudi svijest kod onih koji su zločine započeli i činili. Zato kardinal i u ovom apelu nekoliko puta upućuje svoju molbu svim sudionicima sukoba da obustave neprijateljstva i uspostave mir „u iskrenom i istinskom poštivanju prava svake ljudske osobe, bez obzira na vjersku ili nacionalnu pripadnost...“³⁰⁹

Iako su prethodno navedene samo neke od izjava i poziva kardinala Kuharića za prekid rata u BiH, kao i zajedničke izjave biskupa HBK i biskupa iz BiH, smatram da su one sasvim dovoljne da se donese zaključak o dosljednosti Kuharićevih, odnosno službenih crkvenih stavova o ratu kao najvećem neprijatelju ljudskog društva bez obzira protiv koga su zločini počinjeni, te o tome da je uvijek na prvom mjestu čovjek sa svim svojim pravima, prije svega pravom na život, bez obzira kojoj vjeri ili narodu pripadao. Upravo za zaštitu ljudskih prava i osudu svih zločina jednako kao u Hrvatskoj, tako i u susjednoj BiH snažno su se zalagali hrvatski biskupi predvođeni kardinalom Kuharićem.

6. ODNOS KATOLIČKE CRKVE U HRVATSKOJ I SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE U RAZDOBLJU DOMOVINSKOG RATA

Iako bi za cjelovitu i detaljniju analizu ove teme - odnosa Katoličke i Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj - koju ona iziskuje, bilo potrebno mnogo više prostora, ali i izvora o toj problematici, te argumenata kojima bi se taj odnos do kraja objasnio i potkrijepio, ovdje će on biti obrađen samo u kontekstu izravnog utjecaja Srpske pravoslavne crkve na političke odluke

³⁰⁸ „Hitan poziv kardinala Franje Kuharića za prestanak sukoba u BiH“ u: *Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije*, godište LXXX, 1993., br. 3, 77; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 326-328.; KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 285-287.

³⁰⁹ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 326-328.; KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 285-287.

srpskoga političkoga vodstva u Hrvatskoj, kao i na odluke i stavove predvodnika Katoličke crkve, odnosno međusobni odnos i dijalog dviju Crkava u ozračju ratnih djelovanja i velikosrpske agresije na Republiku Hrvatsku. Iako je, osobito tijekom 1991. i 1992. godine, u vrijeme najžešće agresije na Republiku Hrvatsku, održano nekoliko međusobnih susreta i obraćanja pravoslavnih i katoličkih svećenika u Hrvatskoj, uglavnom onih na ratom zahvaćenim područjima³¹⁰, ovdje će biti navedeni samo najznačajniji susreti vodstva Katoličke, odnosno Srpske pravoslavne crkve, na razini vrhovnih poglavara dviju Crkava, iz kojih je također moguće iščitati i steći uvid i osnovne značajke odnosa dviju Crkava u razdoblju Domovinskoga rata, a u kontekstu jednog vida djelovanja Katoličke crkve u Hrvatskoj, odnosno njezinih predstavnika. Ono što je na početku važno naglasiti, odnos je jedne, odnosno druge Crkve prema hrvatskom, odnosno srpskom narodu, te općenito odnos Crkve i države s gledišta jedne, odnosno druge Crkve. Kako je taj odnos i djelovanje Katoličke crkve u Hrvatskoj u tom smislu tema ove disertacije, on je ovdje iscrpno obrađen i prezentiran, no za detaljniju analizu odnosa dviju Crkava, na primjeru hrvatskoga odnosno srpskoga naroda u RH, te odnosa SPC-a prema ratnim zbivanjima u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini, bila bi potrebna detaljnija analiza, koja također zahtijeva opširniji istraživački rad, odnosno sintezu o stavovima i djelovanju SPC-a u Hrvatskoj tijekom razdoblja Domovinskoga rata, a o kojemu ovdje ipak nije riječ. No, i kada se ne ulazi u dublje analize ove problematike, na temelju dokumenata i javnih istupanja predstavnika SPC-a tijekom toga razdoblja, te javnog oglašavanja u raznim vjerskim, ali i političkim glasilima, može se zaključiti kakvo je bilo mišljenje vrha SPC-a o uzrocima i tijeku, te posljedicama rata u Hrvatskoj, koje se, osobito početkom rata, tijekom 1990./1991., gotovo u potpunosti poklapalo s izjavama i stavovima srbijanskoga predsjednika Slobodana Miloševića o „ugroženosti srpskoga naroda u Hrvatskoj“, odnosno ujedinjenju „svih srpskih zemalja“ u jednu državu.³¹¹ Iz njihovih je dokumenata, izjava, pisama i sl., bilo vidljivo da su vjerski predstavnici SPC-a pokušavali opravdati ratna osvajanja srpske strane, u skladu s velikosrpskom idejom „svi Srbi u jednoj državi“, koju su time otvoreno podržavali, jer je itekako bila vidljiva naglašenost i potreba poistovjećivanja srpske paradržave na okupiranom području RH i pravoslavlja s ciljem stvaranja „svesrpskog“ jedinstva. Neki od primjera koji

³¹⁰ Neke od njih navodi S. KOŽUL u knjizi *Terra combusta*, Ratna izvješća župnika Zagrebačke nadbiskupije 1991. – 1996., Zagreb, 1998.

³¹¹ Brojni primjeri takvih izjava, osim od strane srbijanskoga vodstva, osobito predsjednika Slobodana Miloševića, zabilježeni su i kod političkog i vojnog vodstva tzv. RSK i Republike Srpske, s jednim ciljem – ujedinjenje sa Saveznom Republikom Jugoslavijom, odnosno Srbijom i Crnom Gorom u jednu državu objavljeni su, između ostaloga, u knjigama iz serije *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. – Dokumenti (1-14)*, koje je od 2007. do 2013. objavio Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata.

potkrepljuju takve tvrdnje izjave su vodećih ljudi Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj u vrijeme kada započinje oružana pobuna dijela srpskog stanovništva u Hrvatskoj, te kasnije tijekom rata, a o kojima će biti riječi na sljedećim stranicama. Naravno, da bi se objasnili uzroci takvim stavovima SPC-a, koji sežu dublje u prošlost, i status SPC-a u komunističkoj Jugoslaviji, posebice od dolaska Slobodana Miloševića na vlast u Srbiji 1989., ali već i u drugoj polovici 1980-ih kada se Slobodan Milošević afirmira kao glavni nositelj velikosrpske ideje, potrebna bi bila opširnija analiza djelovanja i uloge SPC-a u Jugoslaviji 1980-ih i ranije. No, i bez toga, na temelju izjava i naučavanja nekoliko srpskih teologa tijekom 1980-ih, primjerice biskupa Irineja Bulovića, Amfilohija Radovića ili Atanasija Jevtića koji su zagovarali ideju o „posebnoj religioznosti srpskoga naroda“ i njegovoj „predodređenosti za pravoslavlje“³¹², može se uočiti „porijeklo“ svojevrsnom vjerskom nacionalizmu izraženom kod pravoslavnih poglavara i predstavnika SPC-a tijekom rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, odnosno podrška vrha SPC-a službenoj srpskoj politici, koja je bila vidljiva i u brojnim javnim obraćanjima predstavnika SPC-a tijekom rata u Hrvatskoj³¹³. Također, brojni su bili primjeri, osobito krajem 1980-ih, u kojima se predstavnici SPC-a u Jugoslaviji na čelu s metropolitom zagrebačko-ljubljanskim Jovanom učestalo ističu i prenaglašavaju srpske žrtve iz Drugoga svjetskoga rata, za koje krive isključivo Hrvate te i na taj način, uz čvrsto zagovaranje očuvanja Jugoslavije, otvoreno šire i protuhrvatsku, odnosno protukatoličku propagandu.³¹⁴ No, obzirom da predmet bavljenja ove disertacije nije Srpska pravoslavna crkva, kao niti njezini stavovi i djelovanje, oni ovdje neće biti detaljnije prikazani. U ovom pregledu odnosa dotaknut ću se samo onih inicijativa i izjava njezinih vjerskih poglavara u mjeri u kojoj su se ticali i odnosili na zbivanja u Hrvatskoj u kontekstu zajedničkog djelovanja i ekumenskih susreta s predstavnicima Katoličke crkve, a u cilju zaustavljanja sukoba u Hrvatskoj. S druge strane, obzirom na već konstatiranu podršku SPC-a službenoj

³¹²O tome opširnije u: KUDELIC, Zlatko, „Srpska pravoslavna crkva prema ratu u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini“ (*Marulić, časopis za književnost i kulturu*; br. 3, Zagreb, svibanj-lipanj 1996., god. XXIX), 460-464.; i u: KRIŠTO, Jure, „Srpska pravoslavna crkva i pokretanje rata u bivšoj Jugoslaviji“ u: *Hereditas rerum Croaticarum ad honorem Mirko Valentić*, Zagreb, 2003., 383-389.

³¹³Primjerice, već u rujnu 1990. u Pakracu (središtu Slavonske eparhije) je održan sastanak najviših predstavnika svih eparhija SPC-a koje su se u cijelosti ili djelomično nalazile na hrvatskom području. Prisutni episkopi pritom su konstatirali da je položaj Srba u Hrvatskoj i njihove Crkve vrlo loš, da SPC u Hrvatskoj „živi i djeluje pod veoma otežanim, gotovo okupacijskim uslovima“, da su Srbi izloženi političkom i policijskom pritisku, a za takvo stanje krive „državni aparat Hrvatske“, zbog čega ovim sastankom prosvjeduju protiv „ugrožavanja i ugnjetavanja srpskog pravoslavnog naroda u Hrvatskoj“. (MIŠKULIN, Ivica, „U službi boga rata: prilog poznavanju djelovanja episkopa slavonskog Lukijana i Srpske pravoslavne crkve u zapadnoj Slavoniji 1985.-1991.“ u: *Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji 1990. – 1995.: nositelji, institucije, posljedice* (ur. Ivica MIŠKULIN i Mladen BARAĆ), Sl. Brod – Zagreb, 2012., 85.) Takvi i slični sastanci održavani su i dalje tijekom idućih godina, a pojedine izjave predstavnika SPC-a bile su ovakvog ili sličnog sadržaja.

³¹⁴KRIŠTO, Jure, „Srpska pravoslavna crkva i pokretanje rata u bivšoj Jugoslaviji“ u: *Hereditas rerum Croaticarum ad honorem Mirko Valentić*, Zagreb, 2003., 383-389.

srpskoj politici, može se dovesti u pitanje ekumenizam odnosno zalaganje za poštivanje prava na samoodređenje naroda na području bivše SFRJ, odnosno za uspostavu mira i oslobađanje ratom zahvaćenih i okupiranih područja na teritoriju Republike Hrvatske, koji su zagovarali i predstavnici SPC-a, koji se često, upravo zbog obilježja govora i stavova SPC-a krajem 1980-ih godina nazivao i smatrao deklarativnim. No, za takve zaključke potrebna bi ipak bila cjelovita analiza djelovanja SPC-a kao i njezina utjecaja na zbivanja u Hrvatskoj tijekom razdoblja 1990.-1995. godine. Ovdje ću stoga donijeti samo pregled zajedničkih inicijativa i ekumenskih susreta između predstavnika SPC-a i Katoličke crkve, kao i predstavnika drugih vjerskih zajednica, koji su ipak bili glavna karakteristika međusobnog odnosa dviju Crkava u vrijeme Domovinskog rata.

Neosporno je ipak da je SPC unatoč stavovima kojima se priklanjala službenoj srpskoj politici, iskazivala svoju spremnost za ekumenske susrete s predstavnicima Katoličke crkve i drugih vjerskih zajednica. Kada se govori o ekumenskim nastojanjima i inicijativama Katoličke crkve, treba istaknuti da je kardinal Franjo Kuharić, kao vjerski poglavar Katoličke crkve u Hrvatskoj i predsjednik Hrvatske biskupske konferencije, često u svojim propovijedima ili raznim drugim izjavama i javnim istupima naglašavao obavezu i otvorenost Katoličke crkve za ekumenizam i međusobni dijalog sa svim vjerama, odnosno Crkvama, tako i Srpskom pravoslavnom crkvom, osobito u vrijeme kada se i Katolička crkva u Hrvatskoj našla na udaru stradanja, postavši metom srpske agresije i pretrpjevši mnogobrojna razaranja svoje imovine, kao i stradanja svojih predstavnika, ali i svih vjernika katolika u Hrvatskoj. U skladu s time, nebrojeno je puta kardinal Kuharić ponovio da je Katolička crkva „otvorena za ekumenske susrete i smatra ih susretima međusobnog poštovanja na vjerskoj razini“³¹⁵, što se pokazalo točnim i u praksi, kroz ekumenske susrete između predstavnika Katoličke i Pravoslavne crkve.

Važno je i ovom prilikom napomenuti da su predstavnici svih vjerskih zajednica, osobito kardinal Kuharić, kako na ekumenskim susretima, tako i u dugim prigodama isticali kako rat koji se vodio na području RH nije bio vjerski rat, unatoč tome što su i crkveni objekti bili u velikom broju slučajeva metom žestokih napada i teško stradali, ali i unatoč tome što su srpski nacionalisti, koji su bili pravoslavne vjeroispovijesti, ratovali protiv hrvatskog katoličkog naroda, ali i drugih narodnosti i vjeroispovijesti koje su živjele u Hrvatskoj, a također postale metom srpskih napada i osvajačkih pretenzija. U skladu s time, vjerski poglavari na tim su susretima uporno isticali kako „propovijedaju ljudska prava za svakog

³¹⁵BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 328-330.

čovjeka i svaki narod; dostojanstvo ljudske osobe bez obzira na političku, nacionalnu i vjersku pripadnost; protiv mržnje propovijedaju ljubav, protiv osvete opraštanje; ali isto tako propovijedaju i dobre odnose među narodima i među državama na prostoru bivše Jugoslavije, a ti odnosi moraju biti utemeljeni na istini, pravednosti, slobodi; to su uvjeti pravednoga mira.³¹⁶ Stoga je i kardinal Kuharić sam često ponavljao da „kao Hrvat želi svom narodu slobodu i pravedan mir, ali to isto želi i svakom drugom narodu, to želi i srpskom narodu“, te je i „svojoj braći Srbima“ često upućivao riječi: „mi (katolici, nap. aut.) vas ljubimo u Isusu Kristu. U ime te ljubavi vas molimo da odustanete od nasilja. Naša sloboda je vaša sloboda, naš mir je vaš mir.“ (...)³¹⁷

Prvi ekumenski susret predstavnika Katoličke crkve i Srpske pravoslavne crkve, predvođenih kardinalom Kuharićem i srpskim patrijarhom Pavlom, koji je u vrijeme Domovinskog rata u Hrvatskoj bio poglavarom Srpske pravoslavne crkve, održan u Srijemskim Karlovcima 7. svibnja 1991. godine³¹⁸. Rezultat ovoga susreta, kao i svih budućih ekumenskih susreta ove vrste, bila je zajednička izjava svih sudionika susreta, odnosno zajednički apel za mir, dijalog i poštivanje ljudskih prava. No, koliko je, odnosno nije stvarnih rezultata i utjecaja na ratna zbivanja imao svaki od tih apela, pokazalo se ubrzo u budućnosti, obzirom da je rat potrajao do 1995. godine.

Kardinal Kuharić u svom je govoru povodom toga susreta istaknuo, između ostaloga, značenje takvih međusobnih susreta i njihovu važnost za postizanje mira i dijaloga među ljudima:

„Sigurno se danas nalazimo u središtu pažnje naše vjerničke i opće javnosti. Uvjeren sam da vjernici Srpske pravoslavne crkve i vjernici Rimokatoličke crkve u našim prostorima prate ovaj susret s iskrenim molitvama i simpatijama. Svi ljudi dobre volje, kojima je duboko stalo do mira i pravednih odnosa među ljudima i narodima, gaje nadu da će i naš susret biti u službi mira i poticaj kojim pozivamo sve na mir i poštovanje u punoj slobodi i čovječnosti svih i svakoga. Svi ljudi dobre volje očekuju zraku svjetla u sumornom vremenu kad samovolja i nasilje, poticano mržnjom, truje osobne, obiteljske i nacionalne odnose. Zaista, ne možemo ovo vrijeme nazvati vedrim kad se zatvaraju prometnice i miniraju pruge, kad se vrše atentati na crkve i domove, kad se širi strah i proljeva ljudska krv. Radovali smo se demokraciji i slobodi, a sada smo pred tolikom prijatnom duboko zabrinuti i žalosni.

³¹⁶BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva*..., 328-330.

³¹⁷BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva*..., 328-330.

³¹⁸ Uz kardinala Kuharića, predstavnici Katoličke crkve bili su riječko-senjski nadbiskup Anton Tamarut, beogradski nadbiskup Franc Perko, đakovački i srijemski biskup Ćiril Kos, šibenski biskup Srećko Badurina, subotički biskup Janoš Penzes i predsjednik Vijeća za ekumenizam BKJ Đuro Kokša; uz patrijarha Pavla kao predvodnici SPC-a bili su mitropolit zagrebačko-ljubljanski Jovan, episkop gornjokarlovački Nikanor, episkop niški Irinej, episkop dalmatinski Nikolaj, episkop bački Irinej, te episkop srijemski Vasilije.

Mi kao predstavnici Crkvi i kao propovjednici Evandjelja nismo pozvani da vodimo političke razgovore. To je odgovornost onih kojima su narodi u slobodnim izborima povjerali svoju sudbinu. Ali, mi kao navjestitelji Kristove Radosne vijesti mira i pomirenja, opraštanja i ljubavi pozvani smo i pred Bogom odgovorni da svoje vjernike pozivamo na obraćenje i mir. Svima pak odgovornima za javni život stavljamo na savjest da grade mir u pravедnosti, da slobodni ljudi i narodi u neokrnjenoj ravnopravnosti budu prijatelji jedni drugima, da sigurnost i poštivanje ljudskih i narodnih prava omogućе svima dostojan život.³¹⁹

A sličnu poruku s toga ekumenskog susreta 7. svibnja 1991., potpisali su i uputili prisutni katolički i pravoslavni crkveni velikodostojnici Jugoslavije u svojoj zajedničkoj Izjavi za javnost. Njihova osnovna misao bila je obraćanje svim odgovornim ljudima političkih stranaka i nositeljima vlasti, „da na temelju božanskog i ljudskog prava i u službi slobode jednako potrebne svima, usmjere svoja nastojanja da se nesporazumi i sporovi, u interesu mira i sigurnosti svih, rješavaju pravедno u duhu kršćanske ljubavi. Samo se na taj način može spriječiti uništavanje imovine, oskrnuće svetinja, ugrožavanje života ljudi koji su slika Božja. (...) Ovo nipošto ne znači da mi sebe smatramo pozvanima da ponudimo – ili unaprijed predložimo – konkretna politička rješenja i da dajemo neki svoj koncept za izlazak iz opće jugoslavenske krize. To prepuštamo slobodnoj političkoj volji naših naroda. No, mir, nenasilje i toleranciju, kao minimum kršćanskog, demokratskog i uopće čovjeka dostojnog ponašanja, hoćemo preporučiti kao jedino mogući put u budućnost³²⁰, zajednička je poruka vjerskih poglavara.

U jednom od svojih mnogobrojnih javnih govora, 28. srpnja 1991. u Livnu, kardinal Kuharić osvrnuo se između ostaloga i na taj susret u Srijemskim Karlovcima, u kontekstu odnosa Katoličke crkve u Hrvatskoj i Srpske pravoslavne crkve. Izjavio je tom prilikom:

„U ovo vrijeme žalosno i tragično, kad se rasplamsava rat na našim prostorima, što mi naviještamo, što poručujemo u ime Božje ovome narodu, svojoj Crkvi? Što poručujemo ljudima dobre volje, bili oni Srbi, pravoslavni, bili oni pripadnici islamske vjerske zajednice, bili oni pripadnici bilo kojeg odjeljenja? Što poručujemo, čime ih zaklinjemo, što želimo? Da se ponovno stane, da se zaustavi pred zlom, da se zaustavi pred nasiljem i da svaki uđe u

³¹⁹ „Izjava za javnost sa sastanka delegacija BKJ i SPC u Srijemskim Karlovcima 7. 5. 1991.“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, 1/1991. (15), 10. 7. 1991., 6; i u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, br. 1, 1991., str. 2-3.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 145-147., „Susret u službi mira“ (ekumenski susret patrijarha Pavla i kardinala Kuharića) u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 20, 19. 5. 1991., 1 i 7.

³²⁰ „Izjava za javnost sa sastanka delegacija BKJ i SPC u Srijemskim Karlovcima 7. 5. 1991.“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, 1/1991. (15), 10. 7. 1991., 6; i u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, br. 1, 1991., 2-3.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 148-149.; „Susret u službi mira“ (ekumenski susret patrijarha Pavla i kardinala Kuharića) u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 20, 19. 5. 1991., 1. i 7.

svoju savjest i da u sebi uspostavi mir: mir između Boga i svoga vlastitog srca, da u sebi uspostavi mir prema svakom čovjeku! (...)

Braćo Srbi, mi vas ljubimo u Isusu Kristu. U ime te ljubavi, mi vas molimo i zaklinjemo: odustanite od nasilja. Naša sloboda je i vaša sloboda, naš mir je vaš mir. Mi možemo živjeti zajedno zaista u punom poštovanju prava sviju i svakoga. Možemo živjeti u odnosima poštovanja, ali poštujemo dostojanstvo čovjeka. Pozvao sam i predstavnike sestrinske Srpske Pravoslavne Crkve da upute poziv svojim vjernicima, da osude nasilje, da pozovu na mir i da se tako zajedno nađemo u istoj izjavi na kojoj smo se našli konačno 7. svibnja ove godine u Srijemskim Karlovcima kada smo mi, predstavnici Katoličke Crkve u Hrvata, i predstavnici Srpske Pravoslavne Crkve potpisali, prvi put u povijesti, zajednički poziv na mir. Zajednički smo osudili nasilje. (...)

Braćo i sestre, potrebno je i u ovom času, kada se mržnja sve dublje uprisutnila u srcima i kada nasilje kosi sve više života i čini sve više nepravde, ponoviti tu poruku, taj poziv i neumorno ga ponavljati jer nema drugog izlaza. Nema izlaza iz nemira u mir, iz ropstva u slobodu osim kroz istinu, pravednost, opraštanje, pomirenje u Isusu Kristu.³²¹

Uz održavanje ekumenskih susreta, bilo je i drugih primjera zajedničkih inicijativa Katoličke i Srpske pravoslavne crkve, primjerice „Otvoreno pismo odgovornima za mir“³²² koje su 19. srpnja 1991. u Šibeniku potpisali šibenski biskup Srećko Badurina i dalmatinski episkop Nikolaj, ili zajednički „Apel odgovornima za mir“³²³ koji su potpisali tadašnji zadarski nadbiskup Marijan Oblak i episkop dalmatinski Nikolaj Mrđa 5. kolovoza 1991. u Zadru, nakon što su na sastanku razgovarali o sve težim uvjetima života na području općina Benkovac, Obrovac i Knin uslijed sve većih oružanih djelovanja od strane pobunjenih Srba. U Apelu su, između ostaloga, istaknuli:

„...međuljudski i međunacionalni odnosi mogu se i trebaju temeljiti, radi dobra i mira i sigurnosti svih, na međusobnoj ljubavi, obostranom poštivanju, toleranciji i sporazumijevanju u istini i pravednosti. Mržnja, zlodjela, nasilje ništa ne rješavaju, ni kratkoročno, ni dugoročno. To uči povijest. (...)

Istinskom boli u srcu žalimo sve žrtve, sva razaranja i štete. Plačemo s uciviljenima. Živo suosjećamo s onima koji su morali, ni krivi ni dužni, ostaviti svoj dom, sve u njemu i oko njega. (...)

Oružani napadi na donedavno mirna mjesta, mrtvi, ranjeni, uništenje imovine, društvene i privatne, otimanje osoba, nesigurnost putova i time neprotočnost ljudi i roba, štete na električnim i

³²¹KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 265-268.

³²²Objavljeno u *Glasi Koncila* od 28. 7. 1991., godište XXX, br. 30 (894), 3; i u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 158.

³²³Objavljeno u *Glasi Koncila* od 18. 8. 1991., godište XXX, br. 33 (897), 5; i u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 165-166.

vodovodnim postrojenjima nanose golemu i dugoročnu štetu svima. Svi od toga i zbog toga trpimo. Svi ćemo snositi posljedice.

Izjavljujemo odlučno da smo na strani mira, a ne rata, na strani ljubavi, a ne mržnje, na strani razgovora, sporazumijevanja i suživota, a ne međusobnih i međunacionalnih sukoba i neprijateljstava.³²⁴

Posebno su se nadbiskup zadarski i episkop dalmatinski osvrnuli na stradanja svojih vjernika i župa na području Zadarske nadbiskupije, odnosno Dalmatinske eparhije, kojim su pripadala spomenuta naselja i gradovi, izražavajući svoju zabrinutost jer je velikom broju njihovih vjernika bila otežana ili onemogućena duhovna skrb, obzirom da mnogi svećenici nisu mogli doći do svojih župljana, a i održavanje misa, sprovoda i drugih obreda bilo je u nekim naseljima ugroženo i opasno. Zato su pozvali sve odgovorne vlasti, kao i sve građane Republike Hrvatske i sve svoje vjernike, da na sve načine pridonesu povratku mira i mirnog suživota.³²⁵

Sljedeći sastanak najviših predstavnika Katoličke i Pravoslavne crkve održan je 24. kolovoza 1991. u Slavonskom Brodu³²⁶, s kojega je također upućena zajednička izjava s oštrim osudama svakog zatiranja slobode i demokracije, ugrožavanja prava svakog naroda na samoodređenje, te pozivom na prekid ratovanja i pregovore sukobljenih strana. Znakovita je ipak bila činjenica da izaslanici SPC-a nisu prihvatili da se o političkim događajima i već započetim oružanim sukobima u Hrvatskoj govori kao o „događajima u Republici Hrvatskoj“, nego su inzistirali da se takva formulacija promijeni te da se govori o „događajima u biskupijama i eparhijama“, pozivajući se na „volju srpskog naroda“ koji se na nelegalnom referendumu izjasnio za „srpsku autonomiju“ (održavanje referenduma odvijalo se krajem kolovoza i početkom rujna 1990.³²⁷).³²⁸ No na kraju sastanka ipak je usvojena zajednička

³²⁴BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 165-166.; „Zajedno za suživot i sporazumijevanje“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 33 (897), 18. 8. 1991., 5.

³²⁵BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 165-166.; „Zajedno za suživot i sporazumijevanje“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 33 (897), 18. 8. 1991., 5.

³²⁶ Uz kardinala Kuharića delegaciju Katoličke crkve činili su riječko-senjski nadbiskup Anton Tamarut, vrhbosanski nadbiskup Vinko Puljić, beogradski nadbiskup Franc Perk, zadarski nadbiskup koadjutor Ivan Prenda, đakovački i srijemski biskup Ćiril Kos, šibenski biskup Srećko Badurina, dubrovački biskup Želimir Puljić, predsjednik Vijeća za ekumenizam BKJ Đuro Kokša, generalni tajnik BKJ Vjekoslav Milovan, tajnik Vijeća za ekumenizam BKJ Antun Škvorčević. Delegaciju SPC-a uz patrijarha Pavla činili su mitropolit zagrebačko-ljubljanski Jovan, episkop žički Stefan, episkop dalmatinski Nikolaj, episkop zvonjičko-tuzlanski Vasilije, episkop srijemski Vasilije, episkop slavonski Lukijan, episkop gornjokarlovački Nikanor, episkop bački Irinej, te episkop osječko-poljsko-baranjski Lukijan.

³²⁷ Zapisnici Komisija za provođenje izjašnjavanja o srpskoj autonomiji na području općina Slunj, Gračac, Karlovac, Vojnić, Beli Manastir... u: *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti, Knjiga 2, Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990.-1991.)*, Zagreb – Slavonski Brod, 2007., 58-68.

³²⁸ ŠKVORČEVIĆ, Antun, „Mirotvorna i ekumenska nastojanja crkvenih poglavara tijekom Domovinskog rata“ u: *Ranjena Crkva u Hrvatskoj*, Zagreb, 1996., 36-37.

poruka i poziv svim ljudima dobre volje da se pridruže vjerskim poglavarima u nastojanjima za izgradnju i čuvanje mira, te da „biskupima, episkopima i svim svećenicima obiju Crkava na ratom zahvaćenim područjima bude omogućeno nesmetano vršenje pastirske službe“. Poručili su između ostaloga:

„Propustite nas! Primate nas! Nama je iznad svega stalo do istine. Istina je u ovom sukobljavanju žrtava u jednakoj mjeri kao i ljubav. Neka se ništa ne skriva i ne pokriva. Apeliramo na sve nosioce vlasti da omoguće utvrđivanje istine i njezino objavljivanje. Mi ne dolazimo kao suci. Dolazimo kao svjedoci istine, pravde i ljubavi Kristove i kao milosrdni samaritanci! (...)

Prekid rata i poštenu pregovori – to je zahtjev na koji se nitko ne smije oglušiti a da se ne okalja pred Bogom i pred čovječanstvom.“³²⁹

Kardinal Kuharić u svom je osvrtu na taj sastanak istaknuo ulogu Katoličke i Srpske pravoslavne crkve u zaustavljanju krvoprolića na teritoriju Republike Hrvatske, odnosno njihovo značenje iz perspektive svakog pojedinog građanina Republike Hrvatske, a osobito prognanih i ranjenih, odnosno obitelji poginulih u ratnim zbivanjima, kao i vjerskih predstavnika i predvodnika hrvatskog naroda, protjeranih iz svojih župa i domova, mučenih ili zarobljenih u srpskim logorima i zatvorima. Kardinal Kuharić upozorio je da je upravo na leđima Crkve, Katoličke, ali i Pravoslavne, dio tereta, odnosno važna uloga u procesu zaustavljanja širenja mržnje i netrpeljivosti među ljudima i narodima, te da vjernici, ponajprije oni protjerani ili ranjeni ratnim strahotama na bilo koji način, upravo u vjeri, odnosno Crkvi, te njezinim predvodnicima traže utjehu i odgovore na pitanja kada će se ratni sukobi zaustaviti, a oni vratiti u svoje domove i župe. Naglasio je u tom smislu važnost netom održanog ekumenskog susreta u Slavanskom Brodu, ali i obavezu Crkve, da na temeljima Evanđelja bude najjači glasnik mira, zaštitnik pravедnosti i branitelj ljubavi i slobode za sve ljude i narode.³³⁰

Kako se već u ljeto 1991. oružana pobuna dijela srpskog stanovništva u Hrvatskoj proširila i ozbiljno ugrožavala sigurnost stanovništva na područjima koja su uglavnom bila naseljena većinskim srpskim stanovništvom, s tih područja odlazi i velik dio episkopa i svećenika SPC-a, pa su otada ekumenski susreti dviju Crkava bili mogući samo u inozemstvu.

Od 21. do 23. siječnja 1992. u St. Gallenu u Švicarskoj, inače sjedištu CCEE-a (Consilium Conferentiarum Episcoporum Europae – Vijeće europskih biskupskih

³²⁹ „Žarki vapaj Bogu i ljudima“ – Proglas delegacija BKJ i SPC sa sastanka u Slavanskom Brodu 24. 8. 1991. u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, broj 2/1991. (16), 16. 12. 1991., 5-6.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 169-170.; „Žarki vapaj Bogu i ljudima“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 35 (899), 1. 9. 1991., 1.

³³⁰ „Susret u Slavanskom Brodu – kardinal i patrijarh“, *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 4, 113-114.

konferencija) održan je prvi sastanak pravoslavne i katoličke Komisije za susret i dijalog, koje su odredili Sveti Arhijerejski Sabor Srpske pravoslavne crkve i dotadašnja Biskupska konferencija Jugoslavije, s posebnim naglaskom na trenutno stanje i ratne sukobe na području bivše Jugoslavije. Članovi Komisija izrazili su svoje uvjerenje da u nastalom sukobu nije posrijedi vjerski rat i da se nisu sukobile dvije Crkve, a u tom duhu i s ovoga sastanka uputili su svoj apel svima odgovornima za sukob, da rješenja traže nenasilnim, mirnim putem i dijalogom koji je jedini u skladu s Evanđeljem, a osobito da se što prije riješi problem velikog broja izbjeglica i prognanika vraćanjem na njihova ognjišta i obnavljanjem svih porušenih i razorenih crkava i drugih svetinja.³³¹

Još jedan korak u međusobnim susretima i nastojanjima u traženju mira između predstavnika Katoličke i Srpske pravoslavne crkve bio je susret šibenskog biskupa Srečka Badurine i pravoslavnog vladike Nikolaja, tadašnjeg mitropolita dabro-bosanskog, na čiji je prijedlog i došlo do susreta u Žitniću pokraj Drniša, 16. lipnja 1992. godine.³³² Sadržaj razgovora dvojice crkvenih predstavnika uglavnom je bio vezan za uzajamno obavještanje o stanju pravoslavnih, odnosno katoličkih crkava na području koje je obuhvaćala Šibenska biskupija, čiji je velik dio tada bio pod srpskom okupacijom. Bilo je govora i o povratku svećenika, katoličkih i pravoslavnih, u njihove župe, te općenito o smirivanju i normalizaciji stanja na čitavom tom području, kao i budućem međusobnom dijalogu i pomirenju vjernika jedne i druge Crkve. Biskup Badurina istaknuo je da je uz sve ono što se u tom smislu poduzimalo na političkoj razini, odnosno političkim i vojnim pregovorima hrvatske i srpske strane, od iznimne važnosti bilo i crkveno pitanje, osobito u (nad)biskupijama koje su kao i Šibenska svojim teritorijem obuhvaćale župe na slobodnom i na okupiranom području Republike Hrvatske. Susreti poput ovoga imali su, kao i nekoliko dotadašnjih susreta predstavnika Katoličke i Srpske pravoslavne crkve, prema iskazu biskupa Badurine, za cilj da se progovori o problemu obnavljanja crkvenog života obje strane, ponajprije kroz povratak katoličkih i pravoslavnih svećenika, a s njima i protjeranog stanovništva. „Uspjeh nije u našim rukama, nego u Božjim, a naše je da pokušamo učiniti ono što je moguće: da vidimo ima li dobre volje

³³¹ „Priopćenje o sastanku Komisija za dijalog Sabora SPC i dosadašnje BKJ“, u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1992. (17), 30. 12. 1992., 7-8.

³³² Obzirom da ne postoji zapisnik s toga susreta, o njegovu sadržaju i pojedinostima mons. Srečko Badurina ispričao je u intervjuu koji je objavljen pod naslovom „Potrebno je i crkveni život obnoviti“ (razgovor sa šibenskim biskupom Srečkom Badurinom nakon njegovog susreta s mitropolitom Nikolajem u Žitniću), u *Glasi Koncila*, godište XXXI, br. 27 (943), 5. 7. 1992., 3.

i koliko je ima s bilo koje strane, ne bi li se ta dobra volja ojačala i nadvladala zlu volju koja nam je toliko zla nanijela“, istaknuo je tom prilikom biskup Badurina.³³³

Nakon ekumenskih susreta patrijarha Pavla i kardinala Kuharića u Srijemskim Karlovcima i Slavonskom Brodu 1991. godine, dvojica crkvenih poglavara sastali su se treći put 23. rujna 1992. u Bosseyu pokraj Ženeve na Konferenciji europskih Crkava i Vijeća katoličkih biskupskih konferencija Europe. U svojoj zajedničkoj izjavi nakon Konferencije, srpski patrijarh Pavle i nadbiskup Franjo Kuharić, u duhu ekumenizma i zajedničkoga dijaloga svih europskih Crkava i vjera, istaknuli su da je osnovno poslanje i ovoga njihova susreta molitva za mir i pomirenje među narodima na području bivše Jugoslavije, osobito zaraćenim stranama u BiH u kojoj je u to vrijeme bjesnio rat. Ujedno su zajednički potpisali i uputili apel za mir svim vjernicima svojih Crkava, odgovornim državnim službenicima, vojnim zapovjednicima, odnosno svim narodima na području bivše države, kao i svim međunarodnim čimbenicima i institucijama koje su na bilo koji način bile angažirane na pronalaženju mirnog rješenja jugoslavenske krize.³³⁴ U svojoj zajedničkoj izjavi, između ostaloga, zahtijevaju bezuvjetnu obustavu svih neprijateljstava, svakog oblika krvoprolića i svih razaranja, „prije svega bogohulno i bezumno razaranje bogoštovnih zgrada i svetinja, kako kršćanskih, tako i muslimanskih“, te da se što prije započne s pregovorima zaraćenih strana; da se oslobode svi ratni zarobljenici i raspuste zarobljenički logori i zatvori; „da se bezuvjetno prestane s nečovječnim provođenjem etničkih čišćenja, ma od koga ona proizlazila“; da se svim prognanicima i izbjeglicama omogući povratak na njihova ognjišta, a „svim biskupima i svećenicima naših Crkava, kao i islamskim vjerskim službenicima, slobodan pristup pastvi i nesmetano vršenje njihove službe“; te da se što prije uspostavi normalna i neometana komunikacija i slobodan promet i kretanje, a svima kojima je potrebna, osigura dostava humanitarne pomoći. Također, slažu se u osudi svih zločina i ograđuju od svih zločinaca, „bez obzira na to kojoj narodnosti i vojsci oni pripadali ili kojoj Crkvi i vjeri tvrdili da pripadaju“, te se „obvezuju da će upotrijebiti sva evanđeoska sredstva i sav utjecaj koji proizlazi iz našeg (njihova, patrijarha Pavla i kardinala Kuharića, nap. aut.) služenja i odgovornosti u Crkvi i društvu, da se u svojoj državi i u svome narodu najodlučnije i javno

³³³ „Potrebno je i crkveni život obnoviti“ (razgovor sa šibenskim biskupom Srećkom Badurinom nakon njegova susreta s mitropolitom Nikolajem u Žitniću), u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 27 (943), 5. 7. 1992., 3.

³³⁴ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 277-279; „Još jedan susret u službi mira“ (ekumenski susret poglavara Srpske pravoslavne crkve i Crkve u Hrvata u Ženevi) u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 40 (956), 4. 10. 1992., 1 i 4.

založimo za mir, pravdu, slobodu, spasenje svih i svakog, za dostojanstvo i neotuđiva prava svake osobe i svakog naroda, za čovječnost i snošljivost, za praštanje i ljubav.³³⁵

U Ermatingenu i u Zürichu u Švicarskoj, od 24. do 26. studenoga 1992. održan je još jedan interkonfesionalni susret, kojemu su ovoga puta uz predstavnike Katoličke i Pravoslavne crkve prisustvovali i predstavnici Islamske vjerske zajednice, obzirom da je i ovoga puta naglasak bio na inicijativi za zaustavljanje sukoba koji su u to vrijeme posebno snažno ugrožavali sve nesrpsko stanovništvo u BiH. Hrvatsku delegaciju, budući da je kardinal Franjo Kuharić zbog bolesti bio spriječen, predvodio je vrhbosanski nadbiskup i metropolit sarajevski mons. Vinko Puljić³³⁶, koji je u ime kardinala Kuharića pročitao pismo kojim se želio obratiti ekumenskom skupu i njegovim sudionicima. I ovom je prilikom, govoreći o važnosti, ali ne i mogućnosti da se ekumenskim susretima sukob koji je bio izazvan političkim ideologijama i ciljevima zaustavi, kardinal Kuharić naglasio da rat u Hrvatskoj, kao i u BiH nije vjerski rat, pa ga sukladno tome vjerski poglavari ne mogu niti zaustaviti, iako su njihova angažiranost i molitva, te prije svega međusobni dijalog od iznimne važnosti, ali samo kao jedan dio u sveopćem nastojanju da se rat zaustavi. To se može iščitati iz njegovih riječi, da on osobno, kao i ostali vjerski poglavari, uz to što su jasni u zaključku da rat u Hrvatskoj nije vjerski rat, izjavljuju da „nisu vjerske zajednice povele rat jedne protiv drugih, stoga ni vjerski poglavari ne drže u rukama ključ o njegovu svršetku“, da rat koji se događa „ima točno prepoznatljive političke uzroke i ciljeve, a povelili su ga oni koji su bili uvjereni da, posjedujući silu, mogu krojiti sudbinu drugima. Oni koji su htjeli rat, mogu ga zaustaviti.“³³⁷ No, na vjerskim je poglavarima, kao i svim vjernicima, i svim ljudima dobre volje, da ustrajno i snažno pozivaju na mir, a suprotstavljene strane, odnosno njihovi vođe dijalogom rješavaju međunacionalne i političke sukobe.

³³⁵BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 277-279; „Još jedan susret u službi mira“ (ekumenski susret poglavara Srpske pravoslavne crkve i Crkve u Hrvata u Ženevi) u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 40 (956), 4. 10. 1992., 1 i 4.

³³⁶ Uz njega, prisutni su bili nadbiskup riječko-senjski dr. Anton Tamarut, biskup đakovačko-srijemski mons. Ćiril Kos, tadašnji predsjednik Ekumenskoga vijeća HBK mons. dr. Đuro Kokša, te tajnik Ekumenskoga vijeća HBK prof. dr. Antun Škovrčević. U delegaciji Srpske pravoslavne crkve bili su patrijarh Pavle, mitropolit crnogorsko-primorski i skenderijski Amfilohije Radović, mitropolit dabro-bosanski Nikolaj Mrđa, te episkop zvorničko-tuzlanski Vasilije Kačavenda, a delegaciju Islamske vjerske zajednice činili su vrhovni poglavar reis-ul-ulema Islamske zajednice Jugoslavije Jakub Selimoski, predsjednik Vrhovne skupštine Islamske zajednice hadži Mustafa Plićanić, član Rijaset³³⁶ Mirsad Srebreniković, tajnik Rijaset³³⁶ Aziz Kardibegović, savjetnik za vjerska i odgojna pitanja Muharem Omerdić te savjetnik za pravna pitanja prof. dr. Fikret Karčić.

³³⁷BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 291-293.; „Rat mogu zaustaviti oni koji su ga htjeli“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 49 (965), 6. 12. 1992., 3.

I patrijarh Pavle sličnim se mislima i porukama obratio prisutnima, naglasivši da je „dužnost“ svih vjera da se osude zločini „sa bilo koje strane“ i da se ograde „od zločinaca i neljudi ma kome narodu pripadali i ma kojoj veri govorili da pripadaju“.³³⁸

A reis-ul-ulema Selimoski, kao predvodnik Islamske vjerske zajednice, osvrnuo se u svom obraćanju na mnoštvo porušenih i oštećenih upravo vjerskih objekata, kao i na brojne primjere zloupotrebe vjerskih simbola pravoslavlja od strane pripadnika srpske vojske, upozoravajući da bi takvi postupci i politika nasilja s vjerskim obilježjima koju su zastupali pojedini ekstremni pripadnici srpskog naroda prema nesrpskom stanovništvu u BiH, mogli dovesti i do vjerskog rata i strašnih posljedica koje bi ostavio za sobom. Osvrnuo se u tom kontekstu i na „nemušte i uopštene“ reakcije SPC-a kada se govori o osudi takvih zločina, dok je suradnja s Katoličkom crkvom, po njemu, bila bitno drugačija, u vidu mnogih zajedničkih javnih nastupa i molitava, s jednim i zajedničkim ciljem – uspostavom mira i osudom svih zločina, ali i nastojeći da „srpski narod ne ispašta zbog onoga što rade njegovi ekstremni dijelovi koje, uostalom, i on osuđuje...“³³⁹

Na kraju je ipak, u duhu ekumenizma radi kojega su se vjerski poglavari i sastali, i s ovoga susreta 25. studenoga 1992. upućen još jedan zajednički apel za mir svim vjernicima na području bivše Jugoslavije, osobito u BiH, svim nositeljima političke vlasti, kao i svim vojnim zapovjednicima, ali i cijeloj međunarodnoj javnosti, koji su potpisali prisutni vjerski poglavari ističući svoju jednoglasnost u odlučnosti i zahtijevanju da se rat zaustavi odmah i bezuvjetno. U 8 točaka, koliko ih je apel sadržavao, vjerski poglavari zahtijevaju da se „odmah zaustave neprijateljstva, prekine krvoproliće i da se pregovorima dođe do pravednih rješenja; da se svima ugroženima osigura nesmetano dopremanje i ravnopravna raspodjela humanitarne pomoći preko svih vjerskih zajednica i humanitarnih organizacija; da se odmah i bezuvjetno oslobode svi ratni zarobljenici, civilni zatočnici i taoci, kao i da se raspuste svi zarobljenički logori i zatvori; da se odmah i bezuvjetno prekine s neljudskom praksom etničkog čišćenja; da se svim izbjeglicama i prognanicima omogući povratak u rodne krajeve...; da se prestane s uništavanjem materijalnih dobara i kulturne baštine kao i s bezumnim bogohulnim razaranjem svetinja i bogoštovnih mjesta; da se oslobode svi zatočeni svećenici i vjerski službenici a svim prognanim ili izbjeglim svećenicima i vjerskim

³³⁸ ŠKVORČEVIĆ, Antun, „Mirotvorna i ekumenska nastojanja crkvenih poglavara tijekom Domovinskog rata“ u: *Ranjena Crkva u Hrvatskoj*, 41-42.; „Sve nas čeka pravedni sud Božji“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 49 (965), 6. 12. 1992., 4.

³³⁹ ŠKVORČEVIĆ, Antun, „Mirotvorna i ekumenska nastojanja crkvenih poglavara tijekom Domovinskog rata“ u: *Ranjena Crkva u Hrvatskoj*, 41-42.; „Jedan je narod koji u suzama i krvi gradi svoju sreću“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 49 (965), 6. 12. 1992., 3-4.

službenicima da se omogući slobodan pristup vjernicima i nesmetano vršenje njihove službe; da se onemogući prikazivanje ovog tragičnog sukoba kao vjerskog rata i zloupotreba vjerskih simbola radi raspirivanja mržnje.³⁴⁰

Isto tako, jednoglasno osuđuju i ograđuju se od svakog oblika mržnje i nasilja, odnosno svih zločina, bez obzira od koga su, koje vjere ili nacionalnosti počinitelja učinjeni, a „mržnji, zločinu, razaranju, progonima i nečovještvu“ suprotstavljaju „jedinu alternativu dostojnu čovjeka i vjere u Boga“, a to je „mir, pravda, sloboda, čovječnost, dostojanstvo, snošljivost, povjerenje, jednom riječju ljubav kao punina i smisao života u vremenu i vječnosti...“³⁴¹

Važnost održavanja ovakvih susreta i provođenja ekumenizma u djelo, prije svega prema načelima Katoličke crkve o ekumenizmu, odnosno prema dekretu Drugog vatikanskog sabora o ekumenizmu *Unitatis Redintegratio*³⁴², kardinal Kuharić često je isticao u svojim javnim nastupima i izjavama, primjerice i u intervjuu za *Glas Koncila* od 13. prosinca 1992.³⁴³, nakon nekoliko već održanih ekumenskih susreta između predstavnika Katoličke i Srpske pravoslavne crkve, te Islamske zajednice, koja se kasnije uključila u zajednički vjerski dijalog nakon što su ratni sukobi zahvatili BiH, a zločini se u velikoj mjeri odražavali na muslimansko stanovništvo. Kardinal je progovorio o mogućnostima iskrenog ekumenskog dijaloga, jasno naglasio svako međusobno isključivanje ekumenizma i politike, jer cilj ekumenizma „nije slijediti neku dnevnu politiku“, „čim se ekumenizam politizira, on nije ekumenizam, onda je to politika“, a ekumenizam sam po sebi jest „nastojanje da se susretnu različite vjerske zajednice unutar kršćanstva i izvan kršćanstva, ali da se susreću u zajedničkom razmišljanju, u zajedničkom traženju gdje mogu naći zajednički dodir, gdje

³⁴⁰ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 294-296.; „Apel za mir u Bosni i Hercegovini“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 49 (965), 6. 12. 1992.,

³⁴¹BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 294-296.; „Apel za mir u Bosni i Hercegovini“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 49 (965), 6. 12. 1992., 1 i 4.

³⁴²Dekret *Unitatis Redintegratio* govori o ekumenizmu (4. poglavlje), gdje se između ostaloga navodi da se pod „'ekumenskim pokretom' shvaćaju sve djelatnosti i pothvati koji se u skladu s različitim potrebama Crkve i okolnostima vremena pokreću i usmjeruju prema promicanju jedinstva kršćana; to su prije svega svi naponi da se uklone riječi, sudovi i djela koji po pravednosti i istini ne odgovaraju stanju odijeljene braće te tako otežavaju njihove uzajamne odnose; zatim u religioznom duhu upriličeni skupovi kršćana iz raznih Crkava ili zajednica i na njima zapodjenut 'dijalog' između prikladno upućenih stručnjaka, u kojem svaki od njih dublje objašnjava nauk svoje zajednice i jasno pokazuje njegova obilježja. Po tom dijalogu, naime, svi stječu istinitiju spoznaju nauka i života te pravednije vrednovanje obiju zajednica; tada te zajednice također postižu onu širu suradnju u svim dužnostima koje se zahtijevaju od svake kršćanske savjesti radi zajedničkoga dobra te se, gdje god je to dopušteno, sastaju na jednodušnu molitvu, i napokon, svi ispituju svoju vjernost Kristovoj volji glede Crkve te se, kako i valja, odlučno laćaju posla oko obnove i reforme. (...)“ u: *II. vatikanski koncil, Dokumenti (latinski i hrvatski)*, priredio Josip Turčinović, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1980., 213-215.

³⁴³„Važnije je pouzdanje u Boga negoli u ljude“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 50 (966), 13. 12. 1992., 3.

moгу imati zajedničke nastupe u interesu prava čovjeka, u interesu mira, gdje mogu zajednički pomoći ljudima karitativno.“³⁴⁴

Tijekom 1993. godine ekumenski susreti, odnosno susreti predstavnika dviju Crkava održavali su se na manjim i lokalnim razinama, a sljedeći veći ekumenski susret najviših vjerskih predstavnika održan je 17. svibnja 1994. u Sarajevu. Na njemu su uz kardinala Franju Kuharića bili i moskovski patrijarh Aleksije i srpski patrijarh Pavle, a reis-ul-ulema Islamske vjerske zajednice u BiH Mustafa Cerić također je bio pozvan, no on se pozivu odbio odazvati objašnjavajući svoj izostanak riječima da se odbija susresti sa srpskim patrijarhom Pavlom budući da „patrijarh Pavle i SPC nisu osudili zločine u Bosni i Hercegovini, već su ih nasuprot tome blagoslovili.“³⁴⁵

Znakovit je i snažan i ovoga puta bio govor kardinala Kuharića u njegovom obraćanju prisutnim predstavnicima vjerskih zajednica, u kojemu se ponovno usredotočio na ratna zbivanja koja još uvijek nisu bila zaustavljena, koja su i dalje pustošila i razarala, duhovno i materijalno, jer rat je i dalje trajao i tekao „kao mračna rijeka iz nekih mračnih izvora mržnje, nepravde i nasilja.“³⁴⁶ Ulogu vjerskih predvodnika u tim zbivanjima i nastojanjima da se ona zaustave, sažeo je u rečenici kojom je najbolje opisao poslanje svih službenika Crkve, a toga se stava kardinal Kuharić uistinu i držao, jer je u skladu s njim neumorno i dosljedno pastoralno djelovao i gotovo redovito propovijedao:

„Mi nismo ni generali ni političari. Mi smo predstavnici vjere. Nama je zakon, nadahnuće i svjetlo vjera u Boga svemogućega i milosrdnoga, koji je stvorio čovjeka na svoju sliku i priliku. Nama kršćanima Isus Krist je najsavršenija objava Božje ljubavi prema čovjeku i dostojanstva ljudske osobe. Stoga mi imamo u središtu svoje pažnje, svoje brige i svoje ljubavi čovjeka, osobito čovjeka koji trpi, koji je progonjen, kojemu se nanosi nepravda.

Dok se političari, nažalost, često razilaze u traženju rješenja jer su podijeljeni interesima, mi, naprotiv, imamo jedini interes: dobro svakog čovjeka.

Stoga i mir za koji molimo, za kojim vapijemo, jeste mir koji će biti zaštita svakoj ljudskoj osobi, svakoj obitelji, svakoj nacionalnoj zajednici. Mi shvaćamo mir ne samo kao prestanak nasilja, ne samo kao šutnju oružja. Mi shvaćamo mir kao ispravak svake nepravde, kao sigurnost života svakom čovjeku, kao slobodu za ljude i narode. (...)

Smatramo da se moraju poštivati u svim ljudskim i međunarodnim odnosima načela pravednosti koja izlaze iz Božje volje da mir bude među ljudima i narodima. Treba poštivati međunarodne odluke u

³⁴⁴BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 296-301.; „Važnije je pouzdanje u Boga negoli u ljude“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 50 (966), 13. 12. 1992., 3.

³⁴⁵ Izjava preuzeta iz sarajevskog dnevnog lista *Oslobođenje* od 15. svibnja 1994. i objavljena u tekstu „Hitno obustaviti neprijateljstva“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 22 (1042), 29. 5. 1994., 4.

³⁴⁶BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 368-370.; „Hitno obustaviti neprijateljstva“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 22 (1042), 29. 5. 1994., 5.

zaštiti mira i pravednosti. Treba poštivati granice između međunarodno priznatih država, da budu granice susreta, poštovanja, izmjene dobara, a nikad sukoba. U svakoj pojedinoj državi treba poštivati i prava manjina u skladu s etičkim i međunarodnim normama.

Stoga molimo za mir koji će vratiti sve prognane i izbjegle u njihove domove. Molimo za mir u kojem će se ugasiti sve mržnje i želje za osvetom. Molimo za mir koji će na materijalnim, moralnim i duhovnim ruševinama, kao posljedicama ovog rata, omogućiti gradnju boljeg svijeta, boljeg svijeta pravednosti, slobode i sigurnosti. Unatoč različitosti nacionalnih, vjerskih, kulturnih, pravedni ustavi i dobra volja mogu premostiti nesporazume i stvoriti pravedne odnose.³⁴⁷

Ruski patrijarh Aleksej istaknuo je da je mirotvorstvo zadaća svake Crkve, a da su „sve strane u sukobu jednake“, izjednačujući time zapravo ulogu i krivnju svih strana i odbijajući jasno imenovati agresora, odnosno zagovarajući da „ni jedna strana ne može biti optužena kao začetnik rata“ jer su svi narodi koji žive na ratom zahvaćenim područjima „žrtve razvitka koji je donio iskustvo povijesne nepravde“.³⁴⁸ Iako su, vidljivo je, i poruke ruskoga patrijarha, kao i poruke pravoslavnih poglavara u Hrvatskoj, bile uopćene i gotovo dvosmislene kada govori o osudi zločina i imenovanju njihovih počinitelja, izbjegavajući jasno prozvati začetnika sukoba i agresije na Hrvatsku i BiH, zagovaranje mira i međusobnog dijaloga bilo je zajedničko svim vjerskim poglavarima, a s takvim je zaključcima ipak završen i ovaj ekumenski susret u Sarajevu potpisivanjem zajedničke izjave. U njoj su se prisutni vjerski poglavari prije svega ogradili od tvrdnje da su uzroci rata na području Hrvatske, odnosno BiH povezani s vjerskim načelima, izjavljujući da je „iskorištavanje vjere u svrhu opravdavanja neprijateljstva i podjele nemoralno i zločinačko“, jer „istinski vjerujući kršćani i istinski vjerujući muslimani teže k miru, to je njihovo stvarno očekivanje i u tom se sastoji ispunjenje Stvoriteljeve zapovijedi“, stoga je, kako zaključuju, krajnje vrijeme da se shvati kako samo „mirno i pravedno rješenje svih sporova i nesuglasica koje postoje među narodima na ovim prostorima može donijeti pravu sreću ljudima“, a njihova će budućnost „biti osigurana tek onda kada oni jedni drugima pruže mogućnost živjeti onako kako je svatko od njih navikao i kako su mu predali preci“, dakle na svojim stoljetnim ognjištima.³⁴⁹

Navedeni ekumenski susreti najviših vjerskih poglavara koji su se održavali tijekom ratnoga razdoblja u Hrvatskoj i BiH, svjedoče upravo o kontinuiranom i dosljednom zauzimanju vrhovnih poglavara triju vjerskih zajednica - katoličke, pravoslavne i

³⁴⁷BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 368-370.; „Hitno obustaviti neprijateljstva“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 22 (1042), 29. 5. 1994., 5.

³⁴⁸ŠKVORČEVIĆ, „Mirotvorna i ekumenska nastojanja crkvenih poglavara tijekom Domovinskog rata“ u: *Ranjena Crkva u Hrvatskoj*, 44-46.; „Hitno obustaviti neprijateljstva“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 22 (1042), 29. 5. 1994., 5.

³⁴⁹BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 370-371; „Sarajevska izjava“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 22 (1042), 29. 5. 1994., 4.

muslimanske – za bezuvjetni prekid rata i uspostavu mira na čitavom ratom zahvaćenom području dviju država, kao i složnoj osudi svih zločina bez obzira s koje su strane bili počinjeni, te neospornom odbacivanju definiranja sukoba na području Jugoslavije kao vjerskog rata. Iako su se u svojim stavovima o uzrocima rata duboko razilazili, odnosno SPC je nekad glasnije, nekad prešutno, podržavala ekspanzionističku politiku srbijanskoga vodstva, o čemu svjedoče izjave pojedinih njihovih vjerskih predstavnika, od kojih su neke navedene i u ovom radu (misli se prije svega na izjave osječko-poljskog i baranjskog episkopa Lukijana), politika ipak nikad nije bila predmetom njihovih međusobnih susreta na najvišoj razini, što su oni u tim prigodama jasno isticali, jer je na tim susretima dominirao uistinu samo jedan, svima zajednički, zahtjev – mir. A koliko je sama politika i događaji koji su obilježili stvaranje hrvatske države, a potom i BiH, utjecala na stavove i javno djelovanje SPC-a i njezinih vjerskih poglavara i službenika, odnosno koliko su i jesu li stavovi i djelovanje SPC-a utjecali na političke i vojne dužnosnike na srpskoj strani, može se zaključiti detaljnijom analizom i istraživanjem rada i djelovanja SPC-a u Hrvatskoj tijekom ratnog razdoblja, koje ipak nije predmetom ove disertacije.

7. ULOGA SVETE STOLICE I UTJECAJ PAPE IVANA PAVLA II. NA DOGAĐANJA U HRVATSKOJ 1990.-1995.

7.1. Osnovna obilježja vatikanske politike i stavovi pape Ivana Pavla II. o događanjima u Hrvatskoj 1990.-1995.

Iako je tema ove disertacije ograničena na djelovanje Katoličke crkve u Hrvatskoj (koja je sastavni dio jedinstvene Katoličke crkve kojom upravlja Sveta Stolica, odnosno njen poglavar papa, u ovom slučaju Ivan Pavao II.), te u samo jednom njezinom poglavlju nije moguće dati cjelovit i detaljan pregled politike i djelovanja Svete Stolice, ne samo zato što izlazi iz okvira navedene teme, već i stoga što bi svaka detaljna analiza zahtijevala puno više prostora, ipak smatram da je potrebno dati barem kratak pregled i osnovne značajke djelovanja, kao i utjecaja pape Ivana Pavla II. i Svete Stolice kako na vodstvo Katoličke crkve u Hrvatskoj, tako i na cjelokupnu situaciju i zbivanja u Hrvatskoj u razdoblju 1990.-1995. godine. Razlog tome jest taj što je upravo politika i angažiranost Svete Stolice, prije svega njezina odluka o međunarodnom priznavanju Republike Hrvatske (i Slovenije) prije nego su to učinile druge države, utjecala na međunarodnu politiku, ali i pozitivno i ohrabrujuće djelovala na vodstvo Katoličke crkve u Hrvatskoj, hrvatsko političko vodstvo, te na

cjelokupan hrvatski narod koji je u to vrijeme proživljavao najteže trenutke svoje novije povijesti, a kruna čega je bio posjet pape Ivana Pavla II. Hrvatskoj u rujnu 1994. godine.

Također, da bi se поближе objasnio odnos Svete Stolice i Republike Hrvatske u vrijeme i neposredno nakon stvaranja moderne hrvatske države, potrebno je nešto reći i o povijesti toga odnosa prije osamostaljenja RH, dakle o odnosu Svete Stolice i SFRJ.³⁵⁰ Ponajprije taj odnos treba gledati kroz prizmu odnosa države (SFRJ) i Katoličke crkve, a koji se tijekom godina donekle mijenjao, no osnovne ideološke razlike na kojima se zasnivaju Crkva i SFRJ kao komunistička država, a o kojima je bilo više riječi na početku ove disertacije, uvijek su ostale mjesto razdvajanja, odnosno strogog odvajanja države i Crkve (odnosno religije općenito). Osnovna karakteristika samoga odnosa ideološka je razlika na kojoj počivaju komunizam kao društveno uređenje s jedne strane, odnosno religija kao osobni izbor svakog pojedinca s druge strane. Ta razlika odnosi se na dva potpuno različita shvaćanja svijeta: ateističkog (jedinog prihvatljivog u komunističkom društvenom uređenju) i religijskog, odnosno crkvenog kojemu je potpuno neprihvatljiv ateistički pogled na svijet. No, iako su nakon osnivanja FNRJ 29. studenoga 1945., odnosno dolaskom komunista na vlast, jer je državom zapravo upravljala Komunistička partija Jugoslavije, sve vjerske zajednice bile u nemilosti vlasti, upravo zbog osnovnog načela komunističke vlasti – negiranja bilo kakve vjerske pripadnosti, Katolička crkva imala je osobito negativan status kod nove vlasti, osobito zbog svoje uloge u Drugom svjetskom ratu, odnosno navodnog surađivanja s ustaškom vlašću i podržavanja ustaškog režima i NDH. S druge strane, upravo je Katolička crkva, ponajprije zbog svoga ugleda i velikog utjecaja u narodu, ali i svoje povezanosti sa Svetom Stolicom bila veći protivnik režima od ostalih vjerskih zajednica. Takav odnos prema Katoličkoj crkvi, uz neprekidno nastojanje komunističkih vlasti da se ona odvoji od Svete Stolice, odnosno da se stvori nacionalna crkva, tzv. Narodna crkva koja bi bila pod nadzorom države, a samo u formalnoj vezi sa Svetom Stolicom, ali i brojni drugi razlozi, osobito navodno uplitanje Svete Stolice u unutarnje poslove u Jugoslaviji, kao i nepovoljna odluka Londonske konferencije o Trstu u svibnju 1952. (tzv. Londonski memorandum), koja je išla u prilog talijanskoj strani, a za koju je jugoslavenska vlada krivila upravo Svetu Stolicu, da je doprinijela takvoj odluci, dovest će do prekida diplomatskih odnosa Svete Stolice i Jugoslavije 17. prosinca 1952. godine. Kao neposredan povod tom događaju poslužilo je imenovanje nadbiskupa Alojzija Stepinca kardinalom od strane Svete Stolice (29. studenoga 1952.). Napetosti u crkveno-državnim odnosima, kao i odnosima državne vlasti u Jugoslaviji i Svete Stolice nastavljene su

³⁵⁰ O tome je već bilo riječi i u poglavlju 2.1.4. Kratak pregled odnosa Katoličke crkve i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije od 1960-ih do kraja 1980-ih.

i tijekom idućih godina, a do njihovog je postupnog popuštanja i naznaka normalizacije odnosa došlo tijekom i nakon Drugog vatikanskog koncila (1962. - 1965.), čemu je ponajprije pogodovala politika Crkve koja je tim Koncilom, kao prekretnicom u povijesti same Crkve, najavila otvoreniji pogled prema svijetu i suvremenom društvu, te pokazala spremnost za dijalog s ateističkim društvima. Pregovori koji su uslijedili između jugoslavenske Vlade i Svete Stolice rezultirali su potpisivanjem Protokola – sporazuma između Jugoslavije i Svete Stolice, 25. lipnja 1966. u Beogradu, s ciljem normalizacije međusobnih odnosa. Nakon razmjene predstavnika između dvije države, odnosno imenovanja apostolskog izaslanika Svete Stolice u Beogradu i izaslanika jugoslavenske vlade pri Svetoj Stolici, 1970. godine došlo je do (ponovne) uspostave punih diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Svete Stolice, koji su službeno postojali do kraja postojanja Jugoslavije kao države, odnosno uspostave novih neovisnih država na njezinom dotadašnjem teritoriju.³⁵¹ Upravo to je važno imati na umu kada se promatra odnos i službena politika Svete Stolice nakon prvih naznaka raspada Jugoslavije i započetog procesa promjena političkog uređenja, odnosno demokratskih promjena koje su ubrzo, voljom naroda pojedinih republika, uslijedile i dovele do raspada dotad zajedničke države.

Općenito, i razumljivo, politička previranja i ratni sukobi na prostoru bivše Jugoslavije pobuđivali su pozornost i zabrinutost cjelokupne svjetske javnosti, pri čemu upravo stajalište i ulogu Svete Stolice i pape Ivana Pavla II. u tim međunarodnim reakcijama na ratna događanja u Republici Hrvatskoj treba posebno naglasiti. No, prije nego se detaljnije objasni uloga Svete Stolice i pape Ivana Pavla II. tijekom ratnih zbivanja u Hrvatskoj 1991.-1995., potrebno je objasniti i kakvo je bilo gledište pape Ivana Pavla II. i Svete Stolice o promjenama političkog uređenja i međunacionalnim i međurepubličkim odnosima u Jugoslaviji tijekom 1990., te o oružanim sukobima koji su tijekom ljeta i osobito jeseni 1991. prerasli u otvorenu agresiju JNA i srpskih paravojnih formacija na Republiku Hrvatsku.

Iz službenih priopćenja i stavova Svete Stolice tijekom 1990. i prve polovice 1991. godine, u vrijeme političkih procesa u pojedinim jugoslavenskim republikama koji su utjecali na raspad SFRJ, upravo je postojanje diplomatskih odnosa sa SFRJ bio ključni razlog zbog kojega je Sveta Stolica 1990. u to vrijeme, i nakon prvih slobodnih višestranačkih izbora u pojedinim republikama SFRJ, još uvijek pomalo oprezno gledala na započete demokratske procese i promjene koje su se događale u tim republikama, odnosno službeno podržavala dotadašnje federalno uređenje Jugoslavije, ali samo ukoliko je ono izraz volje i odluka naroda

³⁵¹ AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, Despot Infninitus, Zagreb – Slavonski Brod, 2013., 139-151.

Jugoslavije, ili konfederaciju republika, također ako bi ona bila izbor i volja naroda. Takav je bio službeni stav Svete Stolice o novonastaloj situaciji u Europi nakon demokratskih promjena i uspostave novih država, osobito na području Jugoslavije. No, važno je napomenuti i da se u tom razdoblju sveopćeg procesa demokratizacije koji je započeo u zemljama Istočne Europe Sveta Stolica nije prečesto osvrnula pojedinačno na situaciju u SFRJ, pa tako nije izdvojeno komentirala niti političke promjene i prve višestranačke izbore u Hrvatskoj u travnju/svibnju 1990., iako je službeno i općenito zagovarala poštivanje prava svakog naroda na samoodređenje i poštivanje volje naroda. U svojim je službenim stavovima o novonastaloj političkoj situaciji i promjenama u Europi blagonaklono gledala na demokratske procese, odnosno podržavala promjene i zagovarala pravo svakog naroda na samoodređenje, ali isključivo mirnim putem i pregovorima, osobito u višenacionalnoj državnoj zajednici kakva je bila SFRJ.

No, kada je nakon kraćeg oružanog sukoba (JNA i policije sa slovenskom Teritorijalnom obranom) u Sloveniji u lipnju 1991. te početka i širenja velikosrpske agresije na Hrvatsku u ljeto i jesen 1991. postalo jasno da do rješavanja međunacionalnih konflikata neće doći mirnim putem, Sveta Stolica ubrzo je službeno, među prvima, zauzela jasan stav zagovaranja priznavanja samostalnosti i suvereniteta Republike Slovenije i Republike Hrvatske, a kasnije i ostalih jugoslavenskih republika koje su se voljom svojih građana izjasnile za samostalnost³⁵². Kako bi što bolje pratio situaciju na području bivše Jugoslavije i što aktivnije djelovao u smjeru mirnog rješavanja političke krize te zaustavljanju ratnih sukoba, papa Ivan Pavao II. imenovao je i svog posebnog izaslanika za situaciju u Jugoslaviji, mons. Jean-Louisa Taurana, vatikanskog tajnika za odnose s državama.

Jedna od prvih diplomatskih inicijativa vezanih za zbivanja na području Jugoslavije bio je sastanak veleposlanika zemalja članica EZ-a krajem srpnja 1991. u Vatikanu, kojim je mons. Tauran pokušao pokrenuti inicijativu da se na ratom zahvaćena područja pošalju promatrači neutralnih zemalja, uključujući i one KESS-a (Konferencija o europskoj sigurnosti i suradnji), kako bi se uspostavio i poštivao prekid vatre³⁵³, nakon čega bi se, ukoliko to bude potrebno, na ta područja uputile i mirovne snage - UNPROFOR. Potom se mons. Tauran 6. kolovoza 1991., na inicijativu pape Ivana Pavla II., u Zagrebu sastao s članovima Biskupske konferencije Jugoslavije, te s patrijarhom Pavlom i tadašnjim ministrom vanjskih poslova

³⁵² BLAŽEVIĆ, *Stanovište i angažiranje...*, 135.

³⁵³ Mons. Tauran 29. srpnja na sastanku s veleposlanicama zemalja EEZ-a u: LIVLJANIĆ, Ive, *Odnosi Svete Stolice i Hrvatske*, 194.; i u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, (ur. BLAŽEVIĆ, Velimir), 1995., 38.

Jugoslavije Budimirom Lončarom u Beogradu dan kasnije.³⁵⁴ Sudjelujući na sastanku Biskupske konferencije Jugoslavije u Zagrebu, mons. Tauran prenio je u svom govoru biskupima pozdrave i blagoslov pape, istaknuvši da je papa ovom njegovom posjetu želio dati izričito crkveno obilježje, odnosno prenijeti i očitovati „solidarnost rimskoga biskupa s mjesnom Crkvom koja trpi i strepi od još tragičnije političke i društvene situacije...“, odnosno prenio je okupljenim hrvatskim biskupima stavove pape i Svete Stolice oko rješavanja jugoslavenske krize, citirajući papine riječi:

„Svjestan težine i složenosti (...) prilika u Jugoslaviji, mozaika neintegriranih naroda, različitih po povijesti, jeziku, kulturi i religiji, Sveti Otac u proteklim se mjesecima čestim pozivima obraćao odgovornima tih istih naroda da strpljivim dijalogom, mudrim i dalekosežnim načinom potraže put kako bi se osiguralo poštovanje prava i legitimnih težnji različitih narodnosti, regulirajući na nov način uzajamne odnose među republikama koje čine federaciju i nastojeći da nasilje ne postane metodom za rješavanje problema. (...)

Papa i Sveta Stolica pridružili su javnim pozivima diskretnu diplomatsku djelatnost, uvijek usmjerenu dvostrukom cilju: 1. da se u Jugoslaviji postignu uvjeti za djelotvorno poštovanje prava i legitimnih težnji naroda, slobodno izraženih demokratskim izborima; 2. da se izbjegne pribjegavanje uporabi sile kao sredstvu za potvrđivanje vlastite volje.“³⁵⁵

Mons. Tauran istaknuo je da papa i Sveta Stolica zagovaraju dijalog kao najbolje sredstvo za utvrđivanje prava svih naroda, jer „slijepo udarati, žrtvovati nevine živote, provoditi krvava nasilja, ne pridonosi izjednačivanju zahtjeva, međusobnih prava i dužnosti. Valja osuditi svakoga tko je odgovoran za slične čine. I pošto nasilje, kad se jednom razbukta, rađa lančanim reakcijama, jer nanovo budi uspavanu mržnju i pothranjuje onaj primitivni nagon borbe da bi se postigla pravda, nužno je danas raskinuti takve spirale i slijediti druge načine za uspostavu prava i pravičnosti.“³⁵⁶

³⁵⁴ „Priopćenje za tisak o boravku mgr. J.-L. Taurana u Hrvatskoj i Jugoslaviji“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1991. (16), 16. 12. 1991., 4-5.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 166-167., „Papina diplomatska akcija za mir“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 32 (896), 11. 8. 1991., 1 i 4.; *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 38.-39.

³⁵⁵ „Govor posebnog Papina izaslanika mgr. J.-L. Taurana biskupima Jugoslavije“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1991. (16), 16. 12. 1991., 2-4.; BLAŽEVIĆ, *Služenje miru...*, 39-42.; Govor papina izaslanika, nadbiskupa Jean-Louisa Taurana, tajnika Odjela za odnose s državama u Državnom tajništvu Svete Stolice našim biskupima, 6. kolovoza 1991., u: *Ivan Pavao II. i Hrvati*, ur. Božidar PETRAČ i Franjo ŠANJEK; Zagreb, 1995., 61-63.; „Za poštovanje legitimnih prava i težnja svih naroda“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 33 (897), 18. 8. 1991., 1 i 2.

³⁵⁶ „Govor posebnog Papina izaslanika mgr. J.-L. Taurana biskupima Jugoslavije“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1991. (16), 16. 12. 1991., 2-4.; BLAŽEVIĆ, *Služenje miru...*, 39-42.; Govor papina izaslanika, nadbiskupa Jean-Louisa Taurana, tajnika Odjela za odnose s državama u Državnom tajništvu Svete Stolice našim biskupima, 6. kolovoza 1991., u: *Ivan Pavao II. i Hrvati*, 61-63.; „Za poštovanje legitimnih prava i težnja svih naroda“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 33 (897), 18. 8. 1991., 1 i 2.

Obraćajući se hrvatskim biskupima, ustvrdio je mons. Tauran da je to „danas u Hrvatskoj najvažnije pitanje i Sveta Stolica se za to zauzima svim svojim sredstvima“, te im poručio da se upravo oni, biskupi, kao „pastiri tih zajednica koje trpe na tragičan način posljedice oružanih sukoba“ s pravom solidariziraju sa svojim narodom. Govoreći o odnosu vjerskih zajednica, prije svega onih najbrojnijih na području Jugoslavije, katoličke i pravoslavne, te njihovoj zajedničkoj kršćanskoj ulozi u izgradnji pravednosti i ravnopravnosti među svim ljudima, bez obzira na njihovu vjersku ili nacionalnu pripadnost, mons. Tauran prenio je papinu poruku, istaknuvši da su upravo „kršćani u Jugoslaviji pozvani da budu poput proroka: moraju imati hrabrosti da upozoravaju na ono što je zlo, i istodobno junaštva za izgradnju sustava zajedničkog življenja gdje se svaka osoba i svaka etnička skupina osjeća poštovanom i prizatom. (...)”³⁵⁷

Podsjeća također okupljene biskupe i ponavlja im papine riječi iz siječnja 1989. povodom Svjetskog dana mira, koje su u aktualnom trenutku itekako bile primjenjive na slučaj SFRJ i političke krize koja će završiti njezinim raspadom:

„U društvu sastavljenom od različitih ljudskih skupina dva su zajednička načela koja nije moguće ukinuti i koja moraju biti osnovicom svake društvene organizacije. Prvo je dostojanstvo svake ljudske osobe, bez ikakva razlikovanja po rasnom, etničkom, kulturalnom i nacionalnom podrijetlu ili religijskoj pripadnosti... drugo se načelo odnosi na osnovno jedinstvo ljudskog roda. (...) Male i velike zajednice međusobno su povezane uzajamnim pravima i dužnostima, poštivanje kojih služi učvršćivanju mira. Samo će se tako moći izgraditi društvo u kojemu će različnost značiti bogatstvo, a ne protivnost.

Jugoslavija je valjda najraznorodnija tvorevina u europskoj povijesti. To se može ustvrditi i za neke republike od kojih je sastavljena.

Ali danas, u Europi koja se upravo izgrađuje na novim temeljima, koja iznova pronalazi svoje duhovne korijene, koja je prosvijetljena likom i učenjem Pape koji brani kršćansku vjeru i kulturnu baštinu svih naroda starog kontinenta, kršćani u Jugoslaviji, nadilazeći poteškoće prošlosti, trebaju znati gledati naprijed i surađivati u izgradnji novih društvenih odnosa, nadahnutih načelima i vrijednostima izvornog kršćanstva, bilo unutar pojedinih republika, bilo u odnosima među republikama, u sklopu onoga pravnog uređenja koje će pojedini narodi izabrati...“³⁵⁸

³⁵⁷ „Govor posebnog Papina izaslanika mgr. J.-L. Taurana biskupima Jugoslavije“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/19991. (16), 16. 12. 1991., 2-4.; BLAŽEVIĆ, *Služenje miru...*, 39-42.; Govor papina izaslanika, nadbiskupa Jean-Louisa Taurana, tajnika Odjela za odnose s državama u Državnom tajništvu Svete Stolice našim biskupima, 6. kolovoza 1991., u: *Ivan Pavao II. i Hrvati*, 61-63.; „Za poštovanje legitimnih prava i težnja svih naroda“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 33 (897), 18. 8. 1991., 1 i 2.

³⁵⁸ „Govor posebnog Papina izaslanika mgr. J.-L. Taurana biskupima Jugoslavije“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/19991. (16), 16. 12. 1991., 2-4.; BLAŽEVIĆ, *Služenje miru...*, 39-42.; Govor papina izaslanika, nadbiskupa Jean-Louisa Taurana, tajnika Odjela za odnose s državama u Državnom tajništvu

Takve i slične poruke obilježile su posjet mons. Taurana i njegov govor na zasjedanju hrvatskih biskupa početkom kolovoza 1991. u Zagrebu, a hrvatski biskupi pPapinog izaslanika istovremeno su izvijestili o teškoj situaciji na područjima svojih nadbiskupija i biskupija, u to vrijeme već zahvaćenih oružanim sukobima, posebno se osvrnuvši na mnogobrojne ljudske žrtve i stradanja, brojne izbjeglice i prognanike, te rušenje i uništavanje sakralne arhitekture i zlostavljanja i zastrašivanja brojnih svećenika i drugih pastoralnih djelatnika koja su se sve više događala u Hrvatskoj kao posljedica velikosrpske agresije.³⁵⁹

Važno je naglasiti da su službena vatikanska politika i stavovi te utjecaj Svete Stolice na događanja u Hrvatskoj, odnosno međunarodne čimbenike i javnost, u prvoj polovici 1990-ih odraz ponajprije osobnog zauzimanja pape Ivana Pavla II. i njegovih jasnih stavova protiv svakog oblika uporabe sile i nasilja, odnosno za mirno i pravedno rješavanje jugoslavenske krize. Diplomatska i politička aktivnost vatikanskih službenika odvijala se uglavnom preko Državnog tajništva Svete Stolice i njegova Odjela za odnose s državama, te preko njihovih predstavnika i izaslanika Svete Stolice, poput mons. J. L. Taurana, koji su sudjelovali na brojnim međunarodnim zasjedanjima i sastancima koji su se bavili situacijom na području Jugoslavije, odnosno ratnim prilikama u Hrvatskoj i potom BiH.³⁶⁰ Papa kao vrhovni poglavar Katoličke crkve neprestano je u svojim gotovo svakodnevnim propovijedima, izjavama, generalnim i posebnim audijencijama, mnogobrojnim apelima međunarodnoj zajednici i svjetskim državicima, kao i na svojim brojnim pastoralnim pohodima i putovanjima po svijetu pozivao na mirno i pravedno rješavanje međurepubličkih i međunacionalnih sukoba na području Jugoslavije, uz isključivo poštivanje prava svakog naroda na samoodređenje, te osuđivao svaku uporabu sile i oružja, a nakon početka oružanih sukoba na području RH, a potom i BiH, neprestano je pozivao na molitvu u borbi protiv rata i nasilja, za prestanak svih razaranja i ubijanja, za utjehu ožalošćenima u ratu, za prognanike i izbjeglice, a prije svega za mir i dijalog među narodima u Jugoslaviji. Obraćao se papa, osobno ili preko svojih najbližih suradnika, međunarodnim političkim dužnosnicima, kao i onima na području Jugoslavije, vrhovnim crkvenim poglavarima - nadbiskupima Franji Kuhariću i Vinku Puljiću te srpskom patrijarhu Pavlu, te drugim istaknutim crkvenim velikodostojnicima. Glasno i uporno papa je pozivao na mir i zagovarao mirno rješavanje međunacionalnih razlika, bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost naroda u Jugoslaviji. Pozivao je na poštivanje individualnih i

Svete Stolice našim biskupima, 6. kolovoza 1991., u: *Ivan Pavao II. i Hrvati*, 61-63.; „Za poštovanje legitimnih prava i težnja svih naroda“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 33 (897), 18. 8. 1991., 1 i 2.

³⁵⁹„Priopćenje za tisak o boravku mgr. J.-L. Taurana u Hrvatskoj i Jugoslaviji“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1991. (16), 16. 12. 1991., 4-5.; i u: *Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije*, godište LXXVIII, br. 4, 1991., 109.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 166-167.

³⁶⁰*Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, 15-20.

nacionalnih prava svakog čovjeka i svakog naroda, a isticao da se mir može ostvariti samo slobodom i pravdom, te poštivanjem prava i dostojanstva svakog čovjeka, kao i prava svakog naroda na samoodređenje.³⁶¹

Brojni su primjeri takvih apela i obraćanja pape, koji su redovito objavljeni u službenom vatikanskom dnevnom glasilu *L' Osservatore Romano*, ali i u literaturi objavljenoj na hrvatskom jeziku,³⁶² te katoličkom tisku, ponajprije u *Glasi Koncila* tijekom 1991., ali i kasnije do 1995. godine i završetka ratnih djelovanja na području Republike Hrvatske. Isto tako, upravo se iz vatikanskih dnevnih novina *L' Osservatore Romano* može zaključiti koliko je bilo zanimanje pape i Svete Stolice za događanja na području bivše Jugoslavije, osobito za ratna stradanja u Hrvatskoj te BiH, jer od sredine 1991. i početka oružanih sukoba u RH pa tijekom svih godina do završetka rata, analizom novina moguće je utvrditi da gotovo nije bilo jednog broja u kojem nije objavljen barem jedan ili više priloga, odnosno izvješća o oružanim sukobima, ljudskim stradanjima, materijalnim razaranjima, o potrebi humanitarne pomoći, nepoštivanju i kršenju dogovorenih primirja, kao i pasivnosti ili nemoći međunarodne zajednice i svjetske diplomacije da se kriza u Jugoslaviji riješi mirnim putem.

Isto tako, važno je naglasiti da je papa smatrao, a što je sam i mnogo puta naglasio, kako oružani sukobi i rat na području RH i BiH nisu bili samo regionalni problem koji se ticao ratom zahvaćenih država i naroda na području bivše Jugoslavije, već međunarodni problem koji se ticao cijele Europe, pa je stoga svoje brojne apele uputio upravo međunarodnoj zajednici, odnosno Ujedinjenim narodima, Europskoj zajednici, KESS-u, te pojedinim europskim i svjetskim državicima i političarima. Papa je smatrao da je primarna dužnost međunarodne zajednice da se odlučno uključi u zaustavljanje ratnih strahota kao i razoružavanje onih koji čine strašna zlodjela nad nevinim civilima, jer će, smatrao je, pasivno promatranje ili ravnodušnost s njihove strane prema svim oblicima zlodjela biti shvaćena kao „krivnja propusta i sukrivnja u zločinu“.³⁶³

7.2. Diplomatske aktivnosti i zauzimanje Svete Stolice za mirno rješavanje jugoslavenske političke krize

³⁶¹BLAŽEVIĆ, *Stanovište i angažiranje...*, u: *Bosna Franciscana: časopis Franjevačke teologije Sarajevo*, god. I, broj 1, Samobor, 1993.; 129-130.; *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 12-13.

³⁶²Svi govori Svetoga Oca koji su se odnosili na situaciju na području bivše Jugoslavije, odnosno na području ratom zahvaćene Republike Hrvatske, objedinjeni su i objavljeni u knjizi *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, priredio fra Velimir Blažević, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1995.

³⁶³*Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 13-14.

Diplomacija Svete Stolice sudjelovala je tijekom razdoblja 1991.-1995. na brojnim skupovima i zasjedanjima KESS-a, UN-a, te drugim međunarodnim sastancima i konferencijama.

Na jednom takvom sastanku Komiteta visokih dužnosnika KESS-a u Pragu, 3. i 4. srpnja 1991., vatikanski predstavnici založili su se za poštivanje načela Završnog akta KESS-a iz Helsinkija³⁶⁴, posebno načela o jednakosti naroda i njihovom pravu na samoodređenje. Dakako, potrebno je naglasiti da se papa, kao i službena vatikanska politika, od početka političke krize i oružanih sukoba nastalih kao posljedica velikosrpske agresije u Jugoslaviji, nedvojbeno zalagao i pozivao na načela Završnog akta iz Helsinkija, pa su u duhu takve politike i nastojanja djelovali i službeni vatikanski predstavnici. Tako se o osnovnom pravu naroda na samoodređenje izjasnio i predstavnik Svete Stolice, mons. Alain Lebeaupin, na još dva hitna zasjedanja Komiteta visokih dužnosnika KESS-a (3. i 4. rujna 1991. u Pragu, te 10. listopada 1991. u Pragu). Prije svega, osudio je nepoštivanje tih načela Završnog akta iz Helsinkija na primjeru Jugoslavije jasno istaknuvši da su ta načela „tragično povrijeđena“, a „žaloso je da su u 1991. u Europi, unutar jedne federacije naroda stavljena u stranu načela Helsinkija. Zajednica naroda koji su ovdje predstavljeni (misli se na zemlje sudionice KESS-a, nap. aut.) ne može ne osuditi stanje svršenog čina i podsjeća saveznu i republičku vlast Jugoslavije da su politički i moralno obvezatne dokumentima helsinškog procesa i da te dokumente ne mogu ostaviti po strani, nego ih, naprotiv, moraju poštivati...“³⁶⁵ Također, osobito je naglasio da:

„Delegacija Svete Stolice želi ponoviti svoje uvjerenje da će jedino izgradnjom nove Europe na cjelini načela KESS-a doći do rješenja potresnih i okrutnih prilika koje vidimo u jugoslavenskoj zemlji. Načela Zaključne listine i Pariške povelje moraju nadahnjivati svaku odluku i svaku političku djelatnost građanskih i vojnih vlasti. Potrebno je stoga učiniti sve da se sukobljene strane susretnu, da povedu dijalog, te da suprotstavljene sile priznaju spomenuta načela. (...) Dužnost je spriječiti da se braća međusobno ubijaju, pa stoga je dužnost i posredovati među njima.

Priznati pravo nekog naroda da odlučuje o sebi znači priznati mu pravo na njegovu samobitnost i na njegovu prisutnost među državama. To priznanje valja shvatiti kao spremnost nove Europe u kojoj se stari sporovi stavljaju na stranu i u kojoj se nacionalni interesi nadahnjuju načelima KESS-a, kako bi se izgradilo društvo u kojem vlada osjećaj za zajedničko dobro i za solidarnost među svima. (...)

³⁶⁴ *Deklaracija o načelima na kojima se uređuju odnosi između država sudionica*, poznata kao *Helsinška deklaracija*, usvojena je na Konferenciji KESS-a u Helsinkiju 1. kolovoza 1975.; o tome više u bilješci br. 277.

³⁶⁵ *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, priredio fra Velimir Blažević, 1995., 308-310.; i „Previše je mrtvih, previše razaranja“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 37 (901), 15. 9. 1991., 3.

Tako i u Jugoslaviji – i u mnogim drugim krajevima Europe – nacije i narodi moraju živjeti u duhu suradnje i dobre volje. (...)

Delegacija Svete Stolice želi, osim toga, jasno istaknuti činjenicu da jugoslavenska kriza nije potekla iz vjerskih razloga. Istina, odnosno zajednice pripadaju različitim, ali sestrinskim crkvama. I nakana je Svete Stolice bdjeti da se jasno potvrdi i utvrdi kako vjera u Isusa Krista mora biti čimbenik jedinstva, a ne podjele, i kako bratstvo u vjeri neće propustiti, u kontekstu dijaloga, da bude čimbenikom od prvorazredne važnosti u uspostavi mira opraštanjem i slogom. Sveta Stolica, kako dokazuju mnogobrojni Papini pozivi na molitvu da dođe do mira, nastaviti će svoje djelovanje kako bi prestala tutnjava oružja, kako bi se priznala svačija prava i kako bi se svi založili na putu pregovora: zajednica država stvarajući uvjete dijaloga, a dotične strane prihvaćajući da se u njemu založe bez ikakvih primisli.³⁶⁶

Državno tajništvo Svete Stolice 26. studenoga 1991. zemljama članicama KESS-a uputilo je Memorandum³⁶⁷ s prijedlogom međunarodnoj zajednici o priznavanju neovisnosti i suvereniteta Hrvatske i Slovenije, odnosno da međunarodna zajednica pristupi „skupnom i uvjetovanom priznavanju nezavisnosti i suvereniteta Hrvatske i Slovenije, koje su se za to već bile izjasnile narodnim referendumima, kao i drugih jugoslavenskih republika koje to zatraže.“³⁶⁸ U tom smislu, logično je bilo i skorašnje priznavanje suverenosti i međunarodne neovisnosti republika Hrvatske i Slovenije koje je uslijedilo od strane Svete Stolice već 13. siječnja 1992., dva dana prije nego je to učinila većina drugih europskih država. Ono na čemu je Sveta Stolica u vezi priznavanja neovisnosti jugoslavenskih republika u Memorandumu inzistirala bilo je poštivanje svih načela Završnog akta iz Helsinkija i Pariške povelje³⁶⁹, poštivanje ljudskih prava i osnovnih sloboda utvrđenih međunarodnim dokumentima, obveza ostvarivanja odluka dokumenata KESS-a u vezi s načelima i demokratskim institucijama, te formalno prihvaćanje odluka dokumenata KESS-a o pravima nacionalnih manjina.

Još jedan primjer snažne diplomatske aktivnosti i mirotvorne politike pape i Svete Stolice, odnosno njezinih predstavnika u međunarodnim odnosima jest posebno zasjedanje Biskupske

³⁶⁶BLAŽEVIĆ, *Stanovište i angažiranje*, 135.; „Riunione d'emergenza del Comitato degli Alti Funzionari sulla crisi jugoslava“ u: „La crisi Jugoslava, Posizione e azione della Santa Sede (1991.-1992.)“, Libreria editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1992., 85-87.; Izlaganje predstavnika Svete Stolice na Izvanrednom sastanku Odbora visokih dužnosnika KESS-a o jugoslavenskoj krizi 10. 10. 1991. u Pragu, u: *Ivan Pavao II. i Hrvati*, 77.; i u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 311-312.

³⁶⁷ Memorandum nije javno prezentiran, no njegov sadržaj objavio je Ured za Tisak Svete Stolice u svom priopćenju, u: „La crisi Jugoslava, Posizione e azione della Santa Sede (1991.-1992.)“, Libreria editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1992., 69-72.

³⁶⁸BLAŽEVIĆ, *Stanovište i angažiranje...*, 135-136.; LIVLJANIĆ, *Odnosi Svete Stolice i Hrvatske*, 194-195.

³⁶⁹ *Pariška povelja*, dokument usvojen 1990. na Konferenciji o europskoj sigurnosti i suradnji u Parizu; o tome više u bilješci br. 278.

sinode³⁷⁰ za Europu, 8. prosinca 1991. u Rimu, na inicijativu pape Ivana Pavla II., na kojemu su predstavnici Svete Stolice (nadbiskup Pariza kardinal Jean Marie Lustiger, poljski nadbiskup Jozef Glemp, te kardinal Eduardo Martinez Somalo) postavili pitanje političke budućnosti Europe s obzirom na događanja na području bivše Jugoslavije, na što su stavili posebna naglasak, istaknuvši da se u rješavanju krize te zaustavljanju sukoba na području Republike Hrvatske poštuju načela Helsinške deklaracije i Pariške povelje o poštivanju temeljnih ljudskih prava svakog čovjeka i prava naroda i demokracije.³⁷¹ Sa sinode je stoga i ovom prilikom upućena poruka svim vladarima Europe, da se u kršćanskom duhu i pravednosti politički zauzmu za prestanak sukoba i nasilja na području RH, te da se svim njezinim stanovnicima, bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost, kao i ostalim narodima na području Jugoslavije osigura poštivanje spomenutih načela. Biskupskoj sinodi u Vatikanu nazočili su i hrvatski biskupi Želimir Puljić, Srećko Badurina i Josip Bozanić, te zagrebački nadbiskup Franjo Kuharić, koji su prisutnim biskupima svjedočili o teškom stanju i ljudskim i materijalnim stradanjima, odnosno posljedicama rata u Hrvatskoj.

Ministri vanjskih poslova država EZ-a u Bruxellesu su 16. prosinca 1991. usvojili i potpisali „Deklaraciju o Jugoslaviji“ koja je sadržavala odluku o priznavanju samostalnosti i suvereniteta novih država na prostoru Jugoslavije, a Sveta Stolica, uz spomenuti Memorandum s prijedlogom međunarodnoj zajednici o priznavanju neovisnosti i suvereniteta jugoslavenskim republikama koje to zatraže (iz studenoga 1991.), nakon zasjedanja u Bruxellesu iznijela je, odnosno potvrdila svoj dotadašnji službeni stav o priznavanju novih europskih država na području bivše Jugoslavije. Ured za tisak Svete Stolice objavio je o tome službeno priopćenje, u kojemu u tri zasebna odjeljka (Opći stav Svete Stolice, Poseban stav Svete Stolice prema Jugoslaviji, stav Svete Stolice prema priznanju) objašnjava svoje stavove oko priznavanja neovisnosti jugoslavenskih republika. Opći je stav Svete Stolice da federativni sustav vlasti, kakav je dotad postojao u Jugoslaviji, predviđa pravo svakog naroda na odvajanje od federacije i mogućnost drugačijeg rješenja vlastitog političkog uređenja. U slučaju Jugoslavije službena vatikanska politika poziva se na jugoslavenski Ustav iz 1974. godine, koji predviđa pravnu mogućnost odvajanja svake pojedine republike od federacije. Sveta Stolica je isprva, nakon što su republike Hrvatska i Slovenija nakon provedenih referenduma, u lipnju 1991. donijele odluke o samostalnosti, smatrala da je najbolje rješenje

³⁷⁰Skupština biskupa Rimokatoličke crkve iz različitih krajeva svijeta koji se sastaju u određeno vrijeme kako bi, između ostaloga, promicali usku povezanost pape i biskupa, te proučavali pitanja koja se odnose na djelovanje Crkve u svijetu.

³⁷¹„La crisi Jugoslava, Posizione e azione della Santa Sede (1991.-1992.)“, Libreria editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1992., str. 65-68.; i u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 67-68.

očuvanje federativnog saveza u obliku konfederacije suverenih država, no obzirom da se ubrzo pokazalo da taj put nije bio moguć mirnim pregovorima, prije svega zbog isključivosti politike srbijanskoga vodstva koje je odlučno odbijalo sve prijedloge i dogovore o novom uređenju Jugoslavije, tj. preostroju u konfederalnu državu, no i zbog sve većih oružanih sukoba u Hrvatskoj i agresije srpskih pobunjenika iz Hrvatske potpomognutih JNA koja se otvoreno stavila na njihovu stranu, i vatikanska politika okreće se u smjeru traženja mirnog rješenja i zaustavljanja sukoba, te zagovaranja da se poštuju prava svakog naroda unutar federacije na samoodređenje. Nakon što je u Bruxellesu potpisana „Deklaracija o Jugoslaviji“, Sveta Stolica formulirala je i objavila svoje stavove o potrebi priznavanja neovisnosti republika Slovenije i Hrvatske, uz obvezu da se na ratom zahvaćenim područjima što prije uspostavi mir, na čemu ustrajno radi i radit će i sama Sveta Stolica. Također, kako je u priopćenju istaknuto, Sveta Stolica „neće propustiti udovoljiti zahtjevu“ Hrvatske i Slovenije za međunarodnim priznanjem „priznajući suverenitet i nezavisnost dviju republika“, no to također znači da taj čin priznavanja „nije usmjeren protiv nijedne strane kojih se to tiče (misli se na sve republike bivše Jugoslavije, nap. aut.). Naprotiv, Sveta Stolica postojano želi očuvati dobre odnose sa svim republikama Jugoslavije. Njezina djelatnost teži za potporom većega dobra mira za sve narode toga područja i za stvaranjem uvjeta koji će omogućiti uredan i skladan razvoj tamošnjih naroda.“³⁷² Takav su stav nebrojeno puta isticali papa i svi predstavnici Svete Stolice u svojim javnim obraćanjima vezanim uz situaciju na području bivše Jugoslavije.

Svim ovim stavovima u prilog ide i činjenica da je Sveta Stolica među prvima priznala suverenitet i samostalnost Hrvatske i Slovenije 13. siječnja 1992. godine. U službenom priopćenju o priznavanju Sveta Stolica ističe da je Nota s odlukom o priznavanju, uz to što je upućena Vladi Republike Hrvatske i Slovenije, bila upućena i jugoslavenskoj Vladi u Beogradu „radi informiranja o navedenoj odluci“, ističući također kako ona nema „nikakav karakter neprijateljske geste prema Jugoslaviji“. U priopćenju se Sveta Stolica još jednom poziva na točke spomenutog Memoranduma o jugoslavenskom pitanju od 26. studenoga 1991., koje su Republike Hrvatska i Slovenija prihvatile kao uvjet priznanja, zbog čega je Sveta Stolica potvrdila svoju odluku o priznavanju njihove neovisnosti.³⁷³ Ti uvjeti odnosili

³⁷² „La crisi Jugoslava, Posizione e azione della Santa Sede (1991.-1992.)“, Libreria editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1992., str. 69-72.; i u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 314-316.; i u: „Međunarodna zajednica prihvaća samostalnu Hrvatsku“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 52 (916), 29. 12. 1991., 1 i 4.

³⁷³ Službeno priopćenje Svete Stolice o međunarodnom priznavanju samostalnosti i neovisnosti republika Hrvatske i Slovenije u: „La crisi Jugoslava, Posizione e azione della Santa Sede (1991.-1992.)“ („Riconoscimento delle Repubbliche di Croazia e Slovenia“), Libreria editrice Vaticana, Città del Vaticano,

na poštivanje svih načela helsinškog Završnog akta i Pariške povelje; poštivanje i provođenje u djelo odredbe o pravima čovjeka i temeljnih prava koja su iznesena u međunarodnim ispravama, posebice u onima Ujedinjenih naroda, Konferencije za sigurnost i suradnju u Europi i Vijeća Europe; provođenje u djelo odredbe isprava Konferencije za sigurnost i suradnju u Europi o demokratskim načelima i institucijama tako da te institucije budu u skladu s mjerilima za prijem u Vijeće Europe; prihvaćanje obveze preuzete u ispravama Konferencije za sigurnost i suradnju u Europi na sastancima u Kopenhagenu i Ženevi glede položaja nacionalnih manjina; prihvaćanje da se obveze u vezi s nacionalnim manjinama provode pod nadzorom Odbora visokih dužnosnika Konferencije za sigurnost i suradnju u Europi.³⁷⁴

Osmoga veljače 1992. Sveta Stolica s Hrvatskom je uspostavila diplomatske odnose³⁷⁵, iako je formalno-pravni okvir diplomatskih odnosa Svete Stolice i Republike Hrvatske potvrđen tek 1997./1998. godine potpisivanjem Ugovora između ovih dviju država. Međunarodni ugovori između Svete Stolice i Republike Hrvatske podrazumijevaju četiri ugovora potpisana, odnosno ratificirana 1997. (9. srpnja), odnosno 14. prosinca 1998. godine³⁷⁶, čime je u potpunosti ostvaren međunarodno cjelovit odnos između Republike Hrvatske i Svete Stolice.

11. svibnja 1992. mons. Giulio Einaudi, prvi papinski nuncij u Republici Hrvatskoj, imenovan 29. veljače 1992., predao je vjerodajnice predsjedniku RH Franji Tuđmanu, istaknuvši tom prilikom u svom obraćanju predsjedniku Tuđmanu kako su odnosi Svete Stolice i Hrvatske „duboko ukorijenjeni u povijest ove (hrvatske, nap. aut.) zemlje. Hrvati su od početka svoje povijesti stupili u vezu s kršćanstvom, prvi su između slavenskih naroda

1992., 75-76.; „Priopćenje Tiskovnog ureda Svete Stolice s obzirom na priznanje Republika Slovenije i Hrvatske (13. 1. 1992.)“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1992. (17), 30. 12. 1992., 6.; i u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 316-317.; i „Sveta Stolica priznala Hrvatsku“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 3 (919), 19. 1. 1992., 1 i 3.

³⁷⁴Preuzeto iz Dopisa Državnog tajništva Svete Stolice – Odjel za odnose s državama, Ministarstvu vanjskih poslova Republike Hrvatske; Segreteria di stato, Sezione per i rapporti con gli stati“, N. 9270/91/RS, Vatikan, 20. 12. 1991. (preslika dokumenta u: *Ivan Pavao II. i Hrvati*, 96-97.); „Priopćenje Tiskovnog ureda Svete stolice s obzirom na priznanje Republike Hrvatske i Slovenije“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1992. (17), 30. 12. 1992., 6.; *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 316-317.

³⁷⁵ Priopćenje za javnost Svete Stolice o uspostavi diplomatskih odnosa između Republike Hrvatske i Svete Stolice u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 319.; Ministarstvo vanjskih i europskih poslova RH: <http://www.mvep.hr/MVP.asp?pcpid=1335>; pristup ostvaren 22. travnja 2013.

³⁷⁶Ministarstvo vanjskih i europskih poslova RH: <http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/bilateralni-odnosi/pregled-bilateralnih-medunarodnih-ugovora/sveta-stolica,126.html>; pristup ostvaren 22. travnja 2013.; Ugovori podrazumijevaju: 1. Ugovor između Svete Stolice i Republike Hrvatske o suradnji na području odgoja i kulture, ratificiran 24. siječnja 1997.; 2. Ugovor o dušobrižništvu katoličkih vjernika, pripadnika oružanih snaga i redarstvenih službi Republike Hrvatske, ratificiran 24. siječnja 1997.; 3. Ugovor o pravnim pitanjima, ratificiran 9. veljače 1997.; 4. Ugovor o gospodarskim pitanjima, ratificiran 4. prosinca 1998.

uspostavili odnose s Papom i primili, po misionarima iz Rima, svjetlo Isusa Krista. (...) Zadobivši danas ponovno slobodu i postigavši priznanje svoje neovisnosti od međunarodne zajednice, Hrvatska, vjerna svojim trinaest stoljetnim korijenima, ponovno je uspostavila svoje odnose s Apostolskom Stolicom, sretno započinjući novo razdoblje unapređivanja obostranih prijateljskih odnosa...³⁷⁷ Prvi hrvatski veleposlanik pri Svetoj Stolici, Ive Livljanić, imenovan na tu dužnost 12. ožujka 1992., predao je vjerodajnice papi Ivanu Pavlu II. 3. srpnja 1992. godine.³⁷⁸ U govoru što ga je papa tom prigodom održao podsjetio je prije svega na stoljetne veze hrvatskog naroda i Svete Stolice, odnosno Rimske Crkve, te se i ovom prigodom osvrnuo na tragične i teške događaje koji su pratili proglašenje i priznanje neovisnosti Republike Hrvatske, a zbog kojih je Sveta Stolica neumorno i glasno zahtijevala da se zaustave svi oblici nasilja i oružanih sukoba, a rješenje problema traži mirnim putem i međusobnim dijalogom, jer, stav je Svete Stolice, „samo pravna država, u kojoj svaki žitelj uživa poštovanje drugih i priznata su prava svakoj osobi te svaki građanin ima mogućnost slobodnog izražavanja i djelovanja za zajedničko dobro, može osigurati sreću i zadovoljstvo svih.“ Takav stav zapravo je generalni stav Crkve koja insistira na pravima svakog pojedinca, odnosno naroda, „radi svog visokog poimanja čovjekove naravi, stvorenja koje Bog voli i spašava, te zbog čovjekova zvanja koje ga poziva da gradi solidarno i bratsko društvo, vođeno brigom da osigura dobro svim svojim članovima.“ Papa se u tom duhu, pozivajući se na te postulate Crkve, posebno osvrnuo i na prava manjina u Hrvatskoj, ističući to kao nužnost za funkcioniranje moderne europske, pravne i uređene države, jer „plemenitost jednog naroda očituje se mirnim suživotom s drugim narodima...“ Papa je progovorio i o budućem uređenju crkvenog života te statusu i položaju Katoličke crkve u Hrvatskoj, istaknuvši da Crkva ne traži nikakve „povlastice“, ali želi imati „ravnopravno mjesto u društvenom životu“, što joj je dotad, u komunističkom sustavu vlasti, bilo uskraćeno.³⁷⁹

Uspostavom diplomatskih odnosa između Republike Hrvatske i Svete Stolice te imenovanjem mons. Giulia Einaudija apostolskim nuncijem u Republici Hrvatskoj, dotadašnjem predstavništvu Svete Stolice u Beogradu prestala je služba za područje Republike Hrvatske, a time i dotadašnjem pronunciju Svete Stolice u Beogradu, mons. Gabrielu Montalvu, s kojim

³⁷⁷ „Priopćenje za tisak sa susreta hrvatskih biskupa i Pronuncija mgr. G. Montalva (13. 3. 1992.)“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1992. (17), 30. 12. 1992., 8.; „Prvi apostolski nuncij u Hrvatskoj“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXIX, 1992., br. 3, 61-64.

³⁷⁸ LIVLJANIĆ, *Odnosi Svete Stolice i Hrvatske*, 195.; *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 90-93.; „Diplomatski odnosi – izraz dubokih povijesnih veza“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 28 (944), 12. 7. 1992., 3.

³⁷⁹ *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 90-93.; „Diplomatski odnosi – izraz dubokih povijesnih veza“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 28 (944), 12. 7. 1992., 3.

su se hrvatski biskupi, predvođeni kardinalom Kuharićem, oprostili u Zagrebu 13. ožujka 1992. godine.³⁸⁰

Uzroke takvom slijedu događaja i brzom međunarodnom priznavanju RH te uspostavi diplomatskih odnosa treba ponajprije tražiti u snažnom zagovaranju prava svakog naroda na samoodređenje od strane Svete Stolice, te želji i nastojanjima da se što prije zaustave ratni sukobi i nesagledive posljedice rata. Samim time, Vatikan je međunarodnim priznavanjem Republike Hrvatske dao svoju potvrdu teritorijalne cjelovitosti Hrvatskoj, te priznao velikosrpsku agresiju koja joj je kao suverenoj i neovisnoj državi bila nametnuta. Naravno, pritom se ne smije izostaviti niti međunarodni ugled i utjecaj pape, kao jednog od najvećih moralnih autoriteta, što je također bilo od osobite važnosti u procesu međunarodnoga priznanja Hrvatske.

Diplomatske aktivnosti i mirovne inicijative Svete Stolice nastavljaju se i nakon siječnja 1992., a vatikanski predstavnici i sam papa i dalje se neumorno i ustrajno zalažu za mirno rješavanje sukoba na području Hrvatske, odnosno Bosne i Hercegovine.

Izaslanstvo Svete Stolice sudjeluje tako na sastanku poglavara država i vlada članica KESS-a 9. i 10. srpnja 1992. u Helsinkiju, gdje se posebno osvrće na tešku situaciju u Hrvatskoj i BiH, a predvodnik izaslanstva, državni tajnik Svete Stolice kardinal Angelo Sodano, u svom je izlaganju upozorio na teške i „nedopustive“ povrede Helsinškog akta i Pariške povelje, istaknuvši da „nema dovoljno snažnih riječi da se osude oni koji su odgovorni za masakre civilnih pučanstava i za razaranje kulturne baštine koja, u određenom smislu, pripada cijeloj Europi. (...) Samo su dijalog među zaraćenim stranama i međunarodna solidarnost u stanju zaustaviti borbe koje ne rješavaju ništa i bacaju čitava pučanstva u očaj i bijedu. (...)“³⁸¹

Do kraja 1992. godine održano je još nekoliko sastanaka poglavara i visokih dužnosnika KESS-a na kojima su sudjelovali i predstavnici Svete Stolice te, kao i nebrojeno puta dotada, intervenirali i izričito zahtijevali očuvanje teritorijalne cjelovitosti BiH, strogo poštivanje načela Helsinške i Pariške povelje, te hitno zaustavljanje svih oblika stradavanja pučanstva BiH i traženje sporazumnog i mirnog rješenja sukoba zaraćenih strana. No, budući da ovaj rad ne obuhvaća i događanja i rat u BiH, iako je on nezaobilazno povezan s događanjima i ratom

³⁸⁰ „Priopćenje za tisak sa susreta hrvatskih biskupa i Pronuncija mgr. G. Montalva (13. 3. 1992.)“ u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1992. (17), 30. 12. 1992., 8.

³⁸¹ *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 324-325.; „Ni jedna riječ nije prejaka za žigosanje odgovornih za pokolj civilnog pučanstva“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 29 (945), 19. 7. 1992., 5.

u Hrvatskoj, ovdje se neću detaljnije osvrnuti na inicijative Svete Stolice za zaustavljane rata i uspostavu mira u BiH.³⁸²

U Ženevi je početkom veljače 1993. održano zasjedanje Odbora za ljudska prava OUN-a, kojemu je nazočio stalni promatrač Svete Stolice u Uredu Ujedinjenih naroda i specijaliziranih ustanova u Ženevi, mons. Paul Tabet. On je u svom izlaganju izrazio zabrinutost Svete Stolice zbog teškog kršenja ljudskih prava na području bivše Jugoslavije, te još jednom pozvao međunarodnu zajednicu, da se sve nadležne ustanove, među kojima i Odbor za ljudska prava OUN-a, još snažnije založe za poštivanje svih normi međunarodnog prava. Pozvao se u svom izlaganju na govor pape Ivana Pavla II. 16. siječnja 1993. pred diplomatskim zborom u Vatikanu, koji je tom prilikom od međunarodne zajednice zatražio da pokaže „snažnije svoju političku volju o neprihvatljivosti agresije i teritorijalnog osvajanja silom“.³⁸³ Također, stav je Svete Stolice da međunarodna zajednica ima pravo „suditi i osuditi one za koje bi se utvrdilo da su osobno odgovorni za zločine protiv čovječnosti“, a „obrana čovjekovih prava i humanitarna pomoć koja iz nje proizlazi jest prva među dužnostima međunarodne zajednice.“³⁸⁴ Upravo stoga Sveta Stolica, kako je naglasio mons. Tabet, i kako su isticali svi vatikanski predstavnici na ovakvim i sličnim skupovima, pomno je pratila sve pregovore i sastanke na međunarodnoj razini koji su se ticali rješavanja krize i zaustavljanja sukoba na području bivše Jugoslavije, što je bila jedna od osnovnih značajki politike Svete Stolice prema događanjima u Hrvatskoj i BiH tijekom 1991. – 1995.

S istim ciljem i mirovnim nastojanjima i dalje tijekom 1993. i 1994. godine predstavnici Svete Stolice sudjelovali su na sjednicama KESS-a i drugim međunarodnim skupovima na kojima su zagovarali mir, zaštitu temeljnih ljudskih prava i sloboda, među njima i vjerskih sloboda, kao i obvezu poštivanja prava nacionalnih manjina od strane novostvorenih i međunarodno priznatih država na području bivše Jugoslavije, te osiguravanje uvjeta povratka svim prognanicima i izbjeglicama, ali također i da se svim državama nastalim na području bivše Jugoslavije omogući sudjelovanje na zasjedanjima KESS-a, obzirom da, kako je smatrala Sveta Stolica, „KESS nema samo političke, gospodarske ili vojne ciljeve, nego ima također zadaću da unapređuje i da bdije nad zaštitom ljudskih prava i temeljnih sloboda“, a po svojoj naravi i zadaćama, on je „međunarodna ustanova različita od drugih

³⁸² Slične intervencije imali su izaslanici Svete Stolice na sastancima i zasjedanjima KESS-a 16.-18. 9. 1992. u Pragu, 5.-6. 11. 1992. u Pragu, 14.-15. 12. 1992. u Stockholmu, te dalje tijekom 1993., 1994. i 1995. godine, do završetka rata u Hrvatskoj i BiH. (u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 330-358.)

³⁸³ *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 340-342.

³⁸⁴ *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 340-342.

međunarodnih organizacija, u kojoj je sudjelovanje svih osobito potrebno³⁸⁵. Predstavnici Svete Stolice sudjelovali su sa svojim izlaganjima s osvrtima na događanja u Hrvatskoj i BiH, na zasjedanjima visokih dužnosnika KESS-a u Pragu krajem travnja 1993., u Varšavi krajem rujna do polovice listopada 1993., u Rimu krajem studenoga i početkom prosinca 1993., u Pragu u lipnju 1994., u Budimpešti u listopadu te prosincu 1994., na Svjetskoj konferenciji o ljudskim pravima u Beču u lipnju 1993., na skupštinama OUN-a, itd.³⁸⁶

Iz ovdje navedenih primjera, kojih je uistinu bilo mnogo, vidljivo je, dakle, koliko je snažno i uporno bilo angažiranje i zauzetost Svete Stolice u rješavanju jugoslavenske političke krize, kao i kolike su i kakvog međunarodnog odjeka bile brojne mirotvorne inicijative i nastojanja predstavnika Svete Stolice, odnosno kakva je u konačnici bila službena vatikanska politika prema zbivanjima na području bivše Jugoslavije, osobito ratom zahvaćenih republika Hrvatske te BiH.

Kada se govori o angažiranosti i ulozi Svete Stolice u spomenutim događajima, odnosno njezinim međunarodnim mirovnim inicijativama, odnosno time i ulozi same Crkve, potrebno je definirati i kakvo je bilo općenito poslanje i uloga Crkve na međunarodnoj sceni. Crkva se u tom kontekstu poziva na konstitucije Drugog vatikanskog sabora, odnosno na Pastoralnu konstituciju o Crkvi u suvremenom svijetu (*Gaudium et spes*) koja ulogu Crkve objašnjava time da Crkva kada „na osnovi svog božanskog poslanja svim ljudima propovijeda Evanđelje i dijeli bogatstva milosti, pridonosi posvuda jačanju mira i polaganju čvrstog temelja bratske zajednice ljudi i naroda: poznavanje, naime, Božjeg i prirodnog zakona. Zbog toga mora Crkva svakako biti prisutna u samoj zajednici naroda da bi pospješila i pobudila suradnju među ljudima; i to preko svojih javnih ustanova, kao i punom i iskrenom suradnjom svih kršćana koja se nadahnjuje jedino željom da svima služi“.³⁸⁷ Crkva, dakle, uvijek brine za dobrobit svih naroda, odlučno i glasno osuđuje i odbacuje svako nasilje nad pojedincima, odnosno narodima i državama i snažno se zalaže za mir i pravdu među svim narodima, utemeljenu prije svega na poštivanju temeljnih ljudskih prava, što je jedno od njezinih temeljnih poslanja, u ovom slučaju dosljedno primijenjeno u odnosu na zbivanja u Jugoslaviji, odnosno Hrvatskoj i BiH.

³⁸⁵ Riječi su to iz izlaganja predstavnika Svete Stolice, mons. Alaina Lebeaupina na zasjedanju visokih dužnosnika KESS-a od 13. do 15. lipnja 1994. u Pragu, u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 351-352.

³⁸⁶ Značajnije dijelove izlaganja predstavnika Svete Stolice prikupio je i objavio fra Velimir Blažević u knjizi *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 316.-358.

³⁸⁷ Poglavlje br. 89, „Efikasna prisutnost Crkve u međunarodnoj zajednici“, Pastoralna konstitucija „*Gaudium et spes*“ (O Crkvi u suvremenom svijetu), u: *Sto godina katoličkog socijalnog nauka, Socijalni dokumenti Crkve*, ur. Marijan VALKOVIĆ, 280-281.

Važno je također napomenuti da je Sveta Stolica u međunarodnim odnosima i međunarodnom pravu, unatoč svom specifičnom državnom statusu, zaseban subjekt međunarodnog prava i u tom smislu, pravno, omogućena joj je puna ravnopravnost u nastupima, kao i u odnosima s drugim subjektima međunarodne zajednice, što su predstavnici Svete Stolice, kako je vidljivo iz brojnih navedenih primjera i sudjelovanja na svim značajnim susretima i zasjedanjima međunarodnih čimbenika, redovno koristili u cilju traženja mirnog rješenja jugoslavenske krize i zaustavljanju svih oblika nasilja i povreda ljudskih prava na području ratom zahvaćenih bivših jugoslavenskih republika. Diplomatska djelatnost i mirotvorne akcije Svete Stolice odvijale su se usporedo s inicijativama samoga pape, a većina ih je proistekla upravo od njegovih inicijativa i preporuka, no papa u brojnim je slučajevima i primjerima mirotvornih nastojanja djelovao osobno i iznosio svoje vlastite stavove i razmišljanja o događanjima u Hrvatskoj 1991. – 1995., odnosno na području Jugoslavije, te kao vrhovni poglavar Katoličke crkve snažno djelovao na međunarodnu javnost i politiku, a svojim autoritetom vjerskoga poglavara snažno moralno i ohrabrujuće djelovao na hrvatski narod u najtežim trenucima njegove novije povijesti, o čemu će biti riječi u sljedećem poglavlju.

7.3. Uloga i utjecaj pape Ivana Pavla II. na zbivanja u Hrvatskoj 1991.-1995.

Kao što je već naznačeno na prethodnim stranicama ovoga poglavlja, uloga i značaj pape Ivana Pavla II. na događanja u Hrvatskoj (i BiH) bili su iznimno veliki. Naravno, jednaka klasifikacija odnosi se i na ulogu i diplomatsku aktivnost Svete Stolice u promatranom razdoblju, no budući da je o njezinoj ulozi prethodno već bilo riječi, ovdje ću navesti primjere koji najzornije prikazuju djelovanje i ulogu samoga pape, i kao vrhovnoga poglavara Katoličke crkve, ali i kao velikog moralnog autoriteta među pripadnicima drugih religija i općenito svjetske populacije, što najbolje svjedoči koliki je bio značaj njegovog stajališta prema političkim zbivanjima u republikama bivše Jugoslavije, kao i angažiranja i mirotvornih napora u zaustavljanju rata u Hrvatskoj i potom u BiH.

O njegovom sustavnom praćenju događanja na području tadašnje SFRJ početkom 1990-ih, odnosno ratnih zbivanja koja su uskoro uslijedila kao posljedica velikosrpske agresije na RH, te na BiH svjedoče svakodnevna izvješća i prilozi u vatikanskom tisku, odnosno osvrta na te događaje. Vatikanske dnevne novine *L'Osservatore Romano* svakodnevno su od sredine 1991. pa do kraja rata (iako je i ranije tijekom 1990. i 1991. bilo izvješća s osvrtima pape i službenoga Vatikana na zbivanja u SFRJ, odnosno novostvorenim

republikama) objavljivale brojne članke i priloge koji su se odnosili na zbivanja u Hrvatskoj, potom i u BiH. Velik dio tih izvješća prenosio je i hrvatski katolički tjednik *Glas Koncila*, kao i hrvatski dnevni tisak, a najveći dio papinih izjava, pisama, apela i službenih izvješća predstavnika Svete Stolice prikupio je i objavio fra Velimir Blažević u knjizi *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)* (Zagreb, 1995.).

Iz svega navedenoga, moguće je izdvojiti brojne primjere papinih pisama i obraćanja vjerskim poglavarima s područja bivše Jugoslavije, osobito kardinalima Franji Kuhariću i Vinku Puljiću, te srpskom patrijarhu Pavlu. Jedno od takvih obraćanja kardinalu Kuhariću jest pismo od 5. rujna 1991., u kojemu je papa izrazio žaljenje zbog upotrebe oružane sile i sukoba s tragičnim posljedicama na području Republike Hrvatske, te istaknuo da Sveta Stolica snažno podupire sve inicijative međunarodne zajednice u cilju zaustavljanja neprijateljstava i sporazumnog rješavanja međunacionalnih problema, i pozvao sve vjernike Katoličke crkve u cijelom svijetu da mole za završetak rata u Hrvatskoj, te miran suživot svih naroda u svim republikama Jugoslavije.³⁸⁸ Također, papino pismo kardinalu Kuhariću i hrvatskim biskupima 10. listopada 1991., u kojemu on kao „pastir sveopće Crkve“ objašnjava vlastiti osjećaj dužnosti da kroz javne pozive i brojne apele neumorno ponavlja kako se ratom i oružanim sukobima ne mogu riješiti sporna pitanja, već štoviše, samo poticati mržnja i osveta, koje vode do razaranja i smrti. Stoga je, smatra papa, važno moliti za uspostavu mira, da bi se sporna pitanja rješavala pravedno i u miru među sukobljenim narodima. Papa stoga u svojim molitvama neprestano moli „dar mira za hrvatski narod, za srpski narod, za sve narode jugoslavenskih zemalja, koji su pozvani živjeti jedan pokraj drugoga na istom malenom djeliću Europe...“, za „zdrav razum, pravo i pravednost nadvladaju silu oružja.“³⁸⁹ Papa, pozivajući se na međunarodno pravo i zakone koji se odnose na uređenje država i odnose među narodima, ističe:

„... ne može [se] trpjeti nadmoć jednoga naroda nad drugim, niti jednoga naroda nad manjinom drugoga naroda. Danas se sve više priznaju, poštuju, jamče prava naroda i prava

³⁸⁸ „Poziv Svetoga Oca za mir u Hrvatskoj“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 4, 105.; i u: „La crisi Jugoslava, Posizione e azione della Santa Sede (1991.-1992.)“, Libreria editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1992., 45-46.; i u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 48-49.; „Cijela Katolička crkva moli za mir u Hrvatskoj“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 37 (901), 15. 9. 1991., 1 i 6.

³⁸⁹ Pismo Svetoga Oca kardinalu Kuhariću i hrvatskim biskupima, 10. listopada 1991., u: *Ivan Pavao II. i Hrvati*, 78-79.; i u: „La crisi Jugoslava, Posizione e azione della Santa Sede (1991.-1992.)“, Libreria editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1992., 53-56.; i u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 56-58.; „Ne prestajem od Boga moliti dar mira za hrvatski narod“, u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 43 (907), 27. 10. 1991., 1 i 5.

manjina. Danas se ne mogu izmijeniti granice neke države upotrebom sile. Ta načela, duboko ljudska i kršćanska, unesena su u zakonik i u svečane međunarodne dokumente koji moraju biti norma ponašanja za sve vladare.“³⁹⁰

Osvrnuo se papa u svome pismu hrvatskim katoličkim biskupima i na odnos i susrete s predstavnicima Srpske pravoslavne crkve, u cilju zajedničkog zauzimanja za mirno rješenje sukoba, te ih potaknuo da i dalje neumorno zagovaraju međusobni dijalog s „pravoslavnom braćom, u duhu uzajamnog opraštanja i pomirenja“, te da se potrudu nadvladati posljedice prošlosti, kako bi postavili temelje za bolju budućnost svojih naroda, a sve u duhu poštivanja načela pravednosti, slobode i dostojanstva svakoga naroda. U tom duhu papa im poručuje da njihova ljubav ne smije znati za granice te „neka među vjernicima uništi svaki trag zlopamćenja i nepovjerenja. Jedino tako moguće je nadati se doista mironosnoj budućnosti za vašu zemlju, gdje će se svaka osoba osjećati poštivana i zaštićena, bilo da je ona hrvatske, srpske ili neke druge nacionalnosti. (...)“³⁹¹

Potrebu međusobnog dijaloga i uzajamnog poštovanja, te opraštanja i pomirenja kao osnovnih preduvjeta mira i zaustavljanja krvavih sukoba na području Republike Hrvatske, ali i preduvjeta budućeg mirnog suživota sukobljenih naroda na tom području istaknuo je Ivan Pavao II. i u pismu koje je istoga dana uputio srpskom patrijarhu Pavlu, naglasivši pritom da Sveta Stolica u tom smjeru podupire „na svoj način i sebi vlastitim sredstvima sve napore koji teže djelotvornom učvršćivanju prekida vatre, kao i druge inicijative za rješenje jugoslavenske krize. Ona (Sveta Stolica, nap. aut.) posebno podupire Mirovnu konferenciju u Haagu, nastojeći na međunarodnom planu za priznavanje neovisnosti Slovenije, Hrvatske i drugih republika koje će to zatražiti, u skladu s načelima Završnog akta iz Helsinkija koji su potpisale države članice Konferencije o sigurnosti i suradnji u Europi“, odnosno „priznanja prava na samoodređenje naroda, priznanja prava manjina i nedopustivosti mijenjanja granica primjenom sile.“³⁹²

³⁹⁰Pismo Svetoga Oca kardinalu Kuhariću i hrvatskim biskupima, 10. listopada 1991. u: *Ivan Pavao II. i Hrvati*, 78-79.; i u: „La crisi Jugoslava, Posizione e azione della Santa Sede (1991.-1992.)“, Libreria editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1992., str. 53-56.; i u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 56-58.; „Ne prestajem od Boga moliti dar mira za hrvatski narod“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 43 (907), 27. 10. 1991., 1 i 5.

³⁹¹Pismo Svetoga Oca kardinalu Kuhariću i hrvatskim biskupima, 10. listopada 1991., u: *Ivan Pavao II. i Hrvati*, 78-79.; i u: „La crisi Jugoslava, Posizione e azione della Santa Sede (1991.-1992.)“, Libreria editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1992., str. 53-56.; i u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 56-58.; „Ne prestajem od Boga moliti dar mira za hrvatski narod“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 43 (907), 27. 10. 1991., 1 i 5.

³⁹²„La crisi Jugoslava, Posizione e azione della Santa Sede (1991.-1992.)“, Libreria editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1992., 56-58.; i u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 59-60.; „Svi su kršćani dužni pridonijeti smirivanju“ u: *Glas Koncila*, godište XXX., br. 44 (908), 3. 11. 1991., 3.

Također, brojne je svoje apele i poruke za mir papa upućivao i političkim dužnosnicima bivše SFRJ. Jedan od primjera je poruka od 28. lipnja 1991. tadašnjem predsjedniku Saveznog izvršnog vijeća Jugoslavije Anti Markoviću, te predsjednicima republika Hrvatske i Slovenije Franji Tuđmanu i Milanu Kučanu. U toj se poruci papa zasebno obratio svakome od navedenih državnika, no glavna i zajednička misao svake poruke je zabrinutost Svete Stolice i međunarodne javnosti zbog nasilja i ljudskih žrtava u Sloveniji i Hrvatskoj te zahtjev za obustavom sukoba i pronalaženjem pravednog i miroljubivog rješenja za sve narode na području Jugoslavije, pri čemu papa neumorno ponavlja:

„Vijesti o teškim sukobima i žrtvama u Hrvatskoj i Sloveniji duboko zabrinjavaju Svetu Stolicu i cijelu međunarodnu zajednicu. Želim najsnažnije podići svoj glas te zatražiti da se obustavi uporaba sile i da se stvore uvjeti koji će omogućiti da se ponovo pokrene dijalog među svim zainteresiranim stranama, dijalog koji će nastojati potražiti nove odnose među različitim nacionalnim skupinama, tako da se zadovolje njihove zakonite težnje i osigura među njima suživot i skladna suradnja. (...)“³⁹³

Dopis sa sličnom porukom papa je uputio 26. kolovoza 1991. i Stjepanu Mesiću, predsjedniku Predsjedništva SFRJ, potvrđujući i tom prilikom zalaganje Svete Stolice za rješavanje postojećih problema na političkom i diplomatskom polju, zahtijevajući poštivanje svih međunarodnih načela o jednakosti i pravima svakog naroda na samoodređenje, ističući da je „nadasve hitno da vlasti svake republike poštuju međunarodne obveze što ih je Jugoslavija potpisala, osobito 8. načelo helsinškog Zaključnog dokumenta glede jednakosti prava i samoodređenja narodâ.“³⁹⁴

Papina zalaganja i svesrdna pomoć kroz mnogobrojne molitve, apele i pozive za uspostavu mira i zaustavljanje ratnih sukoba u Hrvatskoj bila su nadasve potrebna i poticajna tadašnjem crkvenom vrhu u Hrvatskoj zahvaćenoj ratnim stradanjima. Upravo zbog toga predstavnici Katoličke crkve nisu propuštali prilike zahvaljivati papi na njegovom svesrdnom angažmanu, potpori i pomoći, te prije svega molitvama za mir. Svoju je zahvalnost papi u jednoj od mnogobrojnih prigoda iskazao i kardinal Franjo Kuharić, 16. siječnja 1992. u svom govoru na novogodišnjem primanju za predstavnike vjerskih zajednica u Predsjedničkim dvorima u Zagrebu, samo dan nakon međunarodnog priznanja Republike Hrvatske kao neovisne i suverene države, odnosno tri dana nakon što je Sveta Stolica službeno priznala Republiku Hrvatsku. Kardinal Kuharić zahvalio je papi na njegovom neumornom nastojanju:

³⁹³ „Poruke državnika u Jugoslaviji – 28. lipnja 1991.“ u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 32 – 33.

³⁹⁴ Poruka Svetoga Oca Stjepanu Mesiću, predsjedniku Predsjedništva SFRJ od 26. kolovoza 1991. u: *Ivan Pavao II. i Hrvati*, 66.; i u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 45-46.; „Papin brzojav predsjedniku Mesiću“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 36 (900), 8. 9. 1991., 3.

„da naš svijet bude svijet pravde, svijet u kojem se svuda i uvijek poštuju ljudska i nacionalna prava, on je uložio svoj veliki moralni ugled za našu pravednu stvar. Pozivom cijeloj Crkvi, koji su prihvatili svi episkopati svijeta, da se moli za pravedan mir u Hrvatskoj, možemo kazati da nas je položio u srce svijeta. (...)

Papa je upućivao vladama slobodnog svijeta svoje preporuke da donesu pravedne odluke koje će zaštititi slobodu i prava potlačenih. Srdačna hvala svima koji za nas mole i koji nam pružaju humanitarnu pomoć!³⁹⁵

Kardinal Kuharić i u svojoj je Izjavi o priznanju Hrvatske 15. siječnja 1992.³⁹⁶ istaknuo:

„Svijest i savjest suvremenog svijeta, nakon teških iskustava imperijalizma, totalitarizma i kolonijalizma sazrela [je] do tolike mjere da isključuje svako tlačenje nad ljudima i narodima. Ovo je priznanje plod te svijesti. Stoga priznanje slobodne hrvatske države nije upereno protiv nikoga, kao što je istaknuto u dokumentu Sv. Stolice, nego je izraz zauzetosti za prava svakoga i čovjeka i naroda. To je pobjeda pravde i istine, to je pobjeda slobode i mira! Dakako, to priznanje Hrvatsku kao slobodnu državu slobodnih građana, obvezuje da to uistinu bude; da bude u punom smislu pravna država u kojoj je isključena svaka povreda ljudskih prava i dostojanstva ljudske osobe. Demokratski izabrana vlast mora nad tim bdjeti pred bogom i svijetom da opravda povjerenje koje joj je priznanjem iskazano od strane slobodnog svijeta. (...) Zahvaljujemo Sav. Ocu Ivanu Pavlu II. i svim državicima koji su priznanjem potvrdili neotuđivo pravo hrvatskog naroda na slobodu. Milosrdnog boga molimo da blagoslovi pravednim i sigurnim mirom ovaj veliki povijesni događaj! Neka mir Božji zavlada među ljudima i narodima u našim prostorima i u cijelom svijetu.“³⁹⁷

Brojni su primjera iskaza zahvalnosti pape od strane hrvatskih biskupa, u čemu je dakako prednjačio kardinal Kuharić koji se, osobito nakon međunarodnog priznavanja Republike Hrvatske, gotovo u svakoj svojoj izjavi ili obraćanju vjernicima, medijima, domaćoj ili međunarodnoj javnosti, te sudjelovanjem na raznim skupovima, konferencijama i gostovanjima u inozemstvu, svesrdno zahvaljivao papi na njegovim ustrajnim molitvama za mir i mirotvornim nastojanjima na diplomatskom planu. Tako je jednom prilikom, u svojoj propovijedi baš na Papin dan 31. listopada 1993., naglasio kako da od početka agresije na Hrvatsku „gotovo nema nedjelje ... da Papa ne poziva na molitvu za mir, ne samo nas, nego i cijelu Crkvu. On govori kao Pastir cijele Crkve i poziva cijelu Crkvu da moli za mir...“³⁹⁸

³⁹⁵ KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*, 214.; „Želimo Hrvatsku čiste savjesti“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 4 (920), 26. 1. 1992., 8.

³⁹⁶ „Izjava o priznanju Hrvatske 15. siječnja 1992.“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXIX, 1992., br. 1., 2.

³⁹⁷ Sličnu poruku, s izrazima zahvalnosti papi, ali i još jednom potvrdom međunarodnog značenja i važnosti priznanja Republike Hrvatske od strane Vatikana, kardinal Kuharić je poslao je papi Ivanu Pavlu II. i u telegramu povodom priznanja Hrvatske. Tekst telegrama objavljen je u *Službenom vjesniku Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXIX, 1992., br. 1, 2.

³⁹⁸ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 337-338.

Iz svega navedenoga, može se zaključiti da su osobni stavovi i snažno zauzimanje pape u cilju zaustavljanja sukoba u Jugoslaviji, te mirnog uređenja međusobnih odnosa naroda na području Jugoslavije, snažno utjecali na definiranje cjelokupne diplomatske aktivnosti i službenih stavova Svete Stolice, čiji su predstavnici i diplomati sudjelovali na brojnim sastancima i zasjedanjima različitih međunarodnih organizacija (kojih su primjeri navedeni na prethodnim stranicama ovoga poglavlja, a odnose se uglavnom na zasjedanja Komiteta visokih dužnosnika KESS-a, sastanke Vijeća ministara vanjskih poslova država KESS-a, zasjedanja Odbora za ljudska prava OUN-a, itd.)³⁹⁹, a susretali su se često i s predstavnicima hrvatskih vlasti i Katoličke crkve, kako u Hrvatskoj, tako i u inozemstvu (susreti hrvatskih biskupa s posebnim papinim izaslanikom za situaciju u Jugoslaviji mons. Tauranom, susreti predstavnika hrvatske crkvene i političke vlasti s apostolskim pronuncijem mons. Gabrielom Montalvom, odnosno apostolskim nuncijem za RH mons. Giulijem Einaudijem, itd.)⁴⁰⁰, pri čemu su se redovito vodili samo jednim ciljem – da se što prije zaustave sukobi i nasilje na području bivše Jugoslavije.

Kada se analiziraju govori i izjave pape, također se uočava da je u brojnim prigodama naglašavao važnost međunarodnih institucija, prije svega Europske zajednice i poticao njezine napore u rješavanju jugoslavenske političke krize, no i pored međunarodne zajednice, smatrao je da se kako on osobno, tako i cjelokupna vatikanska diplomacija moraju snažno zalagati za pronalaženje mirnog rješenja. U tom smislu papa je imenovao i svog posebnog izaslanika za situaciju u Jugoslaviji, mons. Jean-Louisa Taurana, o čijim je javnim nastupima i inicijativama bilo riječi na prethodnim stranicama ovoga poglavlja, a pomno je pratio sva javna obraćanja i izlaganja vatikanskih predstavnika na međunarodnim skupovima i konferencijama na kojima su zastupali upravo već izložene papine stavove.

Svesrdno zalaganje i velikodušna pomoć pape Ivana Pavla II. Republici Hrvatskoj i njezinom stanovništvu očitovala se i u činjenici da je papa dva datuma: 8. rujan (1991. godine), blagdan Rođenja BDM; i 1. siječanj (1993. godine), Međunarodni dan molitve za mir, proglasio svjetskim danima molitve za prestanak rata i uspostavu mira u Hrvatskoj, odnosno BiH.⁴⁰¹ Papa je govoreći na homiliji 1. siječnja 1993. povodom Svjetskog dana mira, osvrnuvši se posebno na „sukobe na Balkanu“, pozvao sve na zajedničko hodočašće, odnosno

³⁹⁹ Brojni drugi primjeri koji nisu navedeni u disertaciji objavljeni su u časopisu *Bosna Franciscana: časopis Franjevačke teologije Sarajevo* (BLAŽEVIĆ, *Stanovište i angažiranje Svete Stolice u aktualnim zbivanjima i promjenama u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini*, 1993.; te knjizi *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 1995.

⁴⁰⁰ Drugi primjeri koji nisu navedeni u disertaciji objavljeni su u *Službenim vijestima Hrvatske biskupske konferencije* (1991. – 1995.), knjizi *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, te *Glasu Koncila* i drugom katoličkom tisku.

⁴⁰¹BLAŽEVIĆ, *Stanovište i angažiranje...*, 127.

međuvjerski susret i molitvu za mir u svijetu, posebno na Balkanu, koji je održan u Asizu 9. i 10. siječnja 1993. godine.⁴⁰²

Koliko je bila snažna moralna veličina i autoritet pape Ivana Pavla II., kako unutar Katoličke crkve jer je bio njezin vrhovni poglavar, tako i na međunarodnom političkom planu, svjedoči činjenica da je papa upravo svojim utjecajem i autoritetom uspijevaio „ujediniti“ europsku i svjetsku javnost, osobito katoličke vjernike, da zajednički mole za prestanak sukoba. Uz netom navedeni primjer susreta u Asizu u siječnju 1993., jedan od mnogobrojnih primjera jest i papin poziv „kršćanskom svijetu na molitvu za mir“, koji je uputio s Molitvene osmine za jedinstvo kršćana, od 18. do 25. siječnja 1994.⁴⁰³, želeći da „21. i 23. siječnja budu dani posta i molitve za pravedni i trajni mir na Balkanu“, jer je smatrao da je ondje mir moguć „ukoliko sva međunarodna zajednica na svojim različitim razinama ima hrabrosti u punini preuzeti svoju obavezu da nametne poštivanje ljudskih prava, humanitarnog prava, kao i međunarodnog prava, na kojem zasniva vlastitu opstojnost“.⁴⁰⁴ Nekoliko dana prije toga, 7. siječnja 1994., upravo na poziv pape Ivana Pavla II. održan je u Vatikanu i studijski susret o miru na Balkanu, nakon što je dva dana ranije (4. i 5. siječnja) održan i skup za proučavanje pitanja mira na Balkanu, sve u sklopu priprema za Svjetski dan molitve 23. siječnja 1994., na kojemu su uz papu Ivana Pavla II., brojne kardinale i biskupe sudjelovali i povjesničari, filozofi i politolozi iz raznih europskih zemalja, a na kojemu je zaključeno kako rat koji se vodi na Balkanu, odnosno u Hrvatskoj, a osobito u to vrijeme u BiH, „nije vjerski rat“, da taj rat „nije bio neizbježan“, te da nije prekasno da se on zaustavi, jer među svima onima koji su tim sukobima zahvaćeni ima „mnogo osoba dobre volje koje žele djelovati za oprostjenje i pomirenje“, a zadaća je međunarodne zajednice da nastavi svoje zauzimanje za mirotvorno rješenje sukoba na području bivše Jugoslavije, koje se mora oslanjati na „održavanje međunarodnog prava i prvenstveno poštivanje pravednosti, prava svake osobe i svake zajednice na opstanak, na poštivanje njihove kulture i religijske samobitnosti, identiteta...“⁴⁰⁵ Nakon tog susreta, a kako je na skupu najavljeno, Papinsko vijeće „Justitia et pax“ objavilo je

⁴⁰²Susret je održan 9. i 10. siječnja u Asizu, a na njemu su, uz papu Ivana Pavla II., sudjelovali predstavnici biskupskih konferencija Europe, predstavnici odijeljenih kršćanskih Crkava i crkvene zajednice, te židovske i muslimanske zajednice u Europi. Među sudionicima su bili i katolički biskupi iz Hrvatske te Bosne i Hercegovine. Papini govori i homilije s molitvenog susreta objavljeni su u knjizi *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 119-133.

⁴⁰³Neposredno prije toga, 6. prosinca 1993. tadašnji državni tajnik Svete Stolice kardinal Angelo Sodano uputio je predsjednicima svih biskupskih konferencija, pa tako i kardinalu Kuhariću, predsjedniku HBK, pismo s Papinim pozivom cijeloj Katoličkoj crkvi da se uključi u sveopći pokret molitve i pokore za mir na Balkanu. (*Služenje miru, Ivan Pavao II. I Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 184-185).

⁴⁰⁴BADURINA, *Glas za čovjeka*, 233-234.

⁴⁰⁵IKA, 16. 2. 1994., br. 1, 19-20.; *Služenje miru, Ivan Pavao II. I Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 196-197.

11. siječnja 1994. Apel za mir na Balkanu.⁴⁰⁶ Osnovno načelo na koje se u ovom Apelu, ali i drugim svojim apelima i pozivima pozivao sam papa, kao i vatikanski dužnosnici, bilo je načelo humanitarne intervencije, što je isključivalo operaciju vojnog tipa kao rješenje, već „svaku vrstu akcije koja smjera na 'razoružavanje' agresora“, jer u moralnom učenju Crkve svaka vojna agresija se „prosuduje kao moralno zlo“, ali se „zakonita obrana drži dopuštenom i ponekad nužnom“, ukoliko će ona dovesti do trajnog i miroljubivog rješenja.⁴⁰⁷

U svakoj prilici kada se obraćao europskim i svjetskim državicima, papa je neumorno pozivao na mir u svijetu, u svim onim područjima koja su potresali sukobi ili napetosti koje su mogle prerasti u sukobe, od afričkog, azijskog kontinenta, Srednjeg Istoka, Latinske Amerike, a osobito na europskom tlu, odnosno na području bivše Jugoslavije. Tako je i na svom tradicionalnom novogodišnjem primanju članova diplomatskog zbora u Vatikanu, 15. siječnja 1994., progovorio, između ostaloga, i osobito naglasio potrebu zaustavljanja sukoba na prostoru bivše Jugoslavije, te najstrože i tom prilikom osudio zločine „protiv čovjeka i čovječanstva koji se provode pred našim očima“, te pozvao sve koji „drže oružje u ruci“ da ga odlože, sve koji humanitarnim radom nastoje pomoći napaćenim narodima, da se ne obeshrabre i ustraju u svom daljnjem djelovanju, a europske političare da još više pojačaju svoje napore „kako bi uvjerali stranke u sukobu da mora prevladati razum“.⁴⁰⁸

Koliko su učestale i snažne bile papine molitve Svetoga Oca i njegovo zalaganje za mir i pomirenje, svjedoči činjenica da je čitavo vrijeme od početka rata u Hrvatskoj gotovo svakodnevno upućivao riječi podrške, utjehe i nade hrvatskom narodu, odnosno svim stradalim narodima na području Hrvatske i BiH, kao i pozive svima odgovornima za sukobe, da se oni odmah zaustave, da prestane stradavanje nedužnih ljudi, da prestane nasilje i ubijanje, da prestane raseljavanje stanovništva, kao i uništavanje materijalnih dobara. Svoje je poruke i apele papa ponavljao u raznim prilikama, od generalnih audijencija u Vatikanu, službenih diplomatskih susreta, pastoralnih pohoda, obraćanja vjernicima na Trgu sv. Petra u Vatikanu, raznih molitvenih susreta, do službenih izjava i poruka u skladu s mirotvornom državnom politikom Svete Stolice.⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 198-200.; „Međunarodna zajednica može uspostaviti mir“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 4 (1024), 23. 1. 1994., 4.

⁴⁰⁷ Generalna audijencija 12. siječnja 1994. u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 200-203.

⁴⁰⁸ *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 203-205.; „Papa diplomatima o Bosni i Hercegovini“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 4 (1024), 23. 1. 1994., 1.

⁴⁰⁹ Govori na generalnim audijencijama, te razni drugi javni nastupi pape Ivana Pavla II., u kojima je pozivao na zaustavljanje sukoba, te neumorno molio za mir na području bivše Jugoslavije objavljivani su tijekom toga razdoblja u službenom vatikanskom dnevnom listu – *L'Osservatore Romano (Giornale Quotidiano politico-religioso)*, Città del Vaticano (1991-1994), i godišnjoj publikaciji Svete Stolice – *L'attività della Santa Sede nel*

Iz papinih je izjava i obraćanja vidljivo svesrdno zauzimanje za pružanje humanitarne pomoći stradalima i onima kojima je to bilo najpotrebnije, a tim je povodom Papa uputio mnogobrojne apele svjetskoj javnosti i brojnim međunarodnim humanitarnim udrugama i organizacijama. Sama Sveta Stolica nebrojeno se puta uključila u organiziranje humanitarne pomoći. Jedan od primjera „humanitarnih“ apela jest onaj za dostavljanje humanitarne pomoći, odnosno da se olakša djelovanje svih organizacija koje djeluju na humanitarnom planu na području bivše Jugoslavije, upućen 2. kolovoza 1993. svjetskoj javnosti i međunarodnim humanitarnim organizacijama, koji je potpisao kardinal Roger Etcheagaray, predsjednik Papinskog vijeća „Cor Unum“ za unaprjeđivanje humanitarne pomoći, a koji Sveta Stolica objašnjava time da se ne smije dopustiti da ljudi umiru zbog nedostatka hrane, lijekova i svega onoga što im je u ratnim prilikama bilo neophodno za preživljavanje, uz to što bi sprječavanje humanitarnog djelovanja bilo ozbiljno kršenje međunarodno priznatih ljudskih prava.⁴¹⁰

Svi navedeni i analizirani primjeri djelovanja pape Ivana Pavla II., a preko njega, odnosno pod njegovim vodstvom i utjecajem i službene politike Svete Stolice, samo potvrđuju koliko je ozbiljna i snažna, te dosljedna i do završetka rata neprekinuta bila njihova angažiranost i naponi da se najprije politička kriza u Jugoslaviji, a zatim velikosrpska agresija na Hrvatsku i BiH riješe mirnim putem, da se zaustavi nasilje i stradanja ljudi, a stvore preduvjeti za miran suživot svih zaraćenih naroda, utemeljen prije svega na poštivanju temeljnih ljudskih prava, kao i poštivanju prava svakog naroda na samoodređenje, te prava manjina.

1991, 1992, 1993, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, koji su većim dijelom u prijevodu objavljeni u knjizi *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 1995.

⁴¹⁰ *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 162-163.; i „Apel kardinala Etcheagaraya za mir u Bosni“ u: *Glas Koncila*, godište XXXII, br. 33 (1001), 15. 8. 1993., 1.

7.4. Posjet pape Ivana Pavla II. Republici Hrvatskoj 10. i 11. rujna 1994.

Nakon uspostave diplomatskih odnosa između Svete Stolice i Republike Hrvatske, odnosno uspostave nuncijature u Zagrebu i Veleposlanstva Republike Hrvatske pri Svetoj Stolici u Rimu, održano je nekoliko susreta hrvatskog državnog vodstva s papom i njegovim suradnicima, iako je tih susreta, dakako, bilo i prije, uoči priznanja RH od strane Vatikana. Predsjednik RH Franjo Tuđman sam se osobno nekoliko puta tijekom 1991. susreo s papom Ivanom Pavlom II.⁴¹¹ No, naklonost pape Ivana Pavla II. hrvatskom narodu, njegova ustrajna i snažna briga za hrvatski narod i angažiranost u zaustavljanju sukoba u Hrvatskoj, kao i snažna diplomatska aktivnost Svete Stolice koja se osobito isticala u podupiranju težnji hrvatskog naroda za samostalnošću i međunarodnim priznanjem, vrhunac su doživjele prvim posjetom pape Ivana Pavla II. Hrvatskoj 10. i 11. rujna 1994. godine.

Neposredno uoči papina dolaska u Hrvatsku, kardinal Kuharić objasnio je važnost takvoga posjeta, a u svojim je propovijedima isticao kako je prvi papin posjet Svetoga Oca novostvorenoj hrvatskoj državi iznimno važan povijesni događaj, prije svega zbog svjetski priznatog moralnog autoriteta samoga pape, zbog stoljetne povezanosti papa i hrvatskoga naroda, ali i zbog zahvalnosti hrvatskoga naroda papi što je učinio mnogo za dobrobit hrvatskog naroda i države, osobito u najtežem, ratnom razdoblju njezine povijesti, jer „Papa nadilazi sve podjele, sve sukobe i sve granice univerzalnošću svoga poslanja“, a njegove poruke „poruke su mira, zauzima se za odnose među narodima i državama da budu pravedni, da se poštuje sloboda svih i da ljudska osoba bude zaštićena u svojim neotuđivim pravima.“ Također, s vjerske strane, svaki papin posjet nekom narodu, odnosno državi uvijek je „pastoralni posjet kojim papa želi potvrditi svoju pastirsku službu i odgovornost prema svakoj mjesnoj Crkvi koju posjećuje“.⁴¹² Sličnim riječima kardinal Kuharić pozdravio je i samoga papu prilikom njegova dolaska u Zračnu luku Zagreb 10. rujna, odnosno na svečanom euharistijskom slavlju na zagrebačkom Hipodromu 11. rujna 1994., kada je, između ostaloga, istaknuo da u svoje pozdrave papi sabire „osjećaje iskrenog poštovanja svih ljudi dobre volje, svih građana Hrvatske – bez obzira na nacionalnu pripadnost, na vjersko uvjerenje i političko

⁴¹¹Jedan od takvih susreta bila je privatna audijencija predsjednika Tuđmana, na njegov osobni zahtjev, kod pape 25. svibnja 1991. godine. Papa je predsjednika primio u svojstvu demokratski izabranog predsjednika Republike Hrvatske, iako tada još nije bila potpisana „Deklaracija o uspostavi suverene i samostalne Republike Hrvatske“ (25. lipnja 1991.). Upravo iz tog razloga Sveta Stolica se službenim priopćenjem ogradila od mogućih političkih interpretacija privatne audijencije, istaknuvši između ostaloga, da „gesti Njegove Svetosti, koji obično prima ustrojene vlasti kada one to zatraže, bilo bi stoga pogrešno pripisivati političke interpretacije, osobito u aktualnoj jugoslavenskoj situaciji.“ (u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 31.); „Papa primio predsjednika Republike Hrvatske“ u: *Glas Koncila*, 2. 6. 1991., 3.

⁴¹²BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 375-376.; „Molimo da posjet Svetoga Oca u Hrvatsku bude blagoslovljen duhovnim plodovima“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 33 (1053), 14. 8. 1994., 1.

opredjeljenje – ali koji svojom iskrenom savješću žele dobro svim ljudima i zato poštuju Vašu službu za dobrobit svakog čovjeka.“⁴¹³ Kardinalove riječi najbolje svjedoče što je posjet pape Ivana Pavla II. značio hrvatskom narodu i koliko je takva moralna i duhovna potpora od strane vrhovnog poglavara Katoličke crkve bila potrebna narodu koji je još uvijek trpio posljedice rata i teških razaranja, ali i koliko je važan bio međunarodni odjek takvog posjeta, osobito poruke koje je papa prilikom svoga posjeta Hrvatskoj uputio vjernicima, ali i cjelokupnoj domaćoj i svjetskoj javnosti.

Papa je u svom pozdravnom govoru u Zračnoj luci Pleso, između ostaloga, istaknuo:⁴¹⁴

„...U ovom trenutku, kad po prvi put stupam na hrvatsko tlo, i dok ga s ganućem cjelivam, radostan sam što mogu pozdraviti cijelu ovu voljenu zemlju i sve njezine stanovnike. Moj pozdrav ipak ide još dalje, prema Bosni i Hercegovini, prema Sarajevu, gradu mučeniku kojega sam, kao hodočasnik mira i nade, žarko želio pohoditi... Pokušavao sam na sve načine da bi se zaustavio krvavi bratoubilački rat; kucao sam na sva vrata. I moje putovanje koje je bilo u programu 8. rujna ove godine imalo je tu istu svrhu...“⁴¹⁵ Danas sam ovdje, u zemlji Hrvata, kao goloruki hodočasnik Evandelja koje ej navještaj ljubavi, sloge i mira...“⁴¹⁶

Posebne pozdrave papa je uputio predsjedniku RH Franji Tuđmanu:

„Gospodine Predsjedniče, u svojoj ste dobrodošlici spomenuli nedavne događaje koji se odnose na Hrvatsku. Događaj posebnog značaja zbilo se godine 1992. kada su slom komunističkog režima, proglašenje suvereniteta Hrvatske i međunarodno priznanje koje je uslijedilo, prvi put u više od tisućljetnoj povijesti hrvatskog naroda, omogućili razmjenu diplomatskih predstavnika između Hrvatske i Svete Stolice.

Nažalost, strašne patnje zbog sukoba koji još uvijek stvara duboke rane u ovoj zemlji, zasjenile su tu radost. Tko se ne sjeća Vukovara, Dubrovnika, Zadra i tolikih drugih gradova i sela zahvaćenih ratnim vihorom? Stišavši se u Hrvatskoj, rat je zatim, nažalost, planuo u susjednoj Bosni i Hercegovini. Toliko je nedužne krvi proliveno! Toliko je suza oblilo lica majki i djece, mladića i staraca!

Sveta Stolica, služeći se svim raspoloživim sredstvima, nastavlja zalagati se za svladavanje postojećih napetosti i za uspostavu pravde i mira na cijelom Balkanu. Iako težak, trud na uspostavi mira sveta je dužnost svakog vjernika.

⁴¹³ „Vaša nazočnost među nama ispunja nas zanosom, radošću, utjehom i nadom“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 38 (1058), 18. 9. 1994., 3-4.

⁴¹⁴ IKA – Dokumenti, *Bilten IKA – Vijesti i dokumenti*, br. 36/94, 14. 9. 1994., 15-28.; Ivan Pavao II., *Govori u Hrvatskoj (10. i 11. rujna 1994.)*, Zagreb, 1994., 5-11.; i u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 255-258.; „Rane prouzročene mržnjom liječe se strpljenjem i opraštanjem“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 38 (1058), 18. 9. 1994., 9.

⁴¹⁵ Papa je posjet Sarajevu, predviđen za 8. rujna 1994., dva dana prije puta ipak odgodio, budući da nije u potpunosti bila zajamčena sigurnost vjernika koji bi nazočili susretima s Papom.

⁴¹⁶ IKA – Dokumenti, *Bilten IKA – Vijesti i dokumenti*, br. 36/94, 14. 9. 1994., 15-28.

Mir je uvijek moguć ako ga se iskreno želi. Da bi se mir mogao graditi na temeljima pravde i istine, treba ga, prije svega, isprositi od Gospodina. Zbog toga sam u siječnju 1993. u Asiz pozvao katolike i predstavnike drugih kršćanskih zajednica i nekršćanskih religija, a ove sam godine potaknuo da se održi slična služba Božja u bazilici Svetog Petra, na svršetku Tjedna molitve za jedinstvo kršćana.

Molitvu, međutim, mora pratiti velikodušno nastojanje ljudi dobre volje. Treba promicati kulturu mira, koja se nadahnjuje osjećajima snošljivosti i opće solidarnosti. Ta kultura ne odbacuje zdravo domoljublje, ali ne upada u napast nacionalističkih pretjerivanja i isključivosti. (...) Stoga želim da oni koji su odgovorni za javnu vlast ove plemenite Nacije ohrabreni potporom međunarodne zajednice, uvijek slijede miran put u pronalaženju rješenja teških i osjetljivih a još uvijek neriješenih pitanja, kao što su ona koja se odnose na uspostavu suvereniteta na cijelom nacionalnom teritoriju, povratak izbjeglica, te na obnovu onoga što je ratom porušeno. (...)⁴¹⁷

Uz uvodne pozdrave predsjedniku Tuđmanu i ostalim predstavnicima hrvatske civilne vlasti, kardinalu Franji Kuhariću i „svim drugim pastirima drage katoličke zajednice“, te svim stanovnicima Republike Hrvatske, papa je svoje uvodne pozdrave uputio i predstavnicima drugih vjerskih nekatoličkih zajednica u RH, istaknuvši pritom: „Svojim pozdravom želim obuhvatiti sve kršćanske zajednice u Hrvatskoj, poglavito Srpsku pravoslavnu crkvu i njezine Pastire. Pozdravljam i Islamsku zajednicu, koja je dosta porasla posljednjih godina, zbog nasilnog premještanja pučanstva iz napaćenih krajeva Bosne i Hercegovine. Svoj pozdrav upućujem i Židovskoj zajednici koja je već stoljećima ukorijenjena u hrvatskim krajevima....“⁴¹⁸

O uspostavi trajnog mira i „civiliziranog“ suživota svih građana Republike Hrvatske, kao i općenito mira na području bivše Jugoslavije, mira na Balkanu, kako je često isticao sâm papa, a osobito u BiH, u kojoj su i u vrijeme papina pohoda Hrvatskoj trajali oružani sukobi, a nesrpski narodi u BiH trpjeli zločine i progonstva, papa je govorio i u svojoj propovijedi na svečanoj misi na zagrebačkom Hipodromu 11. rujna 1994., istaknuvši kako „mir na Balkanu nije utopija“, već se on nameće kao „perspektiva povijesnog realizma“, jer, kako ističe papa, „narodi ovih krajeva međusobno su se kroz stoljeća prihvaćali, ostvarivali su mnogovrsne razmjene u području umjetnosti, jezika, pisma, kulturnog narodnog blaga“, a upravo vjerska snošljivost, koju također ističe papa, „zajedničko je bogatstvo koje se održalo kroz gotovo

⁴¹⁷ IKA – Dokumenti, *Bilten IKA – Vijesti i dokumenti*, br. 36/94, 14. 9. 1994., 15-28.; Ivan Pavao II., *Govori u Hrvatskoj (10. i 11. rujna 1994.)*, 9-10.; i u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 255-258.; „Rane prouzročene mržnjom liječe se strpljenjem i opraštanjem“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 38 (1058), 18. 9. 1994., 9.

⁴¹⁸ IKA – Dokumenti, *Bilten IKA – Vijesti i dokumenti*, br. 36/94, 14. 9. 1994., 15-28.; Ivan Pavao II., *Govori u Hrvatskoj (10. i 11. rujna 1994.)*, 5-11.; i u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 255-258.; „Rane prouzročene mržnjom liječe se strpljenjem i opraštanjem“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 38 (1058), 18. 9. 1994., 9.

jedno tisućljeće“, kao rezultat zajedničkog suživota različitih naroda i njihovih različitih vjerskih pripadnosti. Stoga, smatra papa, vjera nije uzrok niti povod nacionalističkim netrpeljivostima koje su obilježile područje bivše Jugoslavije početkom 1990-ih.⁴¹⁹

Svoje stavove koje je papa kao poglavar Katoličke crkve zagovarao od početka političkih promjena na području Jugoslavije, o pravu svakog naroda na samoodređenje unutar federativne zajednice kakva je bila SFRJ, ukoliko je to, naravno, želja naroda, ponovio je i u svom govoru na odlasku iz Zagreba, 11. rujna 1994. u zračnoj luci, istaknuvši i tom prilikom da je „narav federacije da se pojedini narodi slobodno ujedinjuju u jednu državu“, no svaki od njih „u određenim okolnostima i pod određenim uvjetima, može izaći i organizirati se kao samostalna država. To se dogodilo i 1991. u bivšoj jugoslavenskoj federaciji. Svaka od republika koje su nastale kao plod tog procesa ima pravo na vlastitu suverenost koja joj ne može biti zanjekana od međunarodnog poretka“, stoga, ako se poštuju te osnovne norme međunarodnog pravnog poretka, „rat koji je izbio na Balkanu, i koji još uzrokuje brojne žrtve nema nikakvo opravdanje“, smatrao je papa.⁴²⁰

Iz brojnih riječi koje su upućene povodom, odnosno uoči papinog dolaska Svetoga Oca u Hrvatsku, te za vrijeme i nakon njegova boravka u Hrvatskoj, a osobito se one odnose na izjave kardinala Franje Kuharića kao vrhovnog poglavara Katoličke crkve u Hrvatskoj, najbolje se iščitava koliko je važnost papin posjet imao za hrvatski narod i tek stvorenu hrvatsku državu. O značaju posjeta vrhovnoga poglavara Katoličke crkve Hrvatskoj govorili su i hrvatski državnici, a predsjednik Franjo Tuđman istaknuo je da je „hrvatski narod dugo i željno iščekivao taj posjet, do kojeg je konačno došlo u dane ostvarenja njegovih stoljetnih težnja da na svojoj zemlji može živjeti, u skladu s naravnim i Božjim zakonima, kao slobodan i suveren narod.“ Papa je bio „dosljedan zagovaratelj i neumoran pronositelj najviših kršćanskih moralnih načela“ koji je prvi ustao „u zaštitu napadnutog hrvatskog naroda u njegovoj težnji da ostvari svoje pravo na slobodu i suverenost“, koji je „probudio savjest Europe i svijeta odlučnim pozivanjem na prestanak barbarske agresije na Hrvatsku, priznajući pravo hrvatskom narodu na svoju samostalnu i suverenu državu, u okviru demokratskoga međunarodnog poretka“, istaknuo je, između ostaloga, predsjednik Tuđman.⁴²¹

⁴¹⁹ IKA – Dokumenti, „Bilten IKA – Vijesti i dokumenti“, br. 36/94, 14. 9. 1994., 15-28.; Ivan Pavao II., *Govori u Hrvatskoj (10. i 11. rujna 1994.)*, 21-28.; i u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 263-266.; „Spasi svoj narod, Gospodine“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 38 (1058), 18. 9. 1994., 3 i 5.

⁴²⁰ Ivan Pavao II., *Govori u Hrvatskoj (10. i 11. rujna 1994.)*, 35-39.; i u: *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, 269-271.; „Svaki narod bivše federacije ima pravo na samostalnu državu“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 38 (1058), 18. 9. 1994., 14-15.

⁴²¹ „Vi ste prvi ustali u zaštitu napadnutoga hrvatskog naroda“ (pozdravni govor predsjednika Republike dr. Franje Tuđmana prigodom dolaska Svetoga Oca) u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 38 (1058), 18. 9. 1994., 8.

Ovakve riječi, ali i brojni drugi navedeni primjeri svjedoče i najbolje pokazuju kako je i s koliko pozornosti popraćen dvodnevni papin posjet, a kardinal Kuharić svrhu je i značaj papina putovanja, u kontekstu budućnosti hrvatskog naroda i njegovih zadaća u izgradnji „pravednog mira i civilizacije ljubavi“ sažeo u riječi koje je izrekao na novogodišnjem primanju kod predsjednika Tuđmana 9. siječnja 1995. godine. Osvrćući se tada na papin posjet i poruku njegova dolaska, koju je opisao kao „poruku pomirenja za častan život među ljudima i narodima“, kardinal je također istaknuo da, kao i Sveti Otac, moli za pravedan mir u Hrvatskoj i BiH, koliko god on bio težak, a nepravda se činila nepobjedivom, jer „pravedan je mir ispravak svake nepravde“, što znači „siguran i miran povratak svih prognanih i izbjeglih na njihova ognjišta“, „sigurne i poštovane međunarodne granice, priznate između novih država na ovim prostorima“ (bivše Jugoslavije, nap. aut.), kao i „poštivanje svih ljudskih prava svakog čovjeka“.⁴²² Ovim riječima najbolje je zapravo sažeo poruke i osnovne zadaće koje je hrvatskom narodu ostavio papa Ivan Pavao II. u izgradnji mirne budućnosti, obnove materijalnog i duhovnog života, kao i suživota utemeljenog na miru, pravdi i zaštiti prava svih naroda i manjina koje žive u Republici Hrvatskoj.

⁴²² BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 385-387.; „Nezamisliv je pravedan mir bez socijalne pravednosti“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIV, br. 3 (1075), 15. 1. 1995., 3.

8. ULOGA I ZNAČAJ KATOLIČKE CRKVE U HRVATSKOJ U VRIJEME DOMOVINSKOG RATA U MEĐUNARODNOM KONTEKSTU

Obzirom na sve dosad iznesene teze i primjere koji ih potkrjepljuju, navedene na stranicama ovog rada, možda o ovoj temi nije potrebno zasebno poglavlje, jer je ono o čemu će biti riječi najvećim dijelom već obrađeno gotovo u svim dosad obrađenim poglavljima, budući da proizlazi iz djelovanja Katoličke crkve i njezinih službenika, ponajprije hrvatskih biskupa, HBK, odnosno njezina predsjednika kardinala Franje Kuharića, ali držim da je potrebno barem kratko osvrnuti se na ulogu i značaj Katoličke crkve u međunarodnom kontekstu, odnosno prikazati koliki je i kakav bio utjecaj djelovanja predstavnika Crkve u Hrvatskoj na međunarodnu javnost i politiku, te je li ona na bilo koji način utjecala na najznačajniji međunarodni čin u stvaranju hrvatske države, a to je međunarodno priznanje njezine suverenosti i neovisnosti. Nije mi namjera ovdje ponavljati teze izrečene na prethodnim stranicama rada, u sklopu dosad obrađenih pitanja i zaključaka o djelovanju Katoličke crkve u Hrvatskoj u vrijeme Domovinskog rata, a koje su također imale međunarodnog odjeka, no napraviti ću sažet prikaz najznačajnijih istupa i inicijativa istaknutih predstavnika Katoličke crkve u Hrvatskoj koji su imali važnost izvan granica Republike Hrvatske, odnosno zasigurno imali utjecaja i pozitivnog odjeka na međunarodnu javnost, iako se s druge strane može postaviti pitanje, koliko je to na kraju bilo učinkovito, ako se zna da rat i stradanja u Hrvatskoj ni nakon brojnih mirovnih inicijativa, kao i aktivnosti i inicijativa Crkve u tom smislu, nisu bila zaustavljena. No, to nikako ne umanjuje značaj i važnost takvih pokušaja i napora koje su predstavnici Katoličke crkve tijekom ratnoga razdoblja uložili kako bi potaknuli međunarodnu javnost na djelovanje, a svjetske državnike i političare neumorno podsjećali na njihove obaveze i dužnosti da diplomatskim putem i pregovorima brzo i učinkovito djeluju u cilju zaustavljanja sukoba i uspostave mira na ratom zahvaćenim i okupiranim područjima Hrvatske. Koliko je međunarodna zajednica zaista bila od pomoći i kolikog je utjecaja imala na zbivanja na području bivše Jugoslavije u prvoj polovici 1990-ih, tema je za zasebno istraživanje i raspravu, pa se o tome ne može do kraja argumentirano raspravljati ni kada se govori o utjecaju Katoličke crkve jer ona sigurno nije bila jedina instanca koja je mirotvornim naporima i inicijativama pokušavala utjecati na međunarodne faktore, stoga se ne mogu donositi cjeloviti zaključci o toj temi, no upravo zbog brojnih inicijativa koje je u tom smjeru vodstvo Katoličke crkve u Hrvatskoj poduzelo, važno je takve napore i navesti. Jer iako nisu bili od presudnog značaja, sigurno je da su ipak značajno utjecali prije svega na senzibiliziranje međunarodne javnosti, koja je i kroz apele i izjave

crkvenih službenika bila upoznata s tragičnim zbivanjima u Hrvatskoj, a s druge strane međunarodna je politika na taj način imala i stalnog kritičara kod hrvatskih biskupa i crkvenog vodstva u Hrvatskoj. Također, hrvatski su biskupi sa svojih zasjedanja, kao i poglavari redovničkih zajednica u Hrvatskoj često upućivali pisma i poruke međunarodnoj zajednici sa zahtjevima da pojačaju svoju mirovnu aktivnost, da se glasnije i oštrije suprotstave agresoru, odnosno poduzmu sve napore kako bi se uspostavio i učvrstio mir na području RH i BiH. Sva značajnija takva pisma, izjave i apeli navedeni su kronološkim slijedom na prethodnim stranicama ovoga rada, ponajprije u poglavljima koja prate djelovanje i ulogu Katoličke crkve u Hrvatskoj u razdoblju 1991.-1995., pa ih nema potrebe ponovno ovdje navoditi i pojašnjavati. Također, važno je napomenuti da je iz korespondencije hrvatskih biskupa, poglavito kardinala Kuharića, te redovničkih poglavara vidljivo da su brojna njihova pisma upućivana ministrima vanjskih poslova tadašnje Europske zajednice,⁴²³ stranim diplomatima u Hrvatskoj,⁴²⁴ predsjednicima i vladama Europe i svijeta⁴²⁵, odnosno svim važnijim međunarodnim političkim čimbenicima u to vrijeme, a o čemu je bilo pisano u domaćim i stranim medijima, što pokazuje da su Katolička crkva, odnosno aktivnosti i inicijative, kao i stavovi njezinih predvodnika imali ako ne prevelikog utjecaja, onda ipak određenog odjeka kod međunarodne javnosti i njezinih političkih predstavnika.

Predstavnici Katoličke crkve u Hrvatskoj također su slali brojna pisma i apele za mir Papinskoj i europskim komisijama „Iustitia et pax“, Državnom tajništvu Svete Stolice, europskim biskupskim konferencijama, te drugim crkvenim međunarodnim institucijama, upozoravajući na teška ratna, ljudska i materijalna stradanja, tražeći njihovu pomoć u zaustavljanju sukoba. O tome kolika je bila povezanost Katoličke crkve u Hrvatskoj i Svete Stolice i pape bilo je riječi u prethodnom poglavlju, no i ovdje treba istaknuti, kada se govori o hrvatskoj Crkvi u međunarodnom kontekstu, da su upravo te veze i naklonost samoga pape hrvatskom narodu i Crkvi bile od velikog značaja za međunarodni položaj i status hrvatske Katoličke crkve, a time neposredno i hrvatske države. To je prije svega pozitivno utjecalo na

⁴²³ Primjerice, pismo kardinala Franje Kuharića ministrima vanjskih poslova Europske zajednice od 28. listopada 1991. (u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 202-203.; „Spriječite nesmiljeni masakr“, *Glas Koncila*, godište XXX, br. 45 (909), 10. 11. 1991., 3.).

⁴²⁴ Primjerice, Promemorija stranim diplomatima u Zagrebu o događajima u Hrvatskoj s Konferencije viših redovničkih poglavara Jugoslavije od 6. studenoga 1991. (u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 203-206.; „Spriječite genocid nad Hrvatima“, *Glas Koncila*, godište XXX, 46 (910), 17. 11. 1991., 1. i 4.).

⁴²⁵ Primjerice, pismo kardinala Kuharića američkom predsjedniku Georgeu Bushu (u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 211-213.; i *Glas Koncila*, godište XXX, br. (912), 1. 12. 1991., 3.); Apel vladama Europe i svijeta upućen od Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu 23. studenoga 1991. (u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 213-214.; „Hrvatski narod izložen genocidu“, *Glas Koncila*, godište XXX, 48 (912), 1. 12. 1991., 4.); Apel svećenika Zadarske nadbiskupije političkim i vjerskim prvacima od 5. ožujka 1992. (u: BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 246-247.; „Založite se za mir i normalan život“, *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 11 (927), 15. 3. 1992., 1.).

to da glas Katoličke crkve iz Hrvatske dopre do vjerničke, ali i cjelokupne međunarodne javnosti, a samim time što je dolazio od vjerskih predstavnika, koji su prije svega pomirljivim i iskrenim, kršćanskom duhu i svojstvenim tonom, apelirali na svjetske državnike i političare da poduzmu sve što je u njihovoj moći da se rat i agresija na RH što prije zaustave, odnosno neumorno upozoravali svjetsku javnost na strašna razaranja koja je Hrvatska trpjela kao posljedice velikosrpske agresije, dodatno je dobivao na uvjerljivosti, čak i važnosti, što je, iako nije bilo dovoljno, pokazalo se, da se rat zaustavi, ipak bilo dovoljno da barem u nekim drugim kontekstima, prije svega međunarodne humanitarne pomoći, senzibilizira javnost i potakne na djelovanje, a što je i bila jedna od osnovnih zadaća Crkve i preko nje njezinih službenika u teškim ratnim prilikama. Stoga se može reći da je tu zadaću Katolička crkva u Hrvatskoj na taj način ispunila, a na diplomatskom planu, napore i mirotvorne inicijative koje je poticala i poduzimala dosljedno je i uporno provodila, što je također bilo od iznimne važnosti u međunarodnoj afirmaciji mlade hrvatske države, a što je najbolju potvrdu dobilo njezinim međunarodnim priznanjem, ali i nakon tog čina u siječnju 1992. godine, odnosno sve do završetka ratnih djelovanja u Hrvatskoj 1995. godine.

9. STRADANJA KATOLIČKE CRKVE U HRVATSKOJ U VRIJEME DOMOVINSKOG RATA

Katolička crkva u Hrvatskoj, odnosno velik broj njezinih službenika i poglavara doživio je u vrijeme Domovinskog rata progon iz svojih domova, samostana i župa, a velik broj svećenika doživio je i druge oblike stradanja, od kućnih pritvora, različitih prijetnji i provokacija, do lakšeg ili težeg fizičkog zlostavljanja i psihičkog maltretiranja u srpskim zatvorima i logorima. Jedan svećenik Katoličke crkve, Ivan Burik, ubijen je kao izravna žrtva agresije srpskih paravojnih postrojbi 8. listopada 1991. u Tovarniku, a redovnik fra Mile Mamić smrtno je stradao od posljedica ranjavanja 17. srpnja 1991. u napadu srpskih snaga na Lišane kod Benkovca. Petrinjski župnik Stjepan Levanić teško je ranjen u napadu na Petrinju 16. rujna 1991. godine. O njihovom smrtnom stradavanju i ranjavanju, kao i stradanjima i progonima drugih svećenika i službenika/službenica Katoličke crkve bit će više riječi u drugom dijelu ovoga poglavlja. Također, ovo poglavlje obuhvaća pregled (prikazan po (nad)biskupijama) stradanja crkvene arhitekture u RH u vrijeme Domovinskog rata, što se ponajprije odnosi na oštećene crkve (župne i filijalne), kapele i samostane, a što zorno prikazuje, na temelju mnoštva ovdje navedenih primjera i oštećenih sakralnih objekata, koliki su bili razmjeri stradanja Katoličke crkve u Hrvatskoj. To dokazuje brojka od preko pet stotina potpuno, teško ili lakše oštećenih crkava, od preko dvije stotine potpuno, teško ili lakše oštećenih kapel(ic)a, gotovo stotinu oštećenih ili potpuno razorenih samostana, te mnoštva oštećenih i obeščašćenih grobalja, križeva na otvorenom ili drugih sakralnih spomenika, a koji nisu pojedinačno navedeni u ovom prikazu.

9.1. Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Hrvatskoj po (nad)biskupijama

U ovom poglavlju nastojat ću dati cjelovit pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Hrvatskoj u razdoblju od 1991. do 1995. godine. Naglasak je na pregledu stradanja, odnosno davanju cjelovite slike o broju, načinu i (točnom ili barem okvirnom) vremenu stradavanja pojedinih objekata Katoličke crkve u Hrvatskoj, ponajprije iz razloga što bi se cjelovito istraživanje koje bi obuhvatilo mnogo više od samo pregleda stradanja moglo obraditi u zasebnom radu, a što bi svakako bilo nužno, za područje čitave RH koja je bila zahvaćena ratnim stradanjima u kojima su lakše, teže ili potpuno oštećeni sakralni objekti

Katoličke crkve. Budući da sam u ovom radu ipak glavninu istraživanja usredotočila na stavove i službenu politiku Katoličke crkve u Hrvatskoj, odnosno njezino djelovanje i aktivnosti u razdoblju Domovinskog rata, te važnost njezina utjecaja na ratna zbivanja i političke prilike na domaćoj, kao i međunarodnoj sceni, smatram da je u takvom širem kontekstu dovoljno dati pregled stradanja Katoličke crkve, ljudskih i materijalnih, koji upotpunjava i zaokružuje sliku o Crkvi u Domovinskom ratu, te svjedoči kolike je štete i razaranja, često upravo zbog svog religijskog obilježja, Katolička crkva podnijela u ratu. Dakako, treba napomenuti da je sakralna arhitektura (Katoličke ali i drugih vjerskih zajednica u Hrvatskoj, iako su u najvećem broju ipak oštećeni objekti Katoličke crkve) samo dio oštećene i razorene kulturne baštine, odnosno svih spomenika kulture Republike Hrvatske, a o čemu potpune podatke posjeduje Ministarstvo kulture Republike Hrvatske koje je neposredno nakon završetka rata vodilo evidenciju i napravilo popis ratnih šteta na nepokretnim spomenicima kulture, među njima i spomenicima crkvene arhitekture (završno izvješće toga popisa napravljeno je 1999. godine.).⁴²⁶

Potrebno je naglasiti da u dosad objavljenoj i relevantnoj literaturi, odnosno publikacijama ili uglavnom lokalnom dnevnom, odnosno tjednom tisku, koji su sustavno pratili i objavljivali podatke o stradanjima sakralne arhitekture tijekom Domovinskog rata, nisu sva ratom stradala, odnosno okupirana područja RH jednako opširno, ili uopće detaljnije obrađena. To je uglavnom ovisilo o (ne)ažurnosti i (ne)vođenju evidencije pojedinih župa (i biskupija), odnosno lokalnih sredina i pojedinih autora, kao i samih svjedoka razaranja (ponajprije svećenika-župnika, redovnika) koji su za pojedine župe ili čitave biskupije neposredno tijekom ili nakon ratnih stradanja sustavno bilježili i objavljivali podatke o razorenim i oštećenim sakralnim spomenicima kulture. S obzirom na te činjenice, pojedine župe, odnosno (nad)biskupije već imaju objavljene detaljne popise ratom (lakše ili teže) oštećenih ili potpuno razorenih sakralnih građevina, dok određene imaju manje podataka i manje izvora, pa je zbog toga za pojedine građevine bilo prilično teško utvrditi preciznije vrijeme i način stradanja, no i bez tih podataka takvi su crkveni objekti uvršteni u ovaj pregled jer su zabilježeni u evidenciji Ministarstva kulture RH u već spomenutom popisu ratnih šteta, te postoje barem okvirni podaci o njihovom stradanju, a uvršteni su također i u neke druge već objavljene preglede oštećene i razorene sakralne arhitekture u RH. Isto tako, kada se govori o točnom vremenu stradavanja, potrebno je naglasiti da za svaku građevinu nije bilo ni moguće utvrditi točan datum ili način stradavanja obzirom da je velik broj

⁴²⁶ Hrvatski državni arhiv (HDA) -1640-2.2., Izvješće o popisu i procjeni ratne štete na nepokretnim spomenicima kulture, Zagreb, listopad 1999.

sakralne arhitekture stradao u vrijeme srpske okupacije dijela teritorija RH, pa je naknadno bilo teško utvrditi kada je točno, kako ili koliko puta neki objekt bio oštećen.

Kada se govori o drugim, već objavljenim pregledima stradale arhitekture Katoličke crkve u RH, tu ponajprije mislim na pojedine knjige, odnosno autore koji su za pojedine (nad)biskupije prikupili i objavili opširne i cjelovite kronologije ratnih događanja⁴²⁷, a koje su, uz popise i izvješća o ratnim štetama na nepokretnim spomenicima kulture Ministarstva kulture RH, poslužile kao odličan temelj ili dopuna za usporednu analizu u izradi ovog pregleda stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve za cjelokupno područje RH u vrijeme Domovinskog rata. Uz objavljenju literaturu i pojedinačne popise po (nad)biskupijama, važan izvor bili su i dokumenti uglavnom vojne provenijencije tzv. RSK koji se čuvaju u Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata u Zagrebu, a koji također sadrže podatke o razaranjima sakralne arhitekture Katoličke crkve od strane izravnih počinitelja tih djela, odnosno srpskih paravojnih snaga i JNA.

Na temelju svih navedenih izvora i podataka o ovoj problematici, te već objavljenim statističkim podacima (za koje ipak treba naglasiti da su nepotpuni, odnosno nisu za sve obrađene sakralne objekte jednako precizni ili opširni, pa ih stoga i u ovom radu ne navodim kao konačne ili potpuno precizne, kada se govori o ukupnim statistikama stradale sakralne arhitekture) dobivene su brojke od gotovo osam stotina lakše ili teže oštećenih, ili potpuno razorenih i srušenih objekata Katoličke crkve u Domovinskom ratu, a koje najbolje svjedoče koliko su teška bila stradanja arhitekture Katoličke crkve u Hrvatskoj koja je dio ukupnog broja spomenika kulture Republike Hrvatske, odnosno kako je sustavno i namjerno bilo uništavanje kulturne baštine u RH i vjerskih objekata i simbola od strane srpskog agresora.

U oblikovanju pregleda stradanja Crkve vodila sam se teritorijalnim ustrojstvom Katoličke crkve u Hrvatskoj prema današnjoj podjeli, kako bi smještanje u prostor srušenih ili oštećenih objekata bilo jednostavnije i sukladno današnjoj podjeli, dakako s naznakom kojoj su metropoliji, odnosno (nad)biskupiji određene župe ili biskupije pripadale u promatranom razdoblju, jer danas postoje pod drugim nazivom ili samostalno, a u razdoblju 1991.-1995. bile su dio drugih (nad)biskupija.⁴²⁸ Potpoglavlja su zato upravo tako strukturirana, odnosno svaka (nad)biskupija obrađena je zasebno. Prema današnjem teritorijalnom ustrojstvu Katoličke crkve u Hrvatskoj, ona je podijeljena na Zagrebačku⁴²⁹ (Zagrebačka nadbiskupija,

⁴²⁷ Primjerice, *Terra combusta, Ratna izvješća župnika Zagrebačke nadbiskupije 1991. – 1996.* (Zagreb, 1998.) Stjepana KOŽULA; i *Ohrabri se, narode moj!* (2011.) Jakše RAGUŽA za područje Dubrovačke biskupije.

⁴²⁸ Opširnije u posebnom prilogu *Glasa Koncila* „Ustrojstvo Crkve u Hrvatskoj“ (prilog br. 28, 15. 10. 2006.).

⁴²⁹ Zagrebačka metropolija doživjela je najviše promjena od razdoblja Domovinskog rata do danas, odnosno na njezinom je teritoriju nastao najveći broj novih biskupija.

Bjelovarsko-križevačka biskupija⁴³⁰, Sisačka biskupija,⁴³¹ Križevačka biskupija, Varaždinska biskupija⁴³²), Splitsku (Splitsko-makarska nadbiskupija, Dubrovačka biskupija, Šibenska biskupija, Hvarska biskupija), Riječku (Gospićko-senjska biskupija,⁴³³ Riječka nadbiskupija, Krčka biskupija, Porečka i Pulska biskupija) i Đakovačko-osječku metropoliju⁴³⁴ (Đakovačko-osječka nadbiskupija, Požeška biskupija⁴³⁵), Zadarsku nadbiskupiju i Vojni ordinarijat⁴³⁶. Katoličke župe koje su doživjele stradanja u Domovinskom ratu, odnosno uništena ili oštećena crkvena arhitektura koja će biti navedena i obrađena u ovom poglavlju, navodit će se prema netom navedenoj podjeli po (nad)biskupijama. Podaci koji će se navoditi uglavnom se odnose na vrijeme i način stradavanja, no, kao što je već naznačeno, izvori i podaci nisu jednako precizni i opširni za svaki sakralni objekt i svaku stradalnu katoličku župu, iz više razloga. Ponajprije, nisu sve župe, odnosno mjesta u kojima su se nalazile bila u isto vrijeme oslobođena srpske okupacije, niti se svakom od razorenih i okupiranih mjesta/župa moglo pristupiti odmah nakon vojnog oslobađanja, a velikom broju pristupilo se tek nakon oslobodilačke operacije „Oluja“ u kolovozu 1995., pa su tako i podaci o nekim stradalim objektima bili teže ili tek naknadno dostupni. S druge strane, često su izvješća o stanju samih katoličkih objekata davali sami mještani koji su se među zadnjima povukli iz svojih mjesta, ili župnici i svećenici, koji su bivali prognani iz svojih župa, pa je i o njihovim svjedočanstvima i stanju u kojem su oni, primjerice, ostavljali svoje domove i župe, ovisila količina i točnost podataka o stradalim crkvenim objektima. Također, evidencije o stradalim crkvenim objektima u vrijeme najsnažnije agresije na RH u drugoj polovici 1991. godine, vodila je i Katolička crkva, odnosno sustavno su na zasjedanjima hrvatskih biskupa u navedenom razdoblju podastirani podaci o trenutnim stradanjima i formirana izvješća s brojem stradalih objekata, načinom i vremenom stradavanja, a te brojke redovito objavljujane u *Službenim vijestima Hrvatske biskupske konferencije*, kao i drugom, vjerskom i dnevnom tisku u RH⁴³⁷.

⁴³⁰ Uspostavljena odlukom pape Benedikta XVI. u prosincu 2009. godine.

⁴³¹ Uspostavljena odlukom pape Benedikta XVI. u prosincu 2009. godine.

⁴³² Uspostavljena odlukom pape Ivana Pavla II. u srpnju 1997. godine.

⁴³³ Uspostavljena odlukom pape Ivana Pavla II. u svibnju 2000., kada je dotadašnja Riječko-senjska nadbiskupija podijeljena na dvije crkvene jedinice: Riječku nadbiskupiju i Gospićko-senjsku biskupiju.

⁴³⁴ Uspostavljena kao metropolija odlukom pape Benedikta XVI. u lipnju 2008. godine.

⁴³⁵ Uspostavljena odlukom pape Ivana Pavla II. u srpnju 1997. godine.

⁴³⁶ Iako, između ostaloga, ustrojen radi dušobrižništva pripadnika Oružanih snaga i redarstvenih službi RH, Dekretom Svete Stolice u travnju 1997., što ga po funkciji može dovesti u izravnu vezu s hrvatskim braniteljima i pripadnicima Oružanih snaga koji su sudjelovali u Domovinskom ratu, u ovom radu nije obrađen upravo iz razloga što je ustrojen tek nakon završetka rata. Dakako, tijekom rata pojedini svećenici bili su zaduženi za vojno dušobrižništvo i ono je postojalo, a svojim su djelovanjem i službom bili od velike duhovne pomoći hrvatskim braniteljima, no službeno tijelo, odnosno vojni ordinarijat u to vrijeme još nije bio ustrojen.

⁴³⁷ Podatke o broju stradalih objekata Katoličke crkve redovito je u to vrijeme donosio *Glas Koncila*, ali i neka druga glasila Katoličke crkve na „nižim“ razinama, poput *Službenog vjesnika Zagrebačke nadbiskupije*, te

No, iz netom navedenih razloga, ni njihova tada aktualna izvješća nisu mogla u to vrijeme biti potpuno precizna i do kraja provjerena. Stoga je završni posao popisivanja svih ratom stradalih i oštećenih objekata, odnosno kulturne baštine obavilo Ministarstvo kulture RH, odnosno Uprava za zaštitu kulturne baštine⁴³⁸, koja danas raspolaže službenim podacima s brojem i opisom stradalih objekata Katoličke crkve u Domovinskom ratu, iako njihov registar tih podataka još uvijek nije arhivski sređen. Ipak, na njihove službene podatke i popis u najvećoj sam se mjeri referirala u ovom radu, s tim da moram naglasiti da su od iznimne pomoći u upotpunjavanju tih podataka i zaokruživanju slike o stradanjima sakralne arhitekture u Domovinskom ratu bili konzervatorski odjeli na regionalnim razinama RH. Sve dobivene podatke nastojala sam objediniti, temeljem više već navedenih izvora provjeriti, usporediti pa uskladiti, te potom uvrstiti i navesti u ovom pregledu, kako bih dala što cjelovitiji i širi prikaz svih ratom stradalih župa, odnosno (nad)biskupija Katoličke crkve u RH. No bez obzira na službene podatke Ministarstva kulture RH, kao i to što su podaci za neke objekte potkrijepljeni izjavama i svjedočanstvima izravnih sudionika ratnih događanja, kao i izvornim dokumentima, smatram da ovom popisom ipak ne možemo dati statistički potpuno precizne podatke o broju takvih objekata, stupnju oštećenosti, vremenu i načinu nastanka oštećenja, jer niti jedan od dosad objavljenih popisa ne sadrži sve takve podatke za svaki pojedini oštećeni ili uništeni sakralni objekt, odnosno neki su objekti navedeni samo u jednom izvoru i drugih podataka o njihovom stradavanju nema, osobito kada se radi o nekim lakšim oštećenjima. No, s druge strane, budući da sam sve dostupne podatke i izvore o toj problematici ovdje objedinila i pokušala uskladiti, a kada to nije bilo moguće navela u popratnoj bilješci u čemu se i zašto podaci stradavanja o primjerice istom objektu razlikuju, smatram da ovaj pregled može biti dobar temelj za proširivanje ovog istraživanja kao i za daljnje usklađivanje podataka s ovdje objavljenim popisom, a koji će u konačnici rezultirati preciznim (statističkim) podacima o broju oštećenih i razorenih objekata Katoličke crkve u RH u vrijeme Domovinskog rata.⁴³⁹

hrvatski dnevni tisak (*Večernji list*, *Vjesnik*, *Slobodna Dalmacija*, *Glas Slavonije*) i lokalni dnevni, odnosno tjedni tisak poput *Sisačkog tjednika* ili *Dubrovačkog vjesnika*, itd.

⁴³⁸ RH, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Posebna komisija za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture, „Izvješće o popisu i procjeni ratne štete na nepokretnim spomenicima kulture“, Zagreb, 1999.

⁴³⁹ Kada se govori o cjelovitom pregledu stradale sakralne arhitekture u RH ne smije se izostaviti monografija *Ranjena crkva u Hrvatskoj, Uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991. – 1995.)*, Zagreb, 1996.; koja donosi podatke prikupljene za vrijeme i neposredno nakon završetka rata za područje svih tadašnjih ratom zahvaćenih (nad)biskupija Katoličke crkve.

9.1.1. Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Zagrebačkoj nadbiskupiji

Banski Kovačevac (župa Skakavac) – drvena kapela sv. Petra teško je oštećena u nekoliko navrata tijekom rujna i listopada 1991. godine.⁴⁴⁰

Barilovički Cerovac - župna crkva Presvetog Trojstva 8. studenoga 1991. pogođena je sa sedam projektila, pri čemu je oštećeno krovništvo i unutrašnjost crkve. Župni dvor također je teže oštećen u nekoliko navrata tijekom jeseni 1991. godine.⁴⁴¹

Barilovički Leskovac – župna crkva svetog Josipa oštećena je nekoliko puta tijekom rujna 1991., a stradala je i u zračnom napadu 5. studenoga⁴⁴² 1991., pri čemu je najteže oštećeno krovništvo crkve.⁴⁴³

Belaj (župa Barilovički Leskovac) – kapela svete Ane oštećena je 4. studenoga 1991. godine.⁴⁴⁴

Gornji Velemerić – Martinščak (župa Ladvenjak) - kapela sv. Martina teško je oštećena u granatiranju tijekom rujna 1991.⁴⁴⁵

Kamensko – crkva Blažene Djevice Marije Snježne i pavlinski samostan pogođeni su u nekoliko navrata tijekom rujna i listopada 1991., potpuno je uništen toranj i pročelje crkve, kao i pročelje samostana.⁴⁴⁶

Karlovac – Dubovac - crkva Gospe Snježne oštećena je u granatiranju 5. studenoga 1991., razbijeno je mnoštvo crjepova, oštećena drvena konstrukcija krovništva, razbijeni su prozori, oštećena vanjska fasada tornja i sakristija.⁴⁴⁷

Karlovac – Mala Švarča - crkva sv. Doroteje teško je oštećena 6. i 7. listopada 1991., razoren je zvonik, krovništvo i bočno pročelje crkve. Teško je oštećeno i katoličko groblje u blizini.⁴⁴⁸

⁴⁴⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 347.

⁴⁴¹ Izvješće Uprave za zaštitu kulturne baštine Konzervatorskog odjela u Karlovcu, Ministarstvo kulture RH; Izvješće tadašnjeg župnika u B. Cerovcu Ivana Mikulana, u: *Terra combusta*, Ratna izvješća župnika Zagrebačke nadbiskupije 1991. – 1996., Zagreb, 1998., 175-176.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 347.

⁴⁴² Dr. Stjepan Kožul kao datum stradavanja navodi 4. studenoga 1991., u: „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.

⁴⁴³ Iz izvješća tadašnjeg župnika B. Leskovcu Petra Repića, u: *Terra combusta*, 176-177.

⁴⁴⁴ „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 347.

⁴⁴⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 348.

⁴⁴⁶ Izvješće tadašnjeg župnika iz Kamenskog o. Jurja Domšića, u: *Terra combusta*, 161-162.; u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 344.

⁴⁴⁷ Iz iskaza tadašnjeg župnika u Dubovcu, Marijana Radanovića, u: *Terra combusta*, 165.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 343.

⁴⁴⁸ Iz iskaza župnika Ferdinanda Vračića, u: *Terra combusta*, 163–164.; u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 345.

Karlovac – Mala Švarča - crkva sv. Nikole teže oštećena (oštećeno je krovništvo i unutrašnjost crkve) 1991. godine.⁴⁴⁹

Karlovac – Dubovac – crkva sv. Josipa oštećena je granatom 4. studenoga 1991. godine.⁴⁵⁰

Karlovac – Švarča - župna crkva sv. Franje Ksaverskoga teže je oštećena (unutrašnjost) početkom listopada 1991. u nekoliko uzastopnih napada na taj dio Karlovca. Još teže stradanje crkve dogodilo se 4. studenoga⁴⁵¹ 1991. kada je unutrašnjost crkve opet teško oštećena. Novi napad koji je ponovo prouzročio teška oštećenja na crkvi dogodio se i 31. prosinca 1991. godine.⁴⁵²

Karlovac – crkva Presvetoga Trojstva lakše je oštećena granatiranjem u studenom 1991.⁴⁵³, a franjevački samostan uz crkvu oštećen je 1993. godine.⁴⁵⁴

Karlovac – župna crkva Srca Isusova, oštećena je u granatiranju 6. svibnja 1992., oštećeno je krovništvo, prozori i unutrašnjost crkve.⁴⁵⁵

Knez Gorica (župa Vukmanić) – kapela sv. Ane teško je i gotovo do temelja spaljena početkom listopada 1991. godine.⁴⁵⁶

Ladvenjak – župna crkva sv. Vida Mučenika, oštećena granatiranjem u više navrata. Tadašnji župnik Ivan Bogdanović u svom izvješću navodi napade 17., 18. i 20. rujna 1991., 4. listopada kada je izravno pogođena sakristija crkve, teža oštećenja crkva je pretrpjela i u napadima 23. i 24. listopada 1991.,⁴⁵⁷ te krajem prosinca 1991. i početkom siječnja 1992., kada je potpuno uništena i župna kuća.⁴⁵⁸

Lučica (Barilovički Cerovac) – kapela sv. Luke teško je oštećena krajem 1991. godine.⁴⁵⁹

⁴⁴⁹ Iz iskaza župnika Ferdinanda Vražića, u: *Terra combusta*, 163–164.

⁴⁵⁰ Iz iskaza tadašnjeg župnika u Dubovcu, Marijana Radanovića, u: *Terra combusta*, 165.

⁴⁵¹ Dr. Stjepan Kožul kao datum stradanja navodi 2. studenoga 1991., u: „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.

⁴⁵² Iz iskaza župnika Ferdinanda Vražića, u: *Terra combusta*, 163–164.

⁴⁵³ Dr. Stjepan Kožul u izvješću „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke* (godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.) kao datum stradanja crkve navodi 7. listopada 1991., a isto se navodi i u tekstu „Svakog dana stradaju prosječno dvije crkve“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, 42 (906), 20. 10. 1991., 9.

⁴⁵⁴ MUŽAR, Marinka, „Stradanja i obnova graditeljske baštine na području djelovanja Konzervatorskog odjela u Karlovcu“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 137.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 343.

⁴⁵⁵ Iz iskaza tadašnjeg župnika Josipa Zidarića, u: *Terra combusta*, 166.

⁴⁵⁶ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Ladvenjaku i Vukmaniću Ivana Bogdanovića, u: *Terra combusta*, 171-173.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 348.

⁴⁵⁷ Dr. Stjepan Kožul u izvješću „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke* (godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.) kao datum najtežeg razaranja crkve navodi 29. listopada 1991.

⁴⁵⁸ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Ladvenjaku i Vukmaniću Ivana Bogdanovića, u: *Terra combusta*, 167-170.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 349.

⁴⁵⁹ Ne navodi se točan datum, u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 350.

Novigrad na Dobri – kapela Sveta Tri kralja oštećena je u topničkom napadu 28. prosinca 1991., uništena je fasada i izbijeni prozori kapele.⁴⁶⁰

Rečica – kapela sv. Florijana lakše je oštećena.⁴⁶¹

Rečica – kapela sv. Josipa potpuno je uništena u studenom 1991.⁴⁶²

Rečica – župna crkva svetog Ivana Krstitelja teško je stradala tijekom rujna, listopada i studenoga 1991., pri čemu je u nekoliko napada oštećeno krovništvo, fasada i unutrašnjost crkve. Oštećena je i župna kuća.⁴⁶³

Rečica Donja – kapela sv. Nikole gotovo potpuno je uništena u studenom 1991.⁴⁶⁴

Skakavac – kapela sv. Nikole teško je oštećena krajem 1991.⁴⁶⁵

Skakavac – župna crkva sv. Roka prvi put je pogođena granatama 3. listopada 1991., a u sljedećih nekoliko dana opljačkana je i uništena unutrašnjost crkve.⁴⁶⁶ I tijekom idućih mjeseci crkva je dodatno oštećena od posljedica granatiranja.⁴⁶⁷

Šćulac (Barilovički Cerovac) – kapela sv. Ane teško je oštećena krajem 1991. godine.⁴⁶⁸

Vukmanić – župna crkva sv. Antuna Padovanskog teško je oštećena tijekom listopada 1991., a 10. listopada u podmetnutom požaru teško je oštećena i spaljena unutrašnjost crkve, a dio krovništva je potpuno izgorio.⁴⁶⁹

Na području današnje **Zagrebačke nadbiskupije** teško je oštećeno 8 (župnih) crkava i 8 kapela, te jedan samostan, a lakša oštećenja pretrpjelo je 6 crkava i 2 kapele.

⁴⁶⁰ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Novigradu na Dobri Franje Beheka, u: *Terra combusta*, 1998., 174.

⁴⁶¹ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Rečici Dragutina Oraića, ne navodi datum stradanja, no vjerojatno je to bilo u vrijeme kad su stradale i druge kapelice i župna crkva u Rečici tijekom listopada-studenoga 1991., u: *Terra combusta*, 178.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 346.

⁴⁶² Iz izvješća tadašnjeg župnika u Rečici Dragutina Oraića, u: *Terra combusta*, 178.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 346.

⁴⁶³ MUŽAR, Marinka, „Stradanja i obnova graditeljske baštine na području djelovanja Konzervatorskog odjela u Karlovcu“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 138.; Izvješće tadašnjeg župnika u Rečici Dragutina Oraića, u: *Terra combusta*, 178.; „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 346.

⁴⁶⁴ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Rečici Dragutina Oraića, u: *Terra combusta*, 178.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 346.

⁴⁶⁵ Ne navodi se točan datum, u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 350.

⁴⁶⁶ Izvješće tadašnjeg župnika iz Skakavca Milana Pavleka, u: *Terra combusta*, 160-161.

⁴⁶⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 351.

⁴⁶⁸ Ne navodi se točan datum, u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 350.

⁴⁶⁹ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Ladvenjaku i Vukmaniću Ivana Bogdanovića, u: *Terra combusta*, 171-173.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 352.

9.1.2. Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Bjelovarsko-križevačkoj biskupiji

Bjelovar – župna crkva svete Terezije pogođena je s tri granate i pritom lakše oštećena u borbama za bjelovarsku vojarnu i objekte JNA u gradu i okolici 29. rujna 1991. godine.⁴⁷⁰

Bjelovar – crkva sv. Ane lakše je oštećena 29. rujna 1991. godine.⁴⁷¹

Bjelovar – crkva sv. Antuna lakše je oštećena 29. rujna 1991. godine.⁴⁷²

Ivanovo Selo – crkva Presvetog Srca Isusova oštećena je u napadu na selo 21. rujna 1991., oštećeno je krovništvo, zvonik i prozori na crkvi, a oštećenja je pretrpjela i župna kuća, kao i vjeronaučna dvorana.⁴⁷³

Mala Maslenjača (Ivanovo Selo) – kapela Svete Obitelji oštećena je u napadima krajem 1991. godine.⁴⁷⁴

Grubišno Polje – župna crkva svetog Josipa oštećena je tijekom jeseni 1991. godine.⁴⁷⁵

Velika Barna (Grubišno Polje) – crkva svetog Antuna lakše je oštećena 1991., oštećen je zvonik, krovništvo, prozori crkve su razbijeni.⁴⁷⁶

Na području današnje **Bjelovarsko-križevačke biskupije** lakše je oštećeno 6 (župnih) crkava i jedna kapela.

⁴⁷⁰ Iz izvješća tadašnjeg župnika bjelovarske župe Sv. Antuna Padovanskog, u: *Terra combusta*, 235-236.

⁴⁷¹ „Župe zahvaćene ratom u Zagrebačkoj nadbiskupiji“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 151-152.

⁴⁷² „Župe zahvaćene ratom u Zagrebačkoj nadbiskupiji“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 151-152.

⁴⁷³ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Ivanovu Selu Josipa Koščaka, u: *Terra combusta*, 230-231.; i u: „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.

⁴⁷⁴ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Ivanovu Selu Josipa Koščaka, u: *Terra combusta*, 230-231.

⁴⁷⁵ Ne navodi se točan datum kada je crkva oštećena, no u kontekstu drugih događaja koje u svom izvješću župnik opisuje, da se zaključiti da je to bilo u jesen 1991., u: Izvješće tadašnjeg župnika u Grubišnom Polju Antuna Ćorkovića, u: *Terra combusta*, 232.

⁴⁷⁶ Ne navodi se točan datum kada je crkva oštećena, u: Izvješće tadašnjeg župnika u Grubišnom Polju Antuna Ćorkovića, u: *Terra combusta*, 232.; jesen 1991. kao datum miniranja crkve navodi se i u *Godišnjaku zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999* (u: Zorislav Horvat, „Stanje katoličkih sakralnih građevina – spomenika kulture na Banovini nakon 'Oluje'“, str. 58.), Zagreb, 1999.

9.1.3. Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Sisačkoj biskupiji

Baćin (župa Hrvatska Dubica) – kapela Svih Svetih teško je oštećena u granatiranju 30. kolovoza 1991.⁴⁷⁷, a potom i 13. rujna 1991. godine.⁴⁷⁸

Blatnica Pokupska (župa Šišljavić) – kapela sv. Duha na groblju teško je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.⁴⁷⁹

Brest Pokupski (župa Mala Gorica) – kapela sv. Barbare prvi put je teže oštećena u granatiranju 22. rujna⁴⁸⁰ 1991., a 28. rujna⁴⁸¹ 1991. srušena je gotovo do temelja.⁴⁸²

Cerovljani (župa Hrvatska Dubica) – kapela sv. Petra i Pavla teško je oštećena u rujnu 1991. godine.⁴⁸³

Crna Draga (župa Lasinja) – kapela sv. Ane zapaljena je i teško oštećena krajem 1991. godine.⁴⁸⁴

Češko Selo (župa Petrinja) – drvena kapela potpuno je uništena i spaljena tijekom jeseni 1991. godine.⁴⁸⁵

Čuntić – župna crkva sv. Antuna Padovanskoga teško je oštećena granatiranjem 27. srpnja 1991., uništeno je krovništvo i zvonik crkve. Samo par dana kasnije u crkvi je podmetnut požar.

Samostan koji se nalazio uz crkvu zapaljen je 1. kolovoza 1991. godine. I tijekom idućih dana crkva i samostan sustavno su uništavani, o čemu svjedoči stanje koje je na tom području zatečeno nakon oslobodilačke operacije „Oluja“, a koje je odavalo još gore stanje crkve i samostana, odnosno ruševina koje su od njih ostale od trenutka kada su Čuntić napustili njegovi mještani i župnik o. Mario Žagar.⁴⁸⁶

⁴⁷⁷ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Hrvatskoj Dubici Milana Begića, u: *Terra combusta*, 94-95.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 320.

⁴⁷⁸ „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.

⁴⁷⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 379.

⁴⁸⁰ *Sisački tjednik*, br. 7, od 23. travnja 1992. u „Dnevniku ratnog razaranja i zaštite spomenika kulture na području općine Sisak“ (str. 8-9.) kao datum kad je kapela prvi put pogođena navodi 12. rujna 1991. godine.

⁴⁸¹ Dr. Stjepan Kožul u izvješću „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke* (godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.) kao datum rušenja kapele navodi 5./6. listopada 1991.

⁴⁸² Iz izvješća tadašnjeg župnika u Maloj Gorici Ivana Hrena, u: *Terra combusta*, 142.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 388.

⁴⁸³ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Hrvatskoj Dubici Milana Begića, u: *Terra combusta*, 95.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 321.

⁴⁸⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 379.

⁴⁸⁵ Iz izvješća Župnog ureda Petrinja od 12. 1. 1994., u: *Terra combusta*, 122.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 389.

⁴⁸⁶ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Čuntiću o. Maria Žagara, u: *Terra combusta*, 42-51.; u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 336.; u: „Dnevnik ratnog razaranja i zaštite spomenika kulture na području općine Sisak“ u: *Sisački tjednik*, br. 7, 23. 4. 1992., 8-9.

Desni Degoj (župa Gornja Bučica) – kapela sv. Vida teško je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.⁴⁸⁷

Desni Štefanki (župa Lasinja) – kapela Presvetoga Srca Isusova i Marijina oštećena je tijekom rujna/listopada 1991. godine.⁴⁸⁸

Divuša – župna crkva sv. Katarine oštećena je u granatiranju Divuše 3. kolovoza 1991., a ubrzo potom je, nakon srpske okupacije mjesta, potpuno uništena miniranjem.⁴⁸⁹

O napadu na Divušu i planskom oružanom djelovanju s ciljem da sruše crkvu, pripadnici paravojnih „Jedinica za specijalne namene“ tzv. SAO Krajine pisali su u svojim dnevnim izvješćima, primjerice Rade Božić, pripadnik „Jedinice za specijalne namene“ 26. srpnja 1991. između ostaloga piše:

„Dana 26. 07. 1991. oko 6,30 krenuli smo sa Čavić brda u Štab 2. bataljona u selu „Šegestin“. Tu smo sa komandantom bataljona Mićom Popovićem razradili posljednje detalje napada na s. Divušu. (...) Naš zadatak je bio da se spustimo niz rijeku do mjesta odakle sam trebao gađati crkvu Sv. Katarina. I to mesto sam pokazao na karti u Štabu. Međutim, zbog dosta nepovoljnog terena nismo uspeli stići na vreme do tog mesta pa sam pošto je u 10,00 počela minobacačka vatra bio prisiljen da nađem najbliže mesto odakle mogu gađati crkvu. To se pokazalo dobrim jer osim što sam pogodio crkvu spasio sam nas od zasede koja nam je bila spremljena na mestu gde sam trebao da idem. (...)“⁴⁹⁰

Drugi pripadnik iste jedinice Boža Novaković na sličan je način opisao plan napada na Divušu i na crkvu sv. Katarine:

„... Posle dogovora o napadu na Divušu pošli smo ja i Božić sa još pet ljudi na vatreni položaj. Tamo smo stigli tačno u 10,05 čas. Pošto je bio dogovor da mi prvi otvorimo vatru iz raketnog bacača da sruši crkvu; pošto nismo stigli tačno po dogovoru u 10h naši su pre nas otvorili paljbu iz minobacača, ja i Božić smo otvorili vatru iz raketnog bacača. U 10,05 ispalili smo tri rakete...“⁴⁹¹

Donja Budičina (župa Hrastovica) – kapela Bezgrešnog Začeca BDM do temelja je uništena i spaljena tijekom rujna 1991. godine.⁴⁹²

⁴⁸⁷ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Gornjoj Bučici Stjepana Vuksana, u: *Terra combusta*, 148.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 380.

⁴⁸⁸ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Lasinji Stjepana Bradice, u: *Terra combusta*, 154-156.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 380.

⁴⁸⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 320.

⁴⁹⁰ HR-HMDCDR, Paradržavne i paravojne postrojbe na okupiranom teritoriju RH, kut. 5010., „Izveštaj Božić Rade“ od 26. 07. 1991.

⁴⁹¹ HR-HMDCDR, Paradržavne i paravojne postrojbe na okupiranom teritoriju RH, kut. 5010., „Izveštaj Novaković Bože“ od 26. 07. 1991.

⁴⁹² Iz izvješća tadašnjeg župnika Hrastovice Vlade Košića, u: *Terra combusta*, 116-120; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 332.

Donja Kupčina – župna crkva sv. Marije Magdalene oštećena je u nekoliko navrata topničkim projektilima tijekom listopada (5. 10.) i studenoga (16. i 17. 11.) 1991. godine.⁴⁹³

Donja Trstenica – kapela sv. Marije Magdalene minirana je u rujnu 1991. i gotovo potpuno uništena.⁴⁹⁴

Donjani (župa Hrvatska Dubica) – kapela Presvetoga Srca Isusova potpuno je uništena u rujnu 1991. godine.⁴⁹⁵

Donje Taborište – kapela Ranjenog Isusa lakše je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.⁴⁹⁶

Donji Viduševac (župa Viduševac) – kapela Srca Isusova teško je oštećena u jesen 1991. godine.⁴⁹⁷

Dvor (župa Divuša) – kapela sv. Petra i Pavla teško je oštećena u nekoliko navrata tijekom druge polovice 1991. godine.⁴⁹⁸

Dvorišće (župa Viduševac) – grobljanska kapela sv. Antuna Padovanskog krajem rujna 1991. teško je oštećena.⁴⁹⁹

Glina – župna crkva sv. Ivana Nepomuka u nekoliko je navrata oštećena u ljeto 1991., prvi put već 26. lipnja 1991. kada je provaljeno u crkvu, a do temelja je razorena miniranjem u kolovozu 1991. godine. Teren na kojem je bila crkva zaravnan.⁵⁰⁰ O onome što se dogodilo s glinskom župnom crkvom i posljedicama njezina miniranja može se pročitati i u dokumentima institucija pobunjenih Srba u Hrvatskoj, točnije dokumentu glinske „Opštinske uprave Odjeljenja za privredu i komunalne djelatnosti“ tzv. RSK općinskom „Izvršnom savjetu“, od 8. 12. 1994., u kojemu se daju informacije i napuci o uređivanju lokalnih prometnica na području općine Glina, te između ostaloga navodi za što je upotrijebljen materijal „nastao rušenjem crkve“:

„... Izvršni savjet opštine Glina je 11. 08. 1994. godine donio novi zaključak pod rednim brojem ola-456/2-94 kojim se naređuje da:

⁴⁹³ „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 381.

⁴⁹⁴ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Gornjoj Bučici Stjepana Vuksana, u: *Terra combusta*, 148.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 387.

⁴⁹⁵ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Hrvatskoj Dubici Milana Begića, u: *Terra combusta*, 95.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 321.

⁴⁹⁶ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Gornjoj Bučici Stjepana Vuksana, u: *Terra combusta*, 149.

⁴⁹⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 332.

⁴⁹⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 321.

⁴⁹⁹ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Viduševcu Jurja Jerneića, u: *Terra combusta*, 83.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 332.

⁵⁰⁰ Iz iskaza tadašnjeg župnika u Glini Vlade Bogdana u: *Terra combusta*, 29-38.; i u: HORVAT, Zorislav, „Stanje katoličkih sakralnih građevina – spomenika kulture na Banovini nakon 'Oluje'“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999.*, 1999., 58.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 333. Lojzo Buturac u svom izvješću koje je objavio Stjepan Kožul u knjizi *Terra combusta* (str. 111.-115.) iznosi podatak da je župna crkva sv. Ivana Nepomuka minirana 13. kolovoza 1991. godine.

- izvođač radova dužan je voditi građevinski dnevnik iz koga će biti vidljivo za svaki radni dan šta se učinilo na izvršenju ovih poslova. Građevinski dnevnik podliježe svakodnevnoj kontroli, a istu bi bio dužan vršiti Baltić Dušan, referent organa uprave opštine Glina,
- materijal nastao rušenjem crkve obavezno se mora odvoziti u staro korito rijeke Gline. Ukoliko postoje potrebe da se isti odvozi na drugu lokaciju izvođač radova je dužan da o tome obavijesti Izvršni savjet i na to dobije posebno odobrenje, odnosno suglasnost, (...)⁵⁰¹

Glinsko Novo Selo (župa Glina) – kapela sv. Blaža zapaljena je i srušena krajem 1991. godine, a groblje uz kapelicu također je potpuno razoreno.⁵⁰²

Gora – kapela sv. Ivana i Pavla teško je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.⁵⁰³

Gora – župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije teško je oštećena u granatiranju 4. listopada 1991. godine, a nakon toga nekoliko je puta minirana.⁵⁰⁴

Gornja Bučica – župna crkva sv. Antuna Padovanskog tijekom jeseni 1991. u nekoliko je navrata teško oštećena, pogođen je zvonik, potpuno je uništena kupola crkve, a krovšte je naknadno zapaljeno.⁵⁰⁵

Gornja Budičina (župa Hrastovica) – kapela Majke Božje Zaštitnice do temelja je uništena miniranjem u kolovozu 1991. godine.⁵⁰⁶

Gornji Viduševac – župna crkva sv. Franje Ksaverskoga prvi je put oštećena tenkovskim granatama u napadu na Viduševac 26. srpnja 1991. godine, a zadnjih dana kolovoza ponovo je teže oštećena, osobito krovšte crkve, a oštećen je i župni stan. Teška oštećenja na crkvi nastala su i u napadu na Viduševac 15. rujna 1991. godine, te u danima nakon toga do pada Viduševca u srpske ruke 30. rujna, kada je srušena i kupola tornja crkve.⁵⁰⁷

⁵⁰¹ HMDCDR, Paradržavne i paravojne postrojbe na okupiranom teritoriju RH, kut. 1, „Informacija o nasipanju puteva i rušenju crkve“ od 8. 12. 1994.

⁵⁰² Ne navodi se točan datum rušenja kapele, u: Iskaz tadašnjeg župnika u Glini Vlade Bogdana, u: *Terra combusta*, 35-41.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 339.

⁵⁰³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 334.

⁵⁰⁴ Iz zapisa Lojze Buturca u: *Terra combusta*, 112.; Izvješće tadašnjeg župnika u Gori Andrije Šanteka, u: *Terra combusta*, 127.; u: HORVAT, Zorislav, „Stanje katoličkih sakralnih građevina – spomenika kulture na Banovini nakon 'Oluje'“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999.*, 58.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 334.

⁵⁰⁵ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Gornjoj Bučici Stjepana Vuksana, u: *Terra combusta*, 147-148.; i u: HORVAT, Zorislav, „Stanje katoličkih sakralnih građevina – spomenika kulture na Banovini nakon 'Oluje'“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 58.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 382.

⁵⁰⁶ Iz izvješća tadašnjeg župnika Hrastovice Vlade Košića, u: *Terra combusta*, 116-120; i u: HORVAT, Zorislav, „Stanje katoličkih sakralnih građevina – spomenika kulture na Banovini nakon 'Oluje'“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 67.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 332.

⁵⁰⁷ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Viduševcu Jurja Jerneića, u: *Terra combusta*, 70-74.; i u: HORVAT, Zorislav, „Stanje katoličkih sakralnih građevina – spomenika kulture na Banovini nakon 'Oluje'“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 58.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 335.

Gračanica (župa Šišinec) – kapela sv. Antuna teško je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.⁵⁰⁸

Gvozdansko – župna crkva sv. Filipa i Jakova teško je oštećena tijekom kolovoza 1991. godine.⁵⁰⁹

Hrastovica – župna crkva sv. Bartola Apostola prvi put je teško oštećena 25. kolovoza i početkom rujna 1991., a nakon srpske okupacije Hrastovice u rujnu 1991. crkva je do temelja srušena.⁵¹⁰

Hrvatska Dubica – kapela Blažene Djevice Marije na groblju u rujnu 1991. do temelja je razorena miniranjem, a groblje je opustošeno i potpuno devastirano.⁵¹¹

Hrvatska Dubica – župna crkva Presvetoga Trojstva u više je navrata tijekom rujna 1991. teško oštećena od posljedica bombardiranja, a potom do temelja razorena miniranjem, tako da od nje ništa nije ostalo.⁵¹²

Hrvatska Kostajnica – franjevački samostan i crkva sv. Antuna Padovanskog miniranjem su teško oštećeni i razoreni tijekom rujna 1991. godine. Srušen je zvonik i veći dio pročelja crkve, te krovnište samostana.⁵¹³

Hrvatska Kostajnica – kapela sv. Ane na groblju minirana je i potpuno razorena u noći 31. listopada na 1. studenoga 1991., a groblje je oskrvnuto.⁵¹⁴

Hrvatska Kostajnica – kapela sv. Roka na groblju potpuno je uništena miniranjem, tako da se nije vidjelo ni gdje je bila, u rujnu 1991., a groblje je također teško oštećeno i oskrvnjeno u listopadu 1991.⁵¹⁵

⁵⁰⁸ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Šišincu Petra Šimića, u: *Terra combusta*, 144.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 381.

⁵⁰⁹ HORVAT, Zorislav, „Stanje katoličkih sakralnih građevina – spomenika kulture na Banovini nakon 'Oluje'“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 61.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 322.

⁵¹⁰ Iz izvješća tadašnjeg župnika Hrastovice Vlade Košića, u: *Terra combusta*, 116-120.; KOŠIĆ, Vlado, Župnik na prvoj crti, 2010., 36-38.; i u: HORVAT, Zorislav, „Stanje katoličkih sakralnih građevina – spomenika kulture na Banovini nakon 'Oluje'“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 61.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, Uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991. – 1995.), Zagreb, 1996., 334.

⁵¹¹ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Hrvatskoj Dubici Milana Begića, u: *Terra combusta*, 95.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 322.

⁵¹² Iz izvješća tadašnjeg župnika u Hrvatskoj Dubici Milana Begića, u: *Terra combusta*, 94-95.; HORVAT, Zorislav, „Stanje katoličkih sakralnih građevina – spomenika kulture na Banovini nakon 'Oluje'“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 61.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 322.

⁵¹³ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Hrvatskoj Kostajnici Krešimira Bulića, u: *Terra combusta*, 92-93.; HORVAT, Zorislav, „Stanje katoličkih sakralnih građevina – spomenika kulture na Banovini nakon 'Oluje'“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 64-65.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 323.

⁵¹⁴ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Hrvatskoj Kostajnici Krešimira Bulića, u: *Terra combusta*, 86., 93.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 323.

⁵¹⁵ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Hrvatskoj Kostajnici Krešimira Bulića, u: *Terra combusta*, Ratna izvješća župnika Zagrebačke nadbiskupije 1991. – 1996., Zagreb, 1998., 93.; HORVAT, Zorislav, „Stanje katoličkih sakralnih građevina – spomenika kulture na Banovini nakon 'Oluje'“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 70.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, Uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991. – 1995.), Zagreb, 1996., 325.

Hrvatska Kostajnica – župna crkva sv. Nikole Blaženoga u napadima na H. Kostajnicu u ljeto 1991. u nekoliko je navrata teže oštećena, a u rujnu 1991. miniranjem je gotovo potpuno srušena. Župni dvor koji se nalazio uz crkvu također je devastiran i zapaljen.⁵¹⁶

Ilovačak – kapela sv. Petra i Pavla lakše je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.⁵¹⁷

Joševica (župa Glina) – kapela Majke Božje Lurdske spaljena je i srušena do temelja 19. prosinca 1991. godine.⁵¹⁸

Jukinac (župa Glina) – kapelica sv. Križa srušena je u kolovozu 1991. godine.⁵¹⁹

Komarevo (Gornje) – župna crkva sv. Katarine teško je oštećena granatiranjem u nekoliko navrata tijekom ljeta i jeseni 1991. godine.⁵²⁰

Kostajnički Majur (župa Hrvatska Kostajnica) – kapela sv. Mihovila teško je oštećena i zapaljena krajem 1991. godine.⁵²¹

Križ Hrastovički (župa Hrastovica) – grobljanska kapela sv. Križa teško je oštećena pogocima granata 20. rujna 1991., a potom do temelja srušena.⁵²²

Lasinja – kapela Presvetoga Trojstva lakše je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.⁵²³

Lasinja – kapela sv. Elizabete na groblju teško je oštećena tijekom listopada 1991., a groblje devastirano.⁵²⁴

Lasinja – kapela sv. Florijana teško je oštećena tijekom rujna/listopada 1991. godine.⁵²⁵

Lasinja – kapela sv. Ivana teško je oštećena tijekom listopada 1991. godine.⁵²⁶

Lasinja – župna crkva sv. Antuna Padovanskog teško je oštećena u granatiranju Lasinje 7. listopada 1991., nakon čega je deset dana kasnije minirana i gotovo do temelja uništena.⁵²⁷

⁵¹⁶ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Hrvatskoj Kostajnici Krešimira Bulića, u: *Terra combusta*, 92-93.; HORVAT, Zorislav, „Stanje katoličkih sakralnih građevina – spomenika kulture na Banovini nakon 'Oluje'“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 61-62.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 324.

⁵¹⁷ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Gornjoj Bučici Stjepana Vuksana, u: *Terra combusta*, 148.

⁵¹⁸ Iz iskaza tadašnjeg župnika u Glini Vlade Bogdana, u: *Terra combusta*, 35-41.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 336.

⁵¹⁹ Ne navodi se točan datum rušenja kapele, u: Iskaz tadašnjeg župnika u Glini Vlade Bogdana, u: *Terra combusta*, 35.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 333.

⁵²⁰ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Komarevu Franje Oreškog, u: *Terra combusta*, 139-140.; u: „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 389.

⁵²¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 326.

⁵²² Iz izvješća tadašnjeg župnika Hrastovice Vlade Košića, u: *Terra combusta*, 116-120; HORVAT, Zorislav, „Stanje katoličkih sakralnih građevina – spomenika kulture na Banovini nakon 'Oluje'“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 70.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, Uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991. – 1995.), Zagreb, 1996., 337.

⁵²³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, Uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991. – 1995.), Zagreb, 1996., 382.

⁵²⁴ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Lasinji Stjepana Bradice, u: *Terra combusta*, Ratna izvješća župnika Zagrebačke nadbiskupije 1991. – 1996., Zagreb, 1998., 156-157.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 382.

⁵²⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 382.

⁵²⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 382.

⁵²⁷ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Lasinji Stjepana Bradice, u: *Terra combusta*, 156-157.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 383.

Letovanci (župa Komarevo) – kapela sv. Jurja gotovo do temelja je porušena u srpnju 1991. godine.⁵²⁸

Letovanić (župa Žažina) – kapela Ranjenog Isusa oštećena je u razdoblju tijekom jeseni 1991. i početkom siječnja 1992. godine.⁵²⁹

Lijevi Štefanki (župa Pokupsko) – kapela sv. Jurja oštećena je tijekom jeseni 1991. godine.⁵³⁰

Lijevo Sredičko (župa Lasinja) – kapela Marijina Pohoda teško je oštećena tijekom rujna/listopada 1991. godine, razoren je toranj kapele i krovništvo.⁵³¹

Mađari (župa Komarevo) – kapela sv. Martina do temelja je srušena u srpnju 1991. godine.⁵³²

Maderi (župa Mala Solina) – kapela Majke Božje Lurdske potpuno je uništena tijekom jeseni 1991. godine.⁵³³

Maja – župna crkva sv. Ilije Proroka potpuno je razorena u napadima na selo krajem srpnja i početkom kolovoza 1991., srušen je toranj zvonika i krovništvo crkve.⁵³⁴

Mala Gorica – samostan Redovnica franjevkami misionarki teško je oštećen u granatiranjima početkom listopada 1991. godine.⁵³⁵

Mala Gorica – župna crkva sv. Jurja teže je oštećena u granatiranjima početkom listopada 1991.⁵³⁶, a najteže je stradala u napadima 5. i 6. listopada.⁵³⁷

Mala Solina – župna crkva Ranjenoga Isusa u nekoliko je navrata teško oštećena i potom gotovo do temelja razorena tijekom jeseni 1991. godine.⁵³⁸

⁵²⁸ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Komarevu Franje Oreškog, u: *Terra combusta*, 139.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 390.

⁵²⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 391.

⁵³⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 384.

⁵³¹ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Lasinji Stjepana Bradice, u: *Terra combusta*, 154-156.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 384.

⁵³² Iz izvješća tadašnjeg župnika u Komarevu Franje Oreškog, u: *Terra combusta*, 139.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 391.

⁵³³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 337.

⁵³⁴ Iz iskaza tadašnjeg župnika u Glini Vlade Bogdana, u: *Terra combusta*, 35-41.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 338.

⁵³⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 391.

⁵³⁶ *Sisački tjednik*, br. 7, od 23. travnja 1992. u „Dnevniku ratnog razaranja i zaštite spomenika kulture na području općine Sisak“ (str. 8-9.) kao datum kad je crkva prvi put pogođena s tri minobacačke granate navodi 4. listopada.

⁵³⁷ Iz zapisa Lojze Buturca u: *Terra combusta*, Ratna izvješća župnika Zagrebačke nadbiskupije 1991. – 1996., Zagreb, 1998., 114.; Izvješće tadašnjeg župnika u Maloj Gorici Ivana Hrena, u: *Terra combusta*, 141-142.; „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (Zagreb, 1996., str. 391.) donosi podatak da je crkva teško oštećena granatiranjem 17. listopada 1991., a župnik Ivan Hren u *Terra combusta* (1998.) da je stradala u granatiranjima od 14. do 18. listopada 1991. (str. 142.).

⁵³⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 337.

Mošćenica (župa Petrinja) – kapela sv. Jakova Apostola teško je oštećena 18. rujna 1991. godine.⁵³⁹

Mračaj (župa Hrvatska Kostajnica) – grobljanska kapela Glavosjeka sv. Ivana Krstitelja uništena je i zapaljena tijekom kolovoza 1991. godine.⁵⁴⁰

Pecki (župa Čuntić) – kapela Glavosjeka sv. Ivana Krstitelja gotovo do temelja je razorena sustavnim uništavanjem tijekom ljeta i jeseni 1991. godine.⁵⁴¹

Petrinja – crkva sv. Katarine teško je oštećena 14. rujna 1991.,⁵⁴² a potom i do temelja uništena nakon srpske okupacije Petrinje u rujnu 1991. godine.⁵⁴³

Petrinja – kapela Presvetoga Trojstva potpuno je spaljena i srušena do temelja u ožujku 1992. godine.⁵⁴⁴

Petrinja – grobljanska kapela sv. Benedikta na groblju spaljena je do temelja u ožujku 1992. godine.⁵⁴⁵

Petrinja – kapela sv. Ivana Nepomuka potpuno je srušena tijekom jeseni 1991. godine.⁵⁴⁶

Petrinja – grobljanska kapela sv. Roka do temelja je uništena u ožujku 1992. godine.⁵⁴⁷

Petrinja – samostan časnih sestara Kćeri Božje ljubavi potpuno je srušen tijekom jeseni 1991. godine.⁵⁴⁸

Petrinja – župna crkva sv. Lovre Mučenika tijekom jeseni 1991. više je puta teško oštećena, a 18. ožujka 1992. potpuno je srušena, teren na kojemu se crkva nalazila zaravnana je.⁵⁴⁹

⁵³⁹ Iz izvješća Župnog ureda Petrinja od 12. 1. 1994., u: *Terra combusta*, 122.; „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; HORVAT, Zorislav, „Stanje katoličkih sakralnih građevina – spomenika kulture na Banovini nakon 'Oluje'“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 63.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 392.

⁵⁴⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 327.

⁵⁴¹ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Čuntiću o. Maria Žagara, u: *Terra combusta*, 51.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 339.

⁵⁴² „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.

⁵⁴³ Iz izvješća Župnog ureda Petrinja od 12. 1. 1994., u: *Terra combusta*, 122.; HORVAT, Zorislav, „Stanje katoličkih sakralnih građevina – spomenika kulture na Banovini nakon 'Oluje'“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 71.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 394.

⁵⁴⁴ Iz izvješća Župnog ureda Petrinja od 12. 1. 1994., u: *Terra combusta*, 122.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 395.; Zorislav Horvat donosi podatak da je kapela minirana u rujnu 1991. godine (u: „Stanje katoličkih sakralnih građevina – spomenika kulture na Banovini nakon 'Oluje'“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 72.).

⁵⁴⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 396.

⁵⁴⁶ Iz izvješća Župnog ureda Petrinja od 12. 1. 1994., u: *Terra combusta*, 122.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 395.

⁵⁴⁷ Iz izvješća Župnog ureda Petrinja od 12. 1. 1994., u: *Terra combusta*, 122.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 395.

⁵⁴⁸ Iz izvješća Župnog ureda Petrinja od 12. 1. 1994., u: *Terra combusta*, 122.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 392.

Petrinja (Vinogradi iznad Petrinje) – kapela sv. Ilije potpuno je uništena tijekom ožujka 1992. godine.⁵⁵⁰

Podgorje Jamničko (župa Pisarovinska Jamnica) – kapela sv. Vida oštećena je tijekom jeseni 1991. godine.⁵⁵¹

Pokupsko – župna crkva sv. Ladislava Kralja i Uznesenja BDM teško je oštećena tijekom nekoliko napada početkom listopada te u studenome 1991. godine, potpuno je uništena kupola zvonika, zapaljeno krovništvo, a oštećen je i župni dvor uz crkvu.⁵⁵²

Prekopa (župa Glina) – mala kapelica Presvetoga Križa srušena je tijekom kolovoza/rujna 1991. godine.⁵⁵³

Sisak – župna crkva Sv. Križa nekoliko je puta lakše oštećena, a najteže je pogođena u granatiranju Siska 4. studenoga 1991. pri čemu je teško oštećeno krovništvo crkve, te unutrašnjost, posebno glavni oltar u crkvi.⁵⁵⁴

Skela (župa Glina) – kapela sv. Nikole biskupa zapaljena je i potom minirana tijekom kolovoza 1991. godine. Groblje uz kapelu potpuno je devastirano.⁵⁵⁵

Slana (župa Šišinec) – kapela sv. Katarine na groblju teško je oštećena 6. listopada 1991. kao i groblje koje je potpuno devastirano.⁵⁵⁶

Slatina (župa Bučica Gornja) – kapela Presvetoga Trojstva teško je oštećena tijekom rujna i listopada 1991. godine.⁵⁵⁷

Stari Brod (župa Stari Farkašić) – kapela svetog Martina oštećena je u granatiranju 7. listopada 1991.⁵⁵⁸

⁵⁴⁹ Iz izvješća Župnog ureda Petrinja od 12. 1. 1994., u: *Terra combusta*, Ratna izvješća župnika Zagrebačke nadbiskupije 1991. – 1996., Zagreb, 1998., 122.; HORVAT, Zorislav, „Stanje katoličkih sakralnih građevina – spomenika kulture na Banovini nakon 'Oluje'“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 63.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.) donosi podatak da je crkva do temelja srušena 22. veljače 1992. godine (str. 393.).

⁵⁵⁰ Iz izvješća Župnog ureda Petrinja od 12. 1. 1994., u: *Terra combusta*, 122.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, Uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991. – 1995.), Zagreb, 1996., 392.

⁵⁵¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, Uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991. – 1995.), Zagreb, 1996., 384.

⁵⁵² Iz izvješća tadašnjeg župnika u Pokupskom Matije Jurakovića, u: *Terra combusta*, Ratna izvješća župnika Zagrebačke nadbiskupije 1991. – 1996., Zagreb, 1998., 150-152.; „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 385.

⁵⁵³ Iz iskaza tadašnjeg župnika u Glini Vlade Bogdana, u: *Terra combusta*, 38.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 339.

⁵⁵⁴ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Sisku Alojzija Petranovića, u: *Terra combusta*, 104-111.

⁵⁵⁵ Iz iskaza tadašnjeg župnika u Glini Vlade Bogdana, u: *Terra combusta*, 35-41.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 340.

⁵⁵⁶ „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 386.

⁵⁵⁷ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Gornjoj Bučici Stjepana Vuksana, u: *Terra combusta*, 148.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 386.

⁵⁵⁸ Iz izvješća tadašnjeg župnika Starog Farkašića Stjepana Jakopovića, u: *Terra combusta*, 144.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 397.

Stari Farkašić – župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije pogođena je granatom 7. listopada⁵⁵⁹ 1991. pri čemu je teško oštećeno krovništvo i unutrašnjost crkve.⁵⁶⁰

Staza (župa Sunja) – kapela sv. Martina gotovo je do temelja uništena, spaljena te potom minirana u kolovozu 1991. godine.⁵⁶¹

Strašnik (župa Gora) – kapela sv. Šimuna i Jude Tadeja potpuno je razorena miniranjem 6. listopada 1991. godine.⁵⁶²

Struga Banska (župa Divuša) – kapela sv. Ivana potpuno je uništena i spaljena krajem 1991. godine.⁵⁶³

Sunja – kapela na groblju teško je oštećena granatiranjem tijekom jeseni 1991. godine.⁵⁶⁴

Sunja – župna crkva sv. Marije Magdalene prvi put je oštećena granatama 17. kolovoza 1991. godine, te u više navrata tijekom rujna 1991. godine⁵⁶⁵, a kao datum kad je ponovo pogođena i zapaljena navodi se 1. studenoga 1991.⁵⁶⁶

Šišinec – župna crkva sv. Marte Djevice teško je oštećena 5. listopada⁵⁶⁷ 1991. godine, pri čemu je pogođen toranj crkve, a krovništvo je u potpunosti izgorjelo.⁵⁶⁸

Šišljavić – župna crkva svetog Josipa lakše je oštećena 5. listopada 1991. godine.⁵⁶⁹

Taborište (župa Hrastovica) – drvena kapela Majke Božje od Sedam Žalosti potpuno je spaljena i do temelja uništena tijekom rujna 1991. godine.⁵⁷⁰

Taborište (župa Hrastovica) – kapela sv. Petra na groblju teško je oštećena u granatiranju 2. rujna 1991., a potom i zapaljena i gotovo potpuno uništena.⁵⁷¹

⁵⁵⁹ *Sisački tjednik*, br. 7, od 23. travnja 1992. u „Dnevniku ratnog razaranja i zaštite spomenika kulture na području općine Sisak“ (str. 8-9.) kao datum kad je crkva pogođena navodi 23. listopada.

⁵⁶⁰ Iz izvješća tadašnjeg župnika Starog Farkašića Stjepana Jakopovića, u: *Terra combusta*, 144.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 397.

⁵⁶¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 327.

⁵⁶² „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 340.

⁵⁶³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 328.

⁵⁶⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 329.

⁵⁶⁵ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Sunji Josipa Kovača, u: *Terra combusta*, Ratna izvješća župnika Zagrebačke nadbiskupije 1991. – 1996., Zagreb, 1998., 137-138.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 328.

⁵⁶⁶ „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; „Crkve i dalje na udaru“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 45 (909), 10. 11. 1991., 9.

⁵⁶⁷ Dr. Stjepan Kožul u izvješću „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke* (godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.) kao datum razaranja navodi 4. listopada, pozivajući se na izvješće iz *Glasa Koncila* („I drveni sveci u zbjegu“, godište XXX, br. 32, 20. 10. 1991., 8.), dok *Sisački tjednik*, br. 7, od 23. travnja 1992. u „Dnevniku ratnog razaranja i zaštite spomenika kulture na području općine Sisak“ (str. 8-9.) kao datum kad je crkva teško stradala navodi 21. rujna 1991.

⁵⁶⁸ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Šišincu Petra Šimića, u: *Terra combusta*, Ratna izvješća župnika Zagrebačke nadbiskupije 1991. – 1996., Zagreb, 1998., 144.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, Uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991. – 1995.), Zagreb, 1996., 387.

⁵⁶⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 382.

⁵⁷⁰ Iz izvješća tadašnjeg župnika Hrastovice Vlade Košića, u: *Terra combusta*, 116-120.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 342.

Timarci (župa Hrvatska Kostajnica) – kapela Uzašašća Gospodinova potpuno je uništena krajem 1991. godine.⁵⁷²

Topusko – župna crkva svete Marije od Pohoda oštećena je u nekoliko navrata topničkim granatama tijekom rujna 1991., a prema iskazu koji je dobio i prenio tadašnji župnik iz Topuskoga Franjo Horvat, srušena je gotovo potpuno 24. rujna 1991. godine⁵⁷³. Župni stan kraj crkve opljačkan je i zapaljen.⁵⁷⁴

Trstenica (župa Bučica Gornja) – crkva sv. Marije Magdalene potpuno je uništena krajem 1991. godine.⁵⁷⁵

Utolica (župa Hrvatska Kostajnica) – kapela sv. Ilije i Luke teže je oštećena krajem 1991. godine.⁵⁷⁶

Velika Vranovina (župa Topusko) – kapela Bezgrešnog začeca Blažene Djevice Marije tijekom jeseni 1991. najprije je oštećena miniranjem, a potom je zapaljena.⁵⁷⁷

Vurot (župa Mala Gorica) – kapela sv. Fabijana i Sebastijana oštećena je krajem 1991. godine.⁵⁷⁸

Na području današnje **Sisačke biskupije** teško je oštećeno ili do temelja srušeno 25 (župnih) crkava i 53 kapele, te 4 samostana, a lakša oštećenja pretrpjele su 2 crkve i 8 kapela.

9.1.4. Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Varaždinskoj biskupiji

Varaždin – crkva sv. Fabijana i Sebastijana oštećena je u napadima iz vojarne JNA po gradu 18. rujna 1991., stradao je zvonik i krovište crkve.⁵⁷⁹

⁵⁷¹ Iz izvješća tadašnjeg župnika Hrastovice Vlade Košića, u: *Terra combusta*, 116-120.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 342.

⁵⁷² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 330.

⁵⁷³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (Zagreb, 1996.) donosi podatak da je crkva minirana 14. rujna 1991. godine (str. 341).

⁵⁷⁴ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Topuskom Franje Horvata, u: *Terra combusta*, Ratna izvješća župnika Zagrebačke nadbiskupije 1991. – 1996., Zagreb, 1998., 55.; i u: HORVAT, Zorislav, „Stanje katoličkih sakralnih građevina – spomenika kulture na Banovini nakon 'Oluje'“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 64.

⁵⁷⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 387.

⁵⁷⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 330.

⁵⁷⁷ Iz izvješća tadašnjeg župnika u Topuskom Franje Horvata, u: *Terra combusta*, 57.; HORVAT, Zorislav, „Stanje katoličkih sakralnih građevina – spomenika kulture na Banovini nakon 'Oluje'“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 74.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 342.

⁵⁷⁸ Preciznijih podataka o stradavanju ove kapele nažalost nema, a ovako piše *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 397.

⁵⁷⁹ KOŽUL, Stjepan, „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 314.

Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji

Hrvace – crkva Svih svetih u nekoliko je navrata pogodena granatama pri čemu je lakše oštećena.⁵⁸⁰

Ježević (župa Vrlika) – nova crkva sv. Spasa⁵⁸¹ rušena je u nekoliko navrata, a do temelja je srušena miniranjem 16. ožujka 1993. godine.⁵⁸²

Maljkovo (župa Potravlje) – crkva sv. Josipa teško je oštećena i zapaljena krajem 1991. ili početkom 1992. godine⁵⁸³, a u dokumentu 2. vojne oblasti JNA (u Sarajevu) upućenom 9. korpusu Srpske vojske Krajine (SVK) navodi se podatak, navodno preuzet od Ministarstva obrane RH, da je crkva u Maljkovu zapaljena 13. siječnja 1992. godine.⁵⁸⁴ Također, u zapisima „Odeljenja bezbednosti 9. korpusa JNA“ za dan 13. siječnja 1992. imenom i prezimenom se navodi osoba, „v/o⁵⁸⁵ 1/1. mtbr“ koji je „zapalio crkvu u s. Maljkovo“.⁵⁸⁶

Maovice (župa Vrlika) – crkva sv. Jure oštećena je u ljeto/jesen 1991. godine, a unutrašnjost je devastirana.⁵⁸⁷

Potravlje – crkva sv. Filipa i Jakova oštećena je izravnim pogotkom tenkovskog projektila.⁵⁸⁸

Vrlika – župna crkva Gospe od Rožarja lakše je oštećena izvana u kolovozu 1991., a unutrašnjost joj je zatim nakon srpske okupacije mjesta u više navrata potpuno devastirana i opljačkana.⁵⁸⁹

⁵⁸⁰ GAMULIN, Anita, „Obnova u ratu stradalih spomenika kulture na području djelovanja Konzervatorskog odjela u Splitu“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 215.

⁵⁸¹ Starohrvatska crkva sv. Spasa na izvoru Cetine, koja potječe iz 9. stoljeća, nekoliko je desetljeća, sve do oslobođanja tog dijela okupiranog hrvatskog područja u kolovozu 1995. bila svojatana od strane Srpske pravoslavne crkve, koja je u crkvi čak postavila i pravoslavni ikonostas, te uklonila tragove hrvatske pripadnosti poput ulomka s ugrađenim ranosrednjovjekovnim hrvatskim pleterom, pa su hrvatski katolički vjernici iz toga kraja napravili crkvu u obližnjem Ježeviću, koja se stoga naziva novom crkvom sv. Spasa.

⁵⁸² Negdje se navodi podatak da je crkva do temelja srušena 1991. (*Ranjena crkva u Hrvatskoj*, Uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991. – 1995.), Zagreb, 1996., 233.). Službene stranice župe Vrlika kojoj pripada Ježević navode kao datum rušenja crkve sv. Spasa ožujak 1993., preuzeto: <http://www.zupa-vrlika.com/index.php/zupa/20-zupavrlika>; pristup ostvaren 15. ožujka 2014.

⁵⁸³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, Uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991. – 1995.), Zagreb, 1996., 234.

⁵⁸⁴ HMDCDR, Paradržavne i paravojne postrojbe na okupiranom teritoriju RH, kut. 6045.

⁵⁸⁵ Vojni obveznik.

⁵⁸⁶ HMDCDR, Paradržavne i paravojne postrojbe na okupiranom području RH, kut. 6009.

⁵⁸⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 233.

⁵⁸⁸ GAMULIN, Anita, „Obnova u ratu stradalih spomenika kulture na području djelovanja Konzervatorskog odjela u Splitu“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999* (1999., 215.) ne navodi se podatak o vremenskom razdoblju u kojem je crkva oštećena; dok *Ranjena crkva u Hrvatskoj* ovu crkvu u svom popisu uopće ne navodi.

⁵⁸⁹ GAMULIN, Anita, „Obnova u ratu stradalih spomenika kulture na području djelovanja Konzervatorskog odjela u Splitu“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 215.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, Uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991. – 1995.), Zagreb, 1996., 234.; o napadima

Zasiok – župna crkva sv. Ivana Krstitelja teško je oštećena i zapaljena u rujnu 1991. godine.⁵⁹⁰

Na području **Splitsko-makarske nadbiskupije** teško su oštećene ili do temelja srušene 3 crkve, a lakša oštećenja pretrpjele su 4 crkve.

9.1.5. Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Dubrovačkoj biskupiji

Banići – župna crkva sv. Marije Magdalene i župni dvor, kao i groblje uz crkvu teže su oštećeni u jesen 1991. godine.⁵⁹¹

Brsečine (župa Trsteno) - crkvice sv. Ane zapaljena je i teško oštećena početkom listopada 1991. godine.⁵⁹²

Cavtat – crkva (Meštrovićev mauzolej obitelji Račić) sv. Roka – sv. Križa oštećena je 7. listopada 1991. godine.⁵⁹³

Cavtat – crkva Gospe Snježne oštećena je 7. listopada 1991. godine, kada je stradao zvonik crkve, te **franjevački samostan**.⁵⁹⁴

Čepikuće (župa Lisac) – crkvice sv. Ilije teško je oštećena u jesen 1991. godine.⁵⁹⁵

Čepikuće (župa Lisac) – crkvice sv. Roka teško je oštećena u jesen 1991. godine.⁵⁹⁶

Česvinica (župa Ston) – crkvice sv. Nikole na groblju oštećena je, a groblje devastirano u jesen 1991. godine.⁵⁹⁷

Čilipi – crkvice Gospina Navještenja devastirana je.⁵⁹⁸

na Vrliku u: PETRIČEVIĆ, Branimir, „Srbijanska oružana agresija na Cetinsku krajinu 1990.-1991.“, Sinj, 2011., 228-232.

⁵⁹⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 234.; „Četnički ples oko zapaljene crkve“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 31 (947), 2. 8. 1992., 8.

⁵⁹¹ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 462.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 121.

⁵⁹² „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, *Ohrabri se, narode moj!*, 2011., 461.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 100.

⁵⁹³ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, *Ohrabri se, narode moj!*, 2011., 454.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 117.

⁵⁹⁴ „Uništeni i oštećeni sakralni objekti“ u: *Dubrovački vjesnik*, 28. 12. 1991.; „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, *Ohrabri se, narode moj!*, 2011., 454.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 117.; „Svakog dana stradaju prosječno dvije crkve“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 42 (906), 20. 10. 1991., 9.

⁵⁹⁵ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, *Ohrabri se, narode moj!*, 2011., 464.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 121.

⁵⁹⁶ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, *Ohrabri se, narode moj!*, 2011., 464.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 121.

⁵⁹⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 122.

Čilipi – crkvice sv. Frana devastirana je.⁵⁹⁹

Čilipi – crkvice sv. Ivana Krstitelja devastirana je.⁶⁰⁰

Čilipi – župna crkva sv. Nikole biskupa teže je oštećena i devastirana u listopadu 1991. godine.⁶⁰¹

Doli (župa Zaton – Doli) – župna crkva sv. Petra i Pavla oštećena je u jesen 1991. godine.⁶⁰²

Donji Brgat – crkvice sv. Ane oštećena je i zapaljena u listopadu 1991. godine.⁶⁰³

Dubrovnik – Bosanka (župa Pile) – crkvice Uzašašća Gospodinova oštećena je u listopadu 1991. godine, kao i groblje uz crkvu.⁶⁰⁴

Dubrovnik – Brašina (župa Mlini) – crkvice sv. Luke oštećena je početkom listopada 1991. godine.⁶⁰⁵

Dubrovnik – Čelopeci (župa Mandaljena) – dominikanski samostan sv. Vinka Fererskoga lakše je oštećen od posljedica granatiranja u listopadu 1991. godine.⁶⁰⁶

Dubrovnik – Dubac (župa Mandaljena) – crkva Gospe od Obrane teško je oštećena i razorena tijekom jeseni 1991. godine.⁶⁰⁷

Dubrovnik – grad – (bivša) crkvice sv. Šimuna Petra oštećena je granatama tijekom jeseni 1991. godine.⁶⁰⁸

Dubrovnik – grad – benediktinski samostan i crkva sv. Marije od Kaštela oštećeni su granatama 6. prosinca 1991. godine.⁶⁰⁹

Dubrovnik – grad – crkva Navještenja BDM oštećena je granatama tijekom prosinca 1991. godine.⁶¹⁰

⁵⁹⁸ Navedena je u „Sumarnom pregledu...“ u: RAGUŽ, Jakša, *Ohrabri se, narode moj!*, 2011., str. 454., no ne navodi se datum stradavanja crkve.

⁵⁹⁹ Navedena je u „Sumarnom pregledu...“ u: RAGUŽ, Jakša, *Ohrabri se, narode moj!*, 2011., str. 454., no ne navodi se datum stradavanja crkve.

⁶⁰⁰ Navedena je u „Sumarnom pregledu...“ u: RAGUŽ, Jakša, *Ohrabri se, narode moj!*, 2011., str. 454., no ne navodi se datum stradavanja crkve.

⁶⁰¹ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, *Ohrabri se, narode moj!*, 2011., 454.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 117.

⁶⁰² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 122.

⁶⁰³ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, *Ohrabri se, narode moj!*, 2011., 460.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 116.

⁶⁰⁴ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 457.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 113.

⁶⁰⁵ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 459.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 110.

⁶⁰⁶ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 466.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 109.

⁶⁰⁷ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 459.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 109.

⁶⁰⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 103.

⁶⁰⁹ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 456. i 466.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 106.

Dubrovnik – grad – crkva Preobrazbe Gospodinove (Sigurata) teško je oštećena u nekoliko navrata tijekom 1991. i 1992. godine.⁶¹¹

Dubrovnik – grad – crkva sv. Dominika i dominikanski samostan uz crkvu u nekoliko su navrata granatama oštećeni tijekom 1991. i 1992. godine.⁶¹²

Dubrovnik – grad – crkva sv. Frane i franjevački samostan „Male braće“ u nekoliko su navrata teže oštećeni tijekom 1991. i 1992. godine.⁶¹³

Dubrovnik – grad – crkva sv. Ignacija oštećena je granatama u nekoliko navrata tijekom jeseni 1991. godine.⁶¹⁴

Dubrovnik – grad – crkva sv. Josipa teško je oštećena tijekom prosinca 1991. godine.⁶¹⁵

Dubrovnik – grad – crkva sv. Luke oštećena je 6. prosinca 1991. godine.⁶¹⁶

Dubrovnik – grad – crkva sv. Roka oštećena je 6. prosinca 1991. godine.⁶¹⁷

Dubrovnik – grad – crkva Svih svetih (zvana Domino) oštećena je granatama tijekom prosinca 1991. godine.⁶¹⁸

Dubrovnik – grad – crkvice sv. Margarite oštećena je granatama 6. prosinca 1991. godine.⁶¹⁹

Dubrovnik – grad – kapelica i „Biskupska palača“ oštećena je u studenom 1991. pogocima granata.⁶²⁰

Dubrovnik – grad – samostan dominikanki sv. Katarine Sijenske teško je oštećen 6. prosinca 1991. te je izgorio.⁶²¹

Dubrovnik – grad – samostan sestara klarisa sv. Klare oštećen je u nekoliko navrata tijekom 1991. i 1992. godine.⁶²²

⁶¹⁰ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 456.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 103.

⁶¹¹ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 456.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 105.

⁶¹² „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 456.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 102.

⁶¹³ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 466.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 104.

⁶¹⁴ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 456.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 105.

⁶¹⁵ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 456.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 101.

⁶¹⁶ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 456.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 106.

⁶¹⁷ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 456.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 105.

⁶¹⁸ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 456.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 101.

⁶¹⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 105.

⁶²⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 105.

⁶²¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 103.

Dubrovnik – grad – Sjemenište je oštećeno granatama 6. prosinca 1991. godine.⁶²³

Dubrovnik – grad – stolna crkva (katedrala) Velike Gospe oštećena je granatama u nekoliko navrata tijekom 1991. i 1992. godine.⁶²⁴

Dubrovnik – grad – zavjetna crkva sv. Spasa oštećena je granatama u nekoliko navrata tijekom studenog i prosinca 1991. godine.⁶²⁵

Dubrovnik – grad – zborna crkva sv. Vlaha oštećena je u nekoliko navrata granatiranjem tijekom 1991. i 1992. godine.⁶²⁶

Dubrovnik – Komolac (župa Rožat) – crkvice Sv. Duha i groblje uz crkvu devastirani su i zapaljeni u listopadu 1991. godine.⁶²⁷

Dubrovnik – Kupari (župa Mlini) – crkvice sv. Stjepana oštećena je u jesen 1991. godine.⁶²⁸

Dubrovnik – Lokrum – bivša benediktinska opatija i samostan sv. Marije Lokrumske oštećen je granatama u studenom 1991. godine.⁶²⁹

Dubrovnik – Makoše (župa Postranje) – crkvice sv. Antuna teško je oštećena 1991. godine.⁶³⁰

Dubrovnik – Mlini - župna crkva sv. Ilara oštećena je 1991. godine.⁶³¹

Dubrovnik – Mokošica – župna crkva sv. Spasa teško je oštećena tijekom listopada i studenoga 1991. godine.⁶³²

Dubrovnik – Pile – crkva Presvetoga Srca Isusova oštećena je u granatiranju tijekom studenoga 1991. godine.⁶³³

Dubrovnik – Pile – crkva sv. Jurja oštećena je u granatiranju u studenom 1991. godine.⁶³⁴

⁶²² „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 4566.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 106.

⁶²³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 105.

⁶²⁴ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 456.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 103.

⁶²⁵ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 456.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 101.

⁶²⁶ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 456.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 100.

⁶²⁷ „Uništeni i oštećeni sakralni objekti“ u: *Dubrovački vjesnik*, 28. 12. 1991.; „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 460.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 116.

⁶²⁸ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 459.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 110.

⁶²⁹ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 466.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 107.

⁶³⁰ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 460.

⁶³¹ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 459.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 110.

⁶³² „Uništeni i oštećeni sakralni objekti“ u: *Dubrovački vjesnik*, 28. 12. 1991.; „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 460.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 111.

⁶³³ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 457.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 112.

Dubrovnik – Pile – crkva sv. Vinka Paulskoga oštećena je u granatiranju u studenom 1991. godine.⁶³⁵

Dubrovnik – Pile – crkvice sv. Ivana Krstitelja teško je oštećena u studenom 1991. godine.⁶³⁶

Dubrovnik – Pile – crkvice sv. Križa oštećena je granatama tijekom studenoga 1991. godine.⁶³⁷

Dubrovnik – Pile – crkvice sv. Petra oštećena je u granatiranju u studenom 1991. godine.⁶³⁸

Dubrovnik – Pile – župna crkva sv. Andrije Apostola oštećena je u granatiranju u studenom 1991. godine.⁶³⁹

Dubrovnik – Plat (župa Mlini) – crkva Velike Gospe teško je oštećena krajem 1991. godine.⁶⁴⁰

Dubrovnik – Postranje – župna crkva Velike Gospe teže je oštećena tijekom listopada 1991. godine.⁶⁴¹

Dubrovnik – Rožat – crkva Pohoda BDM i franjevački samostan oštećeni su tijekom listopada i studenoga 1991. godine.⁶⁴²

Dubrovnik – Rožat – župna crkva Velike Gospe i groblje uz crkvu oštećeni su tijekom listopada 1991. godine.⁶⁴³

Dubrovnik – Srđ (župa Pile) – sakralni objekt „Spomen-križ“ (veliki kameni križ) srušen je 6. prosinca 1991. godine.⁶⁴⁴

Dubrovnik – Srebrno (župa Mlini) – crkvice Srca Isusova oštećena je u listopadu 1991. godine.⁶⁴⁵

⁶³⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 113.

⁶³⁵ „Uništeni i oštećeni sakralni objekti“ u: *Dubrovački vjesnik*, 28. 12. 1991.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 113.

⁶³⁶ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 457.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 112.

⁶³⁷ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 457.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 112.

⁶³⁸ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 457.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 113.

⁶³⁹ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 457.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 112.

⁶⁴⁰ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 459.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 110.

⁶⁴¹ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 460.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 114.

⁶⁴² „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 460. i 466.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 115.

⁶⁴³ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 460.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 114.

⁶⁴⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 113.

Dubrovnik – Srebrno (župa Mlini) – kapelica sv. Nikole oštećena je u listopadu 1991. godine.⁶⁴⁶

Dubrovnik – Sustjepan (župa Mokošica) – crkva sv. Stjepana Prvomučenika teško je oštećena u listopadu 1991. godine.⁶⁴⁷

Dubrovnik – Šumet (župa Rožat) – crkva Presvetoga Trojstva razorena je tijekom jeseni 1991. godine.⁶⁴⁸

Dubrovnik – Višnjica (župa Pile) – crkva sv. Jakova i bivša benediktinska opatija (**samostan**) teško su oštećeni u nekoliko navrata tijekom listopada (24. 10.) i studenoga (11. i 12. 11.) 1991. godine.⁶⁴⁹

Dubrovnik (župa Boninovo) – crkvice sv. Ilara oštećena je u granatiranju 11. studenoga 1991. godine.⁶⁵⁰

Dubrovnik (župa Boninovo) - crkvice sv. Križa na Velikom groblju lakše je oštećena topničkim granatama u studenom 1991. godine.⁶⁵¹

Dubrovnik (župa Gruž) – crkva sv. Križa i dominikanski samostan oštećeni su granatama u nekoliko navrata tijekom studenoga i prosinca 1991. godine.⁶⁵²

Dubrovnik (župa Lapad) – crkva i svetište Gospe od Milosrđa oštećeni su granatama u studenom 1991. godine.⁶⁵³

Dubrovnik (župa Lapad) – crkvice Presvetog Trojstva teško je oštećena početkom prosinca 1991. godine.⁶⁵⁴

⁶⁴⁵ „Uništeni i oštećeni sakralni objekti“ u: *Dubrovački vjesnik*, 28. 12. 1991.; „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 459.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 111.

⁶⁴⁶ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 459.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 111.

⁶⁴⁷ „Uništeni i oštećeni sakralni objekti“ u: *Dubrovački vjesnik*, 28. 12. 1991.; „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 460.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 111.

⁶⁴⁸ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 460.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 115.

⁶⁴⁹ „Uništeni i oštećeni sakralni objekti“ u: *Dubrovački vjesnik*, 28. 12. 1991.; „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 457. i 466.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 114.

⁶⁵⁰ „Uništeni i oštećeni sakralni objekti“ u: *Dubrovački vjesnik*, 28. 12. 1991.; „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 458.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 100.

⁶⁵¹ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 458.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 100.

⁶⁵² „Uništeni i oštećeni sakralni objekti“ u: *Dubrovački vjesnik*, 28. 12. 1991.; „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 458. i 466.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 108.

⁶⁵³ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 458.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 109.

⁶⁵⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 109.

Dubrovnik (župa Lapad) – franjevački samostan i kapelica sv. Josipa lakše su oštećeni u studenom 1991. godine.⁶⁵⁵

Dubrovnik (župa Lapad) – kapucinski samostan Gospe od Milosrđa oštećen je u studenom 1991. godine.⁶⁵⁶

Dubrovnik (župa Lapad) – nova župna crkva i krstionica sv. Mihajla oštećene su granatama u studenom 1991. godine.⁶⁵⁷

Dubrovnik (župa Lapad) – samostan časnih sestara Kćeri Božje ljubavi i kapelica „Salvator“ oštećeni su granatama u studenom 1991. godine.⁶⁵⁸

Dubrovnik (župa Lapad) – samostan Služavki Malog Isusa oštećen je pogocima granate u studenom 1991. godine.⁶⁵⁹

Dubrovnik (župa Mandaljena) – župna crkva sv. Marije Magdalene teško je oštećena u nekoliko navrata tijekom listopada 1991. godine.⁶⁶⁰

Đurinići (župa Pločice) – crkva svetog Križa teško je oštećena 1991. godine.⁶⁶¹

Gabrili (župa Čilipi) – crkvica sv. Martina oštećena je tijekom jeseni 1991. godine.⁶⁶²

Gornji Brgat – župna crkva sv. Ane oštećena je i zapaljena u listopadu 1991., a groblje je devastirano.⁶⁶³

Gruda – župna crkva Presvetoga Trojstva zapaljena je i uništena u listopadu 1991. godine.⁶⁶⁴

Komaji (župa Čilipi) – grobljanska crkva sv. Luke lakše je oštećena.⁶⁶⁵

⁶⁵⁵ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 466.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 109.

⁶⁵⁶ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 466.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 109.

⁶⁵⁷ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 457.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 109.

⁶⁵⁸ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 466.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 109.

⁶⁵⁹ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 466.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 109.

⁶⁶⁰ „Uništeni i oštećeni sakralni objekti“ u: *Dubrovački vjesnik*, 28. 12. 1991.; „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 459.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 110.

⁶⁶¹ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 454.

⁶⁶² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 118.

⁶⁶³ „Uništeni i oštećeni sakralni objekti“ u: *Dubrovački vjesnik*, 28. 12. 1991.; „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 460.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 115.; „Oštećena 241 bogomolja“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 44 (908), 3. 11. 1991., 9.

⁶⁶⁴ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 454.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 118.

⁶⁶⁵ Navedena je u „Sumarnom pregledu stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., str. 454., no ne navodi se datum stradanja crkve.

Kotezi (župa Lisac) – crkvice Sv. Duha zapaljena je u jesen 1991. godine.⁶⁶⁶

Lisac – crkva Gospe od Ružarija oštećena je i zapaljena, a župni dvor do temelja je zapaljen u jesen 1991. godine.⁶⁶⁷

Lisac – crkvice Svih Svetih oštećena je u jesen 1991. godine.⁶⁶⁸

Lisac – kapela Srca Isusova teško je oštećena u jesen 1991. godine.⁶⁶⁹

Mali Ston – crkvice sv. Ane na groblju teško je oštećena, a groblje potpuno razoreno u jesen 1991. godine.⁶⁷⁰

Mali Ston – župna crkva sv. Antuna opata teško je oštećena u jesen 1991. godine.⁶⁷¹

Mašlješi (župa Čilipi) – kapelica Gospe od Ružarija lakše je oštećena.⁶⁷²

Mitrovići (župa Vitaljina) – crkvice sv. Nikole lakše je oštećena u rujnu 1991. godine.⁶⁷³

Molunat (župa Pločice) – crkvice sv. Ivana Krstitelja lakše je oštećena u listopadu 1991. godine.⁶⁷⁴

Osojnik – crkva sv. Jurja Mučenika i groblje uz crkvu teško su oštećeni u listopadu 1991. godine.⁶⁷⁵

Ošlje – crkva sv. Nikole lakše je oštećena u jesen 1991. godine.⁶⁷⁶

Ošlje – crkva sv. Petra i Pavla teško je oštećena u jesen 1991. godine.⁶⁷⁷

Ošlje – župna crkva sv. Roka oštećena je (unutrašnjost) u jesen 1991. godine.⁶⁷⁸

Pločice – župna crkva sv. Lazara oštećena je 28. rujna 1991. godine.⁶⁷⁹

⁶⁶⁶ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 464.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 122.

⁶⁶⁷ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 464.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 123.

⁶⁶⁸ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 464.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 122.

⁶⁶⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 123.

⁶⁷⁰ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 462.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 124.

⁶⁷¹ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 462.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 124.

⁶⁷² Navedena je u „Sumarnom pregledu stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., str. 454., no ne navodi se datum stradanja crkve.

⁶⁷³ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 456.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 120.

⁶⁷⁴ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 455.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 118.

⁶⁷⁵ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 460.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 116.

⁶⁷⁶ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 464.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 125.

⁶⁷⁷ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 462.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 125.

⁶⁷⁸ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 464.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 124.

⁶⁷⁹ „Uništeni i oštećeni sakralni objekti“ u: *Dubrovački vjesnik*, ratno izdanje, br. 18, 27. studenoga 1991., 5-6.

Podimoč (župa Lisac) – crkvice sv. Ane teško je oštećena u jesen 1991. godine.⁶⁸⁰

Poljice (župa Pločice) – crkvice sv. Ilije teško je oštećena u jesen 1991. godine.⁶⁸¹

Popovići (župa Gruda) – crkva Pohoda BDM teško je oštećena.⁶⁸²

Pridvorje – crkva sv. Vlaha teško je oštećena u listopadu 1991. godine, a samostan uz crkvu je zapaljen.⁶⁸³

Radovići Gornji (župa Gruda) – crkvice sv. Luke oštećena je u listopadu 1991. godine.⁶⁸⁴

Slano – crkva sv. Jeronima i franjevački samostan teže su oštećeni u jesen 1991. godine.⁶⁸⁵

Slano – župna crkva sv. Vlaha oštećena je i opljačkana 1991. godine.⁶⁸⁶

Soline (župa Mlini) – crkva sv. Nikole oštećena je granatama 6. prosinca 1991. godine.⁶⁸⁷

Stravča – crkva sv. Jurja Mučenika oštećena je, a župni dvor uz crkvu do temelja razoren u listopadu 1991. godine.⁶⁸⁸

Stupa (župa Ošlje) – crkvice sv. Petra na groblju teško je oštećena u jesen 1991. godine.⁶⁸⁹

Štedrica (župa Topolo) – crkvice Presvetog Trojstva na groblju oštećena je u jesen 1991. godine.⁶⁹⁰

Topolo – crkva sv. Luke oštećena je u jesen 1991. godine.⁶⁹¹

Topolo – crkva sv. Stjepana oštećena je u jesen 1991. godine.⁶⁹²

Trnova (župa Banići) – crkvice sv. Ivana Krstitelja teško je oštećena 1991. godine.⁶⁹³

Trnovica (župa Lisac) – crkvice sv. Ivana Krstitelja na groblju teško je oštećena u jesen 1991. godine.⁶⁹⁴

⁶⁸⁰ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 464.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 125.

⁶⁸¹ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 454.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 119.

⁶⁸² Navedena je u „Sumarnom pregledu stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., str. 454., no ne navodi se datum stradanja crkve.

⁶⁸³ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 454. i 466.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 119.

⁶⁸⁴ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 454.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 120.

⁶⁸⁵ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 463. i 466.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 126.

⁶⁸⁶ „Sumarni pregled stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 463.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 126.

⁶⁸⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 106.

⁶⁸⁸ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 456.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 120.

⁶⁸⁹ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 464.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 127.

⁶⁹⁰ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 464.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 127.

⁶⁹¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 128.

⁶⁹² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 128.

⁶⁹³ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 463.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 128.

Viganj (župa Čilipi) – kapelica sv. Ivana Krstitelja lakše je oštećena.⁶⁹⁵

Višnjici (župa Pločice) – crkvice Male Gospe teško je oštećena.⁶⁹⁶

Vitaljina – crkvice sv. Spasa lakše je oštećena u rujnu 1991. godine.⁶⁹⁷

Vitaljina – župna crkva Uzašašća Gospodinova teže je oštećena u rujnu 1991. godine, a groblje uz crkvu potpuno razoreno.⁶⁹⁸

Na području **Dubrovačke biskupije** teže je ili potpuno oštećeno i razoreno 50 crkava i malih crkvice i kaplica, a lakše njih 60, dok je 16 samostana pretrpjelo lakša ili teža oštećenja.

9.1.6. Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Šibenskoj biskupiji

Badanj (župa Drniš) – crkva sv. Ivana Krstitelja minirana je i razorena do temelja u jesen 1991. godine.⁶⁹⁹ U izvješću 75. brigade PJM Knin o „stanju crkava i grobalja u zoni odgovornosti brigade“ od 4. studenoga 1992. navodi se da je crkva „srušena eksplozivom 21. 09. 1992. godine i potpuno je uništena.“⁷⁰⁰

Biskupija (župa Knin) – spomen-crkva sv. Marije teže je oštećena u noći 15./16. kolovoza 1991., a unutrašnjost joj je zapaljena.⁷⁰¹

Bulić (župa Lišane Ostrovičke) – crkva sv. Antuna Pustinjaka oštećena je u studenom 1991., a nakon toga miniranjem do temelja razorena.⁷⁰²

Čista Velika – župna crkva sv. Ane miniranjem je razorena do temelja krajem 1991. godine.⁷⁰³

⁶⁹⁴ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 464.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 128.

⁶⁹⁵ Navedena je u „Sumarnom pregledu stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., str. 454., no ne navodi se datum stradanja crkve.

⁶⁹⁶ Navedena je u „Sumarnom pregledu stradanja katoličkih sakralnih objekata u Dubrovačkoj biskupiji 1991./1992. godine“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., str. 455., no ne navodi se datum stradanja crkve.

⁶⁹⁷ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 456.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 120.

⁶⁹⁸ „Sumarni pregled...“ u: RAGUŽ, Jakša, „Ohrabri se, narode moj!“, 2011., 456.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 120.

⁶⁹⁹ ŠPRLJAN, Ivo, „Obnova ratom oštećenih spomenika kulture na području Šibensko-kninske županije“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 191.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, Uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991. – 1995.), Zagreb, 1996., 242.

⁷⁰⁰ HMDCDR, Paradržavne i paravojne postrojbe na okupiranom teritoriju RH, kut. 5006.

⁷⁰¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 249.; i „Oskvrnjene crkve“ u *Glas Koncila*, godište XXX, 1. 9. 1991., br. 35 (899), 9.

⁷⁰² *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 257.

Čitluk (župa Promina) – kapela sv. Roka teško je razorena i zapaljena tijekom jeseni 1991. godine.⁷⁰⁴

Čulišić (župa Dubrvice) – kapela sv. Ante oštećena je granatama (krovište) 4. kolovoza 1995. godine.⁷⁰⁵

Donje Polje (Šibenik) – crkva Gospe od Griblja oštećena je u rujnu 1991. godine.

Dragišići (župa Čista Velika) – grobljanska crkva sv. Jure teško je oštećena krajem 1991. godine.⁷⁰⁶

Drinovci (župa Miljevci) – crkva Presvetog Imena Isusova lakše je oštećena.⁷⁰⁷

Drniš – crkva sv. Ante Padovanskog teško je oštećena 13. lipnja 1992., kada joj je miniran i srušen vrh zvonika, a teže oštećeno krovište i unutrašnjost crkve.⁷⁰⁸

Drniš – župna crkva Gospe od Rožarija nekoliko je puta oštećena u granatiranju grada tijekom rujna 1991. godine, a nakon srpske okupacije unutrašnjost crkve je uništena i devastirana.⁷⁰⁹

Dubrvice – kapela Gospe Fatimske oštećena je tijekom rata, no ne zna se točan datum stradavanja ove sakralne građevine.⁷¹⁰

Dubrvice – župna crkva sv. Kate 31. listopada 1991. oštećena je tenkovskom granatom, pri čemu je stradalo krovište i pročelje crkve.⁷¹¹

Gaćezezi (župa Čista Velika) – crkva sv. Ante miniranjem je teško razorena krajem 1991. godine.⁷¹²

Gradac – župna crkva Rođenja Marijina miniranjem je u jesen 1991. godine do temelja srušena, a groblje uz crkvu devastirano je.⁷¹³

⁷⁰³ BEZINA, fra Petar, *Šibenska biskupija kroz dva rata*, Šibenik, 1998., 212.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 257.

⁷⁰⁴ ŠPRLJAN, Ivo, „Obnova ratom oštećenih spomenika kulture na području Šibensko-kninske županije“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 193.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 249.

⁷⁰⁵ BEZINA, fra Petar, *Šibenska biskupija kroz dva rata*, Šibenik, 1998., 233.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 258.

⁷⁰⁶ BEZINA, fra Petar, *Šibenska biskupija kroz dva rata*, 213.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 258.

⁷⁰⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (Zagreb, 1996.) navodi samo podatak da je crkva oštećena, no ne i točan datum i način stradavanja.

⁷⁰⁸ ŠPRLJAN, Ivo, „Obnova ratom oštećenih spomenika kulture na području Šibensko-kninske županije“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 191.; „Drniš: razrušen zvonik sv. Ante“ u: *Slobodna Dalmacija*, god. XLIX, br. 14920, 16. 6. 1992., 9; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 243.

⁷⁰⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 242.

⁷¹⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 258.

⁷¹¹ BEZINA, fra Petar, *Šibenska biskupija kroz dva rata*, 233.; ŠPRLJAN, Ivo, „Obnova ratom oštećenih spomenika kulture na području Šibensko-kninske županije“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 196.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 258.; „Crkve i dalje na udaru“ u: *Glas Koncila*, godišnje XXX, br. 45 (909), 10. 11. 1991., 9.

⁷¹² *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 259.

Kadina Glavica – župna crkva sv. Josipa u jesen 1991. u nekoliko je navrata oštećena pogocima granata, pri čemu je teže stradalo krovništvo crkve, a i unutrašnjost joj je teže oštećena.⁷¹⁴

Kijevo – kapela sv. Katarine zapaljena je krajem kolovoza 1991. godine.⁷¹⁵

Kijevo – župna crkva sv. Mihovila arkandela razarana je u nekoliko navrata od kolovoza 1991., zvonik joj je miniran u travnju 1992., a do temelja je srušena miniranjem u siječnju 1993. godine.⁷¹⁶

Kljake (župa Kljaci) – župna crkva sv. Ilije Proroka tijekom jeseni 1991. godine više je puta pogodena topničkim projektilima i teško oštećena, kao i groblje uz crkvu.⁷¹⁷

Knin – župna crkva sv. Antuna Padovanskog razorena je i zapaljena, a **franjevački samostan** uz crkvu opustošen.⁷¹⁸

Konjevrate – župna crkva sv. Ivana Krstitelja teže je oštećena topničkim projektilima u rujnu 1991. godine.⁷¹⁹

Kričke (župa Drniš) – crkva Kraljice mira u kolovozu 1992. miniranjem je teško oštećena, a zvonik je u potpunosti srušen.⁷²⁰ Miniranje crkve spominje se i u dokumentima vojne provenijencije tzv. RSK, u „Redovitom borbenom izvještaju“ „Glavnog štaba TO RSK“ od 29./30. kolovoza 1992., gdje prenose protest koji im je uputio UNPROFOR-a zbog miniranja katoličke crkve u Kričkama:

„Sinoć (28.08.) u 22,30 časova dignuta je u zrak mala katolička crkva u s. Kričke. Članovi UNPROFOR-a su to videli. Tu eksploziju je podmetnula milicija Krajine. Ova akcija dizanja katoličke crkve u zrak, nije prihvatljiva i pokazuje nam da prisustvo takvih elemenata u miliciji i u ružičastoj zoni, te njihovo ponašanje se može smatrati samo provokacija.“⁷²¹

Krković (župa Piramatovci) – crkva Svih Svetih miniranjem je do temelja razorena krajem 1991. godine.⁷²²

⁷¹³ ŠPRLJAN, Ivo, „Obnova ratom oštećenih spomenika kulture na području Šibensko-kninske županije“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 195.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, Uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991. – 1995.), Zagreb, 1996., 244.

⁷¹⁴ BEZINA, fra Petar, *Šibenska biskupija kroz dva rata*, Šibenik, 1998., 246.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 244.

⁷¹⁵ *Kijevski ratni ljetopis 1991.-1995.* (2008.), 19-20.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 251.

⁷¹⁶ *Kijevski ratni ljetopis 1991.-1995.* (2008.), 17-20., 63.; i „Srušena župna crkva“ u: *Slobodna Dalmacija*, 2. 2. 1993., 40.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 250.

⁷¹⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 245.

⁷¹⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.) ovu crkvu navodi u svom popisu, no ne navodi se kada je točno oštećena, a navedena je i u popisu oštećene sakralne arhitekture u radu I. Šprljana u *Godišnjaku zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., no također se ne navodi datum kada je crkva zapaljena. *Kijevski ratni ljetopis* (2008.) navodi da je crkva zapaljena 1991. godine (str. 17-20).

⁷¹⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 245.

⁷²⁰ BEZINA, fra Petar, *Šibenska biskupija kroz dva rata*, 225.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 245.

⁷²¹ HMDCDR, Glavni štab tzv. Srpske vojske Krajine, kut. 20, „Redovni borbeni izveštaj“, 29./30. 08. 1992.

⁷²² *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 259.

Lišane Ostrovičke – crkva sv. Jeronima do temelja je razorena u ljeto 1991. godine.⁷²³

Lišane Ostrovičke – crkva sv. Nikole Tavelića u srpnju 1991. gotovo potpuno je razorena miniranjem.⁷²⁴

Lišane Ostrovičke – kapela Blažene Djevice Marije razorena je miniranjem 1991. godine.⁷²⁵

Lišane Ostrovičke – kapela sv. Ante miniranjem je razorena 1991. godine.⁷²⁶

Lišnjak (župa Drniš) – crkva sv. Ilije Proroka lakše je oštećena.⁷²⁷

Lukar (župa Promina) – crkva Porodenja Marijina (Gospe Čatrnjske) oštećena je topničkim projektilima u jesen 1991., pri čemu je najviše stradao zvonik crkve.⁷²⁸

Morpolača (župa Čista Velika) – crkva sv. Petra oštećena je tijekom rata, no ne zna se točan datum stradavanja crkve.⁷²⁹

Mratovo (župa Promina) – crkva sv. Martina zapaljena je tijekom jeseni 1991. godine.

Okljaj (župa Promina) – župna crkva sv. Mihovila arkandela zapaljena je i potpuno razorena tijekom 1992. godine.⁷³⁰

Ostrovica (župa Lišane Ostrovičke) – crkva sv. Ante Padovanskog u nekoliko je navrata oštećena i devastirana tijekom Domovinskog rata.⁷³¹

Otavice (župa Gradac) – crkva Presvetog Otkupitelja (mauzolej obitelji Meštrović) oštećena je i obeščašćena u jesen 1991., ukradena su i odnesena ulazna vrata i zvono crkve, a unutrašnjost crkve i grobnica obitelji Meštrović oštećena i pokradena.⁷³²

Pakovo Selo (župa Mirlović) – crkva sv. Franje Asiškoga tijekom jeseni 1991. lakše je oštećena.⁷³³

⁷²³ BEZINA, fra Petar, *Šibenska biskupija kroz dva rata*, Šibenik, 1998., 274.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 260.

⁷²⁴ BEZINA, fra Petar, *Šibenska biskupija kroz dva rata*, Šibenik, 1998., 274.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 260.

⁷²⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 261.

⁷²⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 261.

⁷²⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.) ovu crkvu navodi u svom popisu, no ne navodi se kada je točno i na koji način oštećena, a nije navedena ni u popisu oštećene sakralne arhitekture u *Godišnjaku zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., no navedena je u evidenciji Uprave za zaštitu Ministarstva kulture RH, Popis i procjena ratne štete na spomenicima kulture po županijama, Registrator 5 - Šibenska županija.

⁷²⁸ ŠPRLJAN, Ivo, „Obnova ratom oštećenih spomenika kulture na području Šibensko-kninske županije“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 193-194.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, Uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991. – 1995.), Zagreb, 1996., 253.

⁷²⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 261.

⁷³⁰ ŠPRLJAN, Ivo, „Obnova ratom oštećenih spomenika kulture na području Šibensko-kninske županije“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 194.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.) kao razdoblje stradavanja crkve navodi 1991. godinu, no to nije točno jer se i u dokumentima vojne provenijencije tzv. RSK u izvješću 75. brigade Posebnih jedinica milicije (PJM) Knin o „stanju crkava i grobalja u zoni odgovornosti brigade“ („Paradržavne i paravojne postrojbe na okupiranom području RH“, kut. 5006.) od 4. studenoga 1992. ova crkva još uvijek vodi kao neoštećena.

⁷³¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 261.

⁷³² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 246.

Parčić (župa Kadina Glavica) – crkva sv. Ivana Krstitelja teško je oštećena, kao i groblje uz crkvu.⁷³⁴ U izvješću 75. brigade Posebnih jedinica milicije (PJM) Knin o „stanju crkava i grobalja u zoni odgovornosti brigade“ od 4. studenoga 1992. navodi se da je crkva u Parčiću „srušena 10. 09. 1992. godine i to potpuno.“⁷³⁵

Piramatovci – crkva Gospe od Milosti zapaljena je i razorena krajem 1991. godine.⁷³⁶

Plastovo (župa Dubravice) – crkva sv. Nikole putnika gotovo do temelja je razorena miniranjem 1991. godine.⁷³⁷

Pokrovnik (župa Mirlović) – crkva sv. Mihovila lakše je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.⁷³⁸

Prispo (župa Dubravice) – kapela sv. Roka oštećena je tijekom 1991. godine.⁷³⁹

Razori (Šibenik) – crkva sv. Vida pogođena je s nekoliko tenkovskih granata u rujnu 1991. godine i teško oštećena.⁷⁴⁰

Razvođe (župa Promina) – crkva Svih svetih zapaljena je i potpuno devastirana tijekom 1992. godine.⁷⁴¹

Rupe – crkva sv. Antuna Padovanskog razorena je u srpnju 1991. godine.⁷⁴²

Rupe – crkva sv. Jurja na groblju zapaljena je i uništena u ljeto 1991. godine.⁷⁴³

Sedrmić (župa Drniš) – crkva Presvetog Trojstva lakše je oštećena tijekom jeseni 1991.⁷⁴⁴, a zatim je krajem ožujka 1992. teže oštećena.⁷⁴⁵

⁷³³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 246.

⁷³⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.) ovu crkvu navodi u svom popisu, no ne navodi se kada je točno i na koji način oštećena.

⁷³⁵ HMDCDR, Paradržavne i paravojne postrojbe na okupiranom području RH, kut. 5006.

⁷³⁶ BEZINA, fra Petar, *Šibenska biskupija kroz dva rata*, 305.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 262.

⁷³⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 262., kao i internetske stranice župe (http://www.sibenska-biskupija.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=259:dubravice&catid=107&Itemid=302) kao datum/godinu miniranja navode 1991. godinu, dok se u *Godišnjaku zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999* (1999.) kao godina stradavanja i miniranja crkve navodi 1993. godina (str. 195.). No izgledno je da je crkva srušena tijekom 1991. ili najkasnije 1992. godine jer se u „Izvješću 75. brigade PJM Knin o 'stanju crkava i grobalja u zoni odgovornosti brigade“ („Paradržavne i paravojne postrojbe na okupiranom području RH“, kut. 5006.) od 4. studenoga 1992. ova crkva već navodi kao „potpuno uništena“.

⁷³⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, Uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991. – 1995.), Zagreb, 1996., 247.

⁷³⁹ BEZINA, fra Petar, *Šibenska biskupija kroz dva rata*, 231.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 262.

⁷⁴⁰ ŠPRLJAN, Ivo, „Obnova ratom oštećenih spomenika kulture na području Šibensko-kninske županije“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 198.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 271.

⁷⁴¹ ŠPRLJAN, Ivo, „Obnova ratom oštećenih spomenika kulture na području Šibensko-kninske županije“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 194.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.) kao razdoblje stradavanja crkve navodi 1991. godinu, no to nije točno jer se i u dokumentima vojne provenijencije tzv. RSK, u izvješću 75. brigade PJM Knin o „stanju crkava i grobalja u zoni odgovornosti brigade“ („Paradržavne i paravojne postrojbe na okupiranom području RH“, kut. 5006.) od 4. studenoga 1992. ova crkva još uvijek vodi kao neoštećena.

⁷⁴² *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 263.

⁷⁴³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 263.; u *Godišnjaku zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999* (1999.) kao datum stradavanja crkve navodi se 1992. godina (str. 195-196.).

⁷⁴⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 247.

Siverić – Promina – kapela sv. Nediljice tijekom jeseni 1991. teško je oštećena i opustošena.⁷⁴⁶

Siverić – župna crkva sv. Petra apostola tijekom jeseni 1991. u više je navrata granatiranjem teže oštećena, a groblje uz crkvu devastirano.⁷⁴⁷

Skradin – crkva sv. Jeronima na groblju oštećena je krajem 1991. i početkom 1992. godine.⁷⁴⁸

Skradin – župna crkva BDM oštećena je u nekoliko navrata tijekom 1991. i 1993. godine.⁷⁴⁹

Sonković (župa Piramatovci) – crkva sv. Marka razorena je do temelja 1991. godine.⁷⁵⁰

Srima – crkva Gospe Srimске oštećena je pogocima granata u rujnu 1991. godine.⁷⁵¹

Stankovci – crkva Rođenja BDM na groblju lakše je oštećena tijekom 1991. godine.⁷⁵²

Stankovci – župna crkva Uznesenja BDM lakše je oštećena.⁷⁵³

Šibenik – crkva sv. Ane na groblju teže je oštećena i devastirana u granatiranju krajem rujna 1991. godine, a oskvrnuto je i groblje.⁷⁵⁴

Šibenik – crkva sv. Frane i franjevački samostan oštećeni su u nekoliko navrata tijekom rujna 1991. godine.⁷⁵⁵

Šibenik – crkva sv. Ivana lakše je oštećena 19. rujna 1991. godine.⁷⁵⁶

Šibenik – crkva sv. Lovre pogođena je raketom u travnju 1993. godine, pri čemu je najviše stradala sakristija crkve.⁷⁵⁷

⁷⁴⁵ *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 18 (933), 3. 5. 1992., 9.

⁷⁴⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, Zagreb, 1996., 248.

⁷⁴⁷ HMDCDR, „Paradržavne i paravojne postrojbe na okupiranom području RH“, kut. 5006.; u: ŠPRLJAN, Ivo, „Obnova ratom oštećenih spomenika kulture na području Šibensko-kninske županije“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 192.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, Uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991. – 1995.), Zagreb, 1996., 247.

⁷⁴⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 264.

⁷⁴⁹ ŠPRLJAN, Ivo, „Obnova ratom oštećenih spomenika kulture na području Šibensko-kninske županije“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 196.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 264.

⁷⁵⁰ BEZINA, fra Petar, *Šibenska biskupija kroz dva rata*, 305.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 265.

⁷⁵¹ ŠPRLJAN, Ivo, „Obnova ratom oštećenih spomenika kulture na području Šibensko-kninske županije“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 197-198.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 268.; „Između dva primirja oštećene 54 crkve“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, 29. 9. 1991., br. 39 (903), 9.

⁷⁵² *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 264.

⁷⁵³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 264.; ne navodi se datum i način stradavanja crkve, a u *Godišnjaku zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999* (1999.) ova crkva nije navedena.

⁷⁵⁴ ŠPRLJAN, Ivo, „Obnova ratom oštećenih spomenika kulture na području Šibensko-kninske županije“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 198-199.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 268.

⁷⁵⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 269.

⁷⁵⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 269.

⁷⁵⁷ ŠPRLJAN, Ivo, „Obnova ratom oštećenih spomenika kulture na području Šibensko-kninske županije“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 200.

Šibenik – katedrala svetog Jakova oštećena je 17. rujna 1991. kada je najteže stradala kupola, pogođena s tri topnička projektila.⁷⁵⁸

Šibenik – samostan Sestara franjevki od Bezgrešne i kapela Gospe od Zdravlja teže su oštećeni tijekom rujna 1991. godine.⁷⁵⁹

Šibenik – sjemenišna crkva sv. Martina pogođena je raketom 1993. godine, pri čemu je oštećeno krovništvo i unutrašnjost crkve.⁷⁶⁰

Širitovci (župa Miljevci) – crkva sv. Petra i Pavla tijekom jeseni 1991. u nekoliko je navrata lakše oštećena, a unutrašnjost crkve opustošena.⁷⁶¹

Trbounje (župa Drniš) – crkva sv. Franje tijekom jeseni 1991. lakše je oštećena, unutrašnjost joj je opustošena.⁷⁶²

Uništa (župa Kijevo) – crkva sv. Josipa miniranjem je srušena do temelja početkom 1993. godine.⁷⁶³

Uništa (župa Kijevo) – kapela sv. Katarine zapaljena je i potpuno uništena krajem kolovoza 1991. odmah po srpskoj okupaciji Kijeva.⁷⁶⁴

Vaćani (Piramatovci) – crkva sv. Ante Padovanskog na groblju do temelja je srušena u jesen 1991. godine.⁷⁶⁵

Velim (župa Stankovci) – crkva sv. Ante lakše je oštećena 1991. godine.⁷⁶⁶

Vodice – Okit – crkva Gospe od Karmela teško je oštećena u topničkim napadima 21. i 22. rujna 1991. godine.⁷⁶⁷

Vrpolje – župna crkva sv. Jakova minirana je i potom zapaljena početkom 1992. godine.⁷⁶⁸

Vukšić (župa Lišane Ostrovičke) – crkva sv. Kate do temelja je razorena krajem 1991. godine.⁷⁶⁹

⁷⁵⁸ ŠPRLJAN, Ivo, „Obnova ratom oštećenih spomenika kulture na području Šibensko-kninske županije“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 201.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 268.

⁷⁵⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 270.

⁷⁶⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 269.

⁷⁶¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, Zagreb, 1996., 248.; „Nastavlja se razaranje crkava“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, 41 (905), 13. 10. 1991., 9.

⁷⁶² BEZINA, fra Petar, *Šibenska biskupija kroz dva rata*, Šibenik, 1998., 225.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, Zagreb, 1996., 248.

⁷⁶³ Siječanj 1993. kao datum rušenja crkve navodi se na službenim stranicama župe Kijevo kojoj pripada i mjesto Uništa (http://www.sibenska-biskupija.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=314:kijevo&catid=103&Itemid=298) te u Kijeveskom ratnom ljetopisu (2008.), 17-20., dok *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.) kao datum miniranja crkve navodi kraj 1991. godine.

⁷⁶⁴ BEZINA, fra Petar, *Šibenska biskupija kroz dva rata*, 251.

⁷⁶⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 265.

⁷⁶⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 266.

⁷⁶⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 272.

⁷⁶⁸ Službene stranice Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja, Split: http://www.franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=379&Itemid=7

Vukšić (župa Lišane Ostrovičke) – crkva sv. Marka miniranjem je potpuno razorena krajem 1991. godine.⁷⁷⁰

Vukšić (župa Lišane Ostrovičke) – župna crkva sv. Mihovila arkandela zapaljena je i devastirana tijekom jeseni 1991. godine.⁷⁷¹

Zvjerinac – Kosovo (župa Knin) – crkva sv. Ane minirana je i do temelja razorena već u svibnju 1991. godine.⁷⁷²

Ždrapanj (župa Piramatovci) – crkva sv. Bartula teško je oštećena minobacačkim granatama u nekoliko navrata tijekom rata.⁷⁷³

Žitnić (župa Drniš) – crkva sv. Jure tijekom jeseni 1991. teže je oštećena, unutrašnjost crkve je opustošena, a groblje uz crkvu devastirano.⁷⁷⁴

Na području **Šibenske biskupije** teško je ili do temelja razoreno 40 (župnih) crkava, a lakše njih 24, dok je teško oštećeno ili potpuno razoreno 7, a lakše su oštećene 3 kapelice. Oštećena su i devastirana 3 samostana.

⁷⁶⁹ BEZINA, fra Petar, *Šibenska biskupija kroz dva rata*, 274.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 267.

⁷⁷⁰ BEZINA, fra Petar, *Šibenska biskupija kroz dva rata*, 275.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 267.

⁷⁷¹ BEZINA, fra Petar, *Šibenska biskupija kroz dva rata*, 273.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 266.

⁷⁷² *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996.), 256.

⁷⁷³ ŠPRLJAN, Ivo, „Obnova ratom oštećenih spomenika kulture na području Šibensko-kninske županije“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 196. Kao datum stradavanja ove crkve navodi 1992. i 1993. Godinu, dok *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 267. Godinu stradavanja uopće ne navodi, a u *Glasu Koncila* od 22. 9. 1991. u članku pod naslovom „Stradala i crkva sv. Bartula“ (godište XXX, br. 38) navodi se da je crkva oštećena u rujnu 1991.

⁷⁷⁴ ŠPRLJAN, Ivo, „Obnova ratom oštećenih spomenika kulture na području Šibensko-kninske županije“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 192.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, Uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991. – 1995.), Zagreb, 1996., 248.

9.1.7. Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Gospićko-senjskoj biskupiji

Bilaj – crkva sv. Jakova apostola teško je oštećena i zapaljena 11. rujna 1991. godine.⁷⁷⁵

Brlog – župna crkva Pohoda BDM u više je navrata oštećena, a 24. rujna 1991. zapaljena je i razorena⁷⁷⁶, o čemu pišu i dokumenti tadašnjeg „Stanice javne bezbednosti Korenica MUP-a SAO Krajine“ od 24. rujna 1991.:

„Dana 24. 09. 1991. godine u mestu Drenov Klanac realizirana je akcija proterivanja i čišćenja mupovaca sa katoličke crkve (misli se na crkvu u Brlogu, nap. aut.) u pomenutom mestu, a koja je bila pod njihovom kontrolom od 23. 09. 1991. do danas. (...)

Navedena akcija izvedena je u 10.00 sati od strane voda za specijalne namene pod vodstvom kap. Baklajića.

Prilikom čišćenja na pomenutu crkvu ispaljeno je sedam projektila iz bestrajnog topa, a otvorena je vatra iz streljačkog naoružanja. Nakon izvedene akcije crkva je ostala goreti, a sa sigurnošću se tvrdi da je izginulo 5-6 mupovaca.⁷⁷⁷

Cerovnik – crkvice Presvetog Srca Isusova lakše je oštećena tijekom 1991. godine.⁷⁷⁸

Cetingrad – crkva Uznesenja BDM oštećena je u granatiranju u listopadu 1991., potom zapaljena u studenom iste godine, a u 1. prosinca 1991. minirana i do temelja razorena.⁷⁷⁹

Cvitović – crkva sv. Nikole Blaženoga teško je oštećena u jesen 1991., a u ožujku 1992. je zapaljena.⁷⁸⁰

Cvitović – crkvice sv. Valentina oštećena je u granatiranju u studenom 1991. godine.⁷⁸¹

Čanak – župna crkva Blažene Djevice Marije od sv. Krunice 11. prosinca 1991. do temelja je razorena miniranjem, a župni dvor zapaljen.⁷⁸²

Dabar – crkva sv. Mihovila arkandela teže je oštećena.⁷⁸³

Drežničko Selište (župa Drežnik Grad) – crkva Marije Pomoćnice u listopadu 1991. zapaljena je i razorena gotovo do temelja.⁷⁸⁴

⁷⁷⁵ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“ u: *Riječki teološki časopis*, god. 1 (1993.), br. 1, 133.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 202.

⁷⁷⁶ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 135.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 214.

⁷⁷⁷ HMDCDR, Paradržavne i paravojne postrojbe na okupiranom teritoriju RH, kut. 285.

⁷⁷⁸ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 212.

⁷⁷⁹ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 216.

⁷⁸⁰ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 217.

⁷⁸¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 217.

⁷⁸² BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 214.

⁷⁸³ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 135., ali se ne navodi datum i način na koji je crkva oštećena.

⁷⁸⁴ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 218.

Drežnik Grad – župna crkva sv. Antuna Padovanskog gotovo u potpunosti je razorena u listopadu 1991. godine.⁷⁸⁵

Gospić – župna crkva Navještenja BDM teško je oštećena i zapaljena u rujnu 1991. godine.⁷⁸⁶

Gračac – župna crkva sv. Jurja mučenika lakše je oštećena.⁷⁸⁷

Hrvatski Blagaj – župna crkva Sv. Duha zapaljena je i razorena krajem listopada 1991. godine.⁷⁸⁸

Kuterevo – crkva Blažene Djevice Marije Karmelske oštećena je sredinom listopada 1991. godine.⁷⁸⁹

Ladevac – kapela Majke Božje Kraljice Svijeta teško je oštećena i zapaljena krajem 1991. godine.⁷⁹⁰

Ladevac – župna crkva sv. Jurja mučenika oštećena je u nekoliko navrata tijekom 1991., a u proljeće 1992. zapaljena je.⁷⁹¹

Letinac – crkva sv. Antuna Padovanskog lakše je oštećena u studenom 1991. godine.

Lički Novi – župna crkva sv. Antuna Padovanskog u nekoliko je navrata tijekom rujna 1991. granatirana, najteže su stradali zvonik i krovšte crkve.⁷⁹²

Lički Osik – crkva sv. Josipa teško je oštećena i zapaljena 1. rujna 1991., a teže je oštećen i župni dvor.⁷⁹³

Lički Ribnik – župna crkva sv. apostola Petra i Pavla u nekoliko je navrata oštećena granatiranjem tijekom 1991. godine, a najteže su stradali zvonik i unutrašnjost crkve.⁷⁹⁴

Lovinac – Cvituša – crkvice sv. Antuna Padovanskog teže je oštećena u rujnu 1991. godine.⁷⁹⁵

Lovinac – kapelica Gospe Lurdske razrušena je do temelja miniranjem u rujnu 1991. godine.⁷⁹⁶

⁷⁸⁵ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 218.

⁷⁸⁶ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 203.; „Ratna stradanja župa Gospićkog dekanata“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 45 (909), 10. 11. 1991., 9.

⁷⁸⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 202., no ne navodi se točan datum kada je crkva oštećena; a *Riječki teološki časopis*, odnosno Mile Bogović navodi ju u svom popisu oštećenih crkvenih objekata, no također ne navodi preciznije podatke kada je i kako crkva stradala.

⁷⁸⁸ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 220.

⁷⁸⁹ „Oštećeno 214 katoličkih crkava“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 43 (907), 27. 10. 1991., 9.

⁷⁹⁰ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 218.

⁷⁹¹ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 218.

⁷⁹² BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 203.

⁷⁹³ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 205.

⁷⁹⁴ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 206.

⁷⁹⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 208.

⁷⁹⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 208.

Lovinac – župna crkva sv. Mihovila arkandela najprije je oštećena, a zatim 24. rujna 1991. zapaljena i teško oštećena.⁷⁹⁷

Modruš – crkva Presvetog Trojstva pogođena je granatom u prosincu 1991. godine.⁷⁹⁸

Otočac – župna crkva Presvetog Trojstva teže je oštećena u rujnu 1991. godine od posljedica granatiranja.⁷⁹⁹

Pavlovac (župa Hrvatski Blagaj) – kapelica sv. Ane potpuno je razorena u jesen 1991. godine.⁸⁰⁰

Perušić – crkva sv. Roka oštećena je od posljedica granatiranja krajem 1991. godine.⁸⁰¹

Perušić – župna crkva Uzvišenja sv. Križa lakše je oštećena (krovište) tijekom jeseni 1991. godine.⁸⁰²

Plaški – župna crkva sv. Ane oštećena je i opustošena u više navrata tijekom rata.⁸⁰³

Podlapača – župna crkva sv. Jurja mučenika teže je oštećena.⁸⁰⁴

Prijeboj (župa Korenica) – crkva sv. Jurja (oštećena još u Drugom svjetskom ratu) dodatno je oštećena u jesen 1991. kada je srušen zid glavnog pročelja.⁸⁰⁵

Prozor – župna crkva Uzvišenja sv. Križa oštećena je u nekoliko navrata od posljedica granatiranja krajem 1991. godine.⁸⁰⁶

Rakovica – župna crkva sv. Jelene Križarice teško je oštećena i zapaljena krajem listopada 1991. godine.⁸⁰⁷

Ramljani – župna crkva sv. Mihovila arkandela lakše je oštećena krajem 1991. godine.⁸⁰⁸

Ričice – župna crkva sv. Marije Magdalene zapaljena je i gotovo do temelja razorena u jesen 1991. godine.⁸⁰⁹

Saborsko – crkva sv. Ivana Nepomuka miniranjem je gotovo do temelja razorena krajem 1991.⁸¹⁰, a prvi put je pogođena granatama i oštećena u kolovozu 1991. godine.⁸¹¹

⁷⁹⁷ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 207.

⁷⁹⁸ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 134.

⁷⁹⁹ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 215.

⁸⁰⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 220.

⁸⁰¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 208.

⁸⁰² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 208.

⁸⁰³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 212.

⁸⁰⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 209., no ne navodi se datum i način stradanja crkve, kao što ih ne navodi ni *Riječki teološki časopis*, odnosno mons. Mile Bogović, iako navodi ovu crkvu na svom popisu razorenih crkvenih objekata.

⁸⁰⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 220.

⁸⁰⁶ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 215.

⁸⁰⁷ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 221.

⁸⁰⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 215.

⁸⁰⁹ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 209.

⁸¹⁰ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“ u: *Riječki teološki časopis*, god. 1 (1993.), br. 1, 134.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 213.; „Katoličke crkve i dalje stradavaju“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 47 (911), 24. 11. 1991., 9.

Saborsko – kapela sv. Marije od Rožarija na groblju razorena je i uništena u studenom 1991. godine.⁸¹²

Sinac – župna crkva sv. Ilije 18. rujna 1991. pogođena je kazetnom bombom (najteže stradao kor i orgulje), a stradala je i u prosincu 1991. od gelera granata pri čemu je oštećeno pročelje crkve.⁸¹³

Slunj – crkva Presvetoga Trojstva zapaljena je i uništena 30. studenoga 1991. godine.⁸¹⁴

Slunj – grobljanska kapelica sv. Magdalene devastirana je, a groblje razrušeno i oskvrnjeno.⁸¹⁵

Smoljanac (župa Drežnik Grad) – drvena grobljanska kapela sv. Ivana Krstitelja zapaljena je krajem 1991. godine.⁸¹⁶

Sveti Rok – kapelica Gospe Lurdske razorena je u rujnu 1991. godine.⁸¹⁷

Sveti Rok – župna crkva sv. Roka zapaljena je i opustošena tijekom jeseni 1991. godine.⁸¹⁸

Švica – župna crkva sv. Ivana Krstitelja teško je oštećena 15. rujna 1991. godine.⁸¹⁹

Trnovac – župna crkva sv. Nikole Blaženoga granatirana je 19. studenoga 1991. i teško oštećena.⁸²⁰

Vaganac – župna crkva Uzvišenja sv. Križa zapaljena je i razorena u listopadu 1991. godine.⁸²¹

Veliki Skočaj (župa Zavalje) – crkva BDM Lurdske zapaljena je početkom studenoga 1994. godine.⁸²²

Vranik (župa Lovinac) – crkva sv. Franje Asiškoga miniranjem je gotovo do temelja razorena u jesen 1991. godine.⁸²³

Zavalje – crkva sv. Križa zapaljena je početkom studenoga 1994. godine.⁸²⁴

Zavalje⁸²⁵ – **župna crkva sv. Franje Asiškoga** zapaljena je i potpuno razorena u studenom 1994. godine.⁸²⁶

⁸¹¹ „Samo nas je Bog sačuvao“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, 18. 8. 1991., b. 33 (897), 9.

⁸¹² BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 213.; „Katoličke crkve i dalje stradavaju“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 47 (911), 24. 11. 1991., 9.

⁸¹³ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 215.

⁸¹⁴ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 222.

⁸¹⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 223., no ne navodi se datum stradavanja crkve i groblja.

⁸¹⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 223.

⁸¹⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 210.

⁸¹⁸ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 209.

⁸¹⁹ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 215.

⁸²⁰ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 211.

⁸²¹ BOGOVIĆ, Mile, „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“, 224.; „Svakog dana stradaju prosječno dvije crkve“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 42 (906), 20. 10. 1991., 9.

⁸²² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 224.

⁸²³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 211.

⁸²⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 224.

Na području današnje **Gospićko-senjske biskupije** teško je ili potpuno razorena 31 (župna) crkva, a lakše njih 12, a teško je ili potpuno razoreno 7 kapelica.

9.1.8. Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Đakovačko-osječkoj nadbiskupiji

Aljmaš – crkva/svetište Pohoda Marijina (Gospa od Utjehe) gotovo do temelja je razorena 15. kolovoza 1993. godine.⁸²⁷

Aljmaš – kapela i samostan Malih sestara Isusovih opljačkani su tijekom jeseni 1991. godine.⁸²⁸

Antin (Tordinci) – crkva sv. Antuna Padovanskog teško je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.⁸²⁹

Apševci (župa Lipovac) - crkva sv. Ilije proroka teško je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.⁸³⁰

Babina Greda – župna crkva sv. Lovre oštećena je.⁸³¹

Bapska – crkva sv. Jurja Mučenika teško je oštećena u listopadu 1991. godine.⁸³²

Bapska – kapela „na Pajzošu“ potpuno je razorena.⁸³³

Bapska – kapela sv. Marije na groblju teško je oštećena, kao i groblje.⁸³⁴

Baranjsko Petrovo Selo – crkva sv. Lovre u kolovozu 1991. oštećena je i opljačkana.⁸³⁵

Batina – župna crkva sv. Valentina mučenika lakše je oštećena.⁸³⁶

Beli Manastir – crkva sv. Martina biskupa u prosincu 1991. teško je oštećena, a potom i zapaljena.⁸³⁷

⁸²⁵ Prema crkveno-administrativnoj podjeli Zavalje pripada Gospićko-senjskoj biskupiji, a teritorijalno Bosni i Hercegovini.

⁸²⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 224.

⁸²⁷ „Na Veliku Gospu do kraja uništeno aljmaško svetište“ u: *Glas Koncila*, godište XXXII, br. 35 (1003), 29. 8. 1993., 1.

⁸²⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 156.

⁸²⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 181.

⁸³⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 153.

⁸³¹ Ne navodi se točan datum stradanja crkve, *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 180.

⁸³² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 169.

⁸³³ Ne navodi se datum stradanja crkve, *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 169.

⁸³⁴ Ne navodi se datum stradanja crkve, *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 169.

⁸³⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 145.

⁸³⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 140.

Berak – crkva **Mučeništva sv. Ivana Krstitelja** oštećena je i opljačkana.⁸³⁸

Bilje – crkva **Bezgrešnog začeca BDM** oštećena je i zapaljena u jesen 1991. godine.⁸³⁹

Bogdanovci – crkva **Našašća sv. Križa** teško je oštećena u jesen 1991. godine.⁸⁴⁰

Bokšić (župa Tompojevci) – crkva **sv. Leopolda Mandića** lakše je oštećena.⁸⁴¹

Borovo – kapela **sv. Josipa radnika** teško je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.⁸⁴²

Borovo – Priljevo – kapela **Gospe od Hrasta** teško je oštećena u jesen 1991. godine.⁸⁴³

Borovo – župna crkva **Gospe Fatimske** sustavno je uništavana od kolovoza 1991. i potom razorena gotovo do temelja.⁸⁴⁴

Branjin Vrh – župna crkva **Uzvišenja sv. Križa** oštećena je u jesen 1991. godine.⁸⁴⁵

Branjina – župna crkva **Pohoda Marijina** lakše je oštećena i opljačkana.⁸⁴⁶

Cerić (župa Nuštar) – crkva **sv. Katarine** teško je oštećena u jesen 1991.⁸⁴⁷, a razorena je miniranjem do temelja 1993. godine.⁸⁴⁸

Čakovci – crkva **sv. Joakima i Ane** oštećena je.⁸⁴⁹

Čeminac – crkva **Presvetog Srca Isusova** oštećena je tijekom 1991., a do temelja je spaljena u travnju 1992. godine.⁸⁵⁰

Čepin – župna crkva **Kristova uskrsnuća** teško je oštećena u travnju 1992. godine.⁸⁵¹

Ćelije (župa Tordinci) – crkva **Srca Isusova** razorena je do temelja 7. srpnja 1991. godine.⁸⁵²

Dalj – crkva **sv. Josipa** oštećena je u kolovozu 1991., a potom miniranjem do temelja razorena.⁸⁵³

⁸³⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 140.; iz izvješća župnika Belog Manastira Stjepana Pasarića objavljenog u *Glasi Koncila* (br. 2, 12. 1. 1992., 6.) saznaje se da je crkva teško oštećena 18. prosinca 1991. kada je pred ulazna vrata crkve postavljen eksploziv.

⁸³⁸ Ne navodi se približno vrijeme stradavanja crkve, *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 164.

⁸³⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 145.

⁸⁴⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 170.

⁸⁴¹ Ne navodi se datum stradavanja crkve, *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 170.

⁸⁴² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 170.

⁸⁴³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 170.

⁸⁴⁴ Izvješće župnika iz Borova Ante Perkovića, Biskupski ordinarijat, Đakovo, 13. 1. 1992.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 170.

⁸⁴⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 141.

⁸⁴⁶ Ne navodi se datum stradavanja crkve, *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 141.

⁸⁴⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 181.; „150 uništenih crkava!“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 40 (904), 6. 10. 1991., 9.

⁸⁴⁸ <http://www.zupaduhassetoga-nustar.hr/crkve-u-zupi.html>

⁸⁴⁹ Ne navodi se približno vrijeme stradavanja crkve, *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 164.

⁸⁵⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 146., kao datum stradavanja navodi 1991. godinu, no župnik iz Čemince Josip Varžić u svom je izvješću objavljenom u knjizi „Crna svitanja/okvir za baranjske ratne slike 1991. i dalje“ (ur. Davorin Taslidžić, 2011.), kao datum uništavanja crkve naveo 10. travnja 1992. godine, a to potvrđuje i tekst u *Glasi Koncila* „Crkve stradavaju unatoč primirju i UNPROFOR-u“ (br. 42 (958), 18. 10. 1992.), 11.

⁸⁵¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 156.

⁸⁵² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 181.

Darda – crkva sv. **Ivana Krstitelja** razorena je i zapaljena početkom 1992. godine.⁸⁵⁴

Divoševci (župa Velika Kapanica) – crkva sv. **Filipa i Jakova** teško je oštećena u jesen 1991. godine.⁸⁵⁵

Donje Novo Selo (župa Nijemci) – crkva **Uzvišenja sv. Križa** teško je oštećena 1991. godine.⁸⁵⁶

Draž – crkva sv. **Barbare Djevice Mučenice** teško je oštećena.⁸⁵⁷

Duboševica – crkva **Uznesenja BDM** u jesen 1991. oštećena je i opljačkana.⁸⁵⁸

Đakovo – bogoslovno sjemenište oštećeno je tijekom jeseni 1991. godine.⁸⁵⁹

Đakovo – katedrala sv. **Petra** oštećena je tijekom jeseni 1991. godine, kao i biskupski dvor.⁸⁶⁰

Đakovo – samostan **Sestara sv. Križa** oštećen je tijekom jeseni 1991. godine.⁸⁶¹

Đeletovci (župa Nijemci) – crkva sv. **Ivana Kapistrana** teško je oštećena 1991. godine.⁸⁶²

Erdut (župa Dalj) – crkva **Svih svetih** miniranjem je razorena u rujnu 1991. godine.⁸⁶³

Ernestinovo (župa Ivanovac) – crkva **Presvetog Trojstva** teško je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.⁸⁶⁴

Ilača – crkva sv. **Jakova apostola starijeg** teško je oštećena u rujnu 1991. godine.⁸⁶⁵

Ilača – kapela sv. **Križa na groblju** razorena je, a groblje devastirano u rujnu 1991. godine.⁸⁶⁶

Ilača – svetište **BDM na Vodici („Gospa Ilačka“)** teško je oštećena i zapaljena krajem rujna 1991. godine.⁸⁶⁷

Ilok – župna crkva sv. **Ivana Kapistrana** oštećena je krajem srpnja 1991. godine.⁸⁶⁸

Ivanovac – crkva sv. **Rozalije Djevice** teško je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.⁸⁶⁹

⁸⁵³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 157.

⁸⁵⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 147.; „Crkve stradavaju unatoč primirju i UNPROFOR-u“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 42 (958), 18. 10. 1992., 11.

⁸⁵⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 180.

⁸⁵⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 164.

⁸⁵⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 141.

⁸⁵⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 142.

⁸⁵⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 152.

⁸⁶⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 151.

⁸⁶¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 152.; „Razaranja u Đakovu“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, 29. 9. 1991., br. 39 (903), 8.

⁸⁶² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 165.

⁸⁶³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 157.

⁸⁶⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 157.

⁸⁶⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 171.; „Što se događa u Iloku i okolici?“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 50 (914), 15. 12. 1991., 8.; i „Tenkovi gazili svetačke kipove“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 12 (928), 22. 3. 1992., 11.

⁸⁶⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 171.

⁸⁶⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 171.

⁸⁶⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 153.

Jagodnjak (župa Čeminac) – crkva sv. Vendelina oštećena je i opljačkana.⁸⁷⁰

Jarmina – crkva sv. Vendelina opata teško je oštećena u više navrata izravnim pogocima tijekom jeseni 1991. godine.⁸⁷¹

Jaruge (župa Sikirevci) – crkva Uzašašća Isusova teško je oštećena.⁸⁷²

Josipovac – kapela sv. Josipa teže je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.⁸⁷³

Klakar – crkva sv. Jakova apostola u jesen 1991. oštećena je i opljačkana.⁸⁷⁴

Kneževi Vinogradi – crkva sv. Mihovila arkandela opljačkana je i lakše oštećena.⁸⁷⁵

Komletinci – crkva Bezgrešnog začeca BDM teže je oštećena 1991. godine.⁸⁷⁶

Komletinci – kapela na groblju oštećena je 1991. godine.⁸⁷⁷

Koritna (župa Semeljci) – crkva sv. Ane oštećena je tijekom jeseni 1991. godine.⁸⁷⁸

Korođ (župa Tordinci) – crkva Uzašašća Kristova teško je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.⁸⁷⁹

Kozarac (župa Čeminac) – crkva sv. Emerika oštećena je i opljačkana.⁸⁸⁰

Kruševica – crkva Rođenja BDM teško je oštećena.⁸⁸¹

Lipovac – crkva sv. Lovre mučenika teško je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.⁸⁸²

Lipovac – crkva sv. Luke teško je oštećena u jesen 1991. godine.⁸⁸³

Lovas – crkva sv. Mihovila arkandela razorena je i zapaljena 10. listopada 1991. godine⁸⁸⁴, a naknadno je miniranjem do temelja srušena 1994. godine, o čemu svjedoče dokumenti vojne provenijencije tzv. RSK, odnosno „Sekretarijat unutrašnjih poslova“ (SUP) Vukovar izvješćuje „Upravu javne bezbjednosti Ministarstva unutrašnjih poslova RSK“:

„Dana 16. 09. 1994. G. u 08,00 časova dežurna služba SUP-a Vukovar zaprimila je obavest da je u mestu Lovas, SO Vukovar u toku noći minirana katolička crkva. Po zaprimljenoj obavesti na lice mesta izašli su radnici SUP-a Vukovar koji su izvršili uviđaj.

⁸⁶⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 158.

⁸⁷⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 148.

⁸⁷¹ ŠPANIČEK, Žarko, „Obnova ratom oštećenih spomenika u Slavoniji“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 92.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 182.

⁸⁷² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 180.

⁸⁷³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 159.

⁸⁷⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 144.

⁸⁷⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 148.

⁸⁷⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 165.

⁸⁷⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 165.

⁸⁷⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 152.

⁸⁷⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 181.

⁸⁸⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 148.

⁸⁸¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 180.

⁸⁸² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 154.

⁸⁸³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 154.

⁸⁸⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 172.

Izvršenim uviđajem i prikupljenim obaveštenjima utvrđeno je da je dana 16. 09. 1994. u [...] ⁸⁸⁵ časova nepoznata osoba podmetnula eksploziv u katoličku crkvu u mestu Lovas, koja je usled detonacije potpuno srušena. Pomenuta crkva bila je od ranije delomično porušena. (...) ⁸⁸⁶

Luč – župna crkva sv. Marije Magdalene oštećena je i devastirana početkom 1992. godine. ⁸⁸⁷

Marinci (župa Nuštar) – crkva Bezgrešnog začetca BDM potpuno je razorena tijekom jeseni 1991. godine. ⁸⁸⁸

Mrzović (župa Vrbica) – crkva sv. Barbare oštećena je tijekom jeseni 1991. godine. ⁸⁸⁹

Nard (župa Valpovo) – kapela sv. Katarine teško je oštećena u jesen 1991. godine. ⁸⁹⁰

Nijemci – župna crkva sv. Katarine Djevice Mučenice teško je oštećena u sustavnim razaranjima tijekom jeseni 1991. godine. ⁸⁹¹

Novi Bezdán (župa Baranjsko Petrovo Selo) – crkva sv. Mihaela zapaljena je u jesen 1991. godine. ⁸⁹²

Novi Jankovci (župa Stari Jankovci) – crkva Svih svetih teško je oštećena tijekom jeseni 1991. godine. ⁸⁹³

Nuštar – crkva Duha Svetoga teško je oštećena tijekom jeseni 1991. godine. ⁸⁹⁴

Opatovac – crkva BDM – Kraljice sv. Krunice obeščašćena je i devastirana u jesen 1991. godine. ⁸⁹⁵

Opatovac – kapela sv. Rozalije devastirana je tijekom jeseni 1991. godine. ⁸⁹⁶

Oprisavci – župna crkva Uzvišenja sv. Križa oštećena je tijekom jeseni 1991. godine. ⁸⁹⁷

Orolík (župa Berak) – crkva sv. Luke potpuno je razorena tijekom jeseni 1991. godine. ⁸⁹⁸

Osijek – crkva Presvetog Imena Marijina oštećena je tijekom jeseni 1991. godine. ⁸⁹⁹

Osijek – crkva sv. Jakova i kapucinski samostan oštećeni su u studenom 1991. godine. ⁹⁰⁰

⁸⁸⁵ Nečitko u izvornom dokumentu.

⁸⁸⁶ HMDCDR, Digitalna zbirka dokumenata, inv. br. 1932., „Obavest o miniranju katoličke crkve u Lovasu“.

⁸⁸⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 149.; „Crkve stradavaju unatoč primirju i UNPROFOR-u“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 42 (958), 18. 10. 1992., 11.

⁸⁸⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 181.

⁸⁸⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 152.

⁸⁹⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 180.

⁸⁹¹ ŠPANIČEK, Žarko, „Obnova ratom oštećenih spomenika u Slavoniji“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 92.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 166.

⁸⁹² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 149.

⁸⁹³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 166.

⁸⁹⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 183.

⁸⁹⁵ Stjepan Pančić, *Crkva BDM – Kraljice sv. Krunice*, Opatovac 1936. – 2006.; Opatovac, 2006., 21.

⁸⁹⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 173.

⁸⁹⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 144.

⁸⁹⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 167.

⁸⁹⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 162.

Osijek – crkva sv. Križa i franjevački samostan oštećeni su u nekoliko navrata tijekom rata.⁹⁰¹

Osijek – crkva sv. Mihovila arkandela oštećena je u nekoliko navrata tijekom jeseni 1991. godine.⁹⁰²

Osijek – crkva sv. Roka oštećena je granatama.⁹⁰³

Osijek – dvorac Pejačević – kuća zajednice Sestara Marijinih oštećena je u jesen 1991. godine.⁹⁰⁴

Osijek – kapela sv. Ane na groblju oštećena je, a groblje devastirano u rujnu 1991. godine.⁹⁰⁵

Osijek – kapela sv. Križa na novom gradskom groblju oštećena je tijekom jeseni 1991., kao i groblje.⁹⁰⁶

Osijek – svetište Presvetog Srca Isusova oštećeno je tijekom rujna 1991. godine.⁹⁰⁷

Osijek – župna crkva sv. Petra i Pavla (katedrala) sustavno je razarana tijekom 1991. i 1992. godine.⁹⁰⁸

Petlovac – župna crkva Našašća sv. Križa teško je oštećena i zapaljena tijekom jeseni 1991. godine.⁹⁰⁹

Podgrađe (župa Nijemci) – crkva sv. Šimuna i Jude Tadeja teško je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.⁹¹⁰

Popovac – crkva sv. Josipa u jesen 1991. oštećena je i opljačkana.⁹¹¹

Privlaka – crkva sv. Martina biskupa oštećena je tijekom jeseni 1991. godine.⁹¹²

Rajevo Selo – crkva sv. Ilije proroka teško je oštećena.⁹¹³

Sarvaš – crkva Rođenja sv. Ivana Krstitelja teško je oštećena i razorena u kolovozu 1991. godine.⁹¹⁴

⁹⁰⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 159.; „Crkve i dalje na udaru“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 45 (909), 10. 11. 1991., 9.

⁹⁰¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 161.

⁹⁰² ŠPANIČEK, Žarko, „Obnova ratom oštećenih spomenika u Slavoniji“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 88.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 161.; „YU-armiji i teroristima ništa nije sveto“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, 15. 9. 1991., br. 37 (901), 8.

⁹⁰³ Ne navodi se datum stradavanja crkve, *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 161.

⁹⁰⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 162.

⁹⁰⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 159.

⁹⁰⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 162.

⁹⁰⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 161.

⁹⁰⁸ ŠPANIČEK, Žarko, „Obnova ratom oštećenih spomenika u Slavoniji“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 89.; i u *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 160.

⁹⁰⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 149.

⁹¹⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 167.

⁹¹¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 142.

⁹¹² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 167.

⁹¹³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 188.

Slakovci – crkva sv. Ane teško je oštećena, a potom u listopadu 1992. godine i zapaljena.⁹¹⁵

Slavonski Brod – crkva Presvetog Trojstva i franjevački samostan oštećeni su tijekom jeseni 1991. godine.⁹¹⁶

Slavonski Brod – crkva sv. Josipa Radnika oštećena je tijekom jeseni 1991. godine.⁹¹⁷

Slavonski Brod – crkva sv. Nikole Tavelića teže je oštećena u jesen 1991. godine.⁹¹⁸

Sotin – zavjetna crkva Marije Pomoćnice razorena je tijekom jeseni 1991. godine.⁹¹⁹

Stari Jankovci – crkva Uznesenja BDM oštećena je i opljačkana u rujnu 1991. godine.⁹²⁰

Svinjarevci (župa Berak) – crkva sv. Martina biskupa potpuno je razorena 1991. godine.⁹²¹

Šarengrad – crkva sv. Petra i Pavla i samostan Sestara karmelićanki lakše su oštećeni u jesen 1991. godine.⁹²²

Tenja – crkva sv. Ane gotovo do temelja je razorena u studenom 1991., a ono što je ostalo od temelja crkve zapaljeno je u siječnju 1992. godine.⁹²³

Tenjski Antunovac (župa Ivanovac) – crkva sv. Antuna Padovanskog teško je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.⁹²⁴

Tompojevci - crkva sv. Marije Magdalene teško je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.⁹²⁵

Topolje – crkva sv. Marka devastirana je.⁹²⁶

Tordinci – crkva Presvetog Trojstva teško je oštećena u kolovozu 1991. godine.⁹²⁷

Torjanci – crkva Rođenja BDM oštećena je i devastirana tijekom jeseni 1991. godine.⁹²⁸

Tovarnik – crkva sv. Mateja i Bartola razorena je gotovo potpuno u rujnu 1991. godine.⁹²⁹

Tovarnik – kapela Uzvišenja sv. Križa na groblju oštećena je još tijekom rujna 1991., groblje obeščašćeno, a do temelja je razorena miniranjem u svibnju 1992. godine.⁹³⁰

⁹¹⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 163.

⁹¹⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 167.

⁹¹⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 144.

⁹¹⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 144.

⁹¹⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 144.

⁹¹⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 173.

⁹²⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 168.; „Između dva primirja oštećene 54 crkve“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, 29. 9. 1991., br. 39 (903), 9.

⁹²¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 168.

⁹²² Izvješće sestre karmelićanke iz samostana u Šarengradu, prosinac 1991., Biskupski ordinarijat, Đakovo; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 174.

⁹²³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 163.

⁹²⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 163.

⁹²⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 174.

⁹²⁶ Ne navodi se datum stradavanja crkve, *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 143.

⁹²⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 185.

⁹²⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 150.

⁹²⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 176.

⁹³⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 176.

Vinkovci – crkva Bezgrešnog Srca Marijina i samostan franjevac konventualaca teže su oštećeni u listopadu 1991. godine.⁹³¹

Vinkovci – crkva sv. Ćirila i Metoda teže je oštećena u rujnu 1991. godine.⁹³²

Vinkovci – crkva sv. Euzebija i Poliona teško je oštećena i zapaljena u studenom 1991. godine.⁹³³

Vinkovci – crkva sv. Ilije lakše je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.⁹³⁴

Vinkovci – crkva sv. Josipa teško je oštećena 1991. godine.⁹³⁵

Vinkovci – crkva sv. Nikole biskupa teško je oštećena u rujnu 1991. godine.⁹³⁶

Vinkovci – crkva sv. Vinka Pallottija teže je oštećena u rujnu 1991. godine.⁹³⁷

Vinkovci – grobljanska kapela oštećena je u jesen 1991. godine.⁹³⁸

Vinkovci – kapelica i kuća sestara Služavki Malog Isusa teško su oštećene tijekom jeseni 1991. godine.⁹³⁹

Vinkovci – kuća sestara sv. Križa potpuno je uništena u jesen 1991. godine.⁹⁴⁰

Vukovar – crkva sv. Filipa i Jakova i franjevački samostan potpuno su razoreni u jesen 1991. godine.⁹⁴¹

Vukovar – groblje zvano „Bugarsko groblje“ i novo groblje zvano „Dubrava“ potpuno je razoreno tijekom jeseni 1991. godine.⁹⁴²

Vukovar – grobna kapela obitelji Eltz potpuno je uništena u jesen 1991., kao i groblje.⁹⁴³

Vukovar – kapela sv. Roka potpuno je razorena u jesen 1991. godine.⁹⁴⁴

Vukovar – kuća sestara i kapela sv. Križa potpuno su uništene u jesen 1991. godine.⁹⁴⁵

⁹³¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 187.; „Svakog dana stradaju prosječno dvije crkve“ u: *Glas Koncila*, godišnje XXX, br. 42 (906), 20. 10. 1991., 9.

⁹³² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 187.

⁹³³ ŠPANIČEK, Žarko, „Obnova ratom oštećenih spomenika u Slavoniji“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 91.; i u *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 185.

⁹³⁴ ŠPANIČEK, Žarko, „Obnova ratom oštećenih spomenika u Slavoniji“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 91-92.; i u *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 186.

⁹³⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 187.

⁹³⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 187.; „150 uništenih crkava!“ u: *Glas Koncila*, godišnje XXX, br. 40 (904), 6. 10. 1991., 9.

⁹³⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 187.

⁹³⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 186.

⁹³⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 186.

⁹⁴⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 186.

⁹⁴¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 178.

⁹⁴² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 179.

⁹⁴³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 179.

⁹⁴⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 177.

⁹⁴⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 179.

Na području današnje Đakovačko-osječke nadbiskupije teško je oštećeno ili do temelja razoreno 57 (župnih) crkava i 11 kapelica, a lakše 36 crkava i 6 kapelica, a 12 samostana teže je i lakše oštećeno i devastirano.

9.1.9. Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Požeškoj biskupiji

Badljevin – župna crkva sv. Ivana Krstitelja oštećena je u granatiranju krajem prosinca 1991. godine.⁹⁴⁶

Bijele Stijene (župa Čaglić) – kapela Imena Marijina teško je oštećena krajem 1991. godine.⁹⁴⁷

Borovac (župa Gornji Rajić) – kapela sv. Martina do temelja je uništena tijekom jeseni 1991. godine.⁹⁴⁸

Brezine (župa Gaj) – kapela sv. Andrije apostola oštećena je tijekom jeseni 1991. godine.⁹⁴⁹

Cernik – crkva sv. Petra Apostola i franjevački samostan oštećeni su krajem prosinca 1991. godine.⁹⁵⁰

Čaglić – crkva sv. Jurja mučenika do temelja je razorena u listopadu 1991. godine.⁹⁵¹

Četekovac (župa Nova Bukovica) – kapela sv. Nikole Tavelića teško je oštećena i razorena početkom rujna 1991. godine.⁹⁵²

Dobrovac (župa Lipik) – kapela Srca Isusova najprije je teško oštećena u rujnu 1991., a potom do temelja srušena.⁹⁵³

Dolina (župa Mačkovac) – kapela sv. Marka teško je oštećena 18. listopada 1991. godine.⁹⁵⁴

Donji Varoš (župa Stara Gradiška) – kapela sv. Filipa i Jakoba teško je oštećena krajem 1991. godine.⁹⁵⁵

⁹⁴⁶ Izvješće tadašnjeg župnika u Badljevinu Josipa Bunića, u: KOŽUL, Stjepan, *Terra combusta*, 1998., 222.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 370.

⁹⁴⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 370.

⁹⁴⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 355.

⁹⁴⁹ Izvješće tadašnjeg župnika u Gaju i Antunovcu Ivana Herege, u: KOŽUL, Stjepan, *Terra combusta*, 1998., 225.; ŠPANIČEK, Žarko, „Obnova ratom oštećenih spomenika u Slavoniji“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 96.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 370.

⁹⁵⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 355.

⁹⁵¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 371.

⁹⁵² KOŽUL, Stjepan, *Terra combusta*, 1998., 266. i 270.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 353.

⁹⁵³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 372.

⁹⁵⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 356.

Dragalić (Gornji Bogičevci) – crkva Glavosjek sv. Ivana Krstitelja teško je oštećena i zapaljena krajem 1991. godine.⁹⁵⁶

Dubočac - župna crkva sv. Mihaela arkandela u nekoliko je navrata oštećena tijekom 1992. godine.⁹⁵⁷

Đulovac – župna crkva Sv. Duha razorena je i devastirana u nekoliko navrata tijekom jeseni 1991., a minirana je u studenom (14. 11.) 1991. godine.⁹⁵⁸

Filipovac (župa Pakrac) – kapela Uzašašća Gospodinova teško je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.⁹⁵⁹

Gaj – župna crkva sv. Katarine Djevice Mučenice granatirana je i oštećena u nekoliko navrata krajem rujna te početkom listopada 1991. godine.⁹⁶⁰

Gorice (Gornji Bogičevci) – kapela sv. Vida teško je oštećena i razorena u jesen 1991. godine.⁹⁶¹

Gornja Obrijež (župa Donja Obrijež) – filijalna kapela je potpuno razorena tijekom jeseni 1991. godine.⁹⁶²

Gornji Bogičevci – župna crkva Sv. Duha do temelja je razorena u jesen 1991. godine.⁹⁶³

Gornji Varoš (župa Stara Gradiška) – kapela sv. Ilije oštećena je krajem 1991. godine.⁹⁶⁴

Jasenovac – župna crkva Uznesenja BDM i sv. Nikole Blaženoga teško je oštećena u nekoliko navrata tijekom jeseni 1991. godine.⁹⁶⁵

Jazavica (župa Gornji Rajić) – kapela sv. Roka miniranjem je do temelja razorena u jesen 1991. godine.⁹⁶⁶

Košutarice (župa Jasenovac) – kapela sv. Petra i Pavla teško je oštećena u nekoliko navrata tijekom 1991. i 1992. godine.⁹⁶⁷

⁹⁵⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 356.

⁹⁵⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 357.

⁹⁵⁷ KOŽUL, Stjepan, *Terra combusta*, 1998., 276.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 369.

⁹⁵⁸ Izvješće tadašnjeg župnika u Đulovcu Ivana Hruška, u: KOŽUL, Stjepan, *Terra combusta*, 1998., 226-228.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 373.; i u: HEROUT, Vjenceslav, *Pet godina poslije*, Daruvar, 1996., 106-107.

⁹⁵⁹ Izvješće tadašnjeg župnika u Pakracu, Marijana Franjčića, u: KOŽUL, Stjepan, *Terra combusta*, 1998., 220.; KOŽUL, Stjepan, „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 374.

⁹⁶⁰ Izvješće tadašnjeg župnika u Gaju i Antunovcu Ivana Herege, u: KOŽUL, Stjepan, *Terra combusta*, 1998., 224-225.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 374.

⁹⁶¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 358.

⁹⁶² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 374.

⁹⁶³ KOŽUL, Stjepan, „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 359.

⁹⁶⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 359.

⁹⁶⁵ KOŽUL, Stjepan, „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 325.

⁹⁶⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 360.

⁹⁶⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 326.

Lipička Subocka – filijalna crkva teže je oštećena krajem 1991. godine.⁹⁶⁸

Lipik – samostan Sestara sv. Križa potpuno je razoren tijekom jeseni 1991. godine.⁹⁶⁹

Lipik – župna crkva sv. Franje Asiškog i sv. Josipa Radnika gotovo potpuno je razorena tijekom jeseni 1991. godine.⁹⁷⁰

Lonja – župna crkva Svetog Duha teško je oštećena u granatiranjima 5. i 12. listopada 1991. godine.⁹⁷¹

Mačkovac – župna crkva sv. Mateja apostola i evanđeliste u više je navrata sustavno razarana i teško oštećena u ljeto i jesen 1991. godine.⁹⁷²

Martin (župa Našice) – kapela sv. Martina oštećena je 20. rujna 1991. godine.⁹⁷³

Mašić (župa Nova Gradiška) – crkva sv. Ilije Proroka teško je oštećena i razorena u jesen 1991. godine.⁹⁷⁴

Našice – crkva sv. Antuna Padovanskog i franjevački samostan teško su oštećeni 20. rujna 1991. godine (najteže je stradao zvonik koji je zapaljen te krovnište crkve i samostana).⁹⁷⁵

Nova Gradiška – crkva sv. Terezije oštećena je u studenom 1991. godine.⁹⁷⁶

Nova Gradiška – kapela Svih svetih i groblje oštećeni su i devastirani u studenom 1991. godine.⁹⁷⁷

Nova Gradiška – župna crkva Bezgrešnog začeca BDM u više je navrata tijekom 1991. i 1992. godine oštećena.⁹⁷⁸

Novi Varoš (župa Stara Gradiška) – crkva Preobraženja Isusova potpuno je razorena tijekom rujna 1991. godine.⁹⁷⁹

⁹⁶⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 374.

⁹⁶⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 375.

⁹⁷⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 375.; „150 uništenih crkava!“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 40 (904), 6. 10. 1991., 9.

⁹⁷¹ Iz zapisa Lojze Buturca u: *Terra combusta*, Ratna izvješća župnika Zagrebačke nadbiskupije 1991. – 1996., Zagreb, 1998., 114.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 327.

⁹⁷² KOŽUL, Stjepan, „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 361.; „Razorena crkva u Mačkovcu“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 40 (904), 6. 10. 1991., 12.

⁹⁷³ Izvješće tadašnjeg župnika u Našicama Željka Železnjaka u: KOŽUL, Stjepan, *Terra combusta*, 1998., 269.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 353.

⁹⁷⁴ KOŽUL, Stjepan, *Terra combusta*, 1998., 334.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 360.

⁹⁷⁵ Izvješće tadašnjeg župnika u Našicama Željka Železnjaka u: KOŽUL, Stjepan, *Terra combusta*, 1998., 267.; KOŽUL, Stjepan, „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 354.; „Između dva primirja oštećene 54 crkve“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 39 (903), 29. 9. 1991., 9.

⁹⁷⁶ KOŽUL, Stjepan, „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 362.; „Oštećene 244 katoličke crkve“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 46 (910), 17. 11. 1991., 9.

⁹⁷⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 362.

⁹⁷⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 362.

⁹⁷⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 361.

Novi Varoš (župa Stara Gradiška) – crkva sv. Stjepana Prvomučenika do temelja je razorena početkom rujna 1991. godine.⁹⁸⁰

Novska – crkva sv. Luke evanđeliste oštećena je u nekoliko navrata tijekom listopada i studenoga 1991. godine.⁹⁸¹

Novska – kapela i samostan Sestara Kćeri milosrđa oštećeni su u listopadu 1991. godine.⁹⁸²

Novska – kapela sv. Josipa na groblju oštećena je, kao i groblje, u jesen 1991. godine.⁹⁸³

Okučani – župna crkva sv. Vida miniranjem je razorena do temelja u jesen 1991. godine.⁹⁸⁴

Orahovica – grobljanska kapela oštećena je u jesen 1991. godine.⁹⁸⁵

Orubica – župna crkva sv. Ilije proroka lakše je oštećena u jesen 1991. godine.⁹⁸⁶

Pakrac – kapela sv. Ivana Nepomuka oštećena je tijekom rujna 1991. kada je granatom izravno pogoden toranj crkve.⁹⁸⁷

Pakrac – kapela sv. Josipa potpuno je razorena u svibnju 1991. godine.⁹⁸⁸

Pakrac – kapela sv. Vida teško je oštećena tijekom rujna 1991. godine.⁹⁸⁹

Pakrac – samostan Sestara sv. Križa oštećen je u nekoliko navrata tijekom 1991. i 1992. godine.⁹⁹⁰

Pakrac – župna crkva Uznesenja BDM u više je navrata razarana, a zapaljena je krajem rujna 1991., pri čemu je potpuno izgorio toranj crkve.⁹⁹¹

Poljane (župa Gornji Bogičevci) – kapela sv. Fabijana i Sebastijana teško je oštećena krajem 1991. godine.⁹⁹²

⁹⁸⁰ KOŽUL, Stjepan, „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; i KOŽUL, Stjepan, „Župni i crkveni objekti u oslobođenoj zapadnoj Slavoniji“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXXII, 1995., br. 3, 92-93.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 361.

⁹⁸¹ KOŽUL, Stjepan, „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 363.

⁹⁸² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 363.

⁹⁸³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 363.

⁹⁸⁴ KOŽUL, Stjepan, „Župni i crkveni objekti u oslobođenoj zapadnoj Slavoniji“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXXII, 1995., br. 3, 92-93.; „*Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 364.

⁹⁸⁵ KOŽUL, Stjepan, *Terra combusta*, 1998., 271.

⁹⁸⁶ Izvješće tadašnjeg župnika u Orubici Matije Šprišića, u: KOŽUL, Stjepan, *Terra combusta*, 1998., 275.

⁹⁸⁷ Izvješće tadašnjeg župnika u Pakracu, Marijana Franjčića, u: KOŽUL, Stjepan, *Terra combusta*, 1998., 220.; KOŽUL, Stjepan, „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 376.

⁹⁸⁸ „Sramota za europsku civilizaciju“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 22 (886), 2. 6. 1991., 1.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 376.

⁹⁸⁹ Izvješće tadašnjeg župnika u Pakracu Marijana Franjčića, u: KOŽUL, Stjepan, *Terra combusta*, 1998., 220.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 378.

⁹⁹⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 376.

⁹⁹¹ Izvješće tadašnjeg župnika u Pakracu Marijana Franjčića, u: KOŽUL, Stjepan, *Terra combusta*, 1998., 219-220.; ŠPANIČEK, Žarko, „Obnova ratom oštećenih spomenika u Slavoniji“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 94-95.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 377.

Rajić (župa Gornji Rajić) – župna crkva sv. Tome apostola sustavno je uništavana od jeseni 1991., nakon čega je miniranjem do temelja uništena.⁹⁹³

Savski Bok (župa Mačkovac) – kapela sv. Ane teško je oštećena (najteže je stradalo krovnište i pročelje) početkom listopada 1991. godine.⁹⁹⁴

Sirač – župna crkva sv. Marije od Pohoda oštećena je tijekom jeseni 1991. godine.⁹⁹⁵

Slavonski Kobaš – župna crkva sv. Ivana Krstitelja pogođena je nekoliko puta topničkim granatama tijekom 1992. godine.⁹⁹⁶

Stari Grabovac (župa Novska) – kapela Uzvišenja sv. Križa u nekoliko je navrata teško oštećena tijekom jeseni i zime 1991. godine.⁹⁹⁷

Šagovina Cernička (župa Cernik) – kapela sv. Luke oštećena je tijekom jeseni 1991. godine.⁹⁹⁸

Tanac (župa Jasenovac) – kapela sv. Ilije teško je oštećena krajem 1991. godine.⁹⁹⁹

Uskoci (župa stara Gradiška) – kapela sv. Roka i groblje teško su oštećeni 15. kolovoza 1991. godine.¹⁰⁰⁰

Uskoci (župa Stara Gradiška) – župna crkva sv. Mihaela arkandela u nekoliko je navrata oštećena tijekom 1991. godine.¹⁰⁰¹

Uštica (župa Jasenovac) – kapela sv. Jurja do temelja je razorena krajem 1991. godine.¹⁰⁰²

Veliki Bastaji (župa Đulovac) – kapela sv. Antuna Padovanskog oštećena je i devastirana (unutrašnjost) tijekom jeseni 1991. godine.¹⁰⁰³

Višnjica Uštička (župa Jasenovac) – kapela sv. Florijana potpuno je uništena krajem 1991. godine.¹⁰⁰⁴

⁹⁹² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 365.

⁹⁹³ KOŽUL, Stjepan, „Župni i crkveni objekti u oslobođenoj zapadnoj Slavoniji“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXXII, 1995., br. 3, 92-93.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 365.

⁹⁹⁴ KOŽUL, Stjepan, „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 366.

⁹⁹⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 378.

⁹⁹⁶ Izvješće tadašnjeg župnika u S. Kobašu Mije Đukića, u: KOŽUL, Stjepan, *Terra combusta*, 1998., 277.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 369.

⁹⁹⁷ KOŽUL, Stjepan, „Stradali crkveni objekti na području Zagrebačke nadbiskupije“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, 1991., br. 5, 155-159.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 367.

⁹⁹⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 366.

⁹⁹⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 329.

¹⁰⁰⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 368.

¹⁰⁰¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 368.

¹⁰⁰² KOŽUL, Stjepan, „Župni i crkveni objekti u oslobođenoj zapadnoj Slavoniji“ u: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXXII, 1995., br. 3, 92-93.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 330.

¹⁰⁰³ Izvješće tadašnjeg župnika u Đulovcu Ivana Hruška, u: KOŽUL, Stjepan, *Terra combusta*, 1998., 228.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 378.

¹⁰⁰⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 330.

Voćarica (župa Gornji Rajić) – kapela Svih svetih do temelja je srušena u listopadu 1991. godine.¹⁰⁰⁵

Voćin – župna crkva i svetište Pohoda BDM do temelja je razorena u noći 13. na 14. prosinca 1991. godine.¹⁰⁰⁶

Zvečevo (župa Voćin) – kapela sv. Martina razorena je 1991. godine.¹⁰⁰⁷

Na području današnje Požeške biskupije teško je oštećeno ili potpuno razoreno 15 crkava i 23 kapele, a lakša oštećenja pretrpjelo je 11 crkava i 10 kapelica. Pet samostana lakše je ili teže oštećeno.

9.1.10. Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Zadarskoj nadbiskupiji

Benkovac – župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije razorena je miniranjem do temelja krajem 1991. godine.¹⁰⁰⁸

Bokanjac – župna crkva sv. Šimuna i Tadeja teško je oštećena u jesen 1991. godine.¹⁰⁰⁹

Briševo – župna crkva Gospe od Ružarija oštećena je u nekoliko navrata u jesen 1991. godine.¹⁰¹⁰

Bruška – župna crkva sv. Nikole putnika teško je oštećena i devastirana za vrijeme srpske okupacije mjesta, jer su ju predstavnici vlasti u tzv. RSK koristili kao vojni zatvor.¹⁰¹¹ Neki izvori navode da je teško oštećena početkom 1992. godine.¹⁰¹²

Crno – župna crkva sv. Nikole Blaženoga zapaljena je i razorena u jesen 1991. godine.¹⁰¹³

Debeljak – crkva Marijina Uznesenja miniranjem je potpuno razorena u listopadu 1991. godine.¹⁰¹⁴

Debeljak – crkva sv. Martina miniranjem je potpuno razorena u listopadu 1991. godine.¹⁰¹⁵

¹⁰⁰⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 366.

¹⁰⁰⁶ Izvješće tadašnjeg župnika u Voćinu Nikole Sanjkovića, u: KOŽUL, Stjepan, *Terra combusta*, 1998., 257-259.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 398.

¹⁰⁰⁷ KOŽUL, Stjepan, *Terra combusta*, 1998., 339.

¹⁰⁰⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 282.

¹⁰⁰⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 299.

¹⁰¹⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 304.

¹⁰¹¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 282.

¹⁰¹² „Porušeno 10 crkava“ u: *Slobodna Dalmacija*, godište XLIX, br. 14831, 15. 3. 1992., 32.

¹⁰¹³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 299.

¹⁰¹⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 304.

¹⁰¹⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 304.

Donji Karin (župa Kruševo) – crkva Gospe od Anđela i franjevački samostan teško su oštećeni u nekoliko navrata u ljeto i jesen 1991., a miniranjem razoreni 1993. godine.¹⁰¹⁶

Donji Lepuri (župa Perušić) – crkva sv. Martina na groblju miniranjem je krajem 1991. do temelja srušena, a groblje oskvrnuto.¹⁰¹⁷

Dračevac Zadarski – župna crkva Uznesenja BDM razorena je i potpuno devastirana u nekoliko navrata jesen 1991. godine.¹⁰¹⁸

Ervenik – župna crkva sv. Mihovila arkandela miniranjem je razorena krajem 1991. godine.

Galovac – župna crkva sv. Mihovila arkandela teže je oštećena topničkim projektilima u listopadu 1991. godine.¹⁰¹⁹

Islam Latinski – župna crkva sv. Nikole Blaženoga teško je oštećena i zapaljena tijekom 1991. godine.¹⁰²⁰

Jasenice – župna crkva sv. Jeronima miniranjem je gotovo do temelja razorena u rujnu 1991. godine.¹⁰²¹

Kistanje – crkva Prikazanja Blažene Djevice Marije opljačkana je 1991. godine.¹⁰²²

Korlat – crkva sv. Jeronima miniranjem je do temelja razorena u rujnu 1991. godine.¹⁰²³

Korlat – župna crkva Uznesenja BDM gotovo do kraja je razorena miniranjem u rujnu 1991. godine.¹⁰²⁴

Kruševo – crkva sv. Kuzme i Damjana – oštećena je i devastirana 1991. godine.¹⁰²⁵

Kruševo – župna crkva sv. Jurja mučenika sustavno je uništavana od srpnja, a minirana je i gotovo do temelja razorena u listopadu 1991. godine.¹⁰²⁶

Kula Atlagića (Korlat) – crkva sv. Petra miniranjem je do temelja razorena u jesen 1991. godine.¹⁰²⁷

¹⁰¹⁶ DOMIJAN, Miljenko, „Obnova graditeljske baštine na području djelovanja Konzervatorskog odjela u Zadru“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 162.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 293.

¹⁰¹⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 283.

¹⁰¹⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 299.; „150 uništenih crkava!“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 40 (904), 6. 10. 1991., 9.

¹⁰¹⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 305.

¹⁰²⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 298.

¹⁰²¹ DOMIJAN, Miljenko, „Obnova graditeljske baštine na području djelovanja Konzervatorskog odjela u Zadru“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 161.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 294.; *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 42 (958), 18. 10. 1992., 11.

¹⁰²² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 283.

¹⁰²³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 284.

¹⁰²⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 284.

¹⁰²⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 295.

¹⁰²⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 294.

¹⁰²⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 285.

Lisičići (župa Perušić) – župna crkva Rođenja Blažene Djevice Marije miniranjem je razorena 1991. godine.¹⁰²⁸

Medviđa – crkva sv. Ivana devastirana je i lakše oštećena.¹⁰²⁹

Medviđa – župna crkva Prikazanja BDM miniranjem je razorena krajem 1991. godine.¹⁰³⁰

Murvica – župna crkva Bezgrešnog začeća BDM teško je oštećena tijekom nekoliko topničkih napada u jesen 1991. godine.¹⁰³¹

Nadin – župna crkva sv. Antuna Padovanskog razorena je i zapaljena u rujnu 1991. godine.¹⁰³²

Nunić – crkva sv. Antuna Padovanskog oštećena je u jesen 1991. godine.¹⁰³³

Obrovac – župna crkva sv. Josipa teško je oštećena i devastirana početkom 1993. godine.¹⁰³⁴

Perušić – crkva sv. Jurja devastirana je tijekom jeseni 1991. godine.¹⁰³⁵

Perušić – župna crkva Uznesenja BDM miniranjem je do temelja razorena 1991. godine.¹⁰³⁶

Podgradina – župna crkva Svetog Duha teško je oštećena i zapaljena u rujnu 1991. godine.¹⁰³⁷

Podgrađe (župa Perušić) – crkva sv. Duha miniranjem je razorena do temelja, no različiti izvori navode različite podatke¹⁰³⁸ o datumu miniranja crkve. Možda je najtočniji datum iz zapisa „Odeljenja bezbednosti 9. korpusa JNA“ za dan 13. ožujka 1992. u kojemu se navodi da je „u toku noći 12/13. 03. miniranjem srušena katolička crkva Sv. Duha u s. Podgrađe, SO Benkovac. Rušenje su najverovatnije izvršili ekstremisti iz redova SDS¹⁰³⁹“.¹⁰⁴⁰

Podprag (župa Jasenice) - crkva sv. Franje Asiškoga oštećena je 1991. godine.¹⁰⁴¹

¹⁰²⁸ „Porušeno 10 crkava“ u: *Slobodna Dalmacija*, godište XLIX, br. 14831, 15. 3. 1992., 32.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 285.

¹⁰²⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 286.

¹⁰³⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 286.

¹⁰³¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 304.

¹⁰³² DOMIJAN, Miljenko, „Obnova graditeljske baštine na području djelovanja Konzervatorskog odjela u Zadru“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 156.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 287.

¹⁰³³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 287.

¹⁰³⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 295.

¹⁰³⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 287.

¹⁰³⁶ „Srušena crkva u Perušiću“ u: *Slobodna Dalmacija*, godište XLIX, br. 14832, 16. 3. 1992., 32.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 287.

¹⁰³⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 296.

¹⁰³⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (str. 288.) donosi podatak da je crkva minirana 1993. godine, no na službenim stranicama Zadarske nadbiskupije piše da je datum miniranja 1991. godina, vidi:

http://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=264; a *Slobodna Dalmacija* (br. 14834 od 18. 3. 1992., 4.) ju navodi u popisu oštećenih crkava u ožujku 1992. godine, što je dakle najvjerojatnije vrijeme stradanja crkve.

¹⁰³⁹ Srpska demokratska stranka.

¹⁰⁴⁰ HMDCDR, „Paradržavne i paravojne postrojbe na okupiranom području RH“, kut. 6009.

¹⁰⁴¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 296.

Polača – nova župna crkva sv. Kuzme i Damjana teško je oštećena u jesen 1991. godine, a potom miniranjem do temelja srušena.¹⁰⁴²

Polača – stara župna crkva¹⁰⁴³ sv. Kuzme i Damjana miniranjem je razorena do temelja u rujnu 1991. godine.¹⁰⁴⁴

Popovići – crkva sv. Mihovila na groblju u jesen 1991. miniranjem je do temelja razorena, a groblje oskvrnuto i opustošeno.¹⁰⁴⁵

Popovići – župna crkva sv. Ante Padovanskog oštećena je (unutrašnjost) tijekom početkom 1992. godine.¹⁰⁴⁶

Posedarje – župna crkva sv. Marije oštećena je u nekoliko navrata tijekom 1991. godine.¹⁰⁴⁷

Pridraga – crkva sv. Martina gotovo potpuno je razorena u ožujku 1992. godine, a groblje uz crkvu devastirano.¹⁰⁴⁸

Pridraga – župna crkva Gospe od Ružarija tijekom 1991. u nekoliko je navrata oštećena, a u ožujku 1992. miniranjem do temelja razorena, kao i župna kuća uz crkvu.¹⁰⁴⁹

Pristeg – crkva sv. Frane na groblju u jesen 1991. miniranjem je do temelja razorena, a groblje teško oštećeno.¹⁰⁵⁰

Pristeg – crkva sv. Nikole pogođena je granatom 1992. godine, pri čemu je stradalo krovništvo i unutrašnjost crkve.¹⁰⁵¹

Pristeg – župna crkva Prikazanja BDM teško je oštećena u listopadu 1991. godine.¹⁰⁵²

Rodaljice – župna crkva Uznesenja BDM teško je oštećena i djelomično razorena u jesen 1991. godine.¹⁰⁵³

Rupalj – grobljanska kapela teže je oštećena pogocima granata krajem 1991. godine.¹⁰⁵⁴

¹⁰⁴² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 291.

¹⁰⁴³ Tijekom vremena postala je premalena da primi sve vjernike, a i nalazi se na mjesnom groblju koje je izvan mjesta, pa je iz tih razloga 1989. podignuta nova crkva sv. Kuzme i Damjana u središtu mjesta.

¹⁰⁴⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 291.

¹⁰⁴⁵ DOMIJAN, Miljenko, „Obnova graditeljske baštine na području djelovanja Konzervatorskog odjela u Zadru“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 160-161.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 288.

¹⁰⁴⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (1996., 288.) donosi podatak da je crkva oštećena tijekom jeseni 1991., a *Slobodna Dalmacija* (od 15. 3. 1992., br. 14831, 32.) navodi početak 1992. godine.

¹⁰⁴⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 296.

¹⁰⁴⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 297.

¹⁰⁴⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 296.

¹⁰⁵⁰ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 290.

¹⁰⁵¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 289.

¹⁰⁵² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 289.

¹⁰⁵³ DOMIJAN, Miljenko, „Obnova graditeljske baštine na području djelovanja Konzervatorskog odjela u Zadru“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 156.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 290.; i „Porušeno 10 crkava“ u: *Slobodna Dalmacija*, godišće XLIX, br. 14831, 15. 3. 1992., 32.

Slivnica – župna crkva sv. Kuzme i Damjana lakše je oštećena tijekom 1991. godine.¹⁰⁵⁵

Smilčić – župna crkva BDM od Zdravlja u siječnju 1992. miniranjem je do temelja srušena, a teren na kojem je bila zaravnan.¹⁰⁵⁶

Suhovare – crkva Gospe od Zdravlja oštećena je u više navrata topničkim granatama u jesen 1991. i početkom 1992. godine.¹⁰⁵⁷

Suhovare – crkva sv. Antuna Padovanskog lakše je oštećena 1991. godine.¹⁰⁵⁸

Sukošan – crkva sv. Martina miniranjem je razorena do temelja u prosincu 1991. godine.¹⁰⁵⁹

Škabrnja – crkva sv. Luke teško je oštećena 18. studenoga 1991., a potom i zapaljena.¹⁰⁶⁰

Škabrnja – stara župna crkva sv. Marije teže je oštećena 18. studenoga 1991. godine.¹⁰⁶¹

Škabrnja – župna crkva Uznesenja BDM teže je oštećena tijekom jeseni 1991., a miniranjem u siječnju 1992. do temelja je razorena.¹⁰⁶²

Tinj – nova župna crkva sv. Paškvala miniranjem je razorena do temelja tijekom srpske okupacije mjesta.¹⁰⁶³

Tinj – stara župna crkva sv. Ivana Krstitelja teško je oštećena u rujnu 1991. godine.¹⁰⁶⁴

Vinjerac – župna crkva sv. Antuna Padovanskog lakše je oštećena krajem 1991. godine.¹⁰⁶⁵

Zadar – crkva sv. Ivana oštećena je pogocima granata u jesen 1991. godine.¹⁰⁶⁶

Zadar – crkva sv. Krševana nekoliko je puta oštećena tijekom jeseni 1991. godine.¹⁰⁶⁷

Zadar – crkva sv. Šimuna oštećena je u granatiranjima tijekom jeseni 1991. godine.¹⁰⁶⁸

¹⁰⁵⁴ „Nema mira ni za žive ni za mrtve“ u: *Slobodna Dalmacija*, godište XLIX, br. 14792, 5. 2. 1992., 23.; *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 305.

¹⁰⁵⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 298.

¹⁰⁵⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 297.

¹⁰⁵⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 306.

¹⁰⁵⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 306.

¹⁰⁵⁹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 299.

¹⁰⁶⁰ MESIĆ, Anastazija, „Izvjешće o provedenim konzervatorskim radovima na crkvi sv. Luke u Škabrnji“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 184-185.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 307.

¹⁰⁶¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 307.

¹⁰⁶² HMDCDR, Paradržavne i paravojne postrojbe na okupiranom području RH, kut. 6045.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 306.

¹⁰⁶³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 292., no ne navodi se točan datum kad je crkva minirana.

¹⁰⁶⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 292.; „Između dva primirja oštećene 54 crkve“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, 29. 9. 1991., br. 39 (903), 9.

¹⁰⁶⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 298.

¹⁰⁶⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 303.

¹⁰⁶⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 303.; „Oštećene 284 katoličke crkve“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 48 (912), 1. 12. 1991., 8.

¹⁰⁶⁸ DOMIJAN, Miljenko, „Obnova graditeljske baštine na području djelovanja Konzervatorskog odjela u Zadru“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 152.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 303.; „Nastavlja se razaranje crkava“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 41 (905), 13. 10. 1991., 9.

Zadar – kapela sv. Roka pogođena je dvjema minobacačkim granatama u listopadu 1991. godine pri čemu su nastala manja oštećenja.¹⁰⁶⁹

Zadar – katedralna crkva sv. Stošije pogođena je raketama u zračnom napadu na grad u studenom 1991., pri čemu je teško oštećena, a oštećeno je sjemenište nadbiskupa Vicka Zmajevića koje se nalazi uz crkvu.¹⁰⁷⁰

Zadar – Ploče – župna crkva sv. Petra granatama je nekoliko puta oštećena tijekom rata.¹⁰⁷¹

Zadar – Plovanija - župna crkva sv. Josipa oštećena je pogocima granata u studenom 1991. godine.¹⁰⁷²

Zadar – samostan časnih sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog oštećen je krajem 1991. godine.¹⁰⁷³

Zadar – samostan sv. Marije oštećen je u nekoliko navrata krajem 1991. godine.¹⁰⁷⁴

Zadar – Stanovi – župna crkva Kraljice mira lakše je oštećena u jesen 1991. godine.¹⁰⁷⁵

Zemunik Donji – nova župna crkva Kraljice mira teško je oštećena u nekoliko navrata tijekom rata topničkim projektilima, a najviše je stradao zvonik kao i župna kuća uz crkvu.¹⁰⁷⁶

Zemunik Donji – stara župna crkva sv. Katarine Djevice Mučenice lakše je oštećena tijekom jeseni 1991. godine.¹⁰⁷⁷

Zemunik Gornji – crkva sv. Josipa Radnika miniranjem je razorena do temelja u siječnju 1992. godine.¹⁰⁷⁸

Na području **Zadarske nadbiskupije** teško su oštećene ili potpuno razorene 42 crkve, a lakše je oštećena 21 crkva. Dvije kapele i 3 samostana također su teže ili lakše oštećeni.

¹⁰⁶⁹ DOMIJAN, Miljenko, „Obnova graditeljske baštine na području djelovanja Konzervatorskog odjela u Zadru“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 153.

¹⁰⁷⁰ DOMIJAN, Miljenko, „Obnova graditeljske baštine na području djelovanja Konzervatorskog odjela u Zadru“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 24/1998 – 25/1999*, 1999., 151-152.; i u: *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 301-302.

¹⁰⁷¹ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 300.

¹⁰⁷² *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 303.

¹⁰⁷³ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 303.

¹⁰⁷⁴ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 303.

¹⁰⁷⁵ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 300.

¹⁰⁷⁶ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 308.

¹⁰⁷⁷ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 308.

¹⁰⁷⁸ *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996., 308.

9.2. Stradanja sakralne arhitekture drugih vjerskih zajednica u Hrvatskoj

Iako je tema ove disertacije Katolička crkva u Hrvatskoj u Domovinskom ratu, odnosno stradanja te Crkve, i iako je tijekom rata najviše bila pogođena upravo katolička sakralna arhitektura koja je pretrpjela brojna i nemjerljiva oštećenja i razaranja, treba svakako napomenuti da je na ratom zahvaćenim i potom okupiranim područjima u RH također oštećeno i mnogo sakralnih građevina ostalih vjerskih zajednica (Židovske zajednice, Srpske pravoslavne crkve, Adventističke, Baptističke, Evangeličke, Pentekostalne i Reformatorske crkve). S obzirom da bi za sustavno i cjelovito navođenje svih ratom oštećenih objekata ovih vjerskih zajednica bilo potrebno zasebno istraživanje, a da ovaj rad obrađuje djelovanje i stradanja Katoličke crkve, ovdje neću navoditi sve oštećene objekte ostalih vjerskih zajednica u Hrvatskoj, već samo naglasiti da ih je na području RH bilo, te da su neke od tih građevina stradale u vojnim djelovanjima, uglavnom od srpske strane, odnosno JNA i srpskih paravojnih formacija, no da su neki objekti, uglavnom Srpske pravoslavne crkve oštećeni od pojedinaca s hrvatske strane, jer sustavnog i planskog uništavanja vjerskih objekata, bez obzira o kojoj se vjerskoj zajednici radilo s hrvatske strane nije bilo. Najpotpunije podatke o broju stradale arhitekture posjeduju same vjerske zajednice koje su pretrpjele oštećenja u Domovinskom ratu, a od literature koja je obradila stradanja Katoličke crkve, a koja donosi i (nepotpun) pregled stradanja sakralnih objekata ostalih vjerskih zajednica u RH treba izdvojiti monografiju *Ranjena crkva u Hrvatskoj* (Zagreb, 1996.), str. 403-439. Od literature koja donosi pregled stradale sakralne arhitekture Srpske pravoslavne crkve treba izdvojiti knjigu *Duhovni genocid: pregled porušenih, oštećenih i obesvećenih crkava, manastira i drugih crkvenih objekata u ratu 1991-1993*. Slobodana Mileusnića (Beograd, 1994.), iako ona ne obrađuje čitavo razdoblje Domovinskog rata.

Također, kada se govori o stradanjima sakralne arhitekture Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj, važno je spomenuti i kakve su bile reakcije poglavara Katoličke crkve u Hrvatskoj na stradanja pojedinih takvih sakralnih objekata, a što se može iščitati iz nekoliko pisama i očitovanja predstavnika Katoličke crkve. Ona također mogu poslužiti kao primjer odnosa Katoličke crkve prema svim oblicima nasilja i agresije, tako i prema imovini Srpske pravoslavne crkve, te istovremeno svjedočiti da su reakcije na takva stradanja od strane Katoličke crkve postojala, štoviše, da su bila redovita, odnosno da takvi događaji, iako ih nije bilo mnogo, nisu prolazili bez osuđujuće reakcije vodstva Katoličke crkve. Primjerice, pismo tadašnjeg đakovačkog biskupa Ćirila Kosa osječkom pravoslavnom parohu Iliji Karajoviću nakon oštećenja pravoslavne crkve i parohijskog stana u Osijeku postavljanjem eksploziva

krajem srpnja 1993., u kojemu đakovački biskup izražava svoje osobno, ali i žaljenje Biskupskog ordinarijata zbog tog „čina koji se ničim ne može opravdati, kao ni slična zlodjela na drugim stranama, dolazila ona s bilo koje strane.“¹⁰⁷⁹

Sličnog su sadržaja, ali povodom drugog događaja – napada na eparhijski dom Srpske pravoslavne crkve u Karlovcu¹⁰⁸⁰ - i izjave kardinala Franje Kuharića, odnosno biskupa Đure Kokše, tadašnjeg predsjednika Vijeća za ekumenizam i dijalog Hrvatske biskupske konferencije. Kardinal Kuharić u svojoj je izjavi oštro osudio ovaj čin mržnje, nasilja i osvete, kako ga je definirao, jer je svaki takav čin, bez obzira koja ga je strana ili osoba počinila, „napad na Božje i ljudske zakone“, a onaj tko ga je počinio „neprijatelj je čovjeka i naroda“, stoga kardinal, odnosno Katolička crkva „odlučno i s ogorčenjem prosvjeduje protiv tog zločina koji je sa svojim posljedicama tragičan ne samo za pravoslavnu eparhiju, nego i za Hrvatsku.“¹⁰⁸¹ Biskup Kokša istaknuo je da je miniranjem pravoslavnog eparhijskog doma u samoj božićnoj noći nanesena, prije svega, velika materijalna šteta zdanju „u službi jedne Crkve, uništena zgrada kulturne vrijednosti i povrijeđena svetost božićne noći“, a takav čin Katolička crkva oštro osuđuje, „kao i svako nastojanje da se putem nasilja postigne bilo koji cilj“, te s takvim promišljanjima poziva i katoličke i pravoslavne vjernike u Republici Hrvatskoj „da otklone očitu namjeru počinitelja ovog djela da uz golemu materijalnu štetu izazove i što veće nepovjerenje među dvjema Crkvama i narodima.“¹⁰⁸²

Kao primjer osude svih zločina, tako i onih počinjenih prema vjerskim simbolima, jest i izjava za javnost koju su 27. veljače 1994. u Dubrovniku potpisali tadašnji dubrovački biskup Želimir Puljić i episkop zahumsko-hercegovački Atanasije Jeftić, a u kojoj pozivaju sve koji imaju odgovornost i mogućnost zaustaviti sukobe i, prije svega, progone vjernika s njihovih ognjišta, rušenje crkava, paljenje kuća i sve ostale zločine, da to što prije učine, kako bi se u potpunosti ostvarilo poštivanje ljudskih i građanskih prava, te osigurao siguran povratak svih prognanika i izbjeglica na njihova ognjišta¹⁰⁸³. Ovakvih i sličnih primjera koji svjedoče o nastojanjima vodećih ljudi Katoličke crkve da se jednako i snažno osude svi oblici nasilja, bez obzira na počinitelje bilo je mnogo, ovdje su navedeni samo neki od primjera, jer je o

¹⁰⁷⁹ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 333.; „Zlodjela se ničim ne mogu opravdati“ u: *Glas Koncila*, godište XXXII, br. 32 (1000), 8. 8. 1993., 7.

¹⁰⁸⁰ Tijekom ranih jutarnjih sati 25. prosinca 1993., na katolički Božić, miniran je eparhijski dom Srpske pravoslavne crkve u Karlovcu.

¹⁰⁸¹ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 344; „To je neprijateljski čin“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 1 (1021), 2. 1. 1994., 1.

¹⁰⁸² BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 344; „To je neprijateljski čin“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 1 (1021), 2. 1. 1994., 1.

¹⁰⁸³ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 361.; „Zajednička izjava dubrovačkog biskupa i zahumskog episkopa“ u: *Glas Koncila*, godište XXXIII, br. 10 (1030), 6. 3. 1994., 1.

ovakvim i sličnim nastojanjima Katoličke crkve već bilo riječi u ovom radu u kontekstu njezina djelovanja u ratnom razdoblju, no važno je izdvojiti i ovakve istupe predstavnika Crkve u Hrvatskoj, koji također potvrđuju dosljednost politike Crkve i njezinu jasnu osudu svih oblika nasilja.

9.3. Stradanja službenika Katoličke crkve u Hrvatskoj

Podaci o stradavanju, ranjavanju, mučenjima i progonima službenika Katoličke crkve u Hrvatskoj nisu prikazani po (nad)biskupijama kao što je to bio slučaj sa stradanjima crkvene arhitekture u prethodnom poglavlju, jer se kada se govori o ljudskim stradanjima koja je doživjela Katolička crkva, ovdje podrazumijevaju svi oblici stradanja njezinih službenika/službenica, u što se ne ubrajaju samo smrtna stradavanja i ranjavanja, već svi oblici psihičkog i fizičkog maltretiranja službenika Katoličke crkve na ratom zahvaćenim i okupiranim područjima RH, kao i njihovi progoni iz vlastitih domova i župa, čime su bili spriječeni u obavljanju svoje primarne dužnosti – vršenju svećeničke, redovničke, odnosno pastoralne službe. No, s druge strane, bilo bi vrlo teško, a imajući na umu i vremenski odmak od preko dvadeset godina od ratnoga razdoblja, precizno i opširno navesti svaki takav oblik stradanja, progona i sl., što uostalom nije ni potrebno, jer su neki od primjera takvih stradavanja koje navodim ovdje, uglavnom svjedočanstva i iskazi žrtava takvih oblika stradanja, sasvim dovoljni za dobivanje uvida o razmjeru i načinu stradavanja službenik/službenica Katoličke crkve.

Navedeni podaci najvećim su dijelom dobiveni iz iskaza samih svećenika i redovnika/redovnica, njihovih usmenih i pisanih svjedočanstava, od kojih je velik broj već objavljen u recentnoj literaturi, a također su njihovi iskazi i svjedočenja o proživljenim stradanjima često bili objavljivani u ondašnjem hrvatskom tisku, ponajprije katoličkom tjedniku *Glasi Koncila* koji je redovito tijekom Domovinskog rata donosio takve iskaze. Također, neki od njih bili su voljni svoja svjedočanstva ustupiti mi osobno usmeno ili pisanim oblikom.

Budući da (nad)biskupije, odnosno biskupski ordinarijati danas uglavnom ne raspolažu točnim podacima o stradavanju svojih svećenika i redovnika u razdoblju 1991.-1995., odnosno ne postoji službena evidencija s takvim podacima za sve (nad)biskupije, a i za argumentiranje teze da su progone i stradanja doživjeli brojni službenici/službenice Katoličke crkve u Hrvatskoj smatram da su dovoljna brojna svjedočanstva samih svećenika i redovnika koji su te progone ili razne oblike mučenja doživjeli, u ovom ću se poglavlju uglavnom ograničiti na nekolicinu iskaza i priča samih svećenika/redovnika/redovnica iz kojih se može steći uvid u oblike i način stradanja službenika/službenica Katoličke crkve u Hrvatskoj u vrijeme Domovinskog rata.

Kao izvor za navođenje barem djelomičnih statističkih podataka prognanih svećenika 1991. godine, poslužila su izvješća sa zasjedanja hrvatskih biskupa koji su tijekom jeseni

1991. iznosili dostupne podatke i brojke o dotad stradalim i prognanim svećenicima. Tako su na svom redovnom jesenskom zasjedanju, u Zagrebu 15. i 16. listopada 1991., naveli do tada dostupne podatke o stradanjima Crkve u Hrvatskoj, te između ostaloga istaknuli da je zbog svakodnevnih napada i ratnih zbivanja do polovice listopada već bilo raseljeno preko 170 župa na područjima Dubrovačke, Đakovačke, Križevačke, Riječko-senjske, Splitsko-makarske, Šibenske, Zadarske i Zagrebačke (nad)biskupije¹⁰⁸⁴, a zajedno s brojnim vjernicima svoje župe napustilo je i preko 130 svećenika navedenih (nad)biskupija, dok ih je velik broj ostao na okupiranim područjima i njihova je sudbina tada uglavnom bila nepoznata.¹⁰⁸⁵ Nakon tog zasjedanja katoličkih biskupa, odnosno nakon studenoga i prosinca 1991. sudbina velikog broja svećenika i redovnika ipak je bila poznata, odnosno uspostavom tzv. Sarajevskog primirja početkom siječnja 1992. i obustavom većih ratnih djelovanja u RH, gotovo svi svećenici, redovnice i redovnici Katoličke crkve s ratom zahvaćenih i potom okupiranih područja našli su se u progonstvu, a nekolicina njih završila je u srpskim logorima i zatvorima (najveći broj svećenika i redovnika u srpskim zatvorima i logorima bio je iz Vukovara), no krajem 1991. i oni su razmjenama vraćeni u Hrvatsku, odnosno u progonstvo, te su raspoređeni u neke druge župe u kojima su nastavili obavljati svoju svećeničku službu, uglavnom među svojim župljanima prognanicima.

Nažalost, nisu samo progoni i razni oblici maltretiranja katoličkih svećenika obilježili stradanje službenika Katoličke crkve u Domovinskom ratu, već je jedan katolički svećenik ubijen, a jedan je redovnik franjevac također smrtno stradao od posljedica ranjavanja.

Jedini ubijeni svećenik Katoličke crkve u Domovinskom ratu je Ivan Burik, tadašnji župnik u Tovarniku. Ubijen je 8. listopada 1991. u župnom domu u Tovarniku pucnjevima u leđa od strane pripadnika lokalnih paravojskih srpskih formacija.¹⁰⁸⁶ Iako je najprije „službena“ verzija događaja od strane srpskih vlasti bila da je župnik Burik umro od posljedica infarkta, svjedočanstva osoba srpske nacionalnosti koje su pronašle tijelo župnika Burika u njegovu župnom domu kasnije su potvrdila da je mučki ubijen pucnjevima u leđa.¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸⁴ Prema tadašnjem ustrojstvu Katoličke crkve u Hrvatskoj.

¹⁰⁸⁵ „Izjava biskupa s Jesenskog sabora“ u: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 2/1991. (16), 11-13.; BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 194.; „Crkva u Hrvata na udaru rata - Stradanja Crkve u Hrvatskoj“ u: *Glas Koncila*, br. 43 (907), 27. 10. 1991., 1. i 8-9.

¹⁰⁸⁶ „Svećenik Ivo Burik – mučenik Domovinskog rata“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 41 (957), 11. 10. 1992., 8.

¹⁰⁸⁷ Svjedočanstva su objavljena u knjizi *Vlč. Ivan Burik – svjedok vjere, mučenik Crkve, Stradanje Tovarnika i tovarničke župe 1991. godine* (zbornik sa znanstveno-stručnog skupa održanog 7. listopada 2009., u Pastoralnom centru Sv. Bono u Vukovaru), priredila Nevenka Nekić, Tovarnik 2011., 180-185.

Fra Mile Mamić bio je član Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja, a smrtno je stradao 17. srpnja 1991. u napadu na Lišane pokraj Benkovca, kada je izašao ispred župne kuće pomoći ranjeniku, pri čemu je i sam bio pogođen granatom i teško ranjen, a umro je nekoliko sati kasnije na putu do splitske bolnice.¹⁰⁸⁸

Petrinjski župnik Stjepan Levanić teško je ranjen u granatiranju Petrinje 16. rujna 1991. godine, kada je pogođen krhotinom granate u glavu.¹⁰⁸⁹ Nakon liječenja u bolnici u Zagrebu i dužeg oporavka, nije se vraćao u Petrinju koja je u to vrijeme bila pod srpskom okupacijom, ali je nastavio raditi s prognanicima iz Petrinje, a dotadašnji hrastovički župnik Vlado Košić imenovan je i župnikom Petrinje.¹⁰⁹⁰

O posljednjim danima koje su proveli u svojim župama koje se danas nalaze na području Sisačke biskupije, svjedočili su pojedini tadašnji župnici tih župa. Jedan od njih je župnik iz Gline Vlado Bogdan, koji u svom iskazu opisuje posljednje dane provedene u Glini, jer su 26. lipnja 1991. navečer tenkovi JNA opkolili župni dvor, policijsku postaju, središte Gline i sve prilaze gradu, a opsada župnog dvora trajala je do 14. srpnja 1991. godine, dokad je župnik bio zatočenik u župnom dvoru, skupa sa svojom majkom. Istoga dana pripadnici srpske paravojske provalili su u župni dvor, izvršili premetačinu i ispitivanje župnika Bogdana, inzistirajući da prizna „da je dao postaviti mitraljez na zvonik župne crkve Sv. Ivana Nepomuka u Glini“. Ovakvi i slični izmišljeni razlozi, primjerice da su crkve bile skladišta oružja i streljiva Hrvatske vojske i sl., najčešće su bili povod ovakvih prijetnji svećenicima i župnicima. Nakon toga, te večeri župnik Bogdan napustio je Glinu i otišao u Jukinac, potom Petrinju, Sisak i dalje u progonstvo.¹⁰⁹¹

Fra Mario Žagar, svećenik u župnoj crkvi sv. Antuna Padovanskog u Čuntiću, koja je već u srpnju 1991. bila teško razorena, otišao je u progonstvo i boravio u župnoj crkvi u Selima od 14. srpnja 1991. godine, nekoliko dana pred razaranje crkve i samostana.¹⁰⁹² Župnik Viduševca Juraj Jerneić također je jedan od župnika koji je već u ljeto 1991. bio prognan iz svoje župe, Viduševca.¹⁰⁹³ Župnik Milan Begić iz Hrvatske je Dubice prognan u

¹⁰⁸⁸ NIMAC, fra Stipe, „Ravnokotarski fratar Mile Mamić“, Lepuri, 2002., 84-87.; „Fra Mile je prolio krv za bližnje“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 30 (894), 28. 7. 1991., 1. i 8.

¹⁰⁸⁹ KOŠIĆ, Vlado, *Župnik na prvoj crti*, 2010., 49-50.; „Ranjen petrinjski župnik“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, 29. 9. 1991., br. 39 (903), 1.

¹⁰⁹⁰ Izvješće Vlade Košića u: *Terra combusta*, 116.

¹⁰⁹¹ Iz iskaza tadašnjeg župnika u Glini Vlade Bogdana, u: *Terra combusta*, Ratna izvješća župnika Zagrebačke nadbiskupije 1991. – 1996., Zagreb, 1998., 29-38.

¹⁰⁹² „Mir i dobro želimo svim ljudima“ u: *Sisački tjednik*, br. 8, 30. 4. 1992., 7.

¹⁰⁹³ O svom je progonstvu i zadnjim danima boravka u Viduševcu do srpske okupacije, pisao u izvješćima Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu, te bilježio u svom dnevniku, što je objavljeno u knjizi S. Kožula, *Terra combusta*, Ratna izvješća župnika Zagrebačke nadbiskupije 1991. – 1996., Zagreb, 1998., 58-85.

rujnu 1991. zajedno sa svojim župljanima.¹⁰⁹⁴ Župnik Andrija Šantek iz Gore u progonstvo je otišao 1. listopada 1991. godine.¹⁰⁹⁵

Župnik Divuše i Gvozdanskog Janko Bunić u svom je zapisu svjedočio o zadnjim danima provedenim u Gvozdanskom i Divuši:

„U nedjelju 23. lipnja [1991.] otišao sam još služiti redovnu nedjeljnu svetu misu u Gvozdansko. Na povratku sam kao obično odnio svetu pričest jednoj teškoj bolesnici u Dvoru. Već sutradan navečer nije se moglo ući u Dvor. (...)

Kod župne crkve i kuće [u Divuši] ratni položaj. Tako sam sljedeća tri tjedna proveo s gardistima i domaćim čuvarima. Ratno stanje značilo je prekid pošte, trgovine, promet, poslije i struje, onečišćenje vode izmetima i blatom (bazeni su nam na pravoslavnim brdima), zamračenja, pucnjave, zastrašujuće kolone tenkova, niski letovi borbenih aviona, a najgore su bile granate od 82 mm. Dana 15. srpnja 13 ih je gađalo crkvu, neke sam čuo kako su okrnule limeni krov, ali su bila polupana samo dva stakla. (...) Zadnjih dana ulazio sam u župni dvor kroz prozor, jer su po čelu crkve i župnog stana neprestano pucali rasprskavajućim mecima. (...) u noći između 16. i 17. srpnja oko 2 sata borci su osjetili da se neprijatelj povlači i bila je providonosna odluka zapovjednika Skendera, koji je poslije poginuo u Sunji, da se rano ujutro borci tajno povuku iz Kozibroda. Oko pola 12 sati mi smo kod crkve doznali da uskoro dolazi i kamion po preostale borce. Odmah sam shvatio da i ja moram na put, jer nisam mogao ostati na osami pokraj crkve. (...)”¹⁰⁹⁶

Fra Bernardina Vučića, člana Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja Split, rat je zatekao u Miljevcima kod Drniša, gdje je bio župnik. Uhićen je 24. studenoga 1991. i odveden u kninski zatvor, gdje je proveo mjesec dana. O danu kada je uhićen svjedoči:

„To se dogodilo u nedjelju 24. studenoga oko 9,15 sati. Upravo sam se spremao poći u crkvu reći misu, jer sam se prethodno bio dogovorio s dvjema staricama iz susjedstva da ćemo biti zajednički na misi, kad začuh glas: 'Župniče, dođi dolje!' Izveli su me i krenusmo prema nedovršenoj zgradi predviđene poštice, osamdesetak metara udaljenoj od župne kuće. Na putu smo prošli pokraj vojnog kamiona iz kojeg su iskočili vojnici, uglavnom stariji, dakle rezervisti, i onda me je jedan udario kundakom u usta. Neki su ga vojnici zaustavili rukom. Malo sam uzmaknuo glavom. Usna mi je bila dobro rasječena. Njihov je zapovjednik rekao: 'Stavite ga pred zid i strijeljajte ga!' Stao sam pred zid. Ruke sam morao dignuti u zrak. Tada su me uveli pod volat te nedovršene zgradice. Tu sam ostao dršćući od zime do tri sata poslije podne. (...)

¹⁰⁹⁴ O svom je progonstvu i zadnjim danima boravka u Hrvatskoj Dubici do srpske okupacije, pisao u izvješćima Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu, što je objavljeno u knjizi S. Kožula, *Terra combusta*, Ratna izvješća župnika Zagrebačke nadbiskupije 1991. – 1996., Zagreb, 1998., 94-96.

¹⁰⁹⁵ Izvješće o odlasku u progonstvo i zadnjim danima boravka u Gori objavljeno je u knjizi S. Kožula, *Terra combusta*, Ratna izvješća župnika Zagrebačke nadbiskupije 1991. – 1996., Zagreb, 1998., 124-129.

¹⁰⁹⁶ „Mjesec dana rata u župi Divuša“ u: *Zrin, časopis za povijesna, kulturna i gospodarska pitanja Hrvatskog Pounja*, god. 1, prosinac 1992., br. 2, 19.

Pred mrak su nas doveli u Trbounje. Mene i još dvojicu župljana. Stavili su nas u jednu sobicu. Vezali su nam ruke na leđa i posjeli na stolice bez naslona. Navečer od 9 sati do 4 sata ujutro trajala su maltretiranja i razna pitanja. (...)

Izjutra oko 9 sati povelili su nas u Knin. U Kninu smo bili u vojnom zatvoru. To je pravi koncentracijski logor. (...) Higijena je bila ispod ništice. Malu nuždu vršili smo odmah pred vratima dvorane ili kad se zatvore vrata u limenke u kojima su bili krastavci. (...)¹⁰⁹⁷

Kada se govori o stradanjima redovnika članova Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja iz Splita, može se spomenuti i dopis Komisije za pravdu, mir i zaštitu okoliša spomenute Provincije, koju je njezin tadašnji pročelnik dr. fra Bruno Pezo u ime svih članova Komisije potpisao 18. ožujka 1992. i poslao na adrese nekoliko crkvenih i međunarodnih institucija, između ostaloga, Državnom tajništvu Svete Stolice, Uredu „Pravda i mir“ Generalne kurije franjevačkog reda u Rimu, biskupskim konferencijama Njemačke, Kanade i SAD-a te Vijeću Europske zajednice u Bruxellesu. U Dopisu Komisija za pravdu, mir i zaštitu okoliša Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja iz Splita upozorava na ratna razaranja u biskupijama u kojima su djelovali njezini članovi (Split, Šibenik, Zadar i Rijeka), a koje su izravno bile pogođene ratom, te traži pomoć navedenih institucija kako bi se ratna razaranja zaustavila. Tako se, između ostaloga, navodi popis oštećenih ili potpuno razorenih crkvenih objekata, te brojka od 29 prognanih svećenika, od kojih su dvojica bila zatočenici srpskih zatvora, a jedan redovnik, fra Mile Mamić je poginuo.¹⁰⁹⁸

Fra Mate Gverić bio je župnik Kijeva u vrijeme njegova razaranja, te je sa svojim župljanima krajem kolovoza 1991. napustio Kijevo. O posljednjim danima pred odlazak iz svoje župe ispričao je:

„...No, u ponedjeljak 26. kolovoza oko 5,15 sati započelo je nemilosrdno bombardiranje koje je trajalo gotovo cijeli dan. Do 10 sati navečer čuli smo bombardiranje, kada smo se povlačili preko planine Kozjaka prema Svilaji i Maovicama. Onaj tko to nije vidio, ne može zamisliti nešto takvo. (...)

Pred večer, kad smo se odmicali od svog sela, vidjevši ga sva u plamenu, kao Rim koji je zapalio Neron, tenk je dolazio prema crkvi i ispalio 4 posljednje granate u crkvu. Sigurno je više od 100

¹⁰⁹⁷ „Stavite ga pred zid i strijeljajte ga!“, u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 5 (921), 2. 2. 1992., 8.

¹⁰⁹⁸ BLAŽEVIĆ, *Katolička crkva...*, 247-249; „200.000 osoba bez pitke vode?, Upozorenje franjevaca Provincije Presvetog Otkupitelja“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, 29. 3. 1992., br. 13 (929), 3.

granata i mina udarilo u crkvu. Ali crkva sv. Mihovila nije pala, premda joj popravka više nema. (...)¹⁰⁹⁹

Josip Bogović 1991. godine bio je župnik u Drežnik Gradu (današnja Gospićko-senjska biskupija) te upravljao župama Vaganac i Korenica, dok početkom listopada nije uhićen i odveden u zatvor u Korenici. O svojim je zatvoreničkim danima, između ostaloga, ispričao:

„... Izveli su nas zatim pred policijsku stanicu gdje se skupilo oko četrdesetak domaćih mještana. Od prostorije u kojoj smo bili zatvoreni do izlaza iz policijske stanice poredali su se milicajci koji su nas tukli dok smo izlazili. Kad sam izišao, zapovjedbno mi je: 'Pope, svuci se do gola!' Kad sam se skinuo, vodenim mlazom polijevali su me po licu i ustima da sam se gušio. A drugi su me tukli nogama i rukama. Tada mi je slomljeno jedno rebro. Dok su me tako mučili, tražili su od mene da molim, rugali su mi se, a zatim me opet kroz red batina vratili u ćeliju. (...)¹¹⁰⁰

Nakon koreničkog zatvora, župnik Bogović odveden je na vojni aerodrom Željjava, gdje je proveo desetak dana, nakon čega je odveden u zatočeništvo u Brčko, odakle je oslobođen krajem siječnja 1992. godine.

Mate Pavlić 1991. godine bio je župnik u Gospiću, gdje je ostao i u vrijeme najveće agresije i ratnih djelovanja na taj grad i njegovu okolicu, štoviše boravio je danju u župnoj kući i crkvi Navještenja BDM u samom središtu grada, a noću je odlazio u Karlobag ili Trnovac, gdje se zatekao i 19. studenoga 1991. i bio ranjen u desnu potkoljenicu prilikom raketiranja grada.¹¹⁰¹

Najveći broj svećenika i redovnika koji su bili zatočnici u srpskim zatvorima i logorima je iz Vukovara i okolice. Među njima je župnik iz Borova Ante Perković, koji je opisao zadnje dane boravka u Borovu i odlazak najprije u Vukovar, pa u zatvor u Sremsku Mitrovicu gdje je boravio do 10. prosinca 1991., kada je zajedno s dr. Vesnom Bosanaca i dr. Jurajem Njavrom, te drugima došao na razmjenu u Zagreb:

„Nedjelja 15. rujna crkva je pogođena s više granata (župna crkva Gospe Fatimske u Borovu, nap. aut.) kao i samostan. Kako je naše sklonište samo suteran, postalo nam je previše opasno za sam život, jer su samostan i crkvu gađali iz topova, haubica, tenkova tako da su razarali nosive zidove. U ponedjeljak ujutro bježimo u Vukovar u naš matični samostan koji ima dubok i siguran podrum. Odatle smo povremeno odlazili u Borovo da vidimo crkvu i da uzmemo neke stvari. Uvijek je to bilo

¹⁰⁹⁹ *Kijevski ratni ljetopis*, ur. Tomislav Brekalo, Kijevo, 2008., 174-177., i „Kijevljani će se vratiti“ u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 36 (900), 8. 9. 1991., 6.

¹¹⁰⁰ „Pope, oživi mi ženu i djecu ili ću te ubiti“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 6 (922), 9. 2. 1992., 8.

¹¹⁰¹ Iz svjedočenja župnika Mate Pavlića u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 15 (930), 12. 4. 1992., 9.

vrlo opasno jer se uvijek pucalo. (...) Svaki put kada bi dolazio vidio sam nova oštećenja odnosno razaranja. Zadnji puta sam vidio crkvu 30. IX. Tada je bila sva izbušena, sva vrata razbijena, sve u samostanu porušeno, moje dvije sobe izgorjele kao i dio krova na crkvi. Od ljudi koji su je zadnji vidjeli čuo sam da je potpuno srušena. (...)

Od našeg dolaska u vukovarski samostan gotovo je svaki dan pala koja granata u blizinu ili na krov crkve i samostana. (...) Zadnje smo mise imali na Sve svete (1. studenoga 1991., nap. aut.). (...)

U podrumu našeg samostana bili su: p. Branimir Kosec, gvardijan, p. Martin Ostrognaj, p. Slavko Antunović, p. Ante Perković, župnik Borova, p. Ivan Mikić, preč. Štefanjuk, grkokatolički svećenik iz Vukovara, zatim časne sestre: s. Zlata, s. Vincencija, s. Eliza, s. Marija Ana, s. Javorka, te roditelji našeg patra Zvonka Lutrovića. (...)

Upozoreni smo da će uskoro upasti vojska ili četnici. Savjetovali su nas da idemo u koje veće sklonište gdje ima više ljudi. Odlučili smo ostati. Spremili smo se pokajanjem, odrješenjem i pomazanjem za najgore i mirno pričekali njihov dolazak. 18. studenoga oko 14 sati kroz crkvu je ušla vojska te pregledala crkvu, samostan i podrum. Tražili su „ustaše“. (...)

Sutradan oko 11 sati došla su dvojica vojnika i rekli da moramo ići jer da kamion već čeka na našoj kapiji. (...) Odvezli su nas na Sajmište u skladište „Veleprometa“. Ondje je već bilo mnoštvo ljudi, žena i djece. (...) Najprije su razdvojili muškarce od žena i djece. Zatim su nas odveli iza jednog magacina i ondje razdvojili Srbe od ostalih. (...) Malo zatim ušli smo u autobus u kojem su nas nadzirali naoružani rezervisti. Odvezli su nas ravno u Sremsku Mitrovicu. (...) ¹¹⁰²

U srbijanskim logorima i zatvorima bio je i vukovarski franjevac Branimir Stjepan Kosec, koji je 20. studenoga najprije doveden u zatvor u Sremsku Mitrovicu, iz koje je potom prebačen u Niš, a iskustva iz tamošnje kaznionice svjedoče kojim su psihičkim i fizičkim torturama bili podvrgavani zatvorenici, odnosno ratni zarobljenici, među kojima su bili i svećenici i redovnici, bez obzira što oni nisu sudjelovali ni u kakvim vojnim djelovanjima. Fra Kosec u svom je iskazu o zatvoreničkim danima između ostaloga ispričao:

„Opet su počela ispitivanja, nova, niška. Trajala bi satima. Ispitivali su me sve od početka pa nadalje. Sve sam to morao govoriti više puta. (...) Inače je ispitivače zanimalo: tko je zalazio u samostan, koliko je ondje bilo vojske, koliko oružja, koliko snajperista u tornju i sl. Ta pitanja, koja su pretpostavljala da je samostan bio jedno od uporišta vukovarske obrane, ispitivač je često ponavljao i očito je da ga moji odgovori nisu zadovoljavali, pa dugo nije vjerovao mojim negativnim odgovorima. (...)

Mjere ponižavanja bile su različite. (...) Tako, kad smo jednom došli na ručak, stražar je viknuo: 'Tri prsta u zrak! Sada ih skupi i krsti se sa tri prsta i moli Očenaš!' (...)“ ¹¹⁰³

¹¹⁰² Izvješće župnika iz Borova Ante Perkovića, Biskupski ordinarijat, Đakovo, 13. 1. 1992.

¹¹⁰³ KOSEC, fra Branimir Stjepan, „Kazamati u Nišu“, u: *Vukovarski franjevci u Domovinskom ratu, ratne i užničke zabilježbe*, Zagreb, 1997., 92-100.; „Tjerali su nas pjevati četničke pjesme“, razgovor s franjevcima koji su prošli vukovarski pakao i tamnice srbovojske u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 51 (915), 25. 12. 1991., 9.

Fra Kosec je nakon Niša odveden u Beograd, odakle je 10. prosinca upućen u Zagreb na razmjenu.

Fra Ivan Mikić također je iz Vukovara odveden u zatvor u Sremsku Mitrovicu, gdje je svakodnevno bio ispitivan i odvođen na „saslušanja“, nakon čega je sproveden u Beograd, o čemu svjedoči:

„... Naredili su nam da izađemo iz našeg kombija i uđemo u taj autobus. On je krenuo i vozio prema Beogradu. U gradu smo stali ispred neke ogromne zgrade. Okružili su nas vojni policajci i počeli provocirati. Osobito su izazivali dra Njavru (dr. Juraj Njavro, nap. aut.) pitajući ga koliko je Srba ubio u bolnici. Stakla autobusa bila su zamagljena i nisam mogao pročitati ćirilične natpise oko nas. Nakon pola sata smo napustili autobus i tada sam na zgradi mogao pročitati natpis latinicom: Vrhovni vojni sud. Nešto me je presjeklo, a zatim je slijedila zapovijed: 'Trčecim korakom!' (...) ¹¹⁰⁴

Vukovarski franjevac Slavko Antunović svoja je iskustva iz mitrovičkog zatvora opisao, između ostaloga, riječima:

„U sobi nije bilo kreveta, na parketu su bili samo madraci. Na njima smo ležali noću, a po danu smo ih stavljali na kup da bi se mogli kretati po sobi. Naš broj u sobi se mijenjao,; najmanje nas je bilo 62, a najviše 147. Drugi mjesec dana nas je stalno bilo 147, jer su prestali dovoditi i odvoditi zatočenike. (...) Neke su pak odvodili u samicu i ondje držali nekoliko dana. Tako su kažnjavali one od kojih su se nadali doznati nešto više. Osim te teške kazne često su kažnjavali batinanjem. S tobožnjih ispitivanja su se vraćali isprebijani mladići, s vidljivim znakovima od udaraca po licu i usporenog kretanja. Neke su toliko isprebijali da nisu mogli sami ustati i stati na noge; stavljali smo im hladne obloge na pretučene dijelove tijela. (...) ¹¹⁰⁵

Fra Slavko Antunović ostao je u zatvoru u Sremskoj Mitrovici 59 dana, do 16. siječnja 1992., najduže od svih vukovarskih franjevaca koji su ipak bili razmijenjeni u prosincu 1991. godine.

Župnik iz Dalja Josip Pavić u svom je iskazu nakon srpske okupacije Baranje i prisilnog odlaska iz Dalja izjavio:

„Dne 1. kolovoza, oko 4 sata ujutro, probudila nas je detonacija granata iz pravca Bogojevskog mosta, Borova sela i Bijelog Brda. Sakrili smo se u podrume i tu ostali do podneva. Oko podne nastala je grobna tišina, povremeno presijecana kojim pucnjem. Čim je počela pucnjava, jedan dio vojske s teškim naoružanjem, tenkovi, oklopni transporteri i ostala vojna vozila, krenuo je u

¹¹⁰⁴ MIKIĆ, fra Ivan, „Mitrovački zatvorenik broj YU B006082X“, u: *Vukovarski franjevci u Domovinskom ratu, ratne i uzničke zabilježbe*, Zagreb, 1997., 115-127.; „Tjerali su nas pjevati četničke pjesme“, razgovor s franjevcima koji su prošli vukovarski pakao i tamnice srbovojske u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 51 (915), 25. 12. 1991., 9.

¹¹⁰⁵ ANTUNOVIĆ, fra Slavko, „Božićna polnočka u mitrovačkoj kaznionici“, u: *Vukovarski franjevci u Domovinskom ratu, ratne i uzničke zabilježbe*, Zagreb, 1997., 128-140.

pravcu Erduta, i prema svjedočanstvu izbjeglica, rušila pred sobom kuće. O sudbini crkve ne znaju ništa. Drugi dio vojske krenuo je u pravcu Dalja pucajući tenkovskim granatama i ušao u mjesto. (...) Nakon toga je domaće srpsko stanovništvo „čistilo“ kuće, zgrade i podrume katolika (Hrvata i Mađara). Kroz cijelo to vrijeme bio sam sâm u župnom stanu, što u kući, što u podrumu. Pokušao sam izaći iz kuće prema crkvi, međutim sam sasut mecima, pa sam se morao vratiti u podrum.

Kako je pucnjava bivala sve bliža „šokačkom kraju“ većinom nastanjenom Hrvatima i Mađarima, katolicima, izašao sam iz podruma i s dvojicom mladića koji su već trčali, rekli mi da je zadnji čas da se sklonimo. Krenuli smo u ulicu gdje ima novih kuća s prostranim podrumima u kojima su već bili od ranog jutra mnogi skriveni. Kad smo čuli da će i po nas biti poslan šlep u Aljmaš i da su poslani autobusi iz Osijeka preko Bijelog Brda uz pratnju vojske, oko 20.00 sati velika grupa ljudi, žena i djece, krenula je u tom pravcu prema izlazu iz sela. (...) Bilo nas je 400 odraslih osoba osim djece, u dobi od 80 godina do 3 mjeseca. (...)¹¹⁰⁶

Jedna od redovnica iz samostana karmelićanki u Šaregradu u svom je izvješću o zadnjim danima provedenim u samostanu i odlasku u progonstvo u listopadu 1991. zapisala:

„Dne 5. listopada navečer oko 17.30 rečeno nam je, kao i svim prisutnima, da odmah napustimo samostan i svi se zajedno povučemo u pratnji branitelja sela preko polja i šume do kamiona koji su nas čekali u jednom zaštićenom predjelu šume da nas prebace u Ilok. U roku od 20 do 30 minuta morale smo se spremiti i pošli smo s narodom našega sela prema Iloku. Cestom nismo mogli ići jer je prostor koji je vidljiv s druge strane Dunava bio posve nesiguran zbog pucnjave snajperista koji su svako vozilo ili bilo što što se miče gađali.

U Iloku smo bile primljene s velikom ljubavlju i prijateljskim dočekom naših poštovanih otaca franjevac kod kojih smo provele cijelo vrijeme do našeg zajedničkog polaska iz Iloka dne 17. listopada. (...)¹¹⁰⁷

No 17. listopada 1991. iz Iloka i Šaregrada skupa s preostalim nesrpskim stanovništvom prognani su i franjevci koji su se ondje nalazili, a neki od njih u svojim su iskazima opisali posljednje dane boravka u svojim samostanima i odlazak u progonstvo. O. Ferdo Posavec iz Iloka tako je posljednje dane u samostanu u Iloku opisao riječima:

„Teško je sve to opisati i vjerodostojno prenijeti drugome. Patnje Iločana započele su zapravo vojnom blokadom mjesta u kojemu je već bilo tisuće prognanih iz okolice: Šaregrada, Bapske, Tovarnika, Mohova, Sotina, Opatovca i dr. Naš je samostan bio također prepun nevoljnika od 3 do 86 godina, a gvardijan o. Flavijan Šolc sve je učinio da im olakša patnje. Nije bilo lijekova, tjedan prekinuli su nam dovod struje i vode. (...) Gotovo nitko nije znao što se događa oko nas jer je i informativna blokada bila potpuna – mogli smo jedino slušati i gledati beogradski radio i televiziju. (...)¹¹⁰⁸

¹¹⁰⁶ Izvješće župnika iz Dalja Josipa Pavića od 5. kolovoza 1991., Biskupski ordinarijat Đakovo.

¹¹⁰⁷ Izvješće sestre karmelićanke iz samostana u Šaregradu, prosinac 1991., Biskupski ordinarijat, Đakovo.

¹¹⁰⁸ „Hrvatski Srbi stavljaju Hrvate na crnu listu“, svjedočanstvo prognanih franjevaca iz Šaregrada i Iloka u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 44 (908), 3. 11. 1991., 6.

O. Milivoj Marušić iz samostana u Šaregradu opisao je odlazak iz Šaregrada u progonstvo:

„Pregledavali su nas sedam i pol sati, od 8,30 do 16,30. To je bilo ponižavajuće. Izivljavali su se nad nama kao da smo najveći zločinci na svijetu. Ako bi pronašli devize, oduzimali su ih bez riječi. Na svakih 50 do 100 metara oružje je bilo upereno na nas, a išli smo od mosta preko Sota, Šida, Berkasova, Adaševaca do autoceste i Lipovca. Bilo nam je teško, ali kad smo ponovno došli na hrvatsko tlo, vjerujem da je svima odlanulo.“¹¹⁰⁹

Stjepan Pasarić bio je 1991. župnik u Belom Manastiru, gdje je dočekaio početak velikosrpske agresije na RH, a u svojoj je župi ostao unatoč srpskoj okupaciji, gotovo do kraja prosinca 1991., kada odlazi u Zagreb, neposredno nakon što je 18. prosinca podmetnuta eksplozivna naprava pred vrata župne crkve. O svojim je posljednjim danima u Belom Manastiru, između ostaloga, izjavio:

„Prvi pretres kuće i crkve bio je 25. kolovoza 1991. godine, odmah poslije velikog egzodusa naših ljudi. (...) U 11 i 15 začula se jaka pucnjava u blizini naše crkve i kuće. U tom trenutku napustili smo blagovaonicu i sklonili se na sigurnije mjesto u kući. Pucnjava je prestala. Nakon toga čula se neka vika. (...) Najedanput pred mojim očima pojavila se velika skupina naoružanih ljudi. Nisu se predstavili tko su. Na zapovijed, svi troje (bogoslav Aleksandar Kučera i još jedna gospođa) morali smo stati licem okrenutim prema zidu. Pretražili u nas da li imamo oružje. Zatim su kazali da moraju izvršiti pretres kuće i crkve. I još su tvrdili da netko puca s crkvenog tornja. Uvjeravao sam ih da to nitko ne čini i da nemamo oružja. Pretražili su župni stan od podruma do tavana, zatim crkvu i zvonik, ali nisu ništa našli što su tražili. Poslije podne istog dana došli su opet. Međutim, to je bila druga skupina. Neki su bili u uniformama, a neki nisu. Opet su izvršili pretres. (...)“¹¹¹⁰

O posljednjim danima pred srpsku okupaciju Škabrnje svjedočio je Tomislav Sikirić, tadašnji župnik u Škabrnji, a o zbivanjima 18. studenoga 1991., posljednjeg dana provedenog u Škabrnji prije okupacije izjavio je:

„18. studenog 1991., bio je ponedjeljak, rano ujutro, činio se kao i svaki normalan radni dan. Radnici su već u 6 sati napuštali svoje selo i odlazili u Zadar na svoja radna mjesta. Već u petnaest do sedam začule su se prve granate i pucnji koji su me probudili. Bio je prekrasan sunčan dan. Svi smo bili svjesni da je počelo ono najgore. Sklanjali smo se kako je tko mogao i stigao. Ja sam se zajedno s obitelji pok. Nikole Bilavera sklonio u podrum kuće pok. Jele Brkić. Napad je trajao cijeli dan. Naši hrabri borci davali su žestok otpor tako da Srbi nisu baš s lakoćom prodirali u dubinu sela. Negdje oko 14,30 sati četnici su ušli i u naše kuće, ali s druge strane, što nas je i spasilo da nas nisu pobili. Ostali

¹¹⁰⁹ „Hrvatski Srbi stavljaju Hrvate na crnu listu“, svjedočanstvo prognanih franjevac iz Šaregrada i Iloka u: *Glas Koncila*, godište XXX, br. 44 (908), 3. 11. 1991., 6.

¹¹¹⁰ „Od zatočenika do prognanika iz Baranje“ u: *Glas Koncila*, godište XXXI, br. 2 (918), 12. 1. 1992., 6.

smo u podrumu ja i sa mnom četrdesetak civila, što djece, što odraslih. Jedna je omanja grupa u ponedjeljak na noć otišla iz našeg podruma i jedva su izvukli živu glavu. Mi smo se povukli iz sela sutradan, u utorak na noć, izvlačeći se prema Prkosu.“¹¹¹¹

Tomislav Sikirić nakon progonstva nastavio je duhovno skrbiti za prognane župljane svoje i drugih župa Zadarske nadbiskupije koje su djelovale u progonstvu.

Iako ovdje nisu navedeni svi primjeri, odnosno imena svih na bilo koji način stradalih službenika Katoličke crkve u Hrvatskoj, a za što u okviru analize i prikaza paradigme tih stradanja nema ni potrebe, ipak je naveden dovoljan broj svećenika i redovnika čiji su primjeri stradavanja pokazatelj kakva su najčešće ta stradanja bila. Navedeni primjeri svjedoče koje su se posljedice agresije na Republiku Hrvatsku i kako odražavale na predstavnike Crkve u Hrvatskoj, te da su te posljedice u velikom broju slučajeva bile istovjetne onima koje je trpjelo i civilno stanovništvo na područjima zahvaćenima ratom u Hrvatskoj, koje je bilo izloženo raznim oblicima fizičkog ili psihičkog maltretiranja, odnosno progonima iz vlastitih domova, uz iznimku fizičkog i psihičkog maltretiranja pojedinih svećenika/župnika, najčešće onih koji su ostajali na već napadnutim ili okupiranim područjima do zadnjeg trenutka koji su im predstavnici srpske paradržave na teritoriju RH, odnosno vojske dopuštali. Razni oblici pritisaka, prijetnji ili maltretiranja kojima su bili podvrgnuti ipak ne upućuju na zaključak da su svi takvi primjeri stradavanja službenika Katoličke crkve bili sustavni i unaprijed smišljeni od srpske strane, no pojedini slučajevi, od kojih su neki opisani i na prethodnim stranicama, ipak svjedoče da su u određenom broju slučajeva svećenici i redovnici Katoličke crkve bili podvrgavani dodatnim ispitivanjima i maltretiranjima, fizičkim i psihičkim, upravo zbog svoje vjerske i pastoralne službe koju su kao predstavnici Katoličke crkve vršili. Također, svi takvi oblici mučenja i progona katoličkih svećenika i redovnika u konačnici se nisu razlikovali od mučenja i progona kojima je bilo izloženo civilno stanovništvo zatečeno na napadnutim i okupiranim područjima RH, te na taj način i njihova stradanja upotpunjuju sliku svih oblika teških ljudskih stradanja u Domovinskom ratu.

¹¹¹¹ MILKOVIĆ, Ante, „Naša Škabrnja 18. studenog 1991. – 18. studenog 2001.“, Škabrnja, 2001., 253-254.

10. ZAKLJUČAK

Katolička crkva u Hrvatskoj političkim je promjenama koje su od proljeća 1990. godine nastupile u pojedinim republikama dotadašnje jugoslavenske federacije doživjela temeljite promjene u svom odnosu prema državnoj i političkoj vlasti, i obrnuto, što se prije svega odnosilo na slobodu njezina javnog djelovanja. Tim promjenama i potvrdom slobode govora i djelovanja bio je obilježen njezin odnos prema novostvorenoj hrvatskoj državi i političkim procesima koji su obilježili nastanak te države. Višestranačje i politički pluralizam u Hrvatskoj zamijenili su dotadašnje jednostranačje i komunistički politički sustav, što je nakon prvih slobodnih i višestranačkih izbora rezultiralo novim, na demokratskim načelima utemeljenim, Ustavom, a potom i političkom neovisnošću i međunarodno priznatom suverennošću hrvatske države, a što je uvelike utjecalo i na odnos novostvorene državne zajednice prema Crkvi. Katolička crkva (kao i druge vjerske zajednice) u državi zasnovanoj na demokratskim načelima dobila je tako svoju potpunu slobodu i neovisnost od države, zajamčenu Ustavom, nakon što je nekoliko desetljeća unutar jugoslavenske federacije taj odnos bio potpuno drugačiji, odnosno Katolička crkva (i religija općenito koju komunizam, koji zagovara ateizam, negira) marginalizirana, kontrolirana i najčešće onemogućavana javno djelovati, iako nije bila javno zabranjena.

Sloboda javnog djelovanja Katoličke crkve u Hrvatskoj omogućila je Crkvi, odnosno njezinim službenicima, prije svega (nad)biskupima i njihovom zajedničkom predstavničkom tijelu – Hrvatskoj biskupskoj konferenciji (HBK), da javno iznose svoje stavove o svim važnijim društvenim i političkim promjenama koje su se početkom 1990-ih događale u Hrvatskoj, a potom i o ratnim zbivanjima koja su uslijed velikosrpske agresije zahvatila velik dio teritorija hrvatske države. Katolička crkva blagonaklono je gledala i pozdravljala političke procese koji su se početkom 1990-ih odvijali u Hrvatskoj, iako se u skladu sa svojim poslanjem i načelima potvrđenim na Drugom vatikanskom saboru jasno ograđivala od politike i sudjelovanja u bilo kakvom političkom odlučivanju ili formiranju političkih programa. No, nedvojbeno je i glasno podržavala sve demokratske promjene, prve višestranačke izbore i novi, demokratski sustav vlasti u kojemu se i sama mogla ostvarivati slobodna i neovisna od državne zajednice, podržavala je novi hrvatski Ustav, kao i održavanje referenduma na kojemu se većina građana RH izjasnila za samostalnost i suverenost, ističući prije svega važnost demokratskog i mirnog načina u ostvarivanju političkih ciljeva, te odluku o neovisnosti hrvatske države koja je potom uslijedila, a kojom je RH 8. listopada 1991. prekinula sve državnopravne veze sa SFRJ.

Katolička crkva također je zbog svoga snažnog angažiranja koje se očitovalo u brojnim apelima i dopisima od strane hrvatskih biskupa i redovničkih poglavara na razne adrese europskih i svjetskih državnika, kao i cjelokupne međunarodne javnosti, imala značajnu ulogu u procesu međunarodnoga priznanja hrvatske suverenosti (u siječnju 1992. godine), jer je ustrajno pozivala na poštivanje temeljnih ljudskih prava i sloboda, odnosno pravo naroda na samoodređenje, da mirnim i demokratskim putem odlučuje o svojoj državnosti. Svojim glasom u vidu brojnih pisama i apela hrvatskih biskupa na čelu s nadbiskupom Franjom Kuharićem u kojima su pozivali na mir i na priznavanje hrvatske državnosti od strane međunarodne zajednice, uvelike je utjecala na senzibiliziranje svjetske javnosti, a iako nije imala presudnu ulogu u samom činu međunarodnoga priznanja, svakako je pozitivno utjecala na ubrzavanje tog procesa, uz otvorenu podršku i naklonost Svete Stolice i pape Ivana Pavla II.

Sveta Stolica svojim je diplomatskim zauzimanjem i angažiranjem u međunarodnoj politici na putu traženja međunarodnog priznanja za Republiku Hrvatsku (i Sloveniju), a papa Ivan Pavao II. svojim od svijeta priznatim moralnim autoritetom zasigurno su utjecali na ubrzavanje odluke o međunarodnom priznanju, što potvrđuje činjenica da je Sveta Stolica dvije nove republike priznala dva dana prije (13. siječnja 1992.) nego je to učinila većina drugih država članica tadašnje Europske zajednice. Takav čin ohrabrujuće je i pozitivno djelovao na vodstvo Katoličke crkve u Hrvatskoj, koje se i nakon siječnja 1992. nastavilo ustrajno zalagati za uspostavu mira na ratom zahvaćenom, a tada i međunarodno priznatom teritoriju Republike Hrvatske.

Vrlo značajnu ulogu Katolička crkva imala je i u teškim ratnim okolnostima u kojima se našla tek stvorena hrvatska država, a njezino je djelovanje, ponajprije kroz aktivnosti i stavove javno izricane od strane njezinih velikodostojnika i Hrvatske biskupske konferencije, kao i brojna mirotvorna nastojanja i inicijative koje je Crkva poduzimala kako bi se zaustavili sukobi i stradanja u Hrvatskoj, imalo znakovit odjek u domaćoj i međunarodnoj (političkoj) javnosti. Predstavnici Katoličke crkve – hrvatski biskupi na čelu s kardinalom Franjom Kuharićem, predsjednikom HBK, svojim su čestim javnim istupima, te snažnim i dosljednim mirotvornim naporima neprestano podsjećali hrvatsku i međunarodnu javnost na tragične posljedice rata u Hrvatskoj, pozivali da se sukob i agresija na Hrvatsku što prije zaustave, te snažno osuđivali svaki oblik nasilja i zagovarali poštivanje i zaštitu temeljnih ljudskih prava i sloboda. Dokaz tome su mnogobrojna pisma i apeli, te službena priopćenja hrvatskih biskupa, pojedinačna, ili zajednička sa zasjedanja HBK, u kojima su neumorno upozoravali na ratne strahote koje su se u to vrijeme događale u Hrvatskoj, na brojna i teška ljudska stradanja, kao

i masovne progone hrvatskih i nesrpskih civila koji su bili prisiljeni napuštati svoje domove pred srpskim okupatorom. Osnovna karakteristika djelovanja Katoličke crkve u Hrvatskoj, preko njezinih službenika – biskupa, svećenika i redovničkih poglavara - bilo je ustrajno traženje da se na čitavom području RH uspostavi trajni mir, uz poštovanje prava i dostojanstva svakog čovjeka bez obzira na njegovu vjersku i nacionalnu pripadnost, što su smatrali osnovnim preduvjetom budućeg mirnog suživota svih naroda u RH i s tim ciljem poduzimali navedene aktivnosti tijekom četverogodišnjeg ratnog razdoblja.

Rat u Hrvatskoj, odnosno okupacija dijela hrvatskog teritorija okončana je u proljeće i ljeto 1995. godine (izuzev Hrvatskog Podunavlja, koje je na temelju „Erdutskog sporazuma“ od 12. studenoga 1995., u tzv. procesu mirne reintegracije vraćeno u sastav RH 15. siječnja 1998.) oslobodilačkim vojno-redarstvenim operacijama „Bljesak“ (svibanj 1995.) i „Oluja“ (kolovoz 1995.), a Katolička crkva prema tim se vojnim događajima odnosila u skladu s općenitim stavom Katoličke crkve o moralnoj (ne)opravdanosti poduzimanja vojnih operacija, potvrđenim pastoralnom konstitucijom *Gaudium et spes (Radost i nada)* na Drugom vatikanskom saboru. Vodstvo Katoličke crkve u Hrvatskoj, temeljem takvoga općenitog crkvenog nauka, i uslijed tadašnje teške političke situacije u Hrvatskoj, kada vodstvo pobunjenih Srba u Hrvatskoj ni na koji način nije željelo prihvatiti mirnu reintegraciju okupiranih hrvatskih područja u ustavnopravni poredak RH, javno je i jasno odobravalo poduzimanje oslobodilačke operacije „Oluja“ smatrajući je opravdanom. Kako je tumačila Crkva, „Oluja“ je poduzeta u cilju samoobrane, odnosno obrane prava, slobode i mira svih građana Republike Hrvatske, te oslobađanja okupiranih područja koja se mirnim putem nisu mogla osloboditi, a time i povratka brojnih prognanika i izbjeglica u njihove domove, čime je mogla započeti materijalna i duhovna obnova života na ratom opustošenim područjima, što je Katolička crkva u Hrvatskoj, kao i hrvatsko političko vodstvo, smatrala primarnim ciljem nakon uspostave hrvatske vlasti na oslobođenim područjima. Isto tako, važno je napomenuti da je iz izjava vodećih ljudi Katoličke crkve u to vrijeme, u kojima pozivaju na suzdržavanje od svakog čina mržnje i osвете, te zaštitu prava svakog čovjeka, jasna bila osuda svih počinjenih zločina nad pripadnicima srpskog naroda u Hrvatskoj, počinjenih tijekom i nakon operacije „Oluja“.

Uz sve navedene aktivnosti Katoličke crkve u Hrvatskoj u vrijeme Domovinskog rata, važno je istaknuti i njezin ekumenski karakter i u tom kontekstu djelovanje hrvatskog crkvenog vodstva predvođenog kardinalom Franjom Kuharićem. Hrvatski biskupi, općenito, često su se u svojim izjavama i propovijedima pozivali na ekumenizam i zajedničko zalaganje, s predstavnicima drugih vjerskih zajednica, prije svega Srpske pravoslavne crkve, za poštivanje

prava na samoodređenje svih naroda na području bivše SFRJ, odnosno za uspostavu mira i oslobađanje ratom zahvaćenih i okupiranih područja RH, a svoja su ekumenska nastojanja potvrdili sudjelovanjem na svim održanim ekumenskim susretima, čime su pokazali otvorenost i spremnost za međusobni dijalog s ostalim vjerskim poglavarima u cilju zajedničkog traženja mira za sve zaraćene narode bivše SFRJ.

Uz djelovanje Katoličke crkve u kontekstu političkih i društvenih promjena u prijelomnim trenucima stvaranja moderne hrvatske države na početku 1990-ih, njezine brojne mirotvorne inicijative, osobito u međunarodnim okvirima, pozive na međusobni dijalog i mirne pregovore zaraćenih strana, uporno i dosljedno zalaganje za zaštitu temeljnih ljudskih prava, slobode i dostojanstva svakog čovjeka, te izraženi ekumenizam, kao neke od osnovnih karakteristika djelovanja Crkve u Hrvatskoj u vrijeme Domovinskog rata, ne smije se zaobići naglasiti niti njezino pastoralno i karitativno djelovanje i vrlo snažan i pozitivan moralni utjecaj na hrvatski narod, ali i sve njezine građane koji su trpjeli i osjećali teške posljedice rata, te osobito snažna duhovna potpora vjernicima Katoličke crkve koji su u konačnici činili većinu stradalog i protjeranog stanovništva u RH, što je uostalom bila jedna od glavnih pastoralnih zadaća Crkve kao zajednice vjernika.

U kontekstu istraživanja Katoličke crkve u Hrvatskoj u razdoblju prve polovice 1990-ih, nezaobilazno je također spomenuti i njezine ljudske žrtve (ubijeni svećenik Ivan Burik i redovnik Mile Mamić kao izravne žrtve velikosrpske agresije na RH), progon brojnih katoličkih svećenika, redovnika i redovnica iz njihovih matičnih župa, domova i samostana, odvođenja u srpske zatvore i logore pojedinih svećenika i redovnika, kao i materijalna stradanja i teška razaranja koja je sakralna arhitektura Katoličke crkve u Hrvatskoj pretrpjela tijekom četiri ratne godine, a što je također bio jedan od povoda za tako snažno angažiranje vodećih službenika Katoličke crkve u njihovim mirotvornim inicijativama i ustrajnim i oštrim osudama svih počinjenih zločina.

Na kraju, kada se u obzir uzmu svi navedeni i u radu šire obrađeni i detaljnije analizirani aspekti djelovanja Katoličke crkve u Hrvatskoj u vrijeme stvaranja moderne hrvatske države i u najtežim, ratnim godinama njezine novije povijesti, u kojima je tek stvorena hrvatska država morala potvrditi svoju suverenost i neovisnost pritisnuta snažnom agresijom, može se zaključiti da je uloga Katoličke crkve u tom razdoblju bila iznimno široka i značajna. Razloge tako širokom rasponu djelovanja i mnogobrojnim inicijativama koje je poduzimalo vodstvo Katoličke crkve, kao i neprekidnim javnim obraćanjima i očitovanjima u vezi svih važnijih događaja u RH, osobito povodom teških ratnih stradanja, i posebno stradanja Crkve, treba tražiti i u promjenama koje je Katolička crkva doživjela u novostvorenoj hrvatskoj državi, jer

je nakon desetljeća isključenosti iz javnog života unutar SFRJ, Crkva dobila slobodu govora i javnog djelovanja. Vođena tim promjenama, ali dosljedna u poštivanju općenitih stavova i načela Katoličke crkve, dakle ne upuštajući se u donošenje niti zastupanje bilo kakvih političkih programa i odluka, Crkva u Hrvatskoj bila je svojevrsni komentator aktualnih političkih i ratnih događanja, a svojim je snažnim pastoralnim djelovanjem, kao i mirotvornim angažiranjem i ustrajnim zalaganjem za poštivanje prava i sloboda svakog čovjeka bila značajan i pozitivan čimbenik hrvatske svakodnevice u najtežem razdoblju hrvatske moderne povijesti. Isto tako, svojim je neumornim angažiranjem i aktivnostima u međunarodnom kontekstu, snažno potpomognuta diplomacijom Svete Stolice i osobnim angažmanom pape Ivana Pavla II., imala značajnu ulogu u procesu međunarodnoga priznanja Republike Hrvatske, ali i općenito u traženju te dobivanju potpore i pomoći velikog dijela međunarodne javnosti hrvatskom narodu uslijed teških ratnih stradanja koja su obilježila hrvatsku povijest u prvoj polovici 1990-ih godina.

11. IZVORI I LITERATURA

11.1. Izvori

11.1.1. Neobjavljeni izvori

Hrvatski državni arhiv, Zagreb:

1. HR-HDA-1640.2.2, kut. 127, „Završno izvješće o popisu i procjeni ratne štete na nepokretnim spomenicima kulture“, 1991.-1999.

Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb:

1. HR-HMDCDR, 2., Paradržavne i paravojne postrojbe na okupiranom teritoriju RH
2. HR-HMDCDR, 6., Glavni štab tzv. Srpske vojske Krajine
3. HR-HMDCDR, 18., Digitalna zbirka dokumenata

Biskupski ordinarijat Dubrovačke biskupije

Biskupski ordinarijat Biskupije Đakovačke i srijemske

Biskupski ordinarijat Požeške biskupije

Biskupski ordinarijat Splitsko-makarske nadbiskupije

Biskupski ordinarijat Gospićko-senjske biskupije

Republika Hrvatska, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb

Republika Hrvatska, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine

Konzervatorskog odjela Karlovac

11.1.2. Objavljeni izvori

1. *II. vatikanski koncil, Dokumenti, latinski i hrvatski*, (ur. Josip TURČINOVIĆ), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1970.; 1980.
2. IKA - Informativna katolička agencija - Dokumenti, *Bilten IKA – Vijesti i dokumenti*, 1995.
3. *Katolička crkva i rat u Bosni i Hercegovini, Dokumenti o stavovima i zauzimanju Katoličke crkve za mir i poštivanje ljudskih prava i građanskih sloboda i za očuvanje države Bosne i Hercegovine (1989.-1996.)*, (ur. fra Velimir Blažević), Sarajevo, 1998.

4. *Katolička crkva u Hrvata u službi mira i stvaranja samostalne Hrvatske, dokumenti*, (ur. fra Velimir BLAŽEVIĆ), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009.
5. *La crisi Jugoslava, Posizione e azione della Santa Sede (1991.-1992.)*, Libreria editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1992.
6. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti - Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990.-1991.)*, knjiga 2., (ur. Mate RUPIC), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb – Slavonski Brod, 2007.
7. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti – Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (siječanj – lipanj 1992.)*, knjiga 3., (ur. Mate RUPIC), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2008.
8. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti – Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (srpanj – prosinac 1992.)*, knjiga 5., (ur. Mate RUPIC), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2009.
9. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti – Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (srpanj – prosinac 1993.)*, knjiga 9., (ur. Josipa MARAS KRALJEVIĆ, Mate RUPIC), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2010.
10. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti - Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990.-1991.)*, knjiga 1., (ur. Mate RUPIC), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2007.
11. *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, br. 1/1990 (13); br. 2/1990. (14).
12. *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, br. 1/1992., br. 1/1993., br. 1/1994., br. 1/1995.
13. *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke*, godište LXXVIII, LXXIX, LXXX, LXXXI, LXXXII - 1991. (br. 1-5), 1992. (br. 1-5), 1993. (br. 3, 6), 1994. (br. 1, 3), 1995. (br. 3-5).
14. *U službi pravde i mira (For the sake of justice and peace), Komisija „Iustitia et pax“ Hrvatske biskupske konferencije 1989.-2009., Izjave, priopćenja, apeli, izvještaji*, (ur.

Vlado KOŠIĆ, Gordan ČRPIĆ), Komisija „Iustitia et pax“ Hrvatske biskupske konferencije, Centar za promicanje socijalnog nauka crkve HBK, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009.

11.2. Novine

1. *Danas*, godina X, br. 497/1991.; godina X, br. 504/1991.
2. *Dubrovački vjesnik*, ratna izdanja, br. 6-27/1991.
3. *Glas Koncila*, 1990. – 1995., Zagreb.
4. *Glas Slavonije*, 1991. – 1995., Osijek.
5. *Glasnik, službeni list Srpske pravoslavne crkve*, godina LXII, Beograd.
6. *Jedinstvo*, god. XLVII, br. 2200, 2202, 2211/1991.; god. XLVIII, br. 2217, 2218/1992.; Sisak.
7. *Narodne novine*, 1974.
8. *Narodne novine*, 56./1990.
9. *Sisački tjednik*, god. XLVIII, br. 7/1992.; god. XLVIII, br. 8/1992., Sisak.
10. *Slobodna Dalmacija*, 1991. – 1995., Split.
11. *Službeni list FNRJ*, 1953., Beograd.
12. *Večernji list*, 1990. – 1995., Zagreb
13. *Vjesnik*, 1991. – 1995., Zagreb.
14. *VU novine (Privremeno glasilo Općine Vukovar)*, od br. 1 (Zagreb, 30. 5. 1992.), od br. 21 *Privremeno glasilo Povjereništva za općinu Vukovar*, 17. 3. 1993. nadalje), od br. 32 *Glasilo prognanika bivše Općine*, 1. 9. 1993., do br. 63. od 21. 12. 1994.

11.3. Časopisi

1. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, Zagreb, Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, godište 10 (2001.).
2. *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 24/1998, 25/1999, (ur. Blanda Matica), Uprava za zaštitu kulturne baštine, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 1999.
3. *Riječki teološki časopis*, god. 1, br. 1 i 2, Rijeka, 1993.

4. *Zrin, časopis za povijesna, kulturna i gospodarska pitanja Hrvatskog Pounja*, godište 1, 1992.

11.4. Literatura

11.4.1. Knjige

1. AKMADŽA, Miroslav, *Crkva i država, dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji*, Svezak III. 1961. – 1964., Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod; Zagreb, 2012.
2. AKMADŽA, Miroslav, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945. – 1966.*, Otokar Keršovani, Rijeka, 2004.
3. AKMADŽA, Miroslav, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, Despot Ininitus, Zagreb – Slavonski Brod, 2013.
4. BADURINA, Srećko, *Glas za čovjeka (Propovijedi iz 1988. – 1996.)*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1999.
5. BALOBAN, Josip, *Djelovanje Crkve u novim društvenim okolnostima*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1995.
6. BARIĆ, Nikica, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995.*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
7. BUBALO, Marko, *Tordinci župa mučenika*, Tordinci, 2007.
8. BUTURAC, Lojzo, *Osam stoljeća župe Gore*, Petrinja, 2004.
9. BUTURAC, Lojzo, *Stoljeća župe Sv. Križa u Sisku*, Petrinja, Ogranak Matice hrvatske, 2006.
10. BUTURAC, Lojzo, *Stradanja župe Sv. Križa u Sisku*, Petrinja 2006.
11. *Crna svitanja/okvir za baranjske ratne slike 1991. i dalje*, (ur. Davorin Taslidžić), Zavod za baranjsku povjesnicu, Beli Manastir, 2011.
12. *Cultural heritage of Croatia: in the war 1991./92.*, texts by (tekstove pisali) Igor Fisković... et al.; (ur. Radovan IVANČEVIĆ), Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.
13. *Dubrovnik u Domovinskom ratu 1991.-1995. (Dubrovnik during the Homeland war 1991-1995)*, Tvrđava Imperijal/Fort Imperial – Srđ – Dubrovnik, 2011. (katalog za izložbu), Dubrovački muzeji, Muzej suvremene umjetnosti.

14. GAŠLJEVIĆ TOMIĆ, Katica, *Selo i župa Viduševac*, Zagreb, 2010.
15. HEROUT, Vjenceslav, *Pet godina poslije*, Daruvar, 1996.
16. *Hrvatska Kostajnica i Zrin*, (ur. Juraj LONČAREVIĆ), Zagreb, 1992.
17. *Hrvatski žrtvoslov*, Zbornik radova Prvog hrvatskog žrtvoslovnog kongresa 19. do 21. lipnja 1998. godine u Zagrebu, knjiga 1, (ur. Zvonimir ŠEPAROVIĆ), Zagreb, 1998.
18. Ivan Pavao II, *Stota godina (Centesimusannus), enciklika*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001.
19. *Ivan Pavao II. i Hrvati*, (ur. Božidar PETRAČ, Franjo ŠANJEK), Alfa, Zagreb, 1995.
20. Ivan Pavao II., *Govori u Hrvatskoj (10. i 11. rujna 1994.)*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1994.
21. JURIĆ – ARAMBAŠIĆ, Ante, *Kijevski žrtvoslov ratova dvadesetog stoljeća*, Župa sv. Mihovil, 2005.
22. *Kardinal Kuharić u hrvatskom iseljeništvu, Sjeverna Amerika*, (ur. Vladimir STANKOVIĆ), Kršćanska sadašnjost/Glas Koncila, 2005.
23. *Katekizam Katoličke crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Glas Koncila, Zagreb, 1994.
24. *Katekizam Katoličke crkve*, hrvatsko izdanje, Hrvatska biskupska konferencija, Zagreb, 1994.
25. *Kijevski ratni ljetopis 1991.-1995.*, (ur. Tomislav BREKALO), Župa svetog Mihovila, Kijevo, 2008.
26. KOSEC, Branimir, PERKOVIĆ, Ante, *Kronika franjevačkog samostana u Vukovaru – Godine progonstva i povratka*, Ogranak Matice hrvatske Vukovar, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda Zagreb, Vukovar, 2009.
27. KOSEC, Branimir, PERKOVIĆ, Ante, MIKIĆ, Ivan, ANTUNOVIĆ, Slavko, BERIŠIĆ, Smiljan, *Vukovarski franjevci u Domovinskom ratu, ratne i uzničke zabilježbe*, Zagreb, 1997.
28. KOŽUL, Stjepan, *Terra combusta: ratna izvješća župnika Zagrebačke nadbiskupije 1991.-1992.*, AGM, Zagreb, 1994.
29. KOŽUL, Stjepan, *Terra combusta: ratna izvješća župnika Zagrebačke nadbiskupije 1991.-1996.*, 2. izdanje, Prometej/Zagrebačka nadbiskupija, Zagreb, 1998.
30. KRIBL, Josip, *Kršćanstvo i komunizam*, izdao Župni ured Nove Bukovice, Zagreb, 1990.

31. KRIŠTO, Jure, *Katolička crkva u totalitarizmu 1945.-1990.: Razmatranja o Crkvi u Hrvatskoj pod komunizmom*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1997.
32. *Kršćanstvo, Crkva i politika* (ur. Stjepan BALOBAN), Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Glas Koncila, Zagreb, 1999.
33. KUHARIĆ, Franjo, *Mir je djelo pravde, Poruke, propovijedi i apeli 1988-94*, Glas Koncila, Zagreb, 1995.
34. MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije 1918.-1991. – hrvatski pogled*, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 1998.
35. MILEUSNIĆ, Slobodan, *Duhovni genocid: pregled porušenih, oštećenih i obesvećenih crkava, manastira i drugih crkvenih objekata u ratu 1991-1993*; Muzej Srpske pravoslavne crkve: Privredne vesti Europublic, Beograd, 1994.
36. MILKOVIĆ, Ante, *Naša Škabrnja 18. studenog 1991. – 18. studenog 2001.*, Škabrnja, 2001.
37. *Mir u Hrvatskoj – rezultati istraživanja*, (ur. Bože VULETA, Vincent J. BATARELO), CROPAX: Hrvatski Caritas i Franjevački institut za kulturu mira, Zagreb-Split, 2001.
38. *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima*, knjiga 1., (ur. Jakov GELO, Ivan CRKVENČIĆ, Mladen KLEMENČIĆ), Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1998.
39. NIMAC, fra Stipe, *Ravnokotarski fratar Mile Mamić hrvatski junak i kršćanski mučenik u Domovinskom ratu*, Lepuri, 2002.
40. *Oprost i pomirenje – izazov crkvi i društvu*, Zbornik radova s međunarodne konferencije, Zagreb, 9. - 13. 5. 2001., (ur. s. Rebeka ANIĆ, Ivan MILANOVIĆ LITRE), CROPAX: Hrvatski Caritas i Franjevački institut za kulturu mira, Zagreb-Split, 2002.
41. PANČIĆ, Stjepan, *Crkva BDM – Kraljice sv. Krunice, Opatovac 1936. – 2006.*, Opatovac, 2006.
42. PAVIČIĆ, Darko, *Razgovori s kardinalom*, Zagreb, Teovizija, 1995.
43. PAVKOVIĆ, Mate, *Hrvatske ratne štete*, Defimi, Zagreb, 1997.
44. PETRIČEVIĆ, Branimir, *Srbijanska oružana agresija na Cetinsku krajinu 1990.-1991.*, Sinj, 2011.

45. RADELIĆ, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
46. RADELIĆ, Zdenko, MARIJAN, Davor, BARIĆ, Nikica, BING, Albert, ŽIVIĆ, Dražen, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*“, Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
47. RAGUŽ, Jakša, *Ohrabri se, narode moj! (Djelovanje biskupa dubrovačkog, mons. dr. Želimira Puljića u razdoblju pada komunizma i Domovinskog rata 1990.-1993.)*, Dubrovnik – Zagreb, 2011.
48. ROGOŠIĆ, Roko, *Stanje Katoličke Crkve u Jugoslaviji do sporazuma: politička kronika od 1918. do sporazuma 1939.*, Pučka tiskara, Šibenik, 1940.
49. *Slike rata, Croatia – Sisak i Banovina 1991./92.*, 3. izmijenjeno i prošireno izdanje, Sisak, 1999.
50. *Služenje miru, Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, (ur. fra Velimir BLAŽEVIĆ), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1995.
51. *Srećko Badurina, sugovornik vremena*, (ur. Ante BADURINA), Gradska knjižnica Juraj Šižgorić, Šibenik, 1997.
52. *Stanje katoličkih župa na području Bosne i Hercegovine između 1991. i 2011. Godine*, (gl. urednik Franjo MARIĆ), Biskupska konferencija BiH, Sarajevo, prosinac 2011.
53. *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka, Socijalni dokumenti Crkve*“, (ur. Marijan VALKOVIĆ), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991.
54. *Svjedoci života i smrti Ivana Burika*, (ur. Nevenka Nekić), Udruga „dr. Ante Starčević“ – Tovarnik, Tovarnik 2011.
55. ŠPEHAR, Zlatko, *Govorom do istine iz Vukovara, Zapisi gvardijana vukovarskog*, Ogranak Matice hrvatske Vukovar, 2008.
56. TOMANIĆ, Milorad, *Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj*, Medijska knjižara Krug, Beograd, 2001.
57. TOMAŠEVIĆ, Silvije, GALAZKA, Grzegorz, *Ivan Pavao II.*, Nakladni zavod Globus – Agenzia Roma, 1994.
58. *Vlč. Ivan Burik – svjedok vjere, mučenik Crkve, Stradanje Tovarnika i tovarničke župe 1991. godine* (zbornik sa znanstveno-stručnog skupa održanog 7. listopada 2009., u Pastoralnom centru Sv. Bono u Vukovaru), (ur. Nevenka Nekić), Tovarnik 2011.
59. *Vojni ordinarijat u Republici Hrvatskoj 1997.-2007.*, Zagreb, 2007.

60. VUIĆ, Josip, *Dokumenti i sjećanja*, Petrinja, 1996.

11.4.2. Rasprave i članci

1. „Izjava Međunarodne mješovite komisije za teološki dijalog između rimske Katoličke crkve i Pravoslavne crkve (šesto plenarno zasjedanje, München, 6.-15. VI. 1990.)“, *Crkva u svijetu*, godina XXV, br. 4/1990.
2. BALOBAN, Stjepan, „Kršćanska solidarnost i hrvatski Domovinski rat“, *Vukovar '91., značenje, vrednote, identitet (zbornik radova)*, (ur. Josip JURČEVIĆ), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2000.
3. BLAŽEVIĆ Velimir, *Aktualnosti trenutka, studije i polemike* (neobjavljena studija), Banja Luka, 2011.
4. BLAŽEVIĆ, Velimir, „Stanovište i angažiranje Svete Stolice u aktualnim zbivanjima i promjenama u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini“, *Bosna Franciscana: časopis Franjevačke teologije Sarajevo*, god. I, broj 1, Samobor, 1993.
5. BOGOVIĆ, Mile, „Crkva i rat u Hrvatskoj“, *Riječki teološki časopis*, god. 1, br. 1, Rijeka, 1993.
6. BOGOVIĆ, Mile, „Odnosi Crkve (religije) i države kod Hrvata, Srba i Muslimana“ (znanstveni skup njemačkih, hrvatskih i srpskih povjesničara u Freisingu), *Riječki teološki časopis*, god. 3, br. 2, Rijeka, 1995.
7. ČEČUK, Branimir, „Prvo priznanje hrvatske države i međunarodnopravni subjektivitet Svete Stolice“, *Hrvatska javna uprava*, godina 7 (2007.), br. 4, Zagreb.
8. DEVČIĆ, Ivan „Društveno djelovanje Crkve i država“, *Riječki teološki časopis*, god. 1, br. 2, Rijeka, 1993.
9. GRBAC, Josip, „Crkva i politika“, *Kršćanstvo, Crkva i politika*, (ur. Stjepan BALOBAN), Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Glas Koncila, Zagreb, 1999.
10. GRUBIŠIĆ, Ivan, „Katolicizam i postkomunizam u Hrvatskoj“, *Crkva i država u društvima u tranziciji* – Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 27.-29. 4. 1995. (ur. Ivan GRUBIŠIĆ), Split, 1997.
11. JARM, Antun, „Razoreni i oštećeni crkveni objekti na području Đakovačke i srijemske biskupije 1991. – 1997.“, *Hrvatski žrtvoslov*, Zagreb, 1998.

12. KOLARIĆ, Juraj, „Uloga Svete Stolice u međunarodnom priznanju Hrvatske“, *Dani dr. Franje Tuđmana - Hrvati kroz stoljeća*, Zbornik radova sa Stručno-znanstvenog skupa, Veliko Trgovišće, 15. svibnja 2010.
13. KRIŠTO, Jure, „Srpska pravoslavna crkva i pokretanje rata u bivšoj Jugoslaviji“, *Hereditas rerum Croaticarum ad honorem Mirko Valentić*, (ur. Alexander BUCZYNSKI, Milan KRUHEK, Stjepan MATKOVIĆ), Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2003.
14. KUDELIC, Zlatko, „Srpska pravoslavna crkva prema ratu u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini“, *Marulić, časopis za književnost i kulturu*, godište XXIX, br. 3, Zagreb, svibanj-lipanj 1996.
15. LIVLJANIĆ, Ive, „Odnosi Svete Stolice i Hrvatske“, *Zbornik Diplomatske akademije*, (ur. Mladen ANDRLIĆ, Mirko VALENTIĆ), god. 2, 1997., br. 1, Ministarstvo vanjskih poslova, Diplomatska akademija, Zagreb, 1997.
16. MANJGOTIĆ, Josip, „Ugovori između Svete Stolice i Republike Hrvatske“, *Riječki teološki časopis*, br. 2 (20), godina 10 (2002.), Rijeka.
17. MARASOVIĆ, Špiro, „Crkva i država u komunističkim društvima“, *Crkva i država u društvima u tranziciji – Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*, Split, 27.-29. 4. 1995. (ur. Ivan GRUBIŠIĆ), Split, 1997.
18. MARASOVIĆ, Špiro, „Demos ante portas, Crkva u Hrvatskoj pred demokratskim izazovima“, *Crkva u svijetu*, Split, 2002.
19. MIHALJEVIĆ, Vine, KREZO, Ilija, *Bog u rovu (Vojno dušobrižništvo u hrvatskom Domovinskom ratu)* (studija), Nakladni zavod Matice hrvatske, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2002.
20. ŠAGI, Bono Zvonimir, „Novi stavovi Katoličke crkve u odnosu Crkve i države“, *Crkva i država u društvima u tranziciji – Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*, Split, 27.-29. 4. 1995. (ur. Ivan GRUBIŠIĆ), Split, 1997.
21. ŠANJEK, Franjo, „Stav Crkve u Hrvata prema totalitarizmima XX. stoljeća“, *Obnovljeni život - Časopis za religioznu kulturu*, godina LI, broj 1/2, Zagreb, 1996.
22. TADIĆ, Stipe, MIHALJEVIĆ, Vine, „Crkvena i župna zajednica u ratom zahvaćenim područjima i njezina društvena uloga u integracijskim procesima povratka u Hrvatskoj“, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, godište 10 (2001.), Zagreb.

23. VALKOVIĆ, Marijan, „Kritička uloga Crkve i teologije u politici“, *Politička misao*, vol. 32, br. 3-4, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 1995.
24. ZRINŠČAK, Siniša, „Odnos Crkve i države u Hrvatskoj od 1945. do 1990. godine“, *Religija i sloboda (Prilog „Socioreligijskoj karti Hrvatske“)*, (ur. Ivan GRUBIŠIĆ i grupa autora), Split, 1993.

11.5. World Wide Web

1. Stranice Ministarstva vanjskih i europskih poslova RH:
<http://www.mvep.hr/MVP.asp?pcpid=1335>; <http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/bilateralni-odnosi/pregled-bilateralnih-medunarodnih-ugovora/sveta-stolica,126.html>
2. Službene stranice župe Vrlika: <http://www.zupa-vrlika.com/index.php/zupa/20-zupavrlika>
3. Službene stranice Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja, Split:
http://www.franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=379&Itemid=7
4. Službene stranice žup Nuštar: <http://www.zupaduhassetoga-nustar.hr/crkve-u-zupi.html>
5. Službene stranice Šibenske biskupije
http://www.sibenska-biskupija.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=259:dubravice&catid=107&Itemid=302

12. ŽIVOTOPIS

Julija Barunčić Pletikosić rođena je 27. rujna 1980. godine. Osnovnu i srednju školu (IV. jezičnu gimnaziju) završila je u Zagrebu. Studij kroatistike i povijesti završila je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2005. godine, a 2007. upisala je doktorski studij povijesti na Hrvatskim studijima. Od 2006. zaposlena je u Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata (HMDCDR) u Zagrebu, na radnom mjestu arhivista. Objavila je nekoliko preglednih i znanstvenih radova u stručnim publikacijama, a sudjelovala je na sedam znanstvenih skupova, od toga su tri bila međunarodna. Urednica je pet knjiga u izdanju HMDCDR-a, te suradnica na knjigama dokumenata tzv. RSK koje od 2007. objavljuje HMDCDR (dosad je objavljeno 14 knjiga).

Bibliografija:

Izvorni znanstveni rad

„Ustroj i djelovanje 18. korpusa Srpske vojske Krajine“ (sa Željkom Križe), *Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji 1990. – 1995.: nositelji, institucije, posljedice*, (ur. Ivica MIŠKULIN, Mladen BARAĆ), Slavonski Brod – Zagreb, 2012.

Pregledni rad

Domovinski rat u udžbenicima iz povijesti (sa Željkom Križe), *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, Zagreb, 2006.

Uredništvo

1. BILIĆ, Slavica, *Prsten mira i majčinske ljubavi (Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995., memoarsko gradivo, knjiga 7)*, (ur. Julija Barunčić Pletikosić, Željka Križe), Zagreb, 2013.
2. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti, knjiga 11, Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (siječanj – lipanj 1994.)*, (ur. Ivan Brigović, Julija Barunčić Pletikosić), Zagreb, 2012.

3. GILVE, Panajoti, *Mješoviti odred mornaričkog pješništva „Zvir“, otok Hvar u Domovinskom ratu 1991.-1996. godine*, (ur. Julija Barunčić Pletikosić, Željka Križe), Zagreb, 2012.
4. *Prilozi za povijest Rame u Domovinskom ratu (1990.-1995.)*, (ur. Ante Nazor, Julija Barunčić Pletikosić), Zagreb, 2011.
5. MOLNAR, Franjo, *Osječki autoportret*, (ur. Ante Nazor, Julija Barunčić Pletikosić), Zagreb, 2008.

Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem *Fenomen Glasa Koncila 1963. – 2013.*, Zagreb, 25. studenoga 2013. (*Domovinski rat u izvješćima „Glasa Koncila“ – kronika ratnih razaranja širom Hrvatske*)

IV. kongres hrvatskih povjesničara, Zagreb, 1.-5. 10. 2012. (*Humanitarne akcije Libertas u tiskanim hrvatskim medijima 1991. Godine*, sa Željkom Križe)

Međunarodni znanstveni skup *Izvještavanje medija o napadu na Dubrovnik i priznanje Hrvatske – 20 godina kasnije*, Dubrovnik, 1.-2. listopada 2011. (*Humanitarne akcije „Libertasa“ u tiskanim hrvatskim medijima 1991. godine*, sa Željkom Križe)

Znanstveni skup *Antiquam fidem*, Sisak, 3.-5. prosinca 2010. (*Stradanja Sisačke biskupije u Domovinskom ratu*)

Međunarodni znanstveni skup *Suočavanje s prošlošću*, Zagreb, 23. travnja 2009. (*The Homeland War in Textbooks in Croatia*, sa Željkom Križe)

III. kongres hrvatskih povjesničara, Supetar, 1.-5. listopada 2008. („Uloga religije u ženskim mirovnim pokretima u Hrvatskoj tijekom Domovinskog rata“)

Međunarodni znanstveni skup, Varšava, 2007. (*Women peace initiative in the eve of the war in Croatia*, sa Željkom Križe)

